

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

TIPARNIȚA BUCUREȘTEANĂ ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

L. DEMÉNY

CONTRIBUȚII LA ISTORIA RELAȚIILOR AGRARE ÎN
PERIOADA DESTRĂMĂRII FEUDALISMULUI. ARENDAREA
PE BAZA DREPTULUI DE PROTİMISIS (PREEMȚIUNE)
ÎN MOLDOVA

IOANA CONSTANTINESCU

VASILE ALECSANDRI DIPLOMATUL

DAN BERINDEI

EVOLUȚIA LUCRĂRIILOR DE EXPROPRIERE ȘI ÎMPRO-
PRIETĂRIRE OPERATE ÎN BAZA LEGILOR DE REFORMĂ
AGRARĂ DIN 1921

D. ȘANDRU

DOCUMENTAR

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

REVISTA REVISTELOR

INSEMĂRI

TOMUL 25 — 1972

2

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

Comitetul de redacție

VASILE MACIU (*redactor responsabil*); ION APOSTOL (*redactor responsabil adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIIE; MIRON CONSTANTINESCU; LUDOVIC DEMÉNY; GHEORGHIL I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; TRAIAN LUNGU; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ARON PETRIC; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU; POMPILIU TEODOR.

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin PUNCTUL DE DESFACERE al Editurii Academiei, str. Gutenberg, nr. 3 bis, sectorul IV.

La revue „STUDII”, REVISTĂ DE ISTORIE, parait 6 fois par an.

Toute commande à l'étranger sera adressée à Întreprinderea ROMPRESFILATELIA, Boite postale 2001 telex 011631 Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste au chez votre facteur.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „Studii”, revistă de istorie. Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției:

B-dul Aviatorilor, nr. 1, București,
www.dacoromanica.ro
tel. 18. 25. 86.

studii

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 25, 1972, Nr. 2

S U M A R

	<u>Pag.</u>
L. DEMÉNY, Tiparnița bucureșteană în secolul al XVI-lea	203
ȘTEFANA SIMIONESCU, Noi date despre situația internă și externă a Moldovei în anul 1538 într-un izvor inedit	225
IOANA CONSTANTINESCU, Contribuții la istoria relațiilor agrare în perioada destrămării feudalismului. Arendarea pe baza dreptului de protimisis (preemțiune) în Moldova	241



DAN BERINDEI, Vasile Alecsandri diplomatul	257
VALERIU ȘOTROPA, Proiectul de constituție al lui Ioan Cîmpineanu în conexiune cu acțiunea sa pentru unitatea națională și cu ideologia social-politică a epocii sale	265



D. ȘANDRU, Evoluția lucrărilor de expropriere și împroprietărire operate în baza legilor de reformă agrară din 1921	283
---	-----

DOCUMENTAR

PAVEL BINDER, Ștefan Mailat (circa 1502—1551), boier român și nobil transilvănean. Date despre românitatea lui	301
C. REZACHEVICI, Două rectificări cronologice privind istoria Moldovei în veacul al XVII-lea	311
N. BÎRDEANU, Porturile României în a doua jumătate a secolului al XIX-lea	315

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Activitatea Institutului de istorie „N. Iorga” în anul 1971; Semicentenarul Muzeului de istorie a municipiului București; Al doilea simpozion național „Din istoria agriculturii în România” (D. Șandru); Al treilea Congres internațional de studii cretane (Gh. Cronț); Simpozionul internațional al istoricilor dreptului din țările sud-estului Europei (Belgrad 1 și 2 noiembrie 1971) (Gh. C.); Sesiuni de comunicări științifice organizate de Comitetele de cultură și educație socialistă județene (Constantin Șerban)	325
---	-----

RECENZII

- L. BÁNYAI, *Pe fâgașul tradițiilor frățești*, Biblioteca de istorie, București, 1971, 286 p. (*Lucian Boia*) 379
- * * * *Împotriva fascismului*. Sesiunea științifică privind analiza critică și demascarea fascismului în România, 4–5 martie 1971, București, Edit. politică, 1971, 319 p. (*M. Rusenescu*) 383
- ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul” pînă la Mihai Viteazul*, București, Edit. Academiei, 1971, 174 p. + pl. (*N. Stoicescu*) 387
- 70E DUMITRESCU-BUȘULENGA, *Renașterea, umanismul și dialogul artelor*, București, Edit. Albatros, 1971, 272 p. (*Dan A. Lăzărescu*) 389

REVISTA REVISTELOR

- „Revue des Études Sud-Est Européennes, (Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, t. VII–VIII, 1969–1970) (*Anca Iancu*) 393

ÎNSEMNĂRI

- Istoria României.** — N. STOICESCU, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII)*, Edit. enciclopedică română, București, 1971, 456 p. (*Șerban Papacostea*); APOSTOL STAN, *Le problème agraire pendant la révolution de la 1848 en Valachie*, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, La collection Bibliotheca Historica Romaniae, Bucarest, 1971, 154 p. (*Anastase Iordache*); * * * *Studii de istorie a Banatului*, II, Universitatea din Timișoara, 1970, 263 p. (*Corneliu Popefi*); * * * *Pravila ritorului Lucaci 1581*. Text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizescu, Edit. Acad., București, 1971, 246 p. text + 144 p. fotocopie în 8° (*Matei Cazacu*); **Istorie universală.** — NESTOR CAMARIANO, *Alexandre Mavrocordato, le grand drogman. Son activité diplomatique 1673–1709*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1970, 107 p. + VIII pl. (*Paul Cernovodeanu*); * * * *Tanulmányok a magyar helyi örkormányzat múltjából* (Studii privitoare la trecutul istoric al autonomiei locale din Ungaria), Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971, 512 p. (*Ludovic Demény*); WALTRAUD HEINDL, *Graf Buol-Schauenstein in St. Petersburg und London (1848–1852). Zur Genesis des Antagonismus zwischen Österreich und Russland*, Edit. Hermann Böhlau Nachf., Viena-Köln-Graz, 1970, 155 p. (*Michael Kroner*); ALBERT SOBOUL, *La civilisation et la Révolution Française*, vol. I, *La crise de l'ancien régime*, Paris, Arthaud, 1970, 634–638 p. + 80 f. illustr. (*Nicolae Liu*); ENRIQUE FLORESCANO, *Precios del maíz y crisis agrícolas en México (1708–1810)*, México „El Colegio de México” (1969), XIX + 253 p. cu tab. + 2 f. pl. + 2 f. facs. (*Ioan I. Neacșu*) 401
- NICOLAE BĂNESCU 1878–1971 (*Gh. C.*) 421

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOME 25, 1972, N° 2

S O M M A I R E

	<u>Page</u>
L. DEMÉNY, L'imprimerie bucarestoise au XVI ^e siècle	203
ȘTEFANA SIMIONESCU, Nouvelles données concernant la situation de la Moldavie sur le plan intérieur et extérieur en 1538, d'après une source inédite	225
IOANA CONSTANTINESCU, Contributions à l'histoire des rapports agraires pendant la période de désagrégation du système féodal. L'affermage en application du droit de préemption en Moldavie	241
★	
DAN BERINDEI, Vasile Alecsandri, diplomate	257
VALERIU ȘOTROPA, L'étroit rapport entre le projet de Constitution de Ion Cîmpineanu, son action visant à l'accomplissement de l'unité nationale et l'idéologie socio-politique de son époque	265
★	
D. ȘANDRU L'évolution des travaux d'expropriation et de distribution de terres, effectuées en vertu des lois de réforme agraire de 1921	283
DOCUMENTAIRE	
PAVEL BINDER, Ștefan Mailat (environ 1502–1551), boyard roumain et noble transylvain. Données sur son origine roumaine	301
C. REZACHEVICI, Deux rectifications chronologiques concernant l'histoire de la Moldavie au XVII ^e siècle	311
N. BÎRDEANU, Les ports de la Roumanie dans la seconde moitié du XIX ^e siècle	315
LA VIE SCIENTIFIQUE	
L'activité de l'Institut d'histoire «N. Iorga» en 1971; Semi-centenaire du Musée d'histoire du Municipie de Bucarest; Le II ^e symposium national «Aspects de l'histoire de l'agriculture en Roumanie» (D. Șandru); Le III ^e Congrès international d'études crétoises (Gh. Cronf); Le symposium international des historiens du droit des pays du Sud-Est de l'Europe (Felgrade, 1 ^{er} – 2 novembre 1971) (Gh. C.); Sessions de communications scientifiques organisées par les Comités de culture et d'éducation socialiste départementaux (Constantin Șerban)	325

COMPTE RENDUS

- L. BÁNYAI, *Pe făgaşul tradiţiilor frăţeşti* (Dans la voie des traditions fraternelles), Biblioteca de Istorie (Bibliothèque d'Histoire), Bucarest, 1971, 286 p. (Lucian Boia). 379
- * * * *Impotriva fascismului* (Contre le fascisme) (La Session scientifique des 4—5 mars 1971 concernant l'analyse critique et la dénonciation du fascisme en Roumanie), Bucarest, Editions Politiques, 1971, 319 p. (M. Rusenescu) 383
- ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, *Ţara Românească de la Basarab I « Intemeietorul » pînă la Mihai Viteazul* (La Valachie depuis Basarab I^{er} « Le fondateur » jusqu'à Michel le Brave), Bucarest, Editions de l'Académie, 1971, 174 p. (Nicolae Stoicescu) 387
- ZOE DUMITRESCU-BUŞULENGA, *Renaşterea. Umanismul şi dialogul artelor* (La Renaissance. L'humanisme et le dialogue des arts), Bucarest, Editions Albatros, 1971, 272 p. (Dan A. Lăzărescu) 389

REVUE DES REVUES

- « Revue des études sud-est européennes » (Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest), t. VII—VIII, 1969—1970 (Anca Iancu) 393

NOTES

- Istoria Românelor (Histoire de Roumanie) — N. STOICESCU, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII)* (Dictionnaire des grands dignitaires de Valachie et de Moldavie (XIV^e—XVII^e siècles)), Bucarest, Editions Encyclopédiques Roumaines, 1971, 456 p. (Şerban Papacostea); APOSTOL STAN, *Le problème agraire pendant la révolution de 1848 en Valachie*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Collection Bibliotheca Historica Romaniae, 1971, 154 p. (Anastase Iordache); * * *, *Studii de istorie a Banatului, II*. (Etudes d'histoire du Banat II), Université de Timișoara, 1970, 263 p. (Corneliu Popei); * * *, *Pravila ritorului Lucaci. 1581*. Text stabilit, studiu introductiv şi indice (Le code du rhéteur Lucaci. 1581. Texte, étude introductive et index) par I. Rizescu, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1971, 246 p. texte + 144 p. photocopie in 8° (Matei Cazacu); *Istorie Universală* (Histoire Universelle) — NESTOR CAMARIANO, *Alexandru Mavrocordat, le grand drogman. Son activité diplomatique 1673—1709*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1970, 107 p. + VIII pl. (Paul Cernovodeanu); * * * *Tanulmányok a magyar helyi örkormányzat múltjáról* (Etudes concernant le passé historique de l'autonomie locale de Hongrie), Közgazdasági és Jogi Könyvtár, Budapest, 1971, 512 p. (Ludovic Demény); WALTRAUD HEINDL, *Graf Buol-Schauenstein in St. Petersburg und London (1848—1852)*. Zur Genesis des Antagonismus zwischen Österreich und Russland, Editions Hermann Böhlau Nacht., Vienne-Köln-Graz, 1970, 155 p. (Michael Kroner); ALBERT SOBOUL, *La civilisation et la Révolution Française*, vol. I, *La crise de l'ancien régime*, Paris, Arthaud, 1970, 634—638 p. + 80 f. illustrées (Nicolae Liu); ENRIQUE FLORESCANO, *Precios del maíz y crisis agrícolas en México (1708—1810)*, México, « El Colegio de México » (1969), XIX + 253 p. + 2 planches + 2 facsimilés (Ioan I. Neacşu) 401
- NICOLAE BĂNESCU** 1878—1971 (Gh. C.) 421

TIPARNIȚA BUCUREȘTEANĂ ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

DE

L. DEMÉNY

Istoria tiparului bucureștean nu este încă expusă într-o monografie cuprinzătoare, cu toate că studii valoroase abordează unele din fazele lui mai importante. În chip deosebit a reținut atenția cercetătorilor activitatea tipografică din epoca lui Constantin Brîncoveanu, legată mai ales de numele lui Antim Ivireanu. Se impune continuarea efortului în direcția lămuririi etapelor principale ale reproducerii mecanice a cărții în orașul București în decursul veacurilor, pentru ca din aceste investigații parțiale mai amănunțite și mai aprofundate să se realizeze în viitorul nu prea îndepărtat o sinteză privitoare la istoricul tiparului și al cărții în cel mai important centru cultural al țării.

În studiul de față ne propunem să elucidăm faza de început a cărții tipărite bucureștene, fază care pînă în prezent a rămas total necunoscută cercetătorilor români. Întrebarea firească pe care și-o puneau toți specialiștii în istoria tiparului românesc era de ce printre cele 9 centre din Țara Românească și Transilvania în care funcționau tiparnițe în cursul secolului al XVI-lea nu era înscris numele orașului București, care în acea perioadă juca un rol important în istoria statului feudal de la sud de Carpați? Abia din ultimul pătrar al secolului al XVII-lea era cunoscută prima tipăritură ieșită de sub teascurile bucureștene. Astfel se plasa deci începutul tiparului de aici, mult după ce în diferite alte centre mai puțin însemnate din Transilvania, Țara Românească și Moldova, această artă și-a demonstrat din plin rostul social și cultural. Lacuna nu era însă de natura realității istorice, ci și de data aceasta din domeniul cunoașterii istorice mai profunde. O investigație amănunțită, legată de depistarea sistematică a tuturor exemplarelor de carte românească chirilică din secolul al XVI-lea aflate în țară și străinătate a înlăturat și această lacună, a dezlegat în chip convingător și definitiv enigma. Încă din 1573 la București, la mănăstirea denumită ulterior Plumbuita, ieromonahul Lavrentie și ucenicul său Iovan lucrau la pregătirea matritelor și a patrițelor pentru cartea al cărei manuscris se afla pe masa lor. Astfel cu o sută de ani mai înainte de prima tiparniță bucureșteană cunoscută pînă acum funcționa de fapt prima tipografie legată de numele celor doi cărturari.

Despre ieromonahul Lavrentie, tipograf român din secolul al XVI-lea se știa pînă nu de mult foarte puțin. Singura carte care purta numele lui, cunoscută în literatura românească de specialitate, era *Tetraevanghelul slavon*, și aceasta numai după exemplarele incomplete păstrate la Biblioteca Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj. Nu se știa cînd, unde și în ce împrejurări a tipărit acest cărturar cartea amintită, deși presupuneri, ipoteze diferite s-au enunțat mai multe, îndeosebi în studiile românești despre tiparul chirilic transilvănean din secolul al XVI-lea.

La noi, *Tetraevanghelul slavon* al lui Lavrentie a fost semnalat pentru întâia oară de către bibliotecarul din Cluj Ioan Roșu, care publica în 1925 o scurtă notă, menționînd că „Biblioteca Universității din Cluj are în colecția sa, pe lîngă raritățile și unicele publicate, o carte de importanță excepțională, anume un *Evanghelist slavon coresian*, tipărit la Brașov, înainte de anul 1570”¹. Exemplarul a ajuns la Biblioteca Universității din Cluj de la profesorul Crețu care — după spusele lui I. Roșu — credea că *Tetraevanghelul* a fost tipărit în 1512. Ioan Roșu nu se îndoia că și această carte „face parte din cărțile coresiene”. El releva însă unele particularități care nu se întîlnesc „în nici una din cărțile cunoscute pînă acum”.

Încă în același an, pe baza informațiilor furnizate de Ioan Roșu, N. Iorga a inserat o scurtă, dar interesantă comunicare într-una din conferințele sale susținute la ședințele obișnuite lunare la Academia Română. Dacă în nota lui I. Roșu *Tetraevanghelul* figura ca o tipăritură coresiană, N. Iorga afirmă clar că *Evangheliarul slavon* aflat în discuție a fost „tipărit de un ieromonah Lavrentie pe la 1570, cînd îl cumpără de la el staroste de Cernăuți Broștog (Bruchstück, prin polonește)”². N. Iorga sublinia și ideea că *Tetraevanghelul slavon* al lui Lavrentie este un „produs necunoscut al tiparului pentru români din secolul al XVI-lea”. Tot N. Iorga a fost acela care a afirmat pentru prima dată că „Lavrentie e diaconul Lorinț, de pe lîngă Coresi, cel cu *Evangheliarul* din 7087”. De la această comunicare înapoi, părerile marelui istoric au fost acceptate de majoritatea cercetătorilor români.

Pînă acum nu am reușit să dăm de urma studiului promis de Ioan Roșu lui N. Iorga despre *Tetraevanghelul slavon* al lui Lavrentie ieromonahul. Știm doar că Eugen Barbul publica o descriere de două pagini în volumul consacrat Bibliotecii universitare din Cluj³. Autorul descrierii spune despre tiparul cărții că în ea „caracterele întrebuițate sînt aceleași ca la celelalte tipăriri ale diaconului Coresi (vezi *Evangheliarul românesc din 1560—1561*), iar ca tipograf figurează ieromonahul Lavrentie, care este identic cu tipograful Lorinț, amintit în lucrările lui Coresi”. Eugen Barbul face o evidentă greșală afirmînd despre filigranul de pe hirtia tipăriturii că ar fi o albină. Contrar altor încercări de datare, Eugen Barbul fixează data tipăriturii în secolul al XVI-lea, la începutul deceniului al 7-lea, considerînd cartea realizată „de ajutorul tipograf al diaconului Coresi, de ieromonahul Lavrentie”. Interesante informații ne dă autorul descrierii despre felul în care a ajuns cartea la Biblioteca Universității din Cluj. Se

¹ Ioan Roșu, *Cărți vechi românești*, în „Societatea de mtine”, an. II (1925), nr. 7, p. 112.

² N. Iorga, *Cea dintîi istorie universală tipărită în Transilvania*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice”, seria a III-a, t. IV (1925), p. 389.

³ Eugen Barbul, *Biblioteca Universității... din Cluj*, Cluj, 1935, p. 100 — 102.

reproduce integral textul însemnării din 1669, din care reiese că tipăritura a fost cumpărată de Cecovan Petru pe seama bisericii ortodoxe din Lugoj, unde s-a păstrat pînă în 1922, cînd ea a fost dusă la Cluj de profesorul universitar Iosif Popovici. La moartea acestuia, profesorul Emil Petrovici, membru marcant al Seminarului de slavistică al Universității din Cluj, a depus cartea la Biblioteca universitară. Subliniem însă că exemplarul cu însemnarea din 1669 nu este unul și același cu cel descris de Roșu, care provine din Moldova, după spusele lui Roșu, de la Roman. Astfel Biblioteca Universității din Cluj are de fapt două exemplare.

Cea mai amplă examinare a cărții apare însă în *Bibliografia românească veche*. În *Adăogirile* la volumul IV, profesorul universitar Dan Simonescu a făcut o foarte minuțioasă și totodată interesantă descriere a exemplarului aflat la Cluj⁴, sub titlul *Evanghelia slavonească*, tipărită de ieromonahul Lavrentie (Brașov, circa 1570), Redacția mediobulgară.

Reținem doar cîteva elemente din descrierea făcută, care ni se par mai importante. Mai întîi, se menționează faptul că „literale au mărimea și înfățișarea literelor dintr-unele tipăriri coresiene (*Întrebarea creștinească*, *Apostolul*, *Evanghelia românească*, *Psaltirile*). Hîrtia și filigranele ei sînt asemănătoare tipăriturilor coresiene”. După o atentă analiză a frontispiciilor și inițialelor ornate, se precizează că „nici unul din aceste frontispicii nu am mai întîlnit în cărțile tipărite la noi în sec. XVI, deși împletiturile prezintă asemănări, în linii mari, cu cele din primele tipăriri slavonești ale lui Macarie”. Profesorul Dan Simonescu crede că părerea lui N. Iorga despre identitatea Lavrentie = Lorinț „este îndreptățită” și confirmată. Care sînt noile argumente aduse de profesorul Dan Simonescu? Întîi menționează domnia-sa că zaciaele și redactarea indicațiilor tipiconale sînt în *Tetraevanghelul slavon* al lui Lavrentie aceleași ca și în *Evangheliarul* lui Coresi din 1560—1561. „Această identitate, precum și identitatea tiparului, a hîrtiei, cu aceleași elemente ale cărților coresiene, sînt argumente sigure pentru a considera Evanghelia ca tipăritură făcută la Brașov, în epoca lui Coresi. Ieromonahul Lavrentie, semnat în cele două frontispicii amintite mai sus, nu poate fi decît tipograful și gravorul care a lucrat la această operă”.

Pornind de la constatarea că în 1562 Coresi tipărea un *Tetraevanghel slavon* la Brașov, profesorul Dan Simonescu crede că „noua ediție a *Evangheliarului* nu o putea tipări Lavrentie (Lorinț) decît între 1562 și 1570, cînd ne putem închipui epuizată ediția coresiană”.

Despre Lavrentie și tipăriturile lui s-a scris și în literatura rusă de specialitate. În mod inexplicabil, cele scrise de I. Karataev, A. F. Bicikov și A. I. Iațimirski au ocolit însă atenția specialiștilor români, deși informațiile oferite de acești specialiști ai cărții și manuscriselor slave permiteau o abordare mai temeinică a problemelor legate de activitatea lui Lavrentie. I. Karataev a atras atenția asupra faptului că există două tetraevanghele slavone tipărite de Lavrentie. Primul e înregistrat de el în bibliografia sa sub numărul 37, pe care — după cum mărturisește — l-a „văzut la

⁴ *Bibliografia românească veche 1508—1830* de Ioan Bianu și Dan Simonescu, t. IV; *Adăogiri și îndreptări*, București, 1944, p. 13—15. Tot profesorul Dan Simonescu a procurat pentru Biblioteca Academiei, încă înainte de război, o fotocopie completă a exemplarului aflat la Cluj.

Sanctpetersburg la un particular”⁵. Bibliograful rus vorbește însă și de un alt tetraevanghel al lui Lavrentie, aflat la timpul întocmirii lucrării sale la Muzeul public și Rumeanțov din Moscova. Acest tetraevanghel figurează pentru prima dată în literatura de specialitate în *Raportul* muzeului amintit pe anii 1873—1875⁶. I. Karataev releva asemănarea acestei tipărituri cu *Tetraevanghelul* lui Lavrentie văzut de el la Sanctpetersburg, „dar — scria el — există unele deosebiri atît în signatura caietelor, cit și în culegerea uneia dintre evangheliile”⁷. Acest fapt l-a determinat pe specialistul rus să înregistreze aceste tetraevanghele ca tipărituri deosebite, considerînd, totodată, că „amîndouă aceste ediții ale *Tetraevanghelului* au fost tipărite, după toate probabilitățile, în Ungrovlahia, în prima jumătate a secolului al XVI-lea”⁸. A. F. Bîcikov, întocmind raportul Bibliotecii publice din Sanctpetersburg pe anul 1883 despre noile tipărituri chirilice achiziționate, dă o scurtă descriere a *Tetraevanghelului* slavon al lui Lavrentie⁹. Era întocmai exemplarul văzut de I. Karataev. Ceea ce atrage însă în mod deosebit atenția în descrierea făcută de A. F. Bîcikov constă în faptul că el reproduce un fragment din epilogul cărții, care se află pe fila lipită pe coperta din spate. După spusele lui Bîcikov, fragmentul este scris de mîna în secolul al XVII-lea. Este interesant de menționat că textul acestui fragment este identic cu textul unui fragment de epilog reprodus și de I. Karataev și despre care el spunea că l-a „văzut undeva”, afirmînd că, după caractere de tipar, acest text aparține tiparului chirilic din sud¹⁰. Lui A. I. Iațimirski îi revine meritul de a fi făcut pentru prima dată legătura între toate aceste informații. El arată că fragmentul reprodus de Bîcikov și Karataev reprezintă sfîrșitul epilogului *Tetraevanghelului* slavon tipărit de Lavrentie, mai precis al exemplarului din Biblioteca publică de la Sanctpetersburg¹¹. Din acest fragment de epilog reiese clar că *Tetraevanghelul* lui Lavrentie a fost tipărit la 1582. A. I. Iațimirski afirmă categoric că el „indiscutabil aparține tiparului românesc”. Pe lîngă alte considerații, Iațimirski subliniază următoarele: „Faptul că aceasta este o tipăritură românească arată precuvîntarea lui Theofilact arhiepiscop de Ohrida . . ., ceea ce găsim în mod exclusiv numai în evangheliile moldovenesti din secolul al XV-lea sau în copiile lor mai tîrzii făcute de uniți”¹². Pe aceste fapte se baza A. I. Iațimirski cînd, în recenzie publicată despre prima fasciculă a *Bibliografiei românești vechi*, imputa autorilor că nu au inclus *Tetraevanghelul* slavon al lui Lavrentie în lucrarea lor.

Tetraevanghelul lui Lavrentie nu a ocolit însă nici atenția specialiștilor bulgari. Încă din 1900 Evtim Sprostranov semnala exemplarul aflat

⁵ I. Karataev, *Описание славяно-русских книг напечатанных кирилловскими буквами*, vol. I, de la 1491 pînă la 1652, Sanctpetersburg, 1883, p. 109—110, nr. 37.

⁶ *Отчёты Публичного и Румянцовского Музеев за 1873—1875 гг.*, Moscova, 1875, p. 10—11.

⁷ I. Karataev, *op. cit.*, p. 111, nr. 38.

⁸ *Ibidem*, p. 111.

⁹ *Отчёты императорской публичной библиотеки за 1883 год*, Sanctpetersburg, 1884, p. 238—239.

¹⁰ I. Karataev, *op. cit.*, p. 201.

¹¹ A. I. Iațimirski, *Новый труд по старой славянской библиографии*, „Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук”, V (1900), vol. 2.

¹² *Ibidem*, p. 682.

și azi la Biblioteca Muzeului de istorie bisericească de la Sofia, arătînd că în frontispiciul din carte figurează numele lui Lavrentie ieromonahul¹³. Mai tîrziu, în 1920 Boris Ţonev înregistra și exemplarul de la Plovdiv, arătînd numele tipografului Lavrentie ieromonahul și afirmînd că locul de tipărire a cărții ar fi Alba Iulia¹⁴. Ţonev amintea apoi într-o altă lucrare a sa și fragmentul din *Tetraevanghelul* lui Lavrentie păstrat la Biblioteca națională din Sofia¹⁵, iar Ivan Goșev, bazîndu-se pe asemănarea dintre frontispiciul din cartea lui Lavrentie și unele cărți chirilice tipărite de Božidar și Vichentie Vuković, credea că Veneția ar fi fost locul de tipărire a *Tetraevanghelului*¹⁶. Informația cea mai importantă cu privire la activitatea lui Lavrentie ieromonahul a apărut însă într-o publicație locală din Bulgaria. Este vorba de culegerea de studii tipărită în 1931 la Sviștov, cu ocazia împlinirii a 75 de ani de existență a bibliotecii din localitate. În studiul lui Gheorghi P. Hristov consacrat cărților vechi și manuscriselor aflate la Biblioteca „Elenka și Kiril D. Avramov” se descrie un exemplar din *Tetraevanghelul* lui Lavrentie. El prezintă un interes aparte, întrucît este unicul exemplar în care s-a păstrat partea de început a epilogului cărții. Autorul studiului reproducea pe scurt conținutul lui, arătînd că Lavrentie ieromonahul ajutat de ucenicul său Iovan au lucrat lîngă București pe lîngă râul Colentina, la mănăstirea „unde este hramul Sf. prooroc Ioan Botezătorul”, timp de 10 ani la pregătirea matrițelor și patrițelor. Gh. P. Hristov încearcă să precizeze și data tipăririi cărții pornind de la indicația epilogului în care se arată că ea a fost imprimată la comanda lui Alexandru al II-lea și a arhierului Evtimie¹⁷. Aceste informații decisive în ce privește locul de funcționare a tiparniței lui Lavrentie au ocolit atenția specialiștilor, deși problema era dezbătută din ce în ce mai insistent.

În literatura de specialitate din România din ultimii ani, *Tetraevanghelul* lui Lavrentie (exemplarele de la Cluj) a atras din nou atenția. Regretatul Gebhard Blücher a încercat o datare a cărții pe baza filigranelor, afirmînd că ea putea să fie terminată cel mai tîrziu în 1575¹⁸. Într-un studiu rămas în manuscris la moartea prematură a remarcabilului filigranilog și publicat ulterior sub îngrijirea lui Gernot Nussbächer, G. Blücher preciza și mai clar părerea sa. Studiind exemplarul de la Cluj, el afirmă că *Tetraevanghelul* lui Lavrentie a „fost tipărit în 1574 ± 1 an”¹⁹. G. Blücher pune această tipăritură în legătură cu o însemnare

¹³ E. Sprostranov, *Описъ рукописите в библиотеката при св. Синод на българската църква въ София*, Sofia, 1900, p. 59.

¹⁴ B. Ţonev, *Описъ на славянските рукописи и старопечатни книги в Пловдивската библиотека*, Sofia, 1920, p. 248.

¹⁵ B. Ţonev, *Описъ на славянските рукописи въ Софийската народна библиотека*, vol. II, Sofia, 1923, p. 29.

¹⁶ Ivan Goșev, *Стари записи и надписи*, în „Годишник на Софийския Университет. Богословски факултет”, vol. 14 (1937), p. 3.

¹⁷ Gheorghi P. Hristov, *Старопечатни книги и рукописи въ читалищната библиотека въ Свищов*, în *Юбилеен Сборникъ на читалището „Еленка и Кирилъ Д. Аврамови” въ гр. Свищов* (Sviștov), 1931, p. 142—144.

¹⁸ Gebhard Blücher, *Filigranele brașovene și tipăriturile chirilice din secolul al XVI-lea*, în „Revista bibliotecilor”, XX (1967).

¹⁹ Gebhard Blücher, *Considerații filigranologice asupra „Evangheliarului slavon” al lui Lavrentie*. în „Revista bibliotecilor”, XXII (1969), nr. 12, p. 741—742.

din socotelile oraşului Braşov din 12 decembrie 1573 privind vizita în acest oraş a episcopului (Wladika) şi a unui tipograf (Diaconus Buchdrucker) pentru achiziţionarea unei prese tipografice. Autorul presupune că acest Diaconus Buchdrucker „este chiar ieromonahul Lavrentie” şi că astfel „s-a întemeiat o tipografie nouă, avînd caracter ortodox-slavon” şi care funcţiona „sub conducerea noului episcop al Transilvaniei, Eftimie, sfinţit la 3 august 1572” într-un oraş „mai aproape de sediul noului episcop”, şi nu la Braşov. Gernot Nussbächer, revăzînd încă o dată exemplarele de la Cluj sub aspectul filigranologic, a confirmat părerea lui G. Blücher.

Am relevat într-un studiu publicat nu de mult că *Tetraevanghelul* lui Lavrentie (exemplarul din Leningrad e identic ca tipar cu exemplarele din Cluj şi de la Biblioteca Academiei R. S. România) a fost tipărit în 1582, probabil în Transilvania²⁰. Am remarcat de asemenea că aspectul tipografic al cărţii nu permite nici o asemănare cu tipăriţurile coresiene sau cele ale diaconului Lorinţ şi că în acest caz identitatea Lavrentie-Lorinţ este foarte problematică şi chiar discutabilă²¹. Amintim aici că regretatul Mircea Tomescu considera pe Lavrentie doar un gravor, şi nu tipograf²².

În sfîrşit, activitatea tipografică a ieromonahului Lavrentie a fost reluată de Al. Mareş într-un studiu mai mare, prilejuit de o interesantă descoperire. Este vorba de cîteva file dintr-o *Psaltire slavonă* necunoscută, găsită într-o carte manuscrisă²³. Al. Mareş aduce astfel o contribuţie valoroasă la istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea. El abordează problema activităţii lui Lavrentie ieromonahul pe baza unor informaţii mai bogate, publicînd şi textul celor două însemnări privitoare la vînzarea de către Lavrentie a unui exemplar lui Broştog, fost staroste de Putna²⁴. Întrucît pe una din însemnări figurează anul 1576 şi ţinînd seama de filigranele hirtiei celor două exemplare de la Biblioteca Universităţii „Babeş-Bolyai” din Cluj, Al. Mareş consideră că exemplarele aflate la Cluj au fost tipărite înainte de 1576, iar la exemplarul de la Leningrad epilogul purtînd data de 1582 ar fi fost ataşat ulterior de la o altă carte a lui Lavrentie, de la un alt *Tetraevanghel*, tipărit tot de el. Mareş este de acord cu subsemnatul că Lavrentie şi Lorinţ sînt doi tipografi diferiţi, că primul a avut o altă tiparniţă şi că lucra independent de cel de-al doilea şi chiar de diaconul Coresi. El respinge totodată părerea lui Blücher că informaţia din 1573 privitoare la tipograful vlădicăi venit de la Braşov ar fi fost Lavrentie.

Avînd în vedere caracterul contradictoriu al informaţiilor de care dispunem şi părerile diferite ce s-au exprimat pînă acum în literatura de specialitate românească şi străină, am considerat util să revenim asupra problemelor legate de activitatea lui Lavrentie, cu atît mai mult cu cît

²⁰ L. Demény, *Noi contribuţii la activitatea tipografică a lui Lavrentie*, în „Revista bibliotecilor”, XXII (1969), nr. 4, p. 219–227.

²¹ Aspectul specific al tiparului lui Lavrentie a fost remarcat şi de Ferenc Hervay, *L'imprimerie cyrillique de Transylvanie au XVI-e siècle*, în „Magyar Könyvszemle”, 1965, nr. 3, p. 209–211, caracterizîndu-l astfel: „les caractères d'origine inconnue”.

²² Mircea Tomescu, *Cartea românească în perioada coresiăna*, în „Studia bibliologica”, vol. III, partea I, Bucureşti, 1969, p. 353.

²³ Al. Mareş, *Un capitol din istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea: Tipăriţurile ieromonahului Lavrentie*, în „Studii şi cercetări lingvistice”, XXI (1970), nr. 6, p. 645–667.

²⁴ La textul celor două însemnări s-au strecurat multe greşeli tipografice. Vezi rectificarea făcută de Al. Mareş şi deci textul exact al însemnărilor în „Studii şi cercetări lingvistice”, XXII (1971), nr. 1.

dispunem acum de informații mai ample, și despre cea de-a doua tipăritură a lui Lavrentie, *Tetraevanghelul slavon* nedatat, aflat într-un exemplar la Biblioteca „V. I. Lenin” din Moscova, iar altul la Biblioteca din Plovdiv și despre care în literatura românească de specialitate încă nu s-a scris nimic. Mai important însă este faptul că învățatul bulgar Peter Atanasov a găsit un exemplar complet pe baza căruia dă o soluție definitivă locului unde a funcționat tipografia lui Lavrentie.

Să examinăm înainte de toate care sînt și unde se păstrează exemplarele depistate pînă acum ale tetraevanghelurilor tipărite de Lavrentie. În urma investigațiilor făcute în bibliotecile din România și din străinătate, cunoaștem în total 11 exemplare din tipăriturile lui Lavrentie ²⁵.

La capătul acestei prezentări istoriografice trebuie să amintim studiul fundamental, recent apărut al specialistului bulgar Peter Atanasov ²⁶. Acest studiu este important mai ales pentru faptul că reproduce pentru prima dată integral textul fragmentului de epilog păstrat în exemplarul de la Sviștov publicînd și o fotografie a paginii respective. Învățatul bulgar, folosindu-se de informațiile apărute în studiile de specialitate din România, reușește să lămurească pe deplin convingător o serie de probleme majore legate de activitatea tipografică a lui Lavrentie la București. Subliniem că în aspectele fundamentale cercetările noastre se întilnesc, iar recenta călătorie de studii pe care am desfășurat-o în Bulgaria ne-a folosit, oferindu-ne prilejul pentru o confruntare în care punctele noastre de vedere s-au dovedit a fi identice.

Să revenim însă la exemplarul din Leningrad, căci el conține acel fragment de epilog care a fost reprodus de I. Karataev, A. F. Bîcikov, A. I. Iațimirski, iar la noi în studiul nostru amintit mai sus. Reiese clar din acest fragment că *Tetraevanghelul* lui Lavrentie a fost tipărit în 1582. Deoarece s-au ridicat unele obiecții la datarea făcută de noi pe baza epilogului, reamintim încă o dată faptele pe care ea se bazează.

În exemplarul de la Leningrad, la urmă există atașată o filă separată, ruptă în colțul de sus (fig. 1), pe care se găsește următorul text: ... сѣщнимъ, гдѣ бѣдетъ [что погрѣшено, испра]влѣнте и насъ всемъ трѣбующимъ се [благослови]те, а не кльнете, понеже не писа дѣхъ сѣтъ, ни аггль, нь рѣка брѣнна, и дѣхъ грѣшнихъ и очиньхъ. Гдѣ сѣврѣши се въ лѣто ѿ рождѣства хва \times лѣтк < = 1582>.

Caracterele poligrafice ale textului din epilog comparate cu caracterele textului de bază al *Tetraevanghelului* lui Lavrentie nu lasă nici o îndoială că și această filă făcea parte din *Tetraevanghelul* amintit și nu este o filă rătăcită și atașată din întîmplare la exemplarul din Leningrad. Din acest punct de vedere dorim să atragem atenția numai asupra citorva litere

²⁵ Biblioteca Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj deține 2 exemplare incomplete. Biblioteca Academiei R. S. România 2 fragmente din două exemplare. La Biblioteca publică de stat „M. E. Saltikov-Șcedrin” din Leningrad se află un exemplar incomplet, dar care păstrează sfîrșitul din epilog, în care se vede data tipăririi cărții (1582). Muzeul sinodal din Sofia are un exemplar incomplet. Biblioteca din Sviștov deține un exemplar în care s-a păstrat partea de început a epilogului, iar Biblioteca „Iv. Vazov” din Plovdiv un exemplar incomplet, Biblioteca națională din Sofia un fragment, precum și *Psaltirea* semnalată de Al. Mareș.

²⁶ Peter Atanasov, *Четириевангелието на ѿсромонахъ Лаврентий*, în *Старобългарска литература. Паслѣдование и материали*, vol. I, Sofia, 1971, p. 413 — 440. Cf. și P. Atanasov, *Tipografia din București a ieromonahului Lavrentie*, în „Revista bibliotecilor”, XXV (1972), nr. 3, p. 171 — 175.

de rînd. Pentru a fi mai convingător, alături de textul fragmentului din epilog (fig. 1), reproducem tot în mărime naturală și un fragment din textul de bază al *Tetraevanghelului slavon* al lui Lavrentie (fig. 2). Deosebit de evidentă este identitatea mai ales în cazul literelor δ , ς , τ , κ , X și K. Mai există însă și alte argumente care probează pentru a considera fragmentul de epilog ca aparținînd *Tetraevanghelului slavon* al lui Lavrentie. Am mai relevat faptul și cu altă ocazie că, sub aspectul caracteristicilor poligrafice, tiparul lui Lavrentie prezintă particularități care îl definesc ca ceva specific și unic în istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea. Acest tipar nu poate fi confundat cu nici unul din caracterele poligrafice din Transilvania sau Țara Românească. În felul acesta fragmentul de epilog nu putea să provină de la vreo altă tipăritură chirilică românească din secolul al XVI-lea, ci el aparține tiparului lui Lavrentie ieromonahul.

O cercetare mai atentă a producției tiparului chirilic european, în special sud-slav și rusesc, ne-a furnizat însă un nou argument. Am putut constata că în tot tiparul chirilic european din secolul al XVI-lea nu există tipărituri care să fie identice sub aspectul caracteristicilor poligrafice cu tipăriturile lui Lavrentie. Și în acest context, tiparul lui Lavrentie se definește cu o individualitate de sine stătătoare, unică. Se exclude, în felul acesta, atașarea filei în discuție de la vreo altă tipăritură chirilică din secolul al XVI-lea în general. S-a remarcat că textul epilogului în ce privește formularea prezintă mari asemănări cu textul epilogului din unele tipărituri sud-slave și liubaviciene²⁷. Asemănarea sau formularea identică a unor părți din epilog nu poate constitui însă un argument de atribuire, deoarece aceste texte au fost împrumutate, au circulat și însuși faptul că se regăsesc în același timp în tipărituri diferite arată că ele au cunoscut o răspîndire mai largă.

În sfîrșit, nu putem încheia argumentarea noastră fără să ne referim și la faptul că fila lipită de coperta interioară din spate a exemplarului lenin-grădean din *Tetraevanghelul slavon* al lui Lavrentie a fost copiat încă din secolul al XVII-lea, întocmai textul fragmentului de epilog care se găsește pe fila separată analizată mai sus. Amintim aici din nou că textul epilogului la *Tetraevanghelul* lui Lavrentie trebuia să fie tipărit pe o filă separată, deoarece ultimul caiet (al 29-lea) avea pe toate cele 8 file textul aparținînd celor patru evanghelii. Trebuia deci și în acest caz ca în multe altele (cf. *Tetraevanghelul slavon* al lui Călin din 1565, *Tetraevanghelul* lui Coresi și Mănăilă din 1583 etc.) să se atașeze una sau două file separate, pe care să se tipărească epilogul. Astfel, aceste file mai ușor se desfăceau din legătura cărții, ele în vicisitudinile timpului se deteriorau și dispăreau mai repede. De aceea, de fapt din cele 10 exemplare cunoscute pînă acum, numai exemplarul de la Leningrad a păstrat sfîrșitul epilogului cărții tipărite de Lavrentie.

Toate aceste argumente expuse de noi într-un alt studiu au fost confirmate recent de exemplarul de la Sviștov, care a decis definitiv dis-

²⁷ Al. Mares, *În legătură cu activitatea tipografică a diaconului Lorinț*, în „Limba română”, XIX (1970), nr. 2, p. 136–137.

puta în favoarea părerilor noastre de mai înainte. Și în acest exemplar s-a păstrat doar un fragment din epilog, dar este vorba tocmai de acel fragment care lipsește din exemplarul leningrădean. Precum a relevat Peter Atanasov, în exemplarul de la Sviștov s-a păstrat prima filă din epilog, deci începutul textului, care în întregime a fost imprimat pe două file atașate după caietul al 29-lea (recte al 27-lea). Ceea ce este decisiv e că ultimul cuvânt din textul păstrat în exemplarul de la Sviștov nu se termină, ci se intrerupe, este despărțit în două, partea a doua a cuvintului continuându-se pe fragmentul de epilog păstrat în exemplarul din Leningrad. În felul acesta, cele două fragmente conțin textul integral al epilogului *Tetraevanghelului slavon* tipărit de Lavrentie ieromonahul. Cunoscând textul fragmentului din Leningrad, reproducem în transcriere și fotografic (fig. 3) fragmentul de la Sviștov :

Понеже ниже въ тронци покланѣиѣ бѣ благоизволи црковѣ своѣ исплѣннѣи стѣнымъ книгамъ, въ славословіѣ и поасж прочитамъщѣи, сего ради и азъ їерѣонахъ лаврентіе възревновалъ поспѣшнемъ стѣго дѣла и люзвкѣе, еже къ бжствѣннимъ и стѣнымъ црквѣмъ и написахъ сѣмъ дшѣ спснѣжъ книгѣ четвороблѣвѣстїе, жже дѣхъ стѣымъ аплѣскымъ оустѣ ѡргнѣжъ. Етъ познанїе и исплѣненїе славословію трнсѣ не наго въ едннѣствѣ покланѣнаго бжтва. Етъ днн блгочтѣкомъ и хслюбенкомъ гдѣчнн нашемъ їнѣ аплѣадрѣ конкода при архїерен кѣрѣ влѣцѣ евѣнѣ, сего ради азъ, хс рабъ и мѣнши въ нноцѣ їермонахъ лаврентїе и съ оученикѣмъ моѣмъ ївзанѣ, трсдѣмо се влызъ гра Боурѣщѣ на реце Колентина и сътвори хѣмо намест.ір храмъ стѣго прѣрока прѣтѣчѣ крѣнтѣлѣ ївана, и въ не сътвори хѣмо типарнїе. Трсдн хѣмо ї лѣтъ, дождеже състави хѣмо фѣурме и мидре и почехъ прѣва роука и съписахъ дшѣпользнїе сѣе бжтѣвнїе книги тетрѣелѣ.

Тѣмже колентпрѣклона мѣ се и мѣнѣ . . . ж пожнїи или прочитамъщїи или прѣпн-

Pe lângă informațiile cuprinse în epilog exemplarele *Tetraevanghelului* tipărit de Lavrentie, păstrate în țară sau în străinătate, aduc lămuriri noi. Să vedem însă mai întâi pe cele din țară.

Exemplarele aflate la Biblioteca Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj conțin noi știri atât în ce privește circulația cărții, cât și referitor la activitatea ieromonahului Lavrentie. Am mai relevat că pe primul exemplar există o însemnare din 1668, din care reiese că el se afla atunci la Lugoj : „Am scris în luna august ziua 6 ! Această svîntă carte carele să chiamă Evanghelie cumpăratu-o-a Cecovan Pătru ot Lugoj și a o dat la svînta biserecă din Lugoj ca să fie lui pomană și părinților lui, iar cine oare luoa de la svînta biserecă să fie blăstămat de svînta Troiță ce este tatăl și Fiul și Duhul Sfînt. Dumnezeu adevărat și să fie trecleat și procleat și anathema și să naibă împărăția cerului vă veachi veacom amin. Am scris în luna lui august a 7-a zi în anul 7176 (1668)”. Mult mai importante sînt însă însemnările de pe exemplarul al doilea, publicate recent de Al. Mareș.

Cele două însemnări, după cît se vede, ridică o serie de probleme. Întii se poate vedea că ieromonahul Lavrentie a fost într-adevăr meșterul

tipograf care a imprimat cartea și nu numai gravor care a executat xilografurile în care apare numele lui. În acest sens, N. Iorga a sesizat clar sensul primei însemnări, cu toate că el amintește acest lucru doar în treacăt. Se vede clar că Broștog vătaful, fostul staroste, și soția lui cneghinea Candachia au cumpărat cartea de la ieromonahul Lavrentie. Interesant e că însemnarea începe cu formula pe care o întilnim în mod frecvent în epilogurile cărților chirilice din secolul al XVI-lea. Din păcate însă, ea se întrerupe la prima frază și nu oferă elemente cronologice. Din aceeași însemnare aflăm că Broștog a cumpărat cartea cu suma de 200 zl. bani gata. În cea de-a doua însemnare, redactată de altă mină, observăm că suma plătită de Broștog este alta, și anume 145 zl. Subliniem că cifra 45 este scrisă cu aceeași cerneală ca întreg textul, pe când cifra 100 (=P) este adăugată cu o altă cerneală. Apare clar din acest text că vânzarea-cumpărarea a avut loc în timpul domniei lui Petru Șchiopul, domnul Moldovei, și, evident, că în această țară. La sfârșitul însemnării este scrisă cu altă mină data de 5 februarie 1576 (și nu 1570, cum spune N. Iorga). Tocmai această dată ridică probleme. Petru voievod al Moldovei, amintit în însemnare este, evident, Petru Șchiopul, care a domnit în Moldova de trei ori, în următorii ani : 14 iunie 1574 – 23 noiembrie 1577 ; ianuarie 1578 – 2 noiembrie 1579 ; septembrie 1582 – 19 august 1591. Data amintită mai sus cade pe perioada primei domnii, numai că ea vine în contradicție cu data indicată în fragmentul de epilog din exemplarul de la Leningrad, în care anul 1582 este indicat ca an de tipărire a cărții. Cartea nu putea să fie vîndută înainte de a fi existat. Înelinăm să credem că data scrisă de altă mină la sfârșitul însemnării de pe exemplarul din Cluj este cea discutabilă, și nu data indicată în epilogul exemplarului din Leningrad. Cea de-a treia domnie a lui Petru Șchiopul, între 1582 și 1591, permite să considerăm actul de vânzare posterioară anului 1582. O atare concluzie ar putea să fie confirmată de actul de danic dat de Petru Șchiopul la Iași în ziua de 18 aprilie 1584 lui Broștog, staroste de Putna. În acest document, domnul Moldovei arată ca „au venit înaintea noastră a domnii mele și dinaintea a lor noștri boieri moldovenști sluga noastră Broștog, staroste de Putna, și au cerut de la domnie mea un loc pustiu în ținut Putnii, între Vrancea și între Sușița pre amîndoo Vizăușile, din muntele Gherghelăul pînă în dealul Sușiții, cît iaste loc domnescu. Și sluga noastră Broștoc au dat Domnii mele patru cai grași să fie de slujba domnii mele și de triaba țării. Deci domnie mea am dat și am miluit pe sluga noastră Broștoc staroste de Putna, cu acel loc, piste tot unde iaste loc domnescu, pre amîndoo Vizăușile, ca să fie slugii noastre lui Broștoc și de la noi uric cu tot venitul”²⁸. Documentul are importanță mare, precizînd de două ori că Broștog era staroste de Put-

²⁸ *Documente privind istoria României. Veacul al XVI, A, Moldova*, vol. III, 1571–1590. Documentul s-a păstrat într-o traducere făcută la 1802. Rezumatul lui a fost semnalat de M. Costăchescu, *Documente moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 176, care reproduce din rezumat următorul pasaj : Petru voievod arată că, viind „înaintea Domnii sali Broștog starostile de Putna și cerînd de la Domnia sa un loc pustiu, în ținutul Putnii, între Vrancea și între Sușița, pre amîndoo Vizăușili, din muntele Gherghelului pînă în dealul Sușiții, cît este loc domnesc i-au dat și l-au miluit pe acel Broștog cu acel loc piste tot, unde este loc domnesc, pre amîndoo Vizăușili”. Subliniem că aici numele starostelui se scrie Broștog, și nu Broștoc !

na în 1584, pe cînd în însemnarea din exemplarul de la Cluj al *Tetraevanghelului* el figurează în calitate de vîtaf, „*fost staroste*” ! Acest fapt lămurște greșeala de datare din însemnare, care trebuie să fi fost scrisă după anul 1584, căci în acest an Broștog figurează în documentul citat mai sus ca fiind încă staroste de Putna. Din păcate, de acest amănunt extrem de important nu au ținut seama nici Gebhard Blücher, nici Gernot Nussbächer, dar nici Al. Mareș. Data adăugată ulterior cu o altă mină, și nu de cea care a scris însemnarea, trebuie în felul acesta să fie considerată ca fiind greșită, rămînînd în vigoare anul 1582 ca an de tipărire a cărții. Mai rămîne de lămurit problema filigranului, adică problema dacă o hîrtie fabricată în 1573—1574, putea să fie folosită peste 7—8 ani sau nu ? Am văzut că atît Gebhard Blücher și Gernot Nussbächer, cît și Al. Mareș sînt foarte intransigenți. Nu admit în nici un fel stocarea hîrtiei. Subliniem încă o dată importanța excepțională a studiilor de filigranologie în domeniul datării. Nu există îndoială că aceste studii făcute cu multă migală pot stabili cu suficientă certitudine data cînd un stoc de hîrtie a fost fabricat și a fost în proporție covârșitoare folosit. Nu putem însă să fim de acord cu absolutizarea nici în acest domeniu. Încercarea de a pune la îndoială o informație certă, o datare care apare în epilogul unei cărți, numai pentru faptul că nu se încadrează în imaginea noastră obișnuită în privința studiilor filigranologice și infirmă anumite teze exagerate, nu mi se pare o metodă care să ducă la rezultate valabile în progresul științei. Ea poate cel mult să consume o energie canalizată într-o direcție greșită, pe o cale fără perspective. Doar sînt atîtea cazuri în istoria științei filigranologice asupra cărora ar merita să medităm și să ne formulăm concluziile cu mai multă nuanțare, cu mai puțin exclusivism. Cazul lui Lavrentie ieromonahul, după cum vom vedea în cele ce urmează, este tocmai acea excepție care niciodată nu trebuie exclusă cu desăvîrșire în afară de împrejurarea cînd alte izvoare sau informații oferă suficiente temeiuri pentru afirmații categorice. În general trebuie să ne ferim de absolutizări, căci astfel în domeniul cunoașterii trecutului, ca și în alte domenii ale științei, calea progresului ar fi închisă. Ar merita să ținem seama mai mult de această extrem de importantă precizare gnoseologică făcută cu atîta măiestrie și genialitate de marele V. I. Lenin.

Să ne întoarcem însă la cărțile noastre, de la gnoseologia marxist-leninistă la amănunțele tiparului românesc din secolul al XVI-lea. Dacă exemplarele *Tetraevanghelului slavon* al lui Lavrentie aflate la Cluj ridică probleme noi de datare, cel de la Moscova, din Biblioteca „V. I. Lenin”, ne permite să lărgim considerabil știrile despre ieromonahul Lavrentie în calitatea lui de meșter tipograf. *Tetraevanghelul* lui Lavrentie aflat la Moscova reprezintă o nouă culegere a textului față de exemplarele din Cluj și din Leningrad, din punct de vedere strict bibliografic o altă ediție, iar din punctul de vedere al bibliografiei cărții vechi o altă tipăritură, o altă carte, care pînă în prezent nu a fost încă inclusă în bibliografia veche românească, deși I. Karataev o înregistra ca atare.

Argumentele care ne fac să considerăm acest *Tetraevanghel* o altă tipăritură, o altă ediție a textului sînt următoarele : o altă culegere a textului, un alt sistem de numărătoare a caietelor și o altă hîrtie folosită la imprimare față de *Tetraevanghelul slavon* cunoscut în exemplarele din

țară și din Leningrad. Dacă exemplarele *Tetraevanghelului slavon* existente la noi în țară și la Leningrad datate de noi cu anul 1582 au fost tipărite pe hîrtie brașoveană din anii 1574—1575, atunci în cel de la Moscova s-a folosit o hîrtie pe care pînă acum nu am putut-o identifica. Filigranul reprezintă un animal, poate un berbec, din capul căruia se ridică o cruce dublă. La exemplarul din Moscova trebuie însă să adăugăm și pe cel păstrat în biblioteca „Ivan Vazov” de la Plovdiv, care la fel este diferit de cele din Leningrad, Sviștov, Cluj și București. La Plovdiv s-a păstrat în condiții mai bune chiar un *Tetraevanghel* tipărit de Lavrentie, absolut identic cu exemplarul de la Moscova. Ambele exemplare sînt fără epilog.

În *Tetraevanghelul* din 1582 caietele de opt file sînt numerotate la început și la sfîrșit, ca în mai toate tipăriturile românești din secolul al XVI-lea. În schimb *Tetraevanghelul* lui Lavrentie cunoscut pe baza exemplarelor din Moscova și Plovdiv, la numărătoarea filelor se folosește sistemul tipăriturilor chirilice venețiene, adică există signatura chirilică a caietului și numărătoarea cu cifre romane a primelor patru file din caiet (de exemplu : B I, B II, B III, B IIII). Următoarele patru file din caiet rămîn nenumerotate, dar signatura numărului de caiet figurează pe versoul ultimei file din caiet.

Deosebiri de culegere sînt foarte însemnate. Mai întîi trebuie să subliniem că în *Tetraevanghelul* de la Moscova și în cel de la Plovdiv există deosebiri față de *Tetraevanghelul* lui Lavrentie din 1582 în ce privește culegerea diferitelor tipuri de inițiale mai cu seamă a inițialelor B și P (a se vedea, de exemplu, din caietul 3 filele 1—2, 5 și 6 la inițiala B, filele 4^r și 6^v la inițiala P; din caietul 4, filele 2^r, 3^v, 4^v, 5^v, 6^v, 7^r și 8^r la inițiala B și filele 1^v și 8^v la inițiala P; din caietul 5, filele 1^r, 2^v, 3^r și 6^r 8^v la inițiala B și filele 1^v și 4^r la inițiala P). Diferă, de asemenea, felul în care este cules colontitul. Dacă, de exemplu, în *Tetraevanghelul* din 1582 colontitul la evanghelia de la Marcu și de la Luca este cules integral numele evangheliștilor, în *Tetraevanghelul* de la Moscova ele sînt culese prescurtat. Pînă la evanghelia de la Luca, textul este cules în ambele tipărituri pagină de pagină, de aici înainte apar deosebiri de la o pagină la alta, în sensul că textul este așezat altfel în zaț și citeodată chiar un rînd sau cîteva cuvinte sînt trecute pe pagina ce urmează. Acest lucru se remarcă cu deosebire la începutul evangheliei de la Luca (a se vedea, de exemplu, din caietul 20 fila 3^r). Există, de asemenea, deosebiri de ortografie, precum și în ce privește așezarea frontispiciilor cu numele lui Lavrentie gravat sau fără textul gravat la mijlocul cercului din xilogravură (a se vedea începutul evangheliei de la Ioan). Dacă în *Tetraevanghelul* din 1582 cuvintele *Прѣдисловіе еже въ словеса сего евангеліа* sînt adăugate de mîină în *Tetraevanghelul* de la Moscova și Plovdiv ele sînt culese și tipărite cu cerneală roșie. Toate acestea arată clar că ne aflăm în fața unei noi culegeri a textului în *Tetraevanghelul* lui Lavrentie față de cel din 1582.

Se pune, desigur, întrebarea : cînd a fost tipărită această nouă ediție a *Tetraevanghelului slavon* al lui Lavrentie ieromonahul ? În catalogul bibliotecii „V. I. Lenin” din Moscova, cartea este înregistrată ca fiind o tipăritură realizată înainte de 1560 —1561. Această datare nu are însă la bază o argumentare necesară. Coroborarea informațiilor oferite de toate exemplarele studiate de noi aruncă o oarecare lumină și în această privință. Din acest punct de vedere, foarte important este studiul fili-

granelor celui de-al doilea exemplar din Cluj. Exemplarul a fost tipărit pe hîrtia brașoveană. Cartea, avînd însă o serie de file de tipar lipsă, care au fost înlocuite cu file pe care textul s-a scris cu mîna, ea conține și filigranul pe care îl întîlnim în exemplarul de la Moscova. Unele din filele manuscrise din cel de-al doilea exemplar din Cluj ca fila a 3-a din caietul 28 are textul manuscris pe hîrtia brașoveană, cu una din variantele de filigran brașovean care se găsește și pe filele tipărite. În schimb filele 1 și 8 din caietul 13 (nenumărotat), 4 și 5 din caietul 22 și 1 și 8 din caietul 27 au textul manuscris pe aceeași hîrtie pe care a fost tipărit exemplarul aflat azi la Plovdiv și Moscova. Reiese din acest fapt că ediția identificată pe baza exemplarului de la Moscova trebuia să fie tipărită nu mult înainte sau după ediția cunoscută pe baza exemplarelor din țară și de la Leningrad, deci tot în jurul anului 1582. Sau că filele de tipar au fost înlocuite în exemplarul al doilea de la Cluj cu file manuscrise pe hîrtia rămasă după tipărirea exemplarului din Moscova și Plovdiv, sau că mai întîi a fost tipărită ediția din 1582, iar filele adăugate ulterior la exemplarul al doilea de la Cluj au fost scrise pe hîrtia pe care ieromonahul Lavrentie a tipărit ulterior ediția de la Moscova și Plovdiv. Important este, deocamdată, pînă la adîncirea investigațiilor filigranologice, că diferența de timp între tipărirea celor două ediții nu putea să fie foarte mare. Înclinăm, în felul acesta, să datăm și exemplarul de la Moscova al *Tetraevanghelului slavon* tipărit de ieromonahul Lavrentie în jurul anului 1582. Menționăm că o anumită precizare din fragmentul de epilog al exemplarului din Sviștov, din care reiese că matrițele și patrițele au fost folosite pentru prima dată în tipărirea *Tetraevanghelului* din 1582, permit lui P. Atanasov să afirme că mai înainte s-a tipărit această carte și după aceea *Tetraevanghelul* de la Moscova și Plovdiv. Aceasta ar fi deci ediția a doua.

Cercetarea tipăriturilor lui Lavrentie ieromonahul aduce o nouă figură de tipograf și cărturar pe arena istoriei culturii românești din secolul al XVI-lea. Nu vom mai insista aici asupra faptului că ieromonahul Lavrentie nu poate fi identificat cu diaconul Lorinț. Această părere expusă de noi mai înainte începe să fie acceptată de mai mulți specialiști, aducîndu-se în discuție noi argumente în favoarea ei²⁹. Amintim doar că nu putea să aibă nici o rațiune ca după ce Lorinț a tipărit în 1579 *Tetraevanghelul* să fi apucat să tipărească de două ori în anii imediat după această dată din nou textul celor patru evanghelii, creîndu-și o nouă tiparniță, tăind o nouă garnitură de litere.

Trebuie să înaintăm pe făgașul cercetării activității tipografice a ieromonahului Lavrentie, în special în direcția aspectului poligrafic al tipăriturilor sale, căci aceasta este azi posibil de realizat. Cunoaștem un număr apreciabil de exemplare din tipăriturile sale. Studiul comparativ al aspectului grafic dintre tiparul ieromonahului Lavrentie și restul tipă-

²⁹ Astfel, profesorul Dan Simonescu, în studiul său recent publicat *Un mare editor și tipograf din secolul al XVI-lea: Corest*, în „Studii și cercetări de bibliologie” XI (1969), p. 56, spune că Lavrentie și Lorinț „se pare că au fost două persoane deosebite”.

Al. Mareș este însă categoric în a nega identitatea Lorinț-Lavrentie. El afirmă: „Lavrentie ieromonahul... nu poate fi una și aceeași persoană cu Lorinț...” (cf. *În legătură cu activitatea tipografică a diaconului Lorinț*, în „Limba română”, XIX (1970), nr. 2, p. 137).

riturilor chirilice de la noi și din altă parte poate să ne ofere noi puncte de sprijin în abordarea problemei.

Sub aspectul grafic, *Tetraevanghelele* tipărite de Lavrentie au puncte de întâlnire cu tiparul chirilic transilvănean, dar și cu tiparul chirilic venețian și sud-slav din secolul al XVI-lea.

În acest sens și pentru a oferi specialiștilor noi puncte de identificare a unor exemplare necunoscute încă sau eventual a unor noi tipărituri realizate de Lavrentie ieromonahul și ucenicul său Iovan, vom face o descriere mai amănunțită a frontispiciilor, vignetelor și a inițialelor folosite în cele două *Tetraevanghele*.

Mai întâi subliniem câteva trăsături generale caracteristice tiparului lui Lavrentie. Ambele tipărituri au format mare, cu 25 de rânduri pe pagină, lățimea zafului fiind de 122 mm, iar înălțimea a 10 rânduri de 92—94 mm. Numai în unele cazuri, destul de rare (câteva file la *Evangelia de la Luca*), întâlnim în exemplarele de la Moscova și Plovdiv 27 de rânduri pe pagină cu înălțimea de 84 mm la 10 rânduri. Frontispiciile și vignetele sînt aceleași, dar în ce privește inițialele există deosebiri importante între *Tetraevanghelul* din 1582 (datat) și cel cunoscut pe baza exemplarelor de la Moscova și Plovdiv. Aceste deosebiri, precum și cele semnalate mai sus ne fac să ne ocupăm separat de ornamentarea lor.

Ornamentarea *Tetraevanghelului slavon* din 1582 cunoscut pe baza exemplarelor de la Cluj, București, Sviștov, Leningrad și Sofia ³⁰.

Frontispiciu cu numele lui Lavrentie în mijloc (fig. 4): 119 × 91 mm : 8 — 6^v; 28 — 3^r.

Frontispiciu fără numele lui Lavrentie la mijloc (fig. 5): 119 × 91 mm : 1 — 1^r; 22 — 7^v.

Vignetă: 121 × 28 mm : 8 — 4^r; 13 — 1^r, 3^v; 22 — 5^r, 5^v; 28 — 4^r; 29 — 1^r.

Inițiale :

7 a) K : 15 × 31 mm : 22 — 8^r.

7 b) K : 15 × 34 mm : 1 — 8^r, 8^v; 2 — 7^v, 8^v; 3 — 1^v, 2^r, 6^v; 4 — 2^r, 4^v, 6^v, 7^r; 5 — 2^v, 3^v, 8^v; 6 — 1^v, 4^v; 7 — 4^v, 6^v, 7^v; 8 — 3^v, 7^v, 8^r; 9 — 1^v, 4^r, 4^v; 10 — 5^r; 11 — 1^r; 13 — 5^r, 7^v, 8^v; 16 — 2^r, 4^v, 5^v, 6^r, 6^v, 7^r, 8^r; 17 — 2^v, 4^v, 5^v, 6^v, 7^v, 8^r, 8^v; 18 — 1^r, 1^v, 2^r, 2^v, 4^r, 5^r, 6^r, 6^v; 19 — 1^r, 5^r, 5^v, 6^r; 20 — 3^v, 8^r, 8^v; 22 — 8^v; 23 — 1^r, 1^v, 2^r, 3^r, 7^r; 24 — 5^r, 5^v; 26 — 3^v, 4^r; 27 — 2^v, 4^v.

7 c) K : 15 × 32 mm : 2 — 1^r; 3 — 1^v, 3^r, 7^r; 4 — 3^v; 5 — 2^r, 2^v; 6 — 4^r, 5^r, 7^r; 9 — 1^v, 2^r, 6^v, 7^r; 10 — 1^v, 4^r, 4^v, 6^r; 11 — 4^v, 6^v; 12 — 2^r, 4^r, 6^v, 8^r; 28 — 3^r.

³⁰ Menționăm că în numerotarea caietelor la *Tetraevanghelul* lui Lavrentie din 1582 s-a produs o încurcătură. Caietele au signatura de la 1 la 12. La sfîrșitul caietului 12, în loc de signatura $\overline{\text{H}}$ (= 12), este $\overline{\text{H}}$ (= 15). Caietul 13 nu are signatură nici la început, nici la sfîrșit. Caietul 14 poartă signatura $\overline{\text{H}}$ (= 16), în loc de $\overline{\text{H}}$ (= 14). De aici înainte caietele poartă signatura cu două numere mai mare decît numărul lor de ordine. Noi am ținut seama de signatura pe care o poartă caietele 14—29. Cifrele culese cu aldine indică numărul caietelor, cifrele de rînd reprezintă fila din caiet, r = recto; v = verso.

- 7 d) **E**: 16×27 mm: **2** – 1^r; **4** – 7^v, 8^r; **5** – 8^r; **6** – 2^r; **7** – 1^v, 2^v; **8** – 8^r; 8^v; **10** – 3^r, 5^v; **13** – 3^v; **16** – 1^r, 3^r, 3^v, 4^r, 7^v; **17** – 2^r; **19** – 6^v, 7^r; **20** – 6^v, 8^r; **24** – 1^v, 2^r, 6^v; **27** – 3^r, 7^r, 7^v.
- 7 e) **E**: 16×34 mm: **2** – 8^r, 8^v; **3** – 1^r, 5^v, 7^v; **4** – 1^v, 7^r, 7^v; **8** – 7^r; **9** – 2^v, 3^r, 6^r, 7^v, 8^r, 8^v; **10** – 4^r, 7^r; **11** – 5^v, 6^v; **20** – 5^r, 6^r; **21** – 7^v, 8^r; **22** – 2^v, 3^r, 4^r, 7^v; **23** – 4^r, 5^r; **25** – 2^v, 5^v, 6^v, 8^v; **26** – 1^v; **27** – 2^r, 5^v, 6^v, 8^r; **28** – 1^r.
- 7 f) **E**: 18×34 mm: **3** – 7^r, 7^v; **4** – 3^v, 4^v, 5^v, 8^r; **5** – 1^r, 3^r, 5^v, 6^r.
- 7 g) **E**: 12×27 mm: **9** – 3^r; **10** – 3^v, 6^v, 7^v, 8^r; **11** – 2^v, 3^r, 3^v, 4^v, 7^r, 8^r; **12** – 2^v, 5^v, 6^r, 7^v; **28** – 2^r.
- 7 h) **E**: 17×34 mm: **13** – 4^v, 6^v, 7^v; **16** – 2^v, 5^r, 6^v; **17** – 2^v, 3^v, 7^v; **18** – 2^r, 3^r, 5^r; **19** – 3^v, 4^r; **20** – 3^v, 5^v; **21** – 1^r, 1^v, 3^r; **22** – 1^v; **23** – 2^v, 7^v; **24** – 7^v.
- 7 i) **G**: 16×38 mm: **8** – 3^r.
- 7 j) **3**: 17×37 mm: **8** – 6^v.
- 7 k) **A**: 8×24 mm: **13** – 2^v.
- 7 l) **M**: 12×23 mm: **12** – 7^v.
- 7 m) **M**: **29** – 1^r, 2^r, 3^v, 5^r, 5^v, 6^r, 6^v, 7^r.
- 7 n) **P**: 15×33 mm: **2** – 2^r, 4^v, 5^v, 6^r, 6^v, 7^r; **3** – 3^v, 5^r, 6^v; **5** – 4^r; **7** – 1^r, 2^r, 4^r; **9** – 3^v; **16** – 8^v; **17** – 1^r, 1^v, 3^v, 4^v; **18** – 3^v, 6^v, 7^r, 8^v; **19** – 1^r, 2^v; **20** – 1^r, 1^v, 3^r, 4^r, 5^r; **21** – 3^v; **23** – 3^v, 8^r, 8^v; **24** – 1^r, 3^r, 4^r, 4^v, 8^r; **25** – 5^r, 5^v; **26** – 2^r, 5^r, 7^r.
- 7 o) **P**: 12×32 mm: **2** – 2^r, 2^v, 3^v, 4^r, 5^r, 5^v; **3** – 4^r, 4^v, 6^r, 8^v; **4** – 3^r, 4^r; **6** – 2^v, 8^v; **7** – 1^r, 1^v; **10** – 6^r, 8^v; **16** – 8^v; **17** – 8^v; **18** – 3^v, 4^r, 8^r, 8^v; **19** – 2^r, 2^v, 6^r; **20** – 1^v, 2^r, 4^v, 7^r; **21** – 1^r, 3^r, 3^v, 4^v; **24** – 8^v; **25** – 1^r, 1^v, 4^r, 4^v; **26** – 2^r, 7^r.
- 7 p) **P**: 7×32 mm: **2** – 3^r, **4** – 1^v, **6** – 3^r, 6^v.
- 7 r) **P**: 14×34 mm: **2** – 6^v; **5** – 1^v; **6** – 3^v, 6^v, 8^r; **9** – 5^r; **11** – 1^v, 5^v, 8^v; **12** – 1^r, 4^v; **24** – 3^v; **25** – 2^r; **26** – 5^r, 7^v; **27** – 1^v.
- 7 s) **P**: 13×27 mm: **2** – 6^v; **3** – 4^r; **4** – 8^v; **5** – 4^v, 7^r; **7** – 2^v, 3^r; **11** – 2^r, 5^r; **12** – 1^v, 2^r; **25** – 5^r; **26** – 2^v, 5^v, 6^v; **27** – 1^r.
- 7 s) **P**: **6** – 6^v; **9** – 5^v.
- 7 t) **P**: 10×25 mm: **18** – 1^v; **19** – 7^v; **23** – 3^v; **24** – 3^r; **26** – 8^r.
- 7 ț) **G**: 19×35 mm: **27** – 8^v; **28** – 2^v.
- 7 u) **G**: 18×37 mm: **1** – 1^r; **8** – 4^r; **13** – 1^r; **22** – 5^r.
- 7 v) **M**: 17×33 mm: **22** – 5^v.

Ornamentarea *Tetraevanghelului* tipărit de Lavrentie și cunoscut pe baza exemplarelor de la Moscova și Plovdiv este în general asemănătoare cu *Tetraevanghelul* din 1582. Întilnim în el aceleași frontispicii și vignete. Deosebirile mai însemnate se observă la inițiale. Întii de toate ele sînt mai rudimentare, mai simple și ca aspect xilografic deosebite de cele ale inițialelor întilnite în *Tetraevanghelul* din 1582. Acest fapt, precum și plasarea lor deosebită în text ne-au determinat să oferim o prezentare mai detaliată a lor.

Inițiale în *Tetraevanghelul* lui Lavrentie cunoscute pe baza exemplarelor din Plovdiv și Moscova :

- 8 a) **R** : 16 × 34 mm : **1** – 8r, 6v, 7r, 7v ; **2** – 1r, 7v ; **3** – 1r, 1v, 3r, 5v, 6r, 7r, 7v ; **4** – 4v, 5v, 6r, 7r, 8r ; **5** – 2r, 2v, 3r, 5v, 6r, 8v ; **6** – 4r, 5r, 7v ; **8** – 1r, 7v ; **9** – 1v, 2r, 6v, 7r ; **10** – 4r, 6v, 7r ; **11** – 4r ; **13** – 4v, 6r, 7r, 8r.
- 8 b) **R** : 14 × 30 mm : **11** – 3v, **12** – 2v, 5v, 6r, 7v.
- 8 c) **R** : **2** – 8r, 8v ; **3** – 1v, 3r, 7r, 7v ; **4** – 1v, 2r, 3v, 4v, 7r ; **5** – 1r ; **6** – 4v, 7v ; **8** – 2v ; **9** – 2v, 3r, 4r, 4v, 6r, 7v, 8r, 8v ; **10** – 2v, 3r, 4r, 5r, 8v ; **11** – 1v, 4v, 5v, 6v ; **12** – 2r, 3r, 6v, 8r ; **13** – 3r, 4r, 7r ; **18** – 1r, 2r, 6v ; **19** – 3v, 4r, 5r.
- 8 d) **R** : **3** – 2r, 2v ; **4** – 7v, 8r ; **5** – 8r, 8v, **7** – 7v ; **8** – 2v, 8r, 8v.
- 8 e) **R** : 16 × 32 mm : **5** – 2v, 3v ; **6** – 1v, 2r ; **7** – 4v, 6v, 7v ; **8** – 1r, 3v, 7r, 7v, 8r ; **9** – 1v ; **10** – 1v, 2r, 4v, 5v ; **11** – 1r, 6v ; **18** – 1v, 2r, 3r, 4r, 5r, 6r ; **19** – 1r.
- 8 f) **R** : 14 × 28 mm : **9** – 3r ; **10** – 7v, 8v ; **11** – 2r, 3r, 7r, 8r.
- 8 g) **K** : 12 × 31 mm : **10** – 6r.
- 8 h) **3** : 16 × 35 mm : **8** – 6v.
- 8 i) **€** : 12 × 26 mm : **8** – 5r.
- 8 j) **A** : **13** – 2v.
- 8 k) **M** : 12 × 29 mm : **12** – 7v.
- 8 l) **H** : **13** – 3r.
- 8 m) **P** : **3** – 4r ; **4** – 8v ; **7** – 2v, 3r ; **9** – 5r, 5v ; **18** – 8v.
- 8 n) **P** : 10 × 23 mm : **2** – 6v ; **5** – 7r ; **18** – 1v.
- 8 o) **P** : 13 × 34 mm : **2** – 3r, 5r ; **3** – 5r, 6r ; **5** – 4v ; **6** – 3v ; **7** – 1r, 1v, 2r.
- 8 p) **P** : 13 × 34 mm : **2** – 2r, 2v, 4r, 4v, 6r, 6v ; **3** – 3v, 4r, 4v, 6v, 8v, 4 – 1v, 3r, 4r ; **5** – 1v, 4r, 4v ; **6** – 2v, 3r, 8r, 8v ; **7** – 1r, 4r ; **9** – 3v ; **10** – 6r ; **11** – 5r ; **12** – 1r, 2r ; **18** – 5r, 6v, 7r, 7v, 8v ; **19** – 1r, 4v.
- 8 ș) **P** : **1** – 5v ; **8** – 4r ; **13** – 1r.
- 8 s) **€** : 19 × 34 mm : **2** – 2r, 3v, 5v, 6v, 7r.

Desigur, această descriere este lacunară, avînd în vedere și faptul că exemplarele de care dispunem sînt în sine destul de prost conservate, sînt doar fragmente.

Ornamentarea celor două ediții ale *Tetraevanghelului* lui Lavrentie arată destul de clar că acest tipograf a avut în fața lui tipărituri venețiene din care s-a inspirat la executarea clișeelelor în lemn ale frontispiciilor și inițialelor. Avem în vedere, înainte de toate, *Mineiul de praznice*, tipărit de Božidar Vuković la 1538, și *Triodul de post* din 1561, tipărit de Vincentie Vuković.

Trebuie să vorbim măcar pe scurt de hîrtia pe care s-au tipărit exemplarele de la Moscova și Plovdiv ale *Tetraevanghelului* lui Lavrentie. Hîrtia este de diferite calități și cel puțin de trei feluri. Pînă la fila 2 din caie-

tul 10 pe hîrtie nu găsim nici un filigran. La imprimarea primelor 9 caiete s-a folosit deci o hîrtie care, după părerea noastră, este de proveniență brașoveană, fabricată spre sfîrșitul deceniului al 8-lea. Această hîrtie am mai întilnit-o în *Triodul de post* al lui Coresi din 1578. Ea este de două feluri : una mai groasă, cu firele mai dese ale sitei, și cealaltă mai subțire, cu firele mai rare. La hîrtia mai groasă, distanța dintre 8 căluși este de 140 mm, deci spațiul dintre cei doi căluși este de 28—29 mm, iar pe o lungime de 20 mm se numără 22—23 de vîrgături. La hîrtia mai subțire, distanța dintre căluși este aceeași, dar numărul firelor de vîrgături este de 19 la 20 mm. Menționăm că printre filele de hîrtie mai subțire se găsește și o hîrtie care are vîrgăturile mai dese.

În sfîrșit, la hîrtia cu filigran distanța dintre căluși este de 30 mm, iar pe o lungime de 20 mm se găsesc tot atîtea vîrgături.

Exemplarele văzute de noi la Moscova, Leningrad sau cele examinate mai recent în R. P. Bulgaria nu conțin însemnări de natură istorică mai importante. Numai pe cel de la Sviștov, pe coperta din spate este o însemnare în slavonă, care în traducere sună astfel : Am scris eu popa Iorgo din satul Kilifarovo.

Din toate aceste informații se pot schița unele aspecte ale activității lui Lavrentie, primul tipograf bucureștean. Se impune o analiză mai detaliată a epilogului cărții din 1582, reconstituit pe baza exemplarelor din Leningrad și Sviștov.

Epilogul este suficient de lămurit. El impune de la sine cîteva concluzii definitive cu privire la activitatea lui Lavrentie ieromonahul și permite, totodată, să formulăm unele presupuneri, ipoteze care urmează să fie verificate de progresul cercetării.

Întîi de toate nu mai poate fi nici o îndoială că Lavrentie ieromonahul a fost și tipograf, nu numai gravor, cum au afirmat unii. El era călugăr la o mănăstire, și îndeplinea și funcția de preot, după cum indică și termenul de ieromonah.

Singur mărturisește în epilog că timp de 10 ani a lucrat împreună cu ucenicul său Iovan pînă cînd a reușit să taie slovele, să facă matrițele și clișeele pentru carte, pe care a văzut-o gata abia în 1582 ! A lucrat el la mănăstirea unde „este hram Sfîntul prooroc Ioan Botezătorul”. Sulliniază că împreună cu ucenicul său singuri au făcut tiparnița. Se confirmă astfel în întregime presupunerea pe care am făcut-o cu ani în urmă că tiparul lui Lavrentie este un tipar nou, altul decît cel al lui Coresi sau Lorinț, că el nu poate fi identificat cu diaconul Lorinț. Credem că aceste fapte nu mai pot intra în discuție, precum nu mai comportă controverse nici data de 1582.

O altă concluzie indiscutabilă constă în aceea că la București a existat în ultimul sfert al veacului al XVI-lea o tipografie, prima din istoria acestui oraș. Ea este legată de numele lui Lavrentie și de numele ucenicului său Iovan. Totodată, această tipografie apare ca fiind patronată de domnul Țării Românești Alexandru și de arhiepiscopul Eftimie. Problema se pune la care anume Alexandru se referă Lavrentie în epilogul cărții sale. Credem că acest domn era Alexandru al II-lea Mircea, nepotul lui Mihnea cel Rău. El n-a domnit însă în 1582, căci ultimul document emanat de el este datat din 11 septembrie 1577. Tot în septembrie 1577 la domnie vine Mihnea Turcitul, care domnește între 1577 și iulie 1583. Astfel, în anul apariției

cărții în Țara Românească nu domnea nici un Alexandru, ci Mihnea Turcicul. Evident, se ridică iarăși problema datării cu anul 1582, căci Alexandru al II-lea Mircea domnea între 1568 iunie 14 și 1577 septembrie, nesocotind acele patru zile de întrerupere când în 1574, la începutul lunii mai, oștile moldovene ale lui Ioan Vodă cel Cumplit au pus la donnie pe Vințilă, fiul lui Pătrașcu cel Bun, care a fost ucis de boierii susținători ai lui Alexandru. Care sînt însă argumentele decisive în menținerea părerii noastre că în epilog nu există nici o greșeală în privința datei, dar nici în ce privește pe Alexandru voievod ca sprijinitor, patron alături de Eftimie arhiepiscopul? Am subliniat mai sus precizarea lui Lavrentie că el a lucrat la carte timp de zece ani. Terminînd tipărirea în 1582, aceasta înseamnă că el a început munca la 1573, cînd domnea încă Alexandru al II-lea Mircea. Astfel Lavrentie și-a început activitatea în timpul domniei lui Alexandru al II-lea Mircea, care, alături de Eftimie, pe atunci mitropolit, a patronat de altfel editarea și a altor cărți ieșite de sub teascurile tiparnițelor pămîntene în deceniile 7 și 8 din secolul al XVI-lea³¹.

Anul 1573 a mai fost pus în discuție legat de stăruința lui Alexandru-Vodă de a procura de la sași o tiparniță. La 11 iunie 1573 a fost trimis de către Alexandru „un popă (*ein Popa*)” cu scopul de a procura de la sași o tiparniță (*der Druckerei wegen*)³². Se vede că afacerea nu s-a putut perfectată din care cauză au rămas pentru noi învelite în tăinele trecutului îndepărtat. La 12 decembrie a aceluiași an din nou sosite la Brașov „diaconul Vlădichii, tiparnicul (des Wladica Diaconos, Bruchdrucker)” împreună cu încă patru persoane. Scopul acestei solii era de a achiziționa o presă³³. S-au făcut

³¹ Printre acestea este *Sbornicul slavonesc*, partea a II-a, tipărit de Coresi în 1568. În epilogul acestei cărți se scrie: „Cu voia Tatălui și cu silința Fiului și cu ajutorul Sfîntului Duh, s-au scris această carte în zilele binecinstitorului și de Christos iubitorului Io Alexandru voievod, mitropolit fiind preasfințitul chir Evtimie” (*Bibliografa românească veche*, vol. I, p. 52). *Octoihul slavonesc* din 1574, partea I, a fost tipărit de asemenea de Coresi din porunca lui Alexandru-Vodă. „Din pricina aceasta — se scrie în epilogul cărții — și eu deci, robul lui Christos Io Alexandru, voievodul întregii țări a Ungrovlahiei, fiul marelui și preabunului Io Mircea voievod, am cunoscut și am înțeles domnia mea împușinarea și raritatea în țara domniei mele a cărții mai sus-amintite Octoih și din dragoste către lucru am dorit și m-am sfătuit cu părintele nostru preasfințitul mitropolit chir Evtimie al întregii Țării Românești și am tipărit această carte de suflet folositoare Octoih ca să fie în dar și în cinste și spre lauda sfințelor biserici și întru pomenirea și iertarea păcatelor străbunilor noștri și părinților și nouă păcătoșilor... Din porunca domnului Io Alexandru voievod, eu păcătosul diacon Coresi am tipărit această carte” (cf. *ibidem*, p. 60). Tot din porunca lui Alexandru voievod și a mitropolitului Evtimie a tipărit Coresi și partea a doua a *Octoihului slavonesc* la 1575 (cf. *ibidem*, p. 60—61). Stema Țării Românești, încredințată într-o cunună de lauri, avînd sub ea numele lui Alexandru Vodă, se găsește și în alte cărți chirilice tipărite la noi în această perioadă.

În 1577 diaconul Coresi a tipărit o *Psaltire slavonească* tot din „porunca domnului Io Alexandru voievod și a fiului său Io Mihnea voievod și a preasfințitului mitropolit Serafim” (cf. *ibidem*, p. 68). Subliniem faptul că numele lui Alexandru al II-lea Mircea figurează și într-o tipăritură care a apărut la un an după moartea lui. Este vorba de *Triodul slavonesc*, care a început să fie imprimat la 24 august 1577 (deci cînd Alexandru nu mai era voievod al țării) și a fost terminată la data de 26 martie 1578. „Din pricina aceasta și eu robul lui Dumnezeu Io Alexandru voievod întregii țări a Ungrovlahiei și iubitorului meu fiu Io Mihnea voievod, am văzut și am înțeles domnia mea sărăcia și împușinarea sfințelor cărți în țara domniei-mele și, iubitor de muncă, am dorit să se scrie aceste cărți folositoare de suflet numite *Triode*, ca să fie în dar și în cinste sfințelor biserici. Din porunca domnului Io Alexandru voievod și a fiului său Io Mihnea voievod, eu păcătosul diacon Coresi am scris aceste cărți cu 5 ucenici” (cf. *ibidem*, p. 69).

³² E. Hurmuzaki—N. Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XI, București, 1900, p. 809.

³³ *Ibidem*, p. 810.

pină acum multe presupuneri în privința persoanei tipografului care a fost trimis de Vlădica. La fel s-a dezbătut și problema cine era acest Vlădică³⁴. În lumina noilor informații credem că nu vom greși presupunând că tipograful popă sosit din Țara Românească la Brașov, fiind trimis de două ori, o dată de domnul țării Alexandru-Vodă, a doua oară de Vlădica, nu putea să fie alteineva decât Lavrentie ieromonahul³⁵, iar Vlădica era însuși mitropolitul Țării Românești, Eftimie³⁶. Lavrentie era ieromonah și activa la o mănăstire de lângă București, precum afirmă singur în textul epilogului fiind sprijinit de Alexandru-Vodă și de mitropolitul Eftimie în acțiunea lui de a tipări cărți. Reiese, pe de altă parte, că el nu a reușit nici în urma celei de-a doua călătorii să obțină tiparnița de la Brașov, căci altfel nu ar fi fost nevoit să trudească împreună cu ucenicul său Iovan pentru a crea o nouă tiparniță. În epilogul cărții sale a reținut tocmai acest sprijin inițial de care s-a bucurat în activitatea sa din partea lui Alexandru al II-lea Mircea și a mitropolitului Eftimie. Faptul că pină la terminarea cărții sale Alexandru Vodă murise nu l-a împiedicat să rețină în epilog numele lui.

Epilogul cărții ne lămurește și în privința locului mai exact unde se afla tiparnița. În el se precizează clar că este vorba de „mănăstirea unde este hramul Sfintului prooroc Ioan Botezătorul” de „lângă orașul București pe riul Colentina”. După toate datele ce ne oferă documentele interne, este vorba de importantul lăcaș de cultură care a jucat un rol important și în viața politică a țării, Mănăstirea Plumbuita. Ridicată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, Mănăstirea Plumbuita s-a bucurat de sprijinul unor domnitori ca Matei Basarab, Constantin Șerban și Constantin Brîncoveanu. Pentru prima dată în documentele interne ne întâlnim cu această mănăstire în anul 1585. La 21 octombrie 1585, domnul Țării Românești Mihnea Turcitul fixează într-un document o serie de știri cu privire la întemeierea acestei mănăstiri. Reproducând aceste știri, vom încerca să fixăm și rolul său în viața culturală a Bucureștiului în perioada când aici activa Lavrentie ieromonahul. Iată deci textul acestui important document : „Pentru că acest metoh de la Podul Colentinei fost-au zidit de răposatu Petru voevod³⁷ și miluit. Apoi după petrecerea domnii-sale, răposatului Petru voievod, iar Dumnezeu au dăruit pe răposatul părintele domnii mele Alexandru voevod a fi domn în scaunul domnii lui al Țării Românești. Iar din vreme ce au eștiștigat cu bună vrerea lui Dumnezeu schiptrul stăpînirii a

³⁴ Fr. Pall, *Cu privire la activitatea de tipograf a lui Coresi*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, vol. III, 1960, p. 262; Gebhard Blücher, *Considerații filigranologice asupra Evangheliarului slavon al lui Laurentie*, în „Revista bibliotecilor”, an. XXII (1969), p. 714–742; Al. Mareș, *Un capitol din istoria tiparului românesc...*, p. 666; N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, vol. I, Valenii de Munte, 1908, p. 145 și 180; idem, *Istoria literaturii române*, vol. I, ed. a 2-a, București, 1925, p. 193–194; idem, *Istoria românilor*, vol. V, București, 1937, p. 126.

³⁵ În acest sens credem că revenirea la ipoteza lui Blücher pe baza argumentelor mai noi este îndreptățită. Prin urmare, părerea profesorului Francisc Pall preluată tacit de Al. Mareș cum că acest tipograf ar fi Coresi o considerăm, deocamdată, infirmată.

³⁶ În acest sens ne asociem la părerea exprimată de profesorul Fr. Pall, care afirmă că „se pare mult mai probabil că e vorba de mitropolitul Țării Românești” (cf. Fr. Pall, *op. cit.*, p. 272).

³⁷ În ediția lui Sachelarescu urmează cuvintele omise din recenta publicație din colecția de *Documente privind istoria României*: „fiul lui Mircea voevod” (cf. Sachelarescu I. preot, *Din istoria Bucureștiului. Plumbuita*, București, 1940, p. 158).

toată Țara Rumânească, iar domnia-sa cu bunăvoință iarăși au zidit mai sus zisul metoh dela Colentina și au cumpărat părintele domnii mele Alexandru voevod trei pogoane de vii de la Filimon, fiul Cindei din oraș, drept 10 000 aspri de argint gata. Și iar au dat și au adaos și baia nouă, cea mare, cu toată vama ei, ca să fie domniului vecinică pomeneire și să fie la sfânta mănăstire ce să numește metoh de la Colentina, de hrană și de întărire, iar dumnezeieștilor călugări de trebuință, iar răposatului părintelui domnii mele Alexandru voevod pomană, în veci”³⁸. Mihnea Turcitul nu numai că a confirmat daniile făcute mănăstirii de Alexandru al II-lea Mircea, ci precum spune „domnia mea și maica domnii mele Ecaterina, iarăși l-am întocmit, și l-am întărit acest mai sus zis metoh de la podul Colentinei și l-am zidit însumi domnia mea și maica domnii mele doamna Ecaterina, am zidit și am făcut prea frumoasă biserică mare și am dat și am adaos singur domnia mea și maica domnii mele doamna Ecaterina cu toate cîte sînt de trebuință și podoabă bisericii, cu peloane și cu multe scule ca la o mănăstire de lavră, cu vii, cu baia cea nouă, cu prăvălii în orașul București și cu moșii și mori”³⁹.

Rezultă din cele de mai sus atît faptul, stabilit în istoriografia noastră⁴⁰, că Mănăstirea Plumbuita, întemeiată de Petru cel Tânăr (1559—1468), fiul lui Mircea Ciobanul, a fost înzestrată cu o serie de danii și puternic sprijinită de Alexandru al II-lea Mircea⁴¹. Și acest fapt constituia un motiv în plus pentru Lavrentie să pomenească în cartea sa pe Alexandru-Vodă.

Faptul că este vorba de mănăstirea denumită în secolul al XVII-lea Plumbuita lămurește pe deplin un alt document emanat la aceeași dată cu Mihnea Turcitul. În el, domnul Țării Românești închină mănăstirea „de la podul Colentina” de lângă București să fie metoh Mănăstirii Xiropotam din Sf. Munte Athos. Se spune în acest act: „Drept aceea la cer m-am ridicat și cele dorite de sf. Duh le-am priceput către sfânta și dumnezeiasca mănăstire din Sfîntul Munte numită Xiropotam, unde este hramul celor 40 mucenici și i-am închinat ca metoh mănăstirea numită de la podul Colentinei, hramul sfîntului și slăvitului prooroc înainte Mergătorul și Botezătorul Ioan, în toate ocinile ei și cu morile și cu grădinile și pometurile din prejur și cu viile de pe dealul Bucureștilor și Baia mare din orașul domniei mele și cu prăvăliile”⁴². Am văzut că în epilogul cărții lui Lavrentie se vorbește de mănăstirea „unde este hram Sf. prooroc Ioan Botezătorul”, deci indiscutabil tiparnița lui se afla la Mănăstirea Plumbuita.

Cine era Iovan ucenicul lui Lavrentie? Este în orice caz un nume cu totul nou în istoria tiparului românesc, un tipograf bucureștean care trebuie să fi trăit la Mănăstirea Plumbuita alături de ieromonahul Lavrentie.

³⁸ *Documente privind istoria României, Veacul XVI, B, Țara Românească*, vol. V, p. 212.

³⁹ *Documente privind istoria României, Veacul XVI, B, Țara Românească*, vol. V, p. 213.

⁴⁰ După ce N. Iorga a susținut (cf. *Inscripții din bisericile românești*, fasc. I, București, 1905, p. 81—82, și *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, Vălenii de Munte, 1908, p. 137) că ar fi fost vorba de Petru Radu Paisie, Ion Sachelarescu a demonstrat că cel care a început ridicarea mănăstirii a fost fiul lui Mircea Ciobanul și al doamnei Chiajna, Petru cel Tânăr (cf. I. Sachelarescu, *op. cit.*, p. 39).

⁴¹ Bibliografia monografiilor și a studiilor publicate cu referire la Mănăstirea Plumbuita, vezi la N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale*, București, 1961.

⁴² Stoica Nicolaescu, *Documente cu privire la istoricul Bucureștilor*, în „București”. Revista Muzeului municipiului București, 1935, nr. 1, p. 102.

Este greu, deocamdată, să spunem ceva mai lămurit cu privire la persoana lui. S-ar putea să fie vorba de acel Iovan, Ivan din familia Coțîmbocilor care se aflau în piră cu logofătul Coresi. Mihnea-Vodă poruncește celor 12 boieri să facă dreptate în această pricină⁴³. Mai verosimilă ni se pare însă presupunerea că Iovan putea să fie acel Ivan al lui Darcuiul, care figurează printre martorii pricinei de vânzare-cumpărare a două prăvălii din București. La 5 iulie 1578 judele orașului și cei 12 pîrgari confirmă faptul că jupanul Preda paharnic a cumpărat două prăvălii de la Radul, fiul lui Stoian cel Bătrîn „cu știrea tuturor megiașilor și din jos și din sus și dinaintea a oameni buni și bătrîni și dinaintea preoților”. Printre martori, alături de popa Bratu cel Bătrîn, popa Voico, popa Costandin, popa Bratul, fiul lui Dobreanu, popa Tudor, Matei diaconul și alții, depune mărturie și Iovan al lui Darcuiul⁴⁴. La 28 noiembrie 1580, același Preda paharnic a cumpărat în București de la Radul, fiul lui Stoian, o casă cu grădină și cu locul, oricît se va alege împrejurul casei. . . dar cu ulița, pentru că această uliță este a casei”. Cumpărarea s-a făcut „cu știrea tuturor megiașilor din sus și din jos și înaintea preoților și înaintea oamenilor buni și a orășenilor bătrîni”, printre martori fiind, alături de popa Bratul cel Bătrîn, popa Voico, popa Matei și Iovan al lui Darcuiul⁴⁵. Tot el apare și printre martorii „preoți și oameni buni și bătrîni” din București care sînt de față la cumpărarea unei prăvălii de către Gheorghe Lamina de la Gașpar Magea la data de 4 februarie 1590⁴⁶. Ținînd seama de faptul că mănăstirea avea prăvălii, grădini și vii, s-ar putea ca tocmai acest Ivan al lui Darcuiul să fi fost ucenicul lui Lavrentie. În mod sigur nu putem însă afirma identitatea. Poate cercetările viitoare vor lămuri și această interesantă problemă.

Este clar că, în lumina acestor informații, la București, începînd din 1573 funcționa o tipografie unde s-au imprimat două ediții din *Tetraevangelul slavon* și o *Psaltire*. Astfel, numele orașului de pe Dîmbovița se scrie printre cele 10 centre de pe teritoriul României în care funcționau tiparnițe încă în secolul al XVI-lea.

În încheiere nu ne rămîne decît să reafirmăm din nou vechea noastră convingere că este necesar să continuăm investigațiile în direcția depistării tuturor exemplarelor de carte veche chirilică din secolul al XVI-lea, căci pe această cale se pot aduce noi contribuții la istoria cărții și tiparului românesc, care constituie aspectul decisiv al dezvoltării culturale în acel secol pe meleagurile noastre.

L'IMPRIMERIE BUCARESTOISE AU XVI^e SIÈCLE

RÉSUMÉ

Tout récemment encore on ne disposait que d'un nombre restreint de données sur l'imprimeur roumain l'hiéromoine Lavrentie du XVI^e siècle. Dans aucun exemplaire des textes imprimés par ses soins et connus.

⁴³ *D.I.R., Veacul XVI*, vol. IV, p. 392.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 324.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 493.

⁴⁶ *Ibidem*, vol. V, p. 431.

jusqu'à ces derniers temps n'a été conservé l'épilogue contenant des indications sur le lieu et l'année de leur impression. La littérature roumaine et étrangère de spécialité compte bon nombre de suppositions quant à l'activité de cet érudit.

En partant des investigations de l'auteur dans les bibliothèques de l'U.R.S.S. et de la R.P. de Bulgarie, ainsi que de la bibliographie étrangère de récente date (l'étude du savant bulgare Peter Atanasov), il a été établi que l'imprimerie de l'hiéromoine Lavrentie fonctionnait durant le dernier quart du XVI^e siècle à Bucarest, notamment au monastère ultérieurement connu sous le nom de Plumbuita, sis au bord de la rivière de Colentina. L'un des textes imprimés par Lavrentie, à savoir *Tetraevanghelul* (Les quatre évangiles) en slavon, a été daté sur la base de l'épilogue qui indique l'année 1582. Les recherches de plus récente date ont révélé que Lavrentie et son apprenti Iovan ont imprimé trois ouvrages connus jusqu'à ce jour.

Alors que les sources déjà connues situent le début de cette activité à Bucarest vers l'année 1573, aujourd'hui nous sommes à même d'affirmer qu'en dehors de l'imprimerie de Tirgovîște, au XVI^e siècle fonctionnait en Valachie aussi celle de Bucarest.

Fig. 1. — Sffrîșitul epilogului din *Tetraevanghelul* lui Lavrentie (1582), exemplarul de la Leningrad.

Fig. 2. — Filă (fragment) din *Tetraevanghelul* lui Lavrentie (1582).

ОУЖДИ. ГДИ БУДИ
 ВЛИНТЕ. ИНА ШС Т
 ТБ, АНЕКЛЫНТЕ. ПОМЪЖЕ НЕПИС
 ДХЪ СТЫ ИНАРГЛЪ НЪ РЫКА
 БРЕННА, ИДХЪ
 ГРЪШНА И
 ОУНИ
 ЛЬ.
 СТЕ СЪЗАРШИСА. ВЪЛЪТГО ШРОЖ ДЪСТВА
 АФПБ.

Fig. 1

ВДОМО ДАИЕ ИКО УЧТЕТСА РЪДЪ
 ШШАННА СТО ЕУЛИА. ВЪНЕДЪЛЪ
 СЕДМЫ. СТУНТАЕМЫ ШВЕЛИКЫА ИБ
 ПАСХЫ. РАЗВЪ ИВКОНХЪ ТРЕ ДИИ.
 ШМАДЕЛЖЕ СТОЕ ЕУЛИЕ УЧТЕТСА. ШПО
 МЕДЪЛНИКЪ ПО ИЦИ. ЕЖЕ ЕСТЬ СТО
 ДХА, ДОПАТОКЪ ПОВЪЗДВНЖЕНИ КРТА.
 ОБХОДЯТЖЕ СЕ, ВЪСЕДМИЦААХЪ. ЗИ.
 ИЖЕ ОУБО, АГ. ИМАТЬ ШМАДЕА НАВЪСЪКЪ
 УЧТО МОЕ ЕУЛИЕ. ШСЕДМИЦАЖЕ, БИ, Е
 ЖЕ ШМАРКА ЕУЛИЕ. ВЪПАТНХЪ ДНЕХЪ УЧТЕ
 ТСА. ВЪСМЪСЪКЪ ШМАДЕА ПАКЫ МАДЕА

Fig. 2

ПОСЛЕ ИЖЕ ВЪ ХРЪ РОДИИ ПОКЛАНЬ ЕМН БЪ . БЛГ
ОИЗВОЛ ЦАКОВЬ СВО ИСПЛЪНИТ И СТЫИ ИНИ
ГАМИ ВЪ СЛАВО СЛОВО И ПОЛЪХ ПРОУИТ А ДШИ
СЕГО РАДН АЗЪ КРЪСТАХЪ ЛАВРЕНТІЕ . ВЪЗЪ
ВНОБАХЪ ПОПРЕШЕННЕ СЪГО ДХА . И ЛЮБОВІЕ
ЕЖИ КЪ СЪТЪВНИ НОТЪМЪ ЦАКВА . И НАПН
САХЪ СІА ДШЕ СЛЕНХА КНИГУ УИТВОРО БЛГО
ВЪСТІИ . ХЖЕ ДХЪ СТЫИ АПЪЛСКИМИ ОУСТІИ
ШРИГНХ . ВЪТОЗНАНІЕ . ИСПЛЪНЕНІЕ СЛАВО
СЛОБИО ТРАНСАЛТУНАГО ВЪЪДИНЬСТЪЕ ПСКА
НЪЕМАГО СЪЖТВА . ВЪДНИ БЛГО ЧТІВОМУ
ИХЪ АЖИВОМУ СЪПДНИИ НАШЕМУ . ИИШ АЛИЗА
ДРО БОИНОДА ПРИАХЪІЕРІА КЪРЪ ВЛДЦЕ ЕУДИНЕ
СЕГО РАДН АЗЪ ХЪ РАБЪ ИМЪШИИ ВЪНОЦЕЪ ІЕРМО
НАХЪ ЛАВРЕНТІЕ НЕГОУЕНИКО МОИ ІШВАИ ТРО
ДИМОС ЕЛЫЗЪРА СЪУРИШЪ НАРЦЕ КОЛЕНТИНА
И СЪТЪ БОРНХО МОЛЕТ НР ХРАСТАГО ПРЪКА ПРЪ
ТІУЕ КРЪТИСАЕ ІШАНА ІЕЗНІ СЪТЪ БОРНХО
ТИПАРИ СІЕ ТРОДНХО . І . АБЪТЪ ДОНДЕЖЕ СЪ
СЪТЪ АНХО ФОУРМЕ ИМАДРІАЮТЪХЪ ПРЪВА РОУ
КА ИОЗНІСАХЪ ДШЕ ПОЛЪЗНІЕ СІЕ БЖТЪВНІЕ
КНИГИ СЪВОТЪ РОУСАІ .
ЧЕМЪЖЕ КОЛЕНЕ ПРЪКЛОБЪ МЛДСЕ ИМІАКСІ
А . ПОЖЦІИ , ИЛИ ПРОУИТЪ ЦІИ , ИЛИ ПРЪКЛО

Fig. 3. — Începutul epilogului din *Tetraevanghelul* lui Lavrentie (1582), exemplarul de la Sviștov.

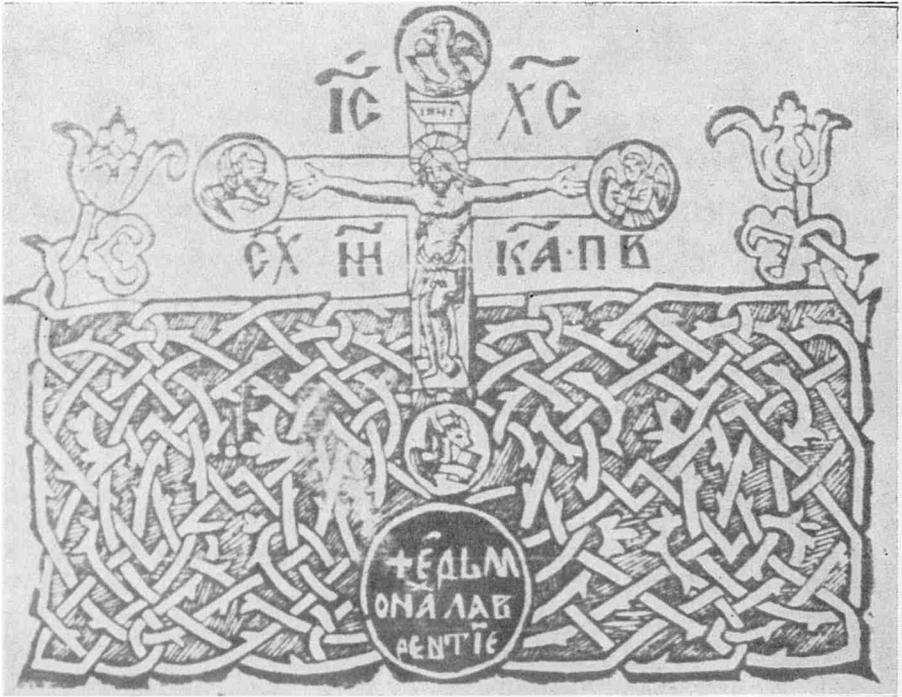


Fig. 4.

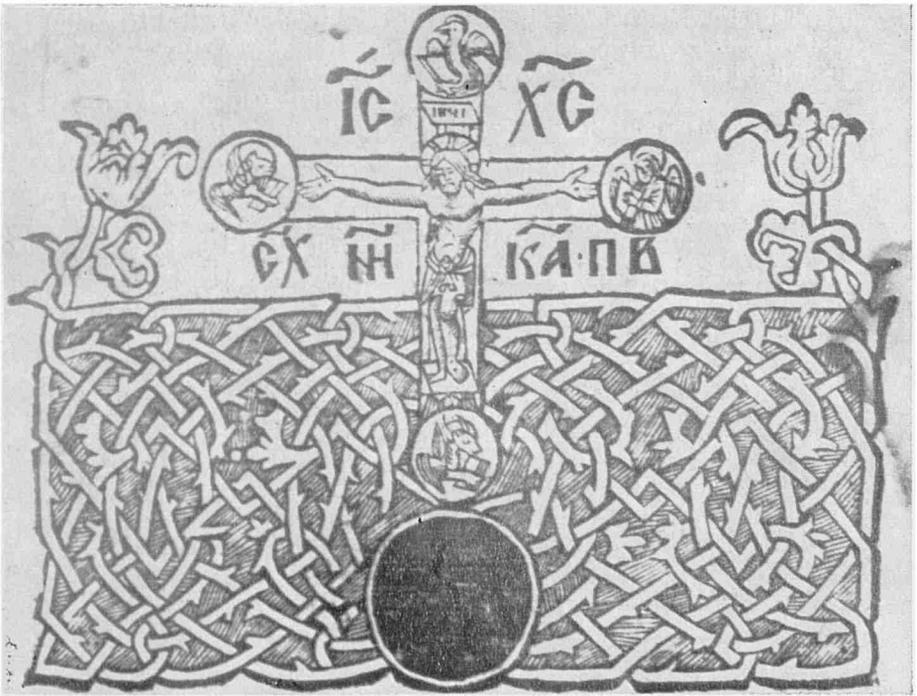


Fig. 5.

NOI DATE DESPRE SITUAȚIA INTERNĂ ȘI EXTERNĂ A MOLDOVEI ÎN ANUL 1538 ÎNTR-UN IZVOR INEDIT

DE

ȘTEFANA SIMIONESCU

Victoria Imperiului otoman la Mohács în 1526 a determinat însemnate modificări în situația politică din Europa centrală și sud-estică. Ca urmare a aceleiași bătălii, Ungaria și-a pierdut independența și a intrat sub suzeranitate turcă, iar între Ferdinand, arhiduce de Austria, și Ioan Zápolya, voievodul Transilvaniei, s-a declanșat un lung conflict pentru moștenirea coroanei ungare. Prăbușirea Ungariei la Mohács, punând în contact direct Imperiul otoman cu cel habsburgic, l-a silit pe acesta din urmă să elaboreze un întreg sistem de politică răsăriteană, în cadrul căruia a încercat să atragă toate forțele interesate în oprirea înaintării turcești; în cadrul acestui sistem, un loc însemnat urma să-l ocupe Moldova¹.

Rolul activ jucat de Moldova în aceste confruntări, mai ales în prima domnie a lui Petru Rareș (1527—1538), ne este cunoscut din numeroase materiale de arhivă. Din când în când, acestea sînt întregite de unele descoperiri documentare, care aduc noi știri despre această perioadă.

În paginile ce urmează prezentăm un text nou, neintrat încă în circuitul istoriografiei noastre; este vorba despre scrisoarea adresată de Stanislas Górski, secretarul reginei Bona Sforza², lui Clemens Ianicus, renumit poet polon în epoca Renașterii, la data aceea student la Padova,

¹ Ș. Papacostea, *Moldova în epoca Reformei. Contribuție la istoria societății moldovenești în veacul al XVI-lea*, în „Studii”, XI (1958), nr. 4, p. 57—76.

² Stanislas Górski, născut la 8 septembrie 1492 lângă orașul Plock, mort la 12 martie 1572 la Cracovia, a fost unul dintre cei mai activi și fecunzi învățați ai secolului al XVI-lea. A făcut studii de teologie și drept la Plock și în Italia. Întîi secretar al episcopului Cracoviei, vicecancelarul Poloniei, Petru Tomicki, este numit, cu ajutorul acestuia, în anul 1533 canonic al Episcopiei Cracoviei. După moartea lui P. Tomicki (1535) este numit secretar al reginei Poloniei, Bona Sforza, funcție pe care o păstrează pînă la sfîrșitul vieții. Atît ca secretar al vicecancelarului Poloniei, cît și al reginei Bona a avut acces la arhivele episcopale și regale, cunoscînd îndeaproape aspectele politicii și diplomației poloneze. Lucrarea cea mai importantă a lui Górski este colecția de documente, acte, scrisori *Acta Tomiciana*, din care a redactat primele volume și pe care a închinat-o binefăcătorului său, Petru Tomicki, în memoria căruia a vrut să lase un „monumentum aere perennius” (W. von Ketrzynski, *Stanislaus Górski. Canonicus von Plock und Krakau und seine Werke* (f. l., f. a.), extras din *Allpreussische Monatsschrift*, vol. VIII, nr. 5—6).

în care este amplu infățișată situația Moldovei în timpul și după campania din 1538 a sultanului Soliman al II-lea. Scrisoarea lui Górski cuprinde un șir de elemente noi menite să întregască simțitor cunoștințele noastre despre situația internă și externă a Moldovei în legătură cu invazia otomană³.

Amintim că în această scrisoare, ca și în alte izvoare polone, Moldova apare sub denumirea de Valachia, ceea ce implică cunoașterea de către poloni a identității de origine a locuitorilor din cele două țări române.

Pentru înțelegerea documentului vom schița cadrul general în care a evoluat politica lui Petru Rareș și elementele care au dus la deznodământul din 1538, urmînd ca într-un viitor studiu să dezvoltăm ideile enunțate acum.

Rămasă fără rege și slăbită mult de anarhia internă, Ungaria a devenit obiectul competiției dintre Ferdinand⁴ și Zápolya; cei doi rivali la stăpînirea regatului ungar au încercat de la început să cîștige bunăvoința sultanului Soliman, trimițînd numeroase solii la Poartă; în același timp, fiecare dintre ei s-a străduit să-și asigure sprijinul Țării Românești și al Moldovei. Atenția lor s-a îndreptat în primul rînd asupra Moldovei, care prin poziția sa geografică și prin capacitatea ei militară, afirmată sub domniile anterioare, le putea oferi un concurs însemnat.

Dar Petru Rareș, abia înscăunat în domnie la începutul anului 1527 și dorind să-și consolideze tronul, nu se pronunță definitiv pentru nici una din părțile solicitante⁵. Înclină totuși spre Zápolya care era susținut de turci și care constituia pentru început o legătură mai puțin primejdioasă; nici victoriile lui Ferdinand în anii 1526—1527 și izgonirea temporară a lui Zápolya din Ungaria nu-l hotărîsc pe domnul Moldovei să se îndrepte spre Habsburgi. Revenirea lui Zápolya cu ajutorul turcesc⁶ și făgăduiala acestuia de a-i confirma stăpînirile din Transilvania⁷ îl determină pe Rareș să se angajeze în luptă contra ferdinandiștilor.

Ajutorul dat lui Zápolya și succesele militare dobîndite în Transilvania întăresc simțitor poziția și prestigiul domnului Moldovei, care își consolidează acum și influența asupra Țării Românești, unde una din fiicele sale era căsătorită cu voievodul Vlad (Înecatul). Anii 1529—1530 au marcat apogeul domniei lui Petru Rareș.

³ Scrisoarea este editată parțial (numai informațiile referitoare la regatul polon), în Clemens Iancius, *Carmina*, ed. Ludovicus Coviklienski, Cracovia, 1930, *Appendix I: Epistolae ab Iancio et ad Iancium scriptae*, p. 284—286.

⁴ Drepturile dinastice ale Habsburgilor în Ungaria, consfințite prin Congresul de la Viena din 1515, se bazează pe căsătoria lui Ferdinand cu Ana, sora regelui Ludovic al Ungariei (mort în bătălia de la Mohács), care, la rîndul lui, era căsătorit cu Maria, sora lui Ferdinand.

⁵ Ferdinand trimite într-o primă solie pe Georg Reicherstorffer la domnul Moldovei, urmat de Ioan Cheh trimisul lui Zápolya.

⁶ A. Balcar, *Darstellung der Kämpfe Ferdinands I. mit den Osmanen unter Berücksichtigung gleichzeitiger Ereignisse in der Moldau*, în *Programm des griech.-orient. Gymnasiums in Sucezava*, 1871, p. 9: „Die Unterhandlungen führten endlich dahin, dass Sultan Soliman II. am 27. Jänner 1528 in einer feierlichen Audienz das Schutz- und Trutz bündniss mit Ioan Zapolya abgeschlossen und ihm den Königstitel von Ungarn für das Versprechen einer jährlichen Gesandtschaft mit freiwilligen Geschenken verliehen hatte”.

⁷ „Aceste cetăți erau Cetatea de Baltă cu domeniul ei și Ciccul cu 60 de sate, ambele stăpînite și mai înainte de domnia Moldovei, apoi Ungurașul cu un întins ținut de 34 de sate, Bistrița cu 23 de sate și Valea Rodnei cu 23 de sate, cu mine de aur și de argint, toate posesiuni de mare importanță economică” (*Istoria României*, vol. II, București, p. 635).

Avînd asigurată poziția în Transilvania, domnul își orientează atenția spre Polonia în nădejdea de a rezolva în favoarea sa vechiul litigiu teritorial între cele două țări⁸. Înfrîngerea, într-un fel neașteptat, a lui Petru la Obertyn⁹, dă naștere unui război de uzură, întrerupt din cînd în cînd de tratative, care, practic, nu au dus la rezultatele sperate.

Cum Polonia întreținea relații strînse cu Poarta, iar aceasta nu putea fi de acord cu acțiuni care îi contrariau interesele, și, cum Zápolya la rîndu-i era dependent de turci, Petru se orientează acum (începînd cu anul 1532) spre Ferdinand de Habsburg, venind astfel în întîmpinarea efortului acestuia de a-și asigura sprijinul Moldovei. Aparent, Ferdinand era principalul exponent al luptei antiotomane; practic însă, lipsa continuă de mijloace pecuniare, a unei armate permanente, dificultățile interne provocate mai ales de conflictele religioase generate de Reformă, ca și lipsa efectivă de sprijin din partea lui Carol al V-lea, prins în lupta cu Franța, nu-i permiteau lui Ferdinand să întreprindă nici o acțiune militară antiotomană de mare amploare. În politica răsăriteană a lui Ferdinand, Moldova urma să fie unul din punctele de reazem pentru încercarea de cucerire a Transilvaniei și, pe un plan mai larg, în lupta împotriva turcilor, care amenințau acum Europa centrală (1529, 1532). Deși turcii se retrăseseră fără să fi obținut victorii, pericolul continua să fie mare, iar echilibrul politic precar stabilit în Ungaria era amenințat.

Această apropiere a lui Petru de Ferdinand nu impietează asupra bunelor sale relații cu Zápolya. Acțiunea lui Luigi Gritti în 1534 avea însă să grăbească trecerea lui Petru de partea Habsburgilor¹⁰. Gritti fusese trimis de sultan în Ungaria pentru rezolvarea conflictului dintre cei doi pretendenți la coroana ungară. De o nemăsurată ambiție, el dorea să dobîndască pentru sine și pentru fiii săi stăpînirea celor trei țări românești. Dezvăluindu-și intențiile încă de la început, el provoacă ostilitatea factorilor politici din Țara Românească, Moldova și Transilvania, dar ceea ce a dat nemulțumirii caracter general a fost uciderea din porunca trimisului sultanului a lui Emmerich Cibak, numit voievod al Transilvaniei de Zápolya¹¹. Acțiunea de pedepsire a lui Gritti a fost organizată de transilvăneni și moldoveni cu concursul muntenilor, dar se poate afirma cu certitudine că sufletul acestei acțiuni a fost Petru Rareș¹².

.

⁸ N. Iorga, *Polonais et Roumains. Relations politiques, économiques, culturelles*, București, 1925, p. 31.

⁹ I. Ursu, *Die auswärtige Politik des Peter Rareș, Fürst von Moldau (1527—1538)*, Viena, 1908, p. 73—101.

¹⁰ Luigi Gritti era fiul fostului bail venețian la Constantinopol și mai tîrziu dogele Andrea Gritti. Prin talentele și întinsele sale cunoștințe în treburile europene cîștigase încrederea marelui vizir Ibrahim, ajungînd atotputernic la Poartă. Din însărcinarea conducerii imperiului, el a îndeplinit însemnate misiuni în Europa centrală și sud-estică.

¹¹ Wahrhaftige geschicht, wie // herr Ludovico Gritti // von Constantinopol in die Wa// lachey unkommen, und in // Sybenbürgen erschla//gen ist den 28. Sep/ tenbris 1534, in C. Göllner, *Turcia. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts*, I Band, MDI—MDL, București, Berlin, MCMLXI, p. 251.

¹² Pentru a îndeplîni (cel puțin pentru un timp) bănuielele turcilor, domnul Moldovei trimite o scrisoare la Poartă în care învinuiește de omorîrea solului otoman numai pe unguri (A. von Gevay, *Urkunden und Achtenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungern und der Pforte im XVI.—XVII. Jahrhundert*, vol. II, Viena, 1838, p. 11).

Dându-și seama că sultanul, care se afla acum în campanie în Persia, nu va lăsa nepedepsită această faptă, Petru se apropie și mai mult de Ferdinand în nădejdea organizării unei acțiuni antiotomane¹³. La 4 aprilie 1535, el încheie cu Ferdinand un tratat de alianță prin care își asigură sprijinul diplomatic al acestuia în negocierile cu Polonia, concursul militar împotriva Porții și confirmarea stăpînirilor sale în Transilvania. Practic, acest tratat nu i-a fost de nici un folos lui Petru, care, în ciuda inițiativelor diplomației habsburgice, nu a reușit să încheie pacea cu Polonia; în schimb, el a constituit și unul din motivele campaniei întreprinse de Soliman în 1538 în Moldova.

Abia întors de pe frontul asiatic, sultanul se hotărăște la această campanie din cauza organizării „Ligii sfinte” în iarna anului 1537-1538¹⁴ și a semnării în primăvara anului 1538 a păcii de la Oradea între Ferdinand și Zápolya prin care se reglementa conflictul cu privire la stăpînirea Ungariei. Gravitatea situației create prin înțelegerea celor doi concurenți la stăpînirea Ungariei l-a determinat pe Soliman la o reacție militară¹⁵.

Conform obiceiului, conducerea Porții nu a anunțat direcția și obiectivele campaniei, ceea ce lasă în incertitudine problema intențiilor de ansamblu ale sultanului (nu se știe dacă, inițial, el avea în vedere prelungirea și în Transilvania și în Ungaria a acțiunii din Moldova). În cadrul pregătirii campaniei, Soliman a dat ordin tătarilor și lui Zápolya să trimită contingente în Moldova. Situația lui Petru Rareș era agravată de faptul că nu reușise să încheie pacea cu Polonia nici măcar în momentul intrării trupelor otomane în Moldova.

Date fiind efectivele de care dispunea țara, precum și folosirea tacticii tradiționale de luptă a moldovenilor, rezistența militară era posibilă. Ea a fost însă practic împiedicată de ostilitatea față de domn a boierimii moldovene, care i-a refuzat concursul¹⁶; în timp ce domnul se afla în luptă cu tătarii la Ștefănești, boierii nu l-au anunțat de înaintarea turcilor; mai mult, în momentul retragerii sale din fața otomanilor, ei nu i-au permis adăpostirea într-una din cetățile sale întărite și pregătite de luptă.

¹³ Soliman, preocupat de consolidarea și extinderea stăpînirii otomane atât în Răsărit, cit și în Apus, a întreprins mai multe campanii succesive spre Persia și Europa centrală. Deși momentele propice pentru organizarea unui atac antiotoman erau cele în care sultanul se afla în Persia, practic puterile europene nu au ajuns la nici o înțelegere între ele în această privință (B. von Palombini, *Bündniswerben abendländischer Mächte um Persien 1153-1600*, Wiesbaden, 1969, p. 75-78).

¹⁴ „Der Kaiser war nach seinen erfolgreichen Unternehmen gegen Hair ad-Din Barbarossa in Tunis gezwungen, gegen Franz zu kämpfen, so dass er, auch wenn er es beabsichtigt hätte, keine weiteren Schritte gegen die Türken unternehmen konnte. Zusammen mit Papst Paul III. bemühte er sich jedoch angesichts der Türkengefahr im Jahre 1537 um einen Friedensschluss mit Franz I. Bevor es dann 1538 in Nizza zu dem zehnjährigen Waffenstillstand zwischen dem Kaiser und dem französischen König kam, schlossen sich der Papst, der Kaiser, Ferdinand und Venedig am 8. Februar 1538 zu einer neuen „Heiligen Liga“ gegen die Türken zusammen” (B. von Palombini, *Bündniswerben abendländischer Mächte um Persien*, p. 76).

¹⁵ Bine informat asupra desfășurării politicii internaționale europene, Soliman își dădea seama că „Liga sfântă” nu va realiza nimic împotriva sa, chiar după încheierea tratatului de pace pe 10 ani între Francisc I și Carol al V-lea. Dar semnarea păcii de la Oradea însemna unirea forțelor cu adevărat interesate în oprirea înaintării turcești în Europa centrală. Cel puțin pentru un timp discordia dintre cei doi foști adversari dispărea. În felul acesta, și tratatul lui Rareș cu Ferdinand semnă în 1535 capătul o greutatei mai mare, iar încercarea de atragere a Poloniei spre Ligă sporea amenințarea pentru Poartă.

¹⁶ S. Górski afirmă: „... Sed timore et perfidia suorum praestare id non potuit”.

Zápolya, determinat să evite pătrunderea turcilor în Transilvania, nu a dat nici un ajutor lui Răreș, iar Ferdinand era prea departe pentru ca trupele promise să ajungă la timp¹⁷.

În fața adversității împrejurărilor și oamenilor, Petru a fost silit să părăsească țara; vastul sistem de alianțe pe care a încercat să-l înjghebeze și prin mijlocirea căruia a readus Moldova în marea politică europeană nu a dat rezultatele așteptate.

Documentul pe care-l edităm înfățișează, în câteva pagini pline de informații însemnate, aspectele diplomatice și militare legate de acțiunea lui Soliman în Moldova. Date noi pot fi culese din acest document pentru cunoașterea etapei finale a luptelor moldo-polone în ultimele luni ale celei dintâi domnii a lui Petru Răreș, pentru acțiunea diplomatică a lui Ferdinand și a lui Zápolya în Polonia, în favoarea lui Petru Răreș, pentru condițiile păcii încheiate într-un târziu între Polonia și Moldova, pentru negocierile turco-polone în ajunul campaniei otomane în Moldova, pentru desfășurarea campaniei turco-tătare și pentru planul de război al domnului; deosebit de însemnate sînt știrile referitoare la politica lui Soliman în Moldova după fuga lui Petru, la înscăunarea noului domn și la negocierile acestuia cu Polonia; în sfîrșit, vor reține atenția specialiștilor știrile noi referitoare la familia lui Petru Răreș.

A N E X Ă¹⁸

Stanislaus Górski Cracoviensis et Plocensis Canonicus Bonae Sfortiae reginae Poloniae secretarius, Iancio Clementi scholai Patavino amico. 96 v. S.P.D.

Perscripsi tibi literis meis prioribus, quae apud nos agantur, nunc quae consequuta sint, et quem exitum tragoedia Valachici belli habuerit, ex his cognosce. Posteaque exercitus noster, cum duce suo magnifico domino Ioanne de Tarnow, Castellano Cracoviensi in Valachiam profectus est, accurrit huc Cracoviam, ad serenissimum Regem nostrum a serenissimo Rege Ferdinando, nuntius ad medium Augusti praeteriti, cum literis, dolore et maestitia plenis, Caesarem Thurcorum cum valido exercitu in Hungariam venire animo illam occupandi et Ioannem ac Ferdinandum ex ea pellendi. Scripsit etiam Rex ipse Ferdinandus, magnae sibi curae esse de servanda a Thurcis Hungaria, et idcirco misisse se Ioanni Regi auxilia, sed quae tamen, contra vim Turcicam, non esse suffectura,

¹⁷ În timp ce armata otomană înainta în Moldova, țările europene se mai felicitau pentru organizarea „Ligii sfinte” și a semnării păcii de la Oradea (*Hurmuzaki*, vol. II, partea 1, p. 171, K. Lanz, *Correspondenz des Kaisers Karl V.*, vol. II, Leipzig, 1845, p. 291). Mai mult, domnul Moldovei se adresase direct lui Carol al V-lea, căruia îi cere ajutor militar încă din 1537. Împăratul tergiversează așa de mult rezolvarea cererii, încît trimisul său, episcopul de Lund, primește abia prin scrisoarea din 7 decembrie 1538 (scrisă din Toledo) imputernicirea să discute cu Petru Răreș „jubitul prieten”, care la data aceea era pribeag în Transilvania.

¹⁸ *Acta Tomiciana*, t. 18 zwođu Opalinskiego (1538—1539) (Tomus decimus octavus epistolarum, legationum, responsum et rerum gestarum Sigismundi I regis Poloniae et magni ducis Lithuaniae), f. 96 verso—104; Biblioteca Kórnick; microfilm n. 2546 R la *Biblioteka Narodowa* din Varșovia.

si aliorum principum auxilia non accesserint. Acturum se etiam cum Caesare Carolo fratre suo de subsidio Hungariae ferendo, deque liberandis a Turcica tyrannide Christianis. Praeterea in Valachum quo cum bellum nobis fuit Serenissimos Ioannem et Ferdinandum reges spem magnam reponere. Idcirco, Rex Ferdinandus rogabat Regem nostrum ut si laboranti Hungariae ferre opem non posset, saltem bellum hoc Valachicum, rei nunc Christianae incommodum, in praesens poneret, hostibus Valachis parceret, in gratiam eos reciperet nec eos, suppetias Hungaris ferre volentes, bello impediret. Antequam autem is nuntius Regis Ferdinandi absol // veretur occurrit alter nuntius ac orator a Serenissimo Domino Ioanne Rege Hungariae, Emericus de Pelssnetz consiliarius, praepositus Sancti Nicolai Albe Regalis, vir gravis et doctus haec eadem de Thurcorum in Hungariam adventu nuncians et cum auxilia a nobis regi suo tum vero pacem Valacho petens, ut is metu belli ex Polonia solutus vires suas cum Hungaris adversus Thurcos quod se facturum pollicebatur coniungeret. Promittens pro ipso Voievoda, quod pacem deinceps ac faedera cum Polonia firmiter servabit damna Regno illata resarciret, arbitrio Ioannis Regis, quem arbitrum sibi delegeret.

Responsum his Regibus est non credere Regem Poloniae, Valachum, hanc quam petivit pacem, servare diu velle, neque ab assuetis dolis abstinere posse. Sed nec Hungaris etiam si posset, ferre, auxilium velle, tamen ne per Regem Poloniae stetisse videatur, quominus defensa sit Hungaria, commissum esse ab ipso Rege duci exercitus Poloni ut rem mitius in Valachos agat, incendia, populationes, maleficia fieri vetet videatque si quae per Reges promittantur, praestare Valachus posset aut vellet, dataque fuit plena potestas Duci ipsi exercitus tam belli prosequendi quam pacis ac faederis honesta ratione constituendi. Postridie quam absoluti sunt hi nuntii, venit ex Thurcia ab Erasmo de Cretkow Castellano Brestensi oratore Regis nostri ad Thurcum misso, servitor eius Lipski; is refert oratorem nostrum, ab imperatore Thurcorum absolutum fuisse, quem tamen idem imperator, iter facere per Hungariam non permisit, sed per campos et solitudines Tartareas in Poloniam redire praecepit. Refert praeterea idem Lipski, Caesarem Thurcorum, relicto contra Regem Persarum firmo exercitu primum in Valachiam, inde in Transylvaniam post in reliquam Hungariam // cum ducentis militibus bellatorum, cumque tormentis bellicis multis contendere, ut necato aut electo Valachorum Voievoda, temerario ac inobediente subdito suo, terram illam occupet, et aliquem e suis Voievodam, in ea constituat; post in Transylvanis necem Lodovici Gritti et eius filiorum per eos occisorum ulturus hybernaque in Hungaria facturus.

Retulit praeterea idem Lipski, mandasse Thurcum Caesari Thartarorum, ut se cum copiis suis Thartaricis sequatur. Qui tamen iam antea paratus iussa Turci expectabat. Narravit etiam idem Lipski, se ex Graecia vadens, ad Serenissimum Ioannem Hungariae Regem descendisse, qui cum eodem Lipski multa egit et mandata illi ad Regem nostrum dedit, obsecrans ne illum Rex noster in tanto discrimine desereret et ut Valachum, auxilium Hungariae ferre volentem bello, non impediret. Collegerat tunc Ioannes Rex non parvum exercitum proposito cum Thurtis confligendi et vitam ipsam, pro conservando Regno suo ponendi potius quam in tot tantisque periculis et rerum incertitudine versari.

Interim arx Chocym in Valachia, per Ducem et exercitum nostrum oppugnabatur et cuniculis ductis suffodiebatur; haec dum sic geruntur, monachus iaculandi peritus, in exercitu nostro globo emissu ignito turrim in arce succendit. Mox milites nostri, non expectato Ducis iussu neque ordinate instructi sub arcis muros succendunt. Ex his Doluski Rothmagister, ictus ex bombardâ occubuit, quindecim vulnerati sunt. Iskriczki vero capitaneus Camenecensis dum hos ab oppugnatione revocat, ictu bombardae e castro in manu vulneratus fuit. Cumque pulveres sulfurei in cuniculis ad arcem evertendam poni per nostros ceppissent, mox Voievoda Valachorum // cum quadraginta sex millibus suorum uno miliario a castris nostris, castra sua posuit, id actum est ad XXVIII Augusti praeteriti, et in loco paludibus circumfuso constitit. Inde nuntiis ad campiductorem nostrum pluries missis, pacemque petens pugna abstinuit vel quod maiorem vero exercitum nostrum crederet, vel quod fortunae suae diffideret, vel vim adventantis Turci expavescens, amicitiam tandem nostram et pacem necessariam sibi videret. Ea est ei data cum aliis de causis tum quod Ungariae Reges Ioannes et Ferdinandus hanc illi petebant tum denique quod tolerabilior esset vicinus Valachus Christianus utique quam paupiam machmeticus praefectus a Thurco constitutus. Frequentissime si quidem nuntii ex illa ora afferebantur Turcum hoc adventu Valachiam occupare voluisse.

Data itaque pax est Valachis his conditionibus quas illi obtulerunt. Irimum ut Terra Pokucie pro qua susceptum bellum erat, ditionis sit, et ante fuit semper, Regis et Regni Poloniae, perpetuis temporibus, quam Voievoda nunquam deinceps esset petiturus, cum iam tum in tempus sempiternum pro se et successoribus suis Voievodis renunciavit. Damnam etiam Regno illata resarciret, idque ex Ioannis et Ferdinandi Regum arbitraria sententia quorum utriusque ipse Voievoda plenam super his discernendi permittebat potestatem. Captivi praeterea utrinque redderentur. His conditionibus pax cum Valacho per capitaneum exercitus Regii constituta fuit, utrinque de servando foedere iuratum est, ex parte quidem Voievodae iusiurandum praestiterunt consilarii ab illo ad campiductorem nostrum venientes, pro Rege vicissim nostro, Tworowski castellanus Camenecensis ad Voivodam missus iureiurando pacem et faedus firmavit.

Cupiebat Voievoda et rogabat, ut campiductor noster ad se in castra eius accederet, verum is locum et dignitatem, regis sui observans, ire ad inferioris conditionis principem recusavit. At si privatus esset congregari cum eo non recusaret. Voievoda rursus cum nostro campiductore trans flumen Nestr in solo Regni Polonici quo evocabatur ingredi noluit, fortasse conscientia multorum malficiorum in regem et eius subditos admissorum eum terrente. Post tamen conditum erat utrinque ut in medii fluminis vado congregarentur ut hac ratione salva utriusque sua dignitas esset. Verum haec ratio congressus ab utrisque est obmissa. Id tamen certum est quod Valachus magno desiderio optabat videre nostrum campiductorem a quo toties antea victus fususque esset.

Posteaque exercitus noster ex Valachiae finibus flumen transisset, Voievoda digressum nostrorum subsequutus ad unam rippam fluminis, quae est Valachiam versus subsistens accepto ingenti poculo pleno vini in testimonium amoris sui erga Polonos praebuit ad nostrum imperatorem

in salutem regis nostri et ipsius campiductoris promittens ex animo se amicitiam, pacem faedusque non ictum, firme semper ac fideliter servare velle. Oravit etiam ut Rex omnem noxam ei et culpam condonare confitens id quod ausus fuit fecisse partim suorum malis ac improvidis consiliis partim quorundam nostratium instigationibus. Intelligunt hoc loco ducem Vladimiriensem et nonnullos alios, Russitas ex Volchinio, inter hos quendam Czeskowitz in Caniow et Czirkasi capitaneum, id quod ita fuisse deprehensum est¹⁹. Nam nuntius eius literas et mandata ad Valachum ferens in itinere interceptus est et Cracoviam ad regem adductus in carcerem coniectus erat.

99 // Rogabat insuper Voievoda nostrum campiductorem ut filium eius regi nostro ad aulam applicaret, quem Valachus ipse pollicebatur splendide in curia tenere pro sua ipsius et regia dignitate et quo veluti pignore quodam ac obside apud Regem existente certior foederis fides esset²⁰.

Postremo si qua vis magna Voievodae afferetur a Turcis ut cum rebus suis, thesauris, uxore, liberis, cognatis receptum in regno Poloniae haberet.

Constitutata cum Valacho pace et exercitu in regnum deducto propagata fuit huic exercitui nostro militia ad prohibendas excursiones et maleficia tam Valachorum quam Tartarorum, quos Caesar Turcarum de qua paulo inferius perscribam secum in Valachiam adduxerat. Nam haec effera colluvies praedae avida late vagari solet, sed et ipse Caesar Turcarum monebat ut sub adventum suum in Valachiam exercitus noster non procul in finibus Valachiae ad prohibenda ipsa maleficia teneretur.

Dum haec ita ut suprascripti geruntur affertur nuntius Caesarem Turcorum cum valido instructoque exercitu suorum cumque centum quinquaginta milibus Tartarorum versus haec dominia adventare, ad Valachiam primum deinde Hungariam occupandam, Danubiumque ex opposito Kiliae ponte ex navibus facto transsise, tartaricum exercitum secum Turcis ad oppidum Iassi coniunxisse.

Volebat quidem Voievoda Valachicus prohibere ingressum hostibus in terram suam. Nam qua ingressus est Turcus in Valachiam, arbores magnas in densis silvis succidi prosternique iusserat relicta tantum modo angusta via, conatusque est ipse Voievoda in hiis angustiis Turcos adoriri et ingressu//eos in suum dominium prohibere, sed timore et perfidia suorum 99 v praestare id non potuit. Et enim universi eius subditi cernentes villas suas a Tartaris qui Turcicum exercitum antecedeabant cremari omniaque

¹⁹ Documentul confirmă existența unei partide promoldovene în Polonia, folosită cu dibăcie de Petru Rareș în lupta sa cu Sigismund (P. P. Panaitescu, *Petru Rareș și Moscova*, extras din volumul *În memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934, p. 12).

²⁰ Lui Petru Rareș i se cunosc șase fii: Bogdan (mort în 1533), din prima căsătorie a sa cu Maria, Ion (mort în 1532), Iliș, Ștefan (născuți cam în anii 1529–1530), Constantin (născut în 1536), toți patru din căsătoria lui Petru cu Elena Brancovici; un alt fiu a fost Iancu Sasul, a cărui mamă era o săsoaică, Ecaterina; din toți, numai Iliș sau Ștefan erau la o vîrstă potrivită pentru a fi trimiși ca ostatici. Dar cum Petru nu a apucat să încheie pacea cu polonii și deci nici să îndeplinească această clauză a tratatului, nu se poate spune cu precizie dacă este vorba de unul din cei doi fii amintiți mai sus sau de unul necunoscut nouă (A. Armbruster, *Hans Dernschwams Beziehungen zum Rumänentum*, art. în curs de apariție; N. Iorga, *Prețendenții domnești în secolul al XVI-lea*, în „An. Acad. Rom.,” seria a II-a, t. XIX (1896–1897), p. 211–219; S. Ulea, *Portretul funerar al lui Ion, un fiu necunoscut al lui Petru Rareș și datarea ansamblului de pictură de la Probota*, în S.C.I.A., VI, nr. 1/1959, p. 61–70.

crudelibus praediis caedibusque compleri saluti suae consulentes fugere, pecore, frumento, omnique suppellectili in subita illa invasione hostibus in domibus et agris relicta in montes et sylvas diffugerant. Voievoda Valachus cum desertum se a suis videret, sensim [?] stibus versus Poloniam cedebat. Ad extremum quum omnibus aliis arcibus credere se non auderet, quae etiam sunt per Turcos expugnatae ad arcem Choczim quae una ei adhuc superesse videbatur, spe sui illic conservandi accessisset in qua praesidia suorum habebat, cum ingredi conaretur, exclusus est sed et paulo post in campo cum in stationibus quiesceret a subditis eius impetus in eum factus est. Is Turcos esse ratus relictis thesauris et omni suppellectili preciosa quam secum ferebat cum uxore tantum et quinque comitibus ex dominio suo fugit, quem plerique antequam res cognita fuisset, aiebant in Moschoviam fugisse, alii in Tartariam²¹.

Turcus credebat ad nos in Poloniam ut in Lithuaniam, sed post compertum est in Hungariam illum per fugisse ad eas arces, quas illic ex donatione Regum Ungariae ipse et omnes alii Voievodae Valachiae obtinent ad se ipsos in gravi aliquo casu conservandos. Ratione quarum arcium duarum iidem Voievode sunt fueruntque semper regibus et regno Hungariae omagiales. Filius profugi Voievodae is qui aulae regis nostri applicari debebat dum patrem fugientem in Hungariam sequeretur, in montibus et sylvis est a Valachis occisus, cuius caput abscisum est, ac ad novum Voievodam allatum, de quo Voievoda post adscribam²².

Thureus videns ubique fugam Valachorum pagosque ab eis desertos inlubuit amplius incendia et populationes fieri, praemissoque// ante se ¹⁰⁰ Voievoda Multanorum qui ad iussum Turci, cum quatuor millibus suorum venerat ad continendos a fuga Valachiae populos benigna oratione et humanitate sua pellicere illos ad sua iura studuit, promittens se nichil amplius in eos crudele statuere velle, quandoquidem illi essent innocentes, quos ipse Caesar salvos ac incolumes, cum uxoribus, liberis et fortunis eorum omnibus conservare, ac ab omni cuiusvis vi et iniuria atque hostilitate tueri semper et benigne fovere vellet, in solo duntaxat Voievoda domino illorum immeritam necem Ludovici Gritti et eius filiorum ulcisci voluisse. Deinde velle se eis constituere Voievodam non alienigenam non etiam Turcum aut quemvis alium qui terrori et formidini illis esset, quam crudeliter in eos imperium exerceret sed hominem ritus eorum graecanici et quem illi merito amare et sese illi lubentes subdere deberent ut pote qui esset ex vetusto sanguine Voievodarum Valachiae Alexandri olim Voievodae filius. De quo quis iste sit paucis absolvam.

²¹ În încercările sale de a crea un front antiotoman și de a rezolva și conflictul său cu Polonia, Petru și-a îndreptat atenția și spre Moscova, unde a trimis câteva solii, și spre tătarii din Crimeea, cu care a colaborat în câteva rânduri în lupta cu polonii (P. P. Panaitescu, *Petru Rareș și Moscova*, p. 7; *Acta Tomiciana*, t. 18 (1536–1540), microfilm, pagini diferite. De aici zvonurile cu privire la fuga sa fie la Moscova fie la tătarii.

²² Din cei șase fii, trei : Iliș, Ștefan și Iancu Sasul au domnit, doi au murit înainte de 1538, iar Constantin a murit după acest an; este vorba, probabil, de un fiu necunoscut al lui Petru Rareș, caci știrea aceasta se află și într-un izvor turcesc : „Dușmanul care acum era liber (Petru Rareș. — n.n.) cu cei doi fii ai săi s-a luptat mai departe. Voievodul Ștefan (Cetne) i s-a împotrivit, l-a bătut și a trimis lui Suleiman capul fiului acestuia”, în M. Guboglu, *Cronici otomane (turcești) privind țările române, Extrase*, vol. I, secolul al XVI-lea — mijlocul secolului al XVII-lea, București, 1966, p. 255.

Alexander Voievodam Valachorum duxerat uxorem ex Constanti-
nopoly Grece fidei feminam ; is moriens gravidam reliquit, quae antequam
pepperisset Constantinopolim ex Valachia demigravit vitans odia et moli-
mina Valachorum, quos adversos ac maleficos sibi videbat, quae Constan-
tinopoli manens genuit filium qui post in curia Caesaris Turci adolevit.
Hic est quem Thureus secum adducens Valachiae Voievodam constituit
cui quam libenter parituri sunt Valachici populi nondum hoc iudicio con-
stat, sed parent tamen eius dominatui ²³.

Cum haec in Valachia geruntur serenissimus Rex Ioannes uti pro-
vidus princeps intentus ad se ipsum et regnum suum conservandum colle-
gerat, ut fama est, centum milium exercitum ex Hungaris suis. Missae
praeterea illi dicebantur a serenissimo // Rege Ferdinando sex ut alii
aiebant decem milia Germanorum quorum dominus Laski palatinus dux
erat. Cum hac manu Rex Ioannes in Transylvania, ad Turci conatus inten-
tus fuit parratus vim sique regno suo a Thureis inferretur propulsare.
Parato enim animo ad confligendum cum Thureis erat. Verum Thureus
non attigit Hungariam, metune Hungarici exercitus an vero quod non
satis temporis ad bellum hoc Hungaricum haberet incertum est. Ferebatur
tamen quod non ita instructus venerat ut bello Hungarico potuisset satis-
facere. Miserat tamen ad Regem Ioannem hominem unum, qui percon-
taretur quam ob causam Rex ipse tantas copias contraxisset, cum nullo
bello praemeretur. Responsum est per Regem verbis coloratis scilicet cir-
cum Hungariam ab omni parte bella esse excitata, quae non mediocrem
sibi metum afferrent. Credere se etiam esse nonnullos cum alibi, tum vero
in aula Caesaris, qui ei gratiam et amicitiam ipsius Caesaris invident et
exturbatum illum regno suo velint. Proinde his praesidiis securitati suae
ad omnem necessitatem providere sibi ipsi voluisse.

Sub id tempus belli Valachici redierat a Thureo orator noster Eras-
mus de Cretkow castellanus Brzestensis, venerunt etiam tres legationes
ex eo bello ad Regem nostrum, prima a Voievoda Valachiae expulso, se-
cundo a novo Voievoda Stephano, tertia ab Imperatore Thureorum qua-
rum unaquaeque quid egerit adnotabo. Et Petrus quidem Voievoda mox
a constituta nobiscum pace priusquam ex Valachia sua fugisset miserat
huc legatos suos ad firmandum iureiurando et literis regiis foedus et pa-
cem recens initam, qui ad Regem venientes non parvo tempore hic sunt
commorati. Nam ad progressum rerum Valachicarum respectus habebatur,
et frustra etiam erat aliquid cum his de firmanda pace agere, quum sub
illorum adventum Cracoviam fama ubique // sparsa fuerit de fuga ipso-
rum domini ex Valachia itaque posteaquam aliae duae legationes sunt
absolutae ipsi quoque legati profugi Voievodae sunt dimissi.

²³ Pentru prima oară în istoria sa, Moldova nu-și alege singura domnul, ci răscălit este adus și numit direct de către sultan. Ștefan, numit „Lăcustă”, pentru multele lăcuste ce pustiiseră țara în vremea sa⁷, era nepot de fiu lui Ștefan cel Mare; anume, din căsătoria sa cu Marușa, anterioară suirii sale pe tronul Moldovei, Ștefan cel Mare avusese un fiu Alexandru, preferatul său și pe care dorea să-l aibă urmaș. Dar Alexandru, ostatic al tatălui său la Constantinopol, moare în 1496, lăsând un fiu, Ștefan (numit și Ștefan Alexandrovici), crescut la curtea turcească. Domnia sa a fost scurtă și fără noroc, căci boierii care ceruseră îndepărtarea lui Petru îl omoară la 10 luni după suirea pe tron pentru incapacitatea sa de a relua teritoriul moldovenesc transformat de turci în raia în 1538 (A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traianu*, vol. IV, București [1925], p. 248–250).

Die XXI Octobris Erasmus castellanus Brestensis orator responsum a Caesare Turcorum sibi datum Regi exposuit. Post introductus est Kierdey legatus Thurei. Is post dictam salutacionem retulit quod Imperator Caesar suus Petrum Voievodam Valachiae malum ac inobedientem subditum suum, Regis nostri hostem, de quo tocies Rex ipse noster Caesari quaestus est, ad eius terram cum exercitu veniens castigaverit, alium loco eius Voievodam Stephanum constituerit, qui pacem et bonam vicinitatem esset, cum Rege et regno Poloniae observaturus.

Rogabat deinde ut Rex noster cum suis regnicolis et subditis omnibus pacem cum ipso novo Voievoda servet. Egit etiam ut exul Voievoda, quem Cesar Thurcorum credebat in Polonia fugisse, vinctus Kierdeio tradatur ad Caesarem deportandus. Adiecit ut Thureicis et Valachicis mercatoribus liberum sit in regnum et dominia Regis et nostris vicissim mercatoribus in Thureciam et Valachiam commeari. Ad haec mortuos esse nonnullos Thureicos mercatores in dominiis Regis nostri, quorum merces et bona derelicta ut propinquis eorum restituantur, par ius nostros in ditione Thureicia habituros. Haec fuit summa legationis Kiedegi.

XXVIII Octobris, Abraham Valachus, orator a Stephanuo novo voievoda missus Cracoviam venit postridie a Rege auditus. Haec egit. Declaravit nomine sui Voievodae, quod beneficio et benignitate Caesaris Thurcorum, dominus suus Voievoda Stephanus ad paternam hereditariam sedem sit restitutus. // Egit deinde de faedere inter Regem regnumque Poloniae ac suum novum Voievodam et eius dominium sanciendo, promittens eam pacem quam Petrus Voievoda exul pactus erat, etiam novum hunc Voievodam observaturum, vetustis etiam Valachiae finibus contentum esse, et iura bonae vicinitatis colere velle firmissime. Deinde postulabat tradi domino suo Theodorum fratrem Voievodae Petri profugi una cum uxore, liberis cum thesauris etiam praedicti Voievodae exulis, quos in eo motu Valachico, ad Camieniecz primum, inde ad ducem etiam Constantinowicz in Volhin, ex Valachia fugiens secum asportaverat. Convenienter hiis oratoribus, ut decuit responsum est, et quae postulabant cum aequa essent facile sunt concessa, unum fortasse [?] iniquius et polona virtute indignum commissum est. Is Theodor traditus est, Rege et senato volente, in manibus non Abraham sed Kierdegii, non ad supplicium quidem sed ut ferro vinctus, perpetua, aut quamdiu liberet, apud Thureum esset captivus, uxor quoque una cum eo tradita, iuvenis faemina, pulchritudine ac forma spectabili, multas specie et forma et gratia praecellens. Hunc Theodorem quum Kierdey per Valachiam secum ferret, Stephanus novus Voievoda, missis satellitibus, per vim rapi ad se iussit et naribus praecisis, cervices illi praecidi gladio²⁴ curavit. Quo facto vio-

101

²⁴ Scrisoarea lui Górski confirmă știrile despre acest frate (după mamă) al lui Petru Rareș; este primul document care atestă că el a fost omorât de Ștefan Lăcustă. Teodor, pircălab, fuge cu familia și toată averea sa în Polonia, după sfârșitul campaniei din 1538. Printr-o scrisoare adresată lui Sigismund, Soliman cere extrădarea lui Teodor și a fiului său (*Hurmuzaki*, vol. I, supl. II, p. 110–112). La sfârșitul lunii martie 1539 se știa că polonezii trimisese ră pe Teodor spre Constantinopol prin Moldova (N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, București, 1899, p. 346–347), dar nu ajunsese încă la destinație. Drept pedeapsă, sultanul oprește pe unul din solii noului domn al Moldovei, dar acesta, în schimbul unei mari cantități de piei de samur, obține eliberarea solului și totodată dezlegare pentru oprirea lui Teodor. Se presupune că a lui este una din lespezile de mormint de la Biserica Sf. Dumitru din Suceava (I. Minea, *Despre Teodor, fratele lui Petru Vodă Rareș*, în „Cercetări istorice”, VIII–IX, 1932–1933, nr. 3, p. 349–351).

lento Kierdey orator Caesareus vehementer commotus esse dicebatur, quamvis hic Theodor vir adversus semper et inimicus fuerit Polonis, non levia damna eius consilio Regno Poloniae illata sint plerique tamen Polonorum praecipue in Aula Regia, multum doluerunt hanc indignam eius mortem.

102 Quarta Novembris dimissi hic sunt exulis Voievodae Petri legati perhumaniter, qui cum valedicerent multum // sapienter Regem monuerunt, cum alia pleraque tum vero ne thurcico faederi et amicitiae confideret, quam non diutius servaret Thurcus, nisi quam diu ei expediret, proponeret sibi Rex, cum alia multa regna et dominia, quae sub specie eiusmodi faederum et amicitiae sunt per Thurcum occupata. tum vero Graeciam, Hungariam, novissime tributariam suam Provinciam Valachiam, quam tanto damno cladeque effecit, quanto nunquam a seculo esset auditum. Ingens enim pecoris et omnium rerum praeda per Tartaros auxiliares abacta, villae incussae, agri omnes depopulati, senes ferro necati, omnes utriusque sexus homines, qui capi poterant in servitutem abducti, proinde Rex noster salubre consilium de servando regno et dominiis suis caperet meminisset que haec quae Valachis nunc accidissent, sibi quoque et Regno suo accidere posse, Thurco praecipue facto, nunc nobis viciniore. Sic mesti et flentes fortunamque suam deplorantes Cracovia discesserunt.

Dominus etiam Erasmus ex Thurcica legatione reversus, cognitis Thurcicis consiliis, monet non esse amicitiae Thurcicae fidendum. Interfui prandio apud dominum Tharlonem Episcopum Premisliensem ubi inter alios adfuit idem dominus Erasmus et dominus Ioannes de Thanczin marschallus Curiae Regiae ; hii duo de rebus Thurcicis (uterque fuit missus ad Thurcum, seorsum et diversis temporibus in legatione publica) cum multa nobis audientibus disseruissent, hoc unum idem dominus marschallus dixit, cum valediceret Caesari Constantinopoli, venit ad se Ludovicus Gritti, filius ducis Venetorum et multa secum secreta colloquens, hoc etiam declaravit : esse quidem se in curia ac in servitiis Thurcorum Caesaris, tamen Christianum se esse, rebusque Christianis favere et proinde 102 v quaecumque diceret pietate et studio rerum Christianarum // se omnia dicturum monens diligenter, ut Rex noster amicitiae Caesari Thurcici non crederet, quae et infida et perniosa unicuique eam accipienti esset. Nosse se iam animum huius Caesaris flagrantem immensa universo mundo dominandi cupidine, idcirco Rex noster melioribus tandem de servando Regno suo consiliis uteretur. Sed et labefactata haec nostra cum Thurco amicitia videtur apud quem suspectos nos reddidimus ea pace quam inivimus cum Voievoda expulso, qui et Caesaris et noster hostis erat quem cum Thurcus vindicaturus illuc adventaret nos urgere bello destitimus et pacem cum eo inivimus, quum tamen bello illum persecuturos, nos ipsi Caesari per eundem dominum Erasmum Oratorem promiserimus. Hinc gravis suspitio et odium non modo Caesaris sed omnium fere Thurcorum in nos suscitatum est, quod etiam nonnulli homines Valachici, cum illo Thurcus appulisset vanis ex confictis mendaciis auxerunt. Propter quod Bassae et alii Thurci saepenumero Regi nostro, coram ipso oratore nostro perfidiam exprobrarunt, crudeleque supplicium pluries sunt illi interminati. Hinc etiam factum erat quod Caesar non permiserit oratori nostro nec per Hungariam nec per fines Thartariae redditum in Poloniam,

sed eum penes se in castris semper habuerit, donec ad Soczawam ventum esset cum castris. Inde est ad nos dimissus cum Kierdeio oratore Caesaris Thurcorum, de quo supra scripsi.

Caesar adornans reditum ex Valachia in Graeciam tributum hominum exegisse in Valachia dicebatur; congregata esse ferebantur iuvenorum et puellarum sexaginta milia, quae sunt in Thurciam ducta²⁵. Praeterea melioris et opulentioris soli in longum quinquaginta miliaria, in latum vero [loc alb.] miliaria, a terra Valachia ademit et Castro Kilie et Belgrado adiunxit, ubi sunt et pasua pinguisima et apum examina innumerabilia, mella suavissima in magna copia, boum, equorum, // ovium greges innumerabiles, quae erat maxima pars vectigalium Voievdarum Valachiae. His rebus perfectis in Valachia constitutoque novo Voievoda et missa ad nos ut supradixi legatione, Caesar versus Graeciam redire cepit. Tartari etiam ad sua redeuntes duas villas ditionis Regis nostri in Podolia depraedatas exusserunt. Fama erat serenissimum Regem Ioannem, socordiam Christianorum Principum in communi discrimine cernentem et ob id rebus et saluti Regni sui prospicere volentem, Caesari Thurcorum in Graeciam regredienti, iusurandum quoddam fecisse, et trecenta ducatorum millia e regno suo daturum se illi pactum esse, ad quam rem Rex Ferdinandus consensisse dicebatur. Quid deinceps tam Rex ipse Ferdinandus, quam Rex Ioannes de servanda Hungaria captent consilii incertum est, jactant quidem Germani expeditionem anni futuri in Thurcos et dira illis minitantur, sed haec gens ventosa est et vana et verbis solis beligeratur pictisque Lanczknechtis.

Res nostra iam magis in dies accisae redduntur et minorantur in parte orientali, ex qua sempiternum bellum habemus, nunc demum non mediocriter iniectus est hominibus, qui futura prospiciunt, metus. Nuntiatum siquidem imperatorem Thurcorum arces quattuor, in confinibus Valachiae et Poloniae, construi mandasse, quae si extruuntur, uti sunt illic loca pro illis natura munita, magno sunt detrimento Podoliae et Russiae futurae. Caesar praeterea Praecopensis, adiutore imperatore Thurcorum extruxit in Oczakow arcem munitissimam, et bombardis, tormentis et alio apparatu bellico munivit. Est autem hic Caesar Praecopensis adolescens artis bellicae peritus, ut pote qui a puero in castris Thurcicis et bellis semper milliciam exercuerit, bellicae gloriae cupidus, tormentisque ad bella utitur, imperio // Thurcarum paret, ut pote a quo est Princeps Tartarorum constitutus ac ad nostra mala intentus. Iam itaque eum vicinum habemus, qui nos vel indormire diu non sinet, vel somnolentos, opprimet qui nobis valde formidandus est, in his tantis dissensionibus nostris domesticis, et in malo regimine, ac in male ordinata republica nostra, praesertim dum alter Rex noster senex est, alter puer, dum etiam sacrilego mercatu, tam sacra, quam prophana passim omnia veneunt. Quae peccata Deus severe ulciscitur. Camieniecz non magis iam nostra quam Thurcorum est. Consilia de eo dolo interceptanda ineuntur. Sin autem dolus non successerit, vis aperta intendetur. Nam nulla sunt illic praesidia, cives et habitatores pauci et non instructi, Armenorum,

²⁵ Știre neconfirmată de alte documente; dacă este exactă, poate fi considerat un tribut de sînge. Adăugînd-o la celelalte cunoscute despre jafurile și prădăciunile făcute de turci (descrise și în această scrisoare), informațiile lui Górski ne oferă o imagine mai clară asupra dezastrului Moldovei în această perioadă.

Thurcorum, Judeorum, Ruthenorum, maior numerus in ea est quam Christianorum Romanae fidei hominum, qui in fide fluxi sunt et novationibus gaudent, nec multum nostratibus favent. Quocirca nisi saniora nobis deus inspirarit consilia, gravissimus regni casus est metuendus. Quin etiam quod magis admirandum est, Thurcorum vicinitatem non horremus, Rodum cum Thurcus interceptisset, omnes Christiani fuimus in eo casu reipublicae Christianae perturbati, deque resistendo Thurco, per literas, nuntios, legationes, conventus illustres consulere se velle omnes in commune ostendebant, intra annum unum is conatus isque ardor ac dolor refrixit. Facile hoc tam acerbum reipublicae Christianae vulnus e memoria deletum est. Rursus non multo post Nanderalba intercepta, doluimus quidem alterum propugnaculum Christianitatis ammisisse, verum brevi post eius calamitatis obliti sumus. Occiso post Ludovico rege Hungariae et maiore eius Regni parte per Thurcos occupata, non diu in merore fuimus, quin etiam hoc casu Germania letata est, / sperans Hungariam, quam semper inhiat, devorare iam se posse. Quum Germanos Thureica haec calamitas invasisset, nos vicino malo nichil commoti sumi s.

Nunc, ut de nobis ipsis loquamur, Valachiam occupat Turcus, l. - queum nobis tendit, servitutum videmus, actum de nobis videmus, dominimus tamen in utramque aurem stertimus supini, alia potius quam quae praesens exigit tempus, agimus, nulla bona, nulla salutaria capimus consilia. Sapientes illi consiliarii mortui sunt, summa reipublicae partim ad stultos partim ad eos est delata qui rei suae privatae studentes, ad voluntatem Principis omnia loquuntur, non aeternitati reipublicae consulunt. Quid nostra respublica aliud est, nisi fraudes, doli, sacrilegia et nundinae nefariae, reliqua non dico, hoc tantum dico, salvos nos esse non posse, si ita ut facimus, ruere pergamus praecipites. Multa sunt apud nos mala inveterata quibus regnum laborat, sed quae recens invecta sunt, ea vero sunt regno perniciosissima. Omnes haec vident vident, quid facto opus est et tamen adniti nolunt, ut bene fiat. Fato impellimur ad interitum. Nam et in hoc publico conventu Regni, quod spem salutis praeberet, nihil est adhuc constitutum. Sed de hoc conventu paulo post aliis litteris perscribam.

Nos certe non caremus culpa et nunc demum agnoscimus parum consulte nos egisse, qui frequentibus quaerelis nostris de mala vicinitate Valachorum Turcum excivimus et hoc modo viciniorem eum nobis fecimus. Cuius vicinitas incipit nunc nobis esse formidini.

Habes acta trium mensium : Augusti,
Septembris, Octobris, anni 1538.

REZUMATUL TEXTULUI LATIN

Scrisoarea este adresată de Stanislau Górski, canonic de Plock și Cracovia, secretarul reginei Bona Sforza, lui Clement Ianicus, student la Padova. Autorul prezintă evoluția conflictului moldo-polon și situația Moldovei în legătură cu marea campanie a lui Soliman din 1538.

După ce armata lui Ioan de Tarnów a întreprins o nouă incursiune în Moldova, la regele Sigismund al Poloniei a sosit o solie din partea lui Ferdinand de Habsburg ; acesta insistă pe lângă poloni să pună capăt

războiului cu Moldova, dată fiind iminența unei noi campanii otomane în Europa ; scopul campaniei era, potrivit acestui mesaj, înlăturarea celor doi regi ai Ungariei, Ioan Zápolya și Ferdinand de Austria, de curînd reconciliați. Armatele acestora fiind insuficiente în fața forțelor otomane, sprijinul celorlalți principii creștini era absolut necesar. Războiul dintre Petru Rareș și Sigismund sustrage cauzei creștine forțele militare ale Moldovei în care cei doi regi ai Ungariei își pun mari nădejdi.

Intervenția lui Ferdinand a fost precedată de cea a lui Ioan Zápolya, al cărui sol, Emerich de Pelsneez, făgăduiește în numele domnului Moldovei că va accepta condițiile de pace propuse de poloni. Invocînd pagubele pricinuite de incursiunile lui Petru Rareș în regiunea de graniță, Sigismund se arată refractar medierii.

În timp ce se desfășurau aceste negocieri s-a înapoiat din Turcia prin regiunile tătărăști, servitorul solului polon la Poartă, Erasmus de Cretkow, căruia turcii îi interzisera să călătorească prin Ungaria ; el relatează că Soliman, lăsîndu-și armata în Persia, se pregătește să intre în Moldova pentru a-l pedepsi pe Petru Rareș și pentru a trece apoi în Transilvania și Ungaria, în scopul de a răzbuna uciderea lui Gritti și a fiilor săi. Sultanul cere tătărilor să fie gata de intervenție.

Ioan Zápolya face intense pregătiri militare pentru a-și apăra domnia. În acest timp Petru primește condițiile de pace ale Poloniei, renunță la revendicările sale teritoriale și acceptă să plătească despăgubiri pentru daunele provocate lui Sigismund. Captivii din ambele tabere urmau să fie restituiți. Aplicarea acestor condiții urma să se facă sub arbitrajul comun al lui Ferdinand și Ioan Zápolya.

Petru Rareș roagă să fie primit la curtea regală unul din fiii săi ca ostatec, pe care urma să-l întrețină cu toată splendoarea. În cazul cînd va fi silit să-și părăsească țara din pricina turcilor, domnul cere să fie liber să se retragă cu familia și averea în Polonia. După încheierea tratatului, armata polonă s-a retras din Moldova.

Se relatează apoi desfășurarea invaziei otomane în Moldova. Turcii trec Dunărea pe un pod de vase și pătrund în țară. Pentru a îngreua înaintarea lor, domnul a dispus să fie tăiate pădurile ; un singur drum îngust mai rămăsese accesibil invadatorilor. Între timp însă se produce invazia tătărilor care pustiesc și incendiază satele ; din calea lor populația se retrage în munți. Părăsit de ai săi, Petru e în imposibilitate să continue lupta și se retrage spre Polonia ; el pleacă în mare grabă, lăsînd în urmă o parte din avere. Turcii cred că a fugit spre Polonia sau Crimeea, dar în realitate el s-a retras spre cetățile din Transilvania pe care domnii Moldovei le aveau ca feud de la regii Ungariei. În drum unul din fiii săi este omorît și capul său trimis noului domn. După fuga lui Petru, sultanul pune capăt pustiirilor și cheamă înapoi populația fugită declarînd că singurul scop al acțiunii sale a fost pedepsirea domnului fugăr și înlocuirea lui cu Ștefan Lăcustă.

Transilvania și Ungaria au întreprins în acest timp mari pregătiri de război ; Ferdinand i-a trimis lui Zápolya soldați germani. Soliman însă nu a pătruns în Transilvania, dar a cerut explicații pentru concentrările de trupe la graniță. În acest timp sosesc la Sigismund al Poloniei două solii, de la Ștefan Lăcustă și de la turci. Noul domn al Moldovei acceptă, cu aprobarea Porții, condițiile păcii încheiate cu Polonia de Petru. Solul

turc cere extrădarea lui Petru despre care se credea încă la Poartă că s-ar afla în Polonia. Solul noului domn cere predarea lui Teodor, fratele domnului, fugit în Polonia cu toată averea, dar solul turc îl ia captiv pentru a-l duce la Poartă. Pe drum, în Moldova, Ștefan Lăcustă și-a trimis oamenii care l-au prins și omorât pe Teodor.

La retragerea sa din Moldova, sultanul a luat mulți tineri băieți și fete, trimiși în Turcia, și multe avuții. Autorul relatează pregătirile în curs în țările creștine în vederea unei noi acțiuni antiotomane.

Scrisoarea se încheie cu considerații asupra situației internaționale a Poloniei după campania lui Soliman în Moldova.

NOUVELLES DONNÉES CONCERNANT LA SITUATION DE LA MOLDAVIE SUR LE PLAN INTÉRIEUR ET EXTÉRIEUR EN 1538, D'APRÈS UNE SOURCE INÉDITE

RÉSUMÉ

L'auteur présente une source historiographique inédite. Il s'agit d'une lettre de Stanislas Górski, secrétaire de la reine Bona Sforza de Pologne, et qui contient une ample description des événements politiques enregistrés sur le plan intérieur et extérieur au temps de Petru Rareș, prince de la Moldavie, pendant et après la campagne du sultan Soliman en 1538, ainsi que de nouvelles données sur la dernière étape de la lutte entre la Moldavie et la Pologne, sur l'activité diplomatique déployée par les „rois” Ferdinand et Zăpolya pour la conclusion de la paix entre la Moldavie et la Pologne, sur le déroulement de l'action militaire des Turcs et des Tatars ; très importantes sont les informations touchant la politique de Soliman en Moldavie après la fuite de Petru Rareș, de même que les données sur la famille de Petru Rareș.

Pour mieux comprendre cette lettre, l'auteur a esquissé le cadre général dans lequel a évolué la politique de Petru Rareș ainsi que les éléments qui ont conduit au dénouement de 1538.

CONTRIBUȚII LA ISTORIA RELAȚIILOR AGRARE ÎN PERIOADA DESTRĂMĂRII FEUDALISMULUI. ARENDAREA PE BAZA DREPTULUI DE PROTIMISIS (PREEMȚIUNE) ÎN MOLDOVA

DE

IOANA CONSTANTINESCU

Ca și în Țara Românească¹, și nu întâmplător, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor, întâlnim frecvent în Moldova practica exploatării moșiilor prin arendare fie clăcașilor locuitori, fie unei persoane, străină obștii, posesoare de capital. Fenomenul arendășiei în agricultură este un simptom al destrămării relațiilor feudale, fenomen care angajează, în același timp, economia agrară pe calea producției de mărfuri.

În cele ce urmează, ne vom referi la sistemul de arendare a moșiilor la locuitorii lor — producătorii direcți —, în virtutea dreptului de protimisis (preemțune) ce a funcționat în Moldova de la mijlocul secolului al XVIII-lea pînă în anul 1815, cînd a fost desființat.

Deși de mare importanță pentru studierea relațiilor agrare în perioada destrămării feudalismului, fenomenul arendării moșiilor locuitorilor nu s-a bucurat în istoriografia noastră de atenția cuvenită².

Climatul favorabil apariției și răspîndirii sistemului de arendare a moșiilor către producătorii direcți l-au creat dezvoltarea micii producții de mărfuri și perceperea pe o scară largă a clăcii și dijmei în bani. Arendarea moșiei de către locuitorii ei, în condițiile de dominație a economiei feudale, reprezintă, în măsură considerabilă, răscumpărarea bănească a

¹ Vezi I. Constantinescu, *Contribuții la istoria relațiilor agrare în perioada destrămării feudalismului. Arendarea pe baza dreptului de protimisis în Țara Românească*, „Studii”, t. 18 (1965), nr. 5, p. 1 039—1 056.

² Referirile diversilor autori sînt trecute în revistă în articolul sus-citat, p. 1 040. Mai amintim pe Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpîinii în Moldova*, vol. I, București, 1907, p. 341—345, care se oprește asupra anaforalei din 20 februarie 1803, și pe V. Mîhordea, *Relațiile agrare din sec. al XVIII-lea în Moldova*, București, 1968, p. 246—252, care tratează un aspect al problemei, și anume *Luarea în arendă de către țărani a moșiei pe care o lucrau <! >*, ca formă de luptă împotriva boierescului (titlul unui paragraf) ș.a.

tuturor obligațiilor feudale, întrucît principalul venit al moșiilor rezulta din acestea. Luînd în arendă moșia, clăcașii sînt absolviți de obligațiile de clacă și dijmă³, dar, în plus, ei arendează totodată rezerva și o serie de monopoli feudale aducătoare de venituri, ca, de exemplu: dreptul de a vinde liber băuturi pe moșie, de a-și construi mori și alte instalații (pentru care care însă, uneori, plăteau un adet <taxă> deosebit de arendă), care la sfîrșitul termenului rămîneau stăpînului fără a fi despăgubiți de cheltuielile făcute⁴. În același timp își asumau și o serie de obligații: să păzească hotarele moșiei pentru a nu fi încălcate de vecini și, eventual, să se judece cu propria lor cheltuială pentru restabilirea acestora; să păzească pădurea (să nu se taie copacii), să întrețină în bună stare instalațiile de pe moșie etc., condiții stipulate în orice contract de arendate (de altfel, trebuie spus că nu se deosebeau aproape cu nimic contractele de arendă ale clăcașilor față de cele ale arendașilor intermediari). De i arendarea moșiei de către producătorii direcți nu este o simplă răscompensare în bani a obligațiilor feudale prestate pînă atunci în natură⁵.

Răspîndirea acestui sistem de arendare a fost favorizată în bună măsură de funcționarea dreptului de *protimisis* (preferință) la arendare, de care se bucurau clăcașii în fața arendașilor străini de obștea satului.

Conform acestui drept, stăpînul era obligat să înștiințeze mai întîi pe locuitorii moșiei de intenția sa de a da în arendă moșia, și numai atunci cînd aceștia refuzau s-o ia în condițiile arătate, putea s-o arendeze alcuiva. Înștiințarea se făcea fie prin ispravnici, fie direct clăcașilor chemați la încheierea contractului de arendare, și deseori în aceste contracte apare menționat refuzul clăcașilor la dreptul lor de a lua în arendă moșia. Cînd procedeul era încălcat și moșia se arenda unor persoane străine de obște, fără a fi oferită mai întîi locuitorilor, aceștia din urmă, pe baza dreptului de *protimisis*, puteau s-o revendice, și arendașul intermediar era înlăturat.

Protimisisul clăcașilor la arendarea moșiei pe care locuiau își are originea în protimisisul cutumiar aplicat la înstrăinarea unor bunuri, ca pămînt, casă etc.⁶ și este legat de caracterul feudal al proprietății asupra

³ Contractele locuitorilor dintr-o serie de sate ale mănăstirii Slatina, prin care iau în arendă unele moșii ale aceleiași mănăstiri, la 23 aprilie 1799 și apoi la 23 aprilie 1802, ilustrează și natura arenzii ca expresie bănească a obligațiilor clăcășești: „... am făcut cerire ca să ne așaz u pentru cele ce sântem datori a da la sfânta mănăstire pentru adetiul moșiei pe care noi locu nu si ne hrănim, întii pentru boerescul nostru ce sântem datori a lucra la mănăstire 12 zile intr-an, al doile dijma... din semănături, zeciuiala din finaț...” etc. Pentru toate acestea și alt se obligă să dea o sumă de bani, reprezentînd arenda (B.A.R., CLXXXVI 285, 288, 289, 295, 296 etc.).

⁴ B.A.R., CLXXXVI 285, 295, 297 etc.; *Documente privind relațiile agrare în secolul al XVIII-lea* (citat în continuare D.R.A.), vol. II, Moldova, doc. nr. 593 din 10 septembrie 1793: „Deci ei <locuitorii> să stăpînescă și să ia venitul acestor doao moșii <Valea Sacă și Corlățele, ale m-rii Slatina>, din orîndă <de la circiumi>, din țarini, din pădure și din toate după obicei”.

⁵ Deși deseori dijma și boierescul erau percepute în bani, nu putem aprecia că în acest caz moșia era arendată locuitorilor. În sămile mănăstirilor din anii 1741–1742, egermenii nu considerau că au arendat locuitorilor venitul moșiei atunci cînd înregistrează difuziuni su de bani provenite din boieresc sau dijma (vezi „Buletinul comisiei istorice a României”, vol. I, București, 1915, p. 229–279).

⁶ Există o problemă a influenței bizantine în această materie. Vezi Marcel Emerit, *La solidarité du clan dans l'ancienne Roumanie*, extrait de la Bibliothèque de l'Institut français de hautes études en Roumanie (Mélanges, 1928), București, 1929, p. 60, și Val. Georgescu, *Prezența în istoria dreptului românesc*, București, 1965, p. 284. Marcel Emerit este însă dispus să vadă în acest drept mai degrabă un obicei vechi românesc, dar care n-a lăsat — după informația sa — urme documentare.

pământului. Este, în ultimă analiză, confirmarea dreptului de folosință ce-l au producătorii direcți asupra pământului pe care locuiesc ⁷ în noile condiții create de generalizarea arendășiei în agricultură, fenomen care amenința acest drept ⁸. Convingerea aceasta ne-o dă și faptul că, la 28 mai 1767 ⁹, Grigore Callimachi, reeditînd „ponturile” lui Grigore Ghica din 1 ianuarie 1766, referitoare la nartul zilelor de boieresc, găsește necesar să adauge un al 16-lea „pont”, prin care întărește locuitorilor dreptul de „a se hrăni” pe moșie, în cazul cînd aceasta ar fi arendată ¹⁰.

După părerea noastră, aceasta nu este decît o măsură imediat premergătoare și pregătitoare consfințirii dreptului de protimisis al clăcașilor la arendarea moșiei, provocată de urmările fenomenului arendășiei în agricultură, dar nu consfințirea însăși a protimisisului clăcașilor ¹¹.

Puterea centrală, interesată, a vegheat la respectarea dreptului de protimisis, cu tendința vădită de a înlătura unul din factorii provocatori ai fugii — abuzurile arendașilor —, avînd totodată în vedere și întărirea puterii economice a clăcașilor birnici ¹². Dar, față de Țara Românească, în Moldova, dreptul de protimisis al clăcașilor la arendare preocupă legea mult mai tîrziu, abia la începutul secolului al XIX-lea. Nici *Sobornicescul hrisov* din 1785, considerat cel mai important act legislativ intern pînă la *Codul Callimachi*, deși tratează regimul protimisisului la vînzare, al schimburilor și zăloguirilor de moșii, nu se ocupă de protimisisul la arendare. Abia anaforauna divanului din 20 februarie 1803 ¹³ amintește de un hrisov al domnitorului Mihail Suțu (1793—1795), care ar fi consfințit și

⁷ Radu Rosetti vedea în acest privilegiu „o afirmare clară și categorică a dreptului de oloșință al săteanului asupra hotarului locuit de el” (*Pămîntul, sătenii și stăpîinii în Moldova*, vol. I, p. 343).

⁸ Valentin Georgescu apreciază că „protimisisul nu este un rest de vechi obiceiuri, ci n obicei nou, prin care obștea reacționează în spirit conservator la noile condiții de exploatare a moșiilor, cînd aceasta se face prin arendășia de tip premergător arendășiei capitaliste propriuz s ” (*op. cit.*, p. 285).

⁹ Și nu 1768, ca la D. C. Sturdza-Scheianu, *Acte și legiuri privitoare la chestia Jărânească*, vol. I, București, 1907, p. 28—31; R. Rosetti, *op. cit.*, p. 465—468, și Val. Georgescu, *op. cit.*, p. 275. Vezi corect în *D.R.A.*, vol. II, *Moldova*, p. 423.

¹⁰ „Și de vor fi vîndute cu anul niscaiva moșii, iarăși lăcuitorii acei moșiei să fie neopriți despre cei ce după vreme să vor întimpla cumpărători acei moșiei de a-și face toată hrana lor, și stăpîinii moșiilor, care vor ave moșii de vîndut cu anu, să le vînză cu această tocmală, ca lăcuitorii acei moșii să aibă voe de a-și face toată hrana lor, neoprindu-să despre cumpărător” (*D.R.A.*, v I. II, p. 423).

¹¹ Nu sîntem de acord cu afirmația lui Valentin Georgescu (*op. cit.*, p. 276) că preocuparea principală a domniei, cînd a înscris această prevedere în legea țării, a fost de a-i împiedica — liniștindu-i — pe țărani, provocați de eventuale abuzuri ale arendașului, să recurgă la protimisis: „...preocuparea principală este de-a-l înlătura (protimisisul. — I.C.) prin măsuri care să liniștească pe țărani în mod suficient pentru ca ei să nu recurgă — sub formă de revendicare zgomotoasă sau rugăminte stăruitoare către stăpîni — la protimisis și la alungarea arendașului”. De altfel, pînă la 1767 nu întîlnim, documentar, revendicarea protimisisului.

¹² M. Emerit arată că, deși țărănimia dependentă nu avea drept de protimisis la cumpărarea unor proprietăți, totuși la arendări i se recunoaște acest drept, explicînd legea ca fiind dictată de interese de moment: „Les pays ayant besoin de repos et de travail il fallait éviter les exactions des gros fermiers qui auraient pu provoquer la fuite des paysans et la ruine du domain” (*op. cit.*, p. 60).

¹³ B.A.R., XXXIV/33, copie; publicată prima dată de A. Rădulescu, *Dreptul de protimisis la arendarea moșiilor*, în „Dreptul” (XXXVI), 1907, nr. 40, p. 323—324 și apoi de Radu Rosetti în *Pămîntul, sătenii și stăpîinii în Moldova*, București, 1907, p. 487, precum și de D. C. Sturdza-Scheianu în *Acte și legiuri privitoare la chestia Jărânească*, București, vol. I, 1907, p. 50.

limitat în același timp protimisisul la arendare¹⁴, țăranii putînd să-și exercite acest drept numai dacă se pronunțau în primul an al contractului¹⁵, pînă la data de 23 aprilie (Sf. Gheorghe)^{15 bis}. Dar faptul că la 1803 se simte nevoia confirmării acestui drept în limitele amintite determină pe unii autori să pună la îndoială existența hrisovului lui Mihail Suțu. De altfel, este pusă sub semnul întrebării legiferarea acestui drept chiar și în 1803, cînd, la 20 februarie, 15 boieri divaniți cer, pe lângă confirmarea hrisovului lui Mihail Suțu menționat de ei, o nouă condiționare a protimisisului la arendare : să fie acordat numai dacă întreaga obște îl va revendica, chipurile, pentru a se evita ascuțirea contradicțiilor din sînul obștii bazate pe inegalitatea de avere : „Și iarăși cînd va fi ca să să dea protimisis lăcuiților, în vreme cuviincioasă *de-l vor cere toți sătenii* (s.n. — *I.C.*), așa să li să dei, iar dacă să vor alegi numai doi sau trei din cei mai cu puteri ca să-l ciară, nu găsim cu cale ca să să de numai la doi sau trei, fiindcă acie asupresc pe cei mai săraci, după cum îndestule pricinii s-au întimplat ”¹⁶. Indiferent dacă această anafora s-a bucurat sau nu de o rezoluție domnească, cert este că în practică nu s-a ținut seama de clauzele ei. Arendările către fruntașii satului au continuat, intensificînd procesul de stratificare în sînul țărănimii clăcașe, după cum vom vedea mai jos.

Se observă deci că, spre deosebire de Țara Românească, unde există o legiferare certă a protimisisului clăcașilor la arendare¹⁷, în Moldova acest drept este înregistrat de legislația țării numai cu scopul de a fi reglementat, condiționat și apoi desființat. Cu alte cuvinte, nu există (sau nu se păstrează !?) actul său de naștere. Aceasta ar fi încă o dovadă că el a apărut spontan, a acționat cu putere de „obicei”, derivat din dreptul strămoșesc de folosință al clăcașilor asupra moșiei pe care locuiau.

Astfel unul din elementele vechi ale dreptului feudal, în anumite condiții, a favorizat apariția unui fenomen nou cu un potențial de dizolvare a relațiilor feudale.

Cu toate că protimisisul clăcașilor la arendare este tirziu înregistrat de dreptul moldovenesc, el se exercită, mai ales în virtutea obiceiului pămîntului, încă de la mijlocul secolului al XVIII-lea. Astfel, la 1767

¹⁴ Ca și în Țara Românească, la 22 decembrie 1791 (vezi I. Constantinescu, *op. cit.*, p. 1 043).

¹⁵ „În domnie mării sale Mihail Suțul vv., s-au hotărit ca pentru acci ce vor cumpăra moșii în orindă pentru mai mulți ani și lăcuiții ce șad pe dinsele vor cere protimisis la începutul celui denți an, mai înainte de zioa sîntului Gheorghe, să li să de, iar trecînd zioa însămnata și apucînd orîndatorii a întra în stăpînire moșiiilor, pe urmă de vor și ceri lăcuiții protimisis, să nu li să de, ce să stăpînească pînă la împlinire anilor ce să vor cuprinde în zăpis...” (B.A.R., pach. XXXIV/33). Dar la 1811 este acordat dreptul de protimisis clăcașilor și după al treilea an de arendă a unei moșii ce fusese inițial arendată pe 5 ani unui boier, fără să se țina seamă de prevederile acestei legi. Astfel spătarul Șerban Negel, care luase în arendă pe 5 ani moșia Rînzești (Fălciu), a m-rii Aron Vodă, este scos după trei ani, pe motiv că asuprește pe locuitorii, iar moșia este dată acestora pe termen de trei ani (Arh. St. Iași, Cond. Mitrop. II, f. 211v—213).

^{15 bis} — 23 aprilie, și nu 1 mai, cum afirmă V. Mihordea în *op. cit.*, p. 248.

¹⁶ Anaforaua, deși s-a păstrat în original la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, nu este însoțită și de rezoluția domnitorului.

¹⁷ *Pravilniceasca condică*, la 1780.

ulie 10, locuitorii din Săpoteni și Cordăreni (ț. Botoșani), cătunele mănăstirii Doljești, se cred îndreptățiți de a nu îngădui arendarea moșiei unor boieri sau negustori și, alegându-se zece dintre fruntași, o iau pe seama lor : „Deci, sfătuindu-ne noi toți oamenii *ca să nu mai îngăduim* (s.n. — I.C.) a să vinde venitul moșiilor pe la boeri și neguțători”¹⁸, se arată în contract. Locuitorii din Păstrăveni (ț. Neamț), satul mănăstirii Neamț, pînă la 19 ianuarie 1780 au ținut în arendă „*cu protimisire*” moșia Buzățil, tot a mănăstirii Neamț¹⁹. La 1780, locuitorii din Săbăoani, moșia mănăstirii Secu, cer „*dreptate*” să li se arendeze lor moșia, deoarece Dumitru Grecul, care se dă drept vechil, dar ei îl știu că este arendaș, le strică obiceiul ce-l aveau pînă atunci în relațiile lor cu mănăstirea²⁰.

Perpetuarea și generalizarea fenomenului de arendare a moșiilor către producătorii direcți ar fi putut duce la emanciparea acestora și la răscumpărarea pămîntului cultivat de ei, determinînd dezvoltarea economiei agrare din țările române pe calea micii producții de mărfuri. Dar, de îndată ce stăpînii de moșii și-au putut da seama de aceste consecințe, au luptat pentru limitarea și apoi desființarea dreptului de protimisis al clăcașilor la arendare. Frecvența proceselor pentru protimisis oferă o dovadă în plus că stăpînii de moșii îl preferau pe arendașul intermediar. În cele din urmă, la 15 ianuarie 1815, boierii cer direct desființarea acestui protimisis, argumentînd tocmai cu frecvența proceselor „*aducătoare nu de puțină sărăcie și stângere și înșiși lăcuitorilor, stîndu și cu necontenire judecîndu-se*”. Domnitorul Scarlat Callimachi întărește anafora divanului la 9 februarie același an, interzicînd cu desăvîrșire dreptul clăcașilor la protimisis și dînd deplină libertate stăpînului să arendeze moșia cui va voi : „... Încredințîndu-ne că socotînța dumilor-sale boierilor este dreaptă și cu cuviință de a contenii acest pricinuitoriu de păgubire obicei, hotărîm domniea mea, împreună cu tot sfatul de obștie, ca de acum înainte un protimisis ca acesta să fie cu totul oprit și fieștecare din stăpînii moșiilor să fie slobod și întru deplină stăpînire a-și vinde venitul moșiilor precum va voi și oricui va vre și contractul dintre vînzători și cumpărători să aibă tărie”²¹. Abrogarea protimisisului clăcașilor la arendare corespundea în același timp și intereselor marilor arendași — deci ale burgheziei în formare —, a căror libertate de acțiune era stînje-nită de acest drept. Interzicerea protimisisului la arendare se încadrează, astfel, în seria acelor măsuri care aveau să ducă treptat la transformarea dreptului de stăpînire feudal asupra pămîntului în drept burghez, prin eliberarea lui de servituțile care îl limitau²².

Pentru a preveni însă nemulțumirea locuitorilor și abuzurile arendașilor care n-ar mai fi avut a se teme de concurența acestora, domnul, în același hrisov din 9 februarie, dă asigurări locuitorilor că arendașii abu-

¹⁸ Arh. Ist. Centr., București, *Mănăstirea Doljești*, X/97.

¹⁹ D.R.A., vol. II, doc. nr. 499.

²⁰ *Ibidem*, doc. nr. 508.

²¹ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. X B, București, 1900, p. 429.

²² Într-o anafora, databilă după 1815, după ce se refuză dreptul de protimisis ca megiaș la arendarea unor moșii din ținutul Iași, se face o foarte instructivă argumentare : „... Fieștecine cu lucrul său esti volnic a face ce va vre și a-l da cui va socoti și nu să poate opri”, considerîndu-se că acordarea dreptului de protimisis ar însemna lezarea dreptului de stăpînire a moșiei : „căci va se zică că <stăpînul> nu-i la voe sa, ci esti la voe megieșilor sei, lucru care nici într-un chip dreptate nu suferă” (B.A.R., CXXII/183).

zivi vor fi scoși din stăpînirea moșiilor arendate : „Însă, ca nu cumva și orîndatorii în nădejdea aceștii hotărîri a ridicării protimisisului de la locuitori să se ispitească a păși peste ponturile domnești sau peste așăzarea ce vor avea stăpînii moșiei cu locuitorii și să asuprească mai mult pe locuitori, poruncim domnia mea dumisale vel logofăt și dumisale vel vistier ca de se vor arăta nescariva locuitori cu acestu feliu de jalobe, să se cerceteză cu amănuntul și încredințîndu-să de vreo urmare a orîndatorilor împotriva ponturilor gospod sau a așăzării cu stăpînii moșiilor, atuncea îndată pe acei orîndatori să-i lipsască din stăpînirea moșiilor fără a li se mai da mai multă ascultare”²³.

După cum se va vedea mai jos, această măsură s-a dovedit însă un simplu paliativ, nereușind să înlătore în practică jafurile și fărădelegile arendașilor intermediari.

Interesant că Regulamentul organic al Moldovei (art. 121) acorda protimisis locuitorilor moșiei la încheierea învoielilor „libere” pentru teren suplimentar („prisoase”) celui prevăzut de același regulament. Aceste învoieli sînt, în ultimă analiză, arendări sau subarendări, dar au un conținut economic deosebit de cel al arendărilor către clăcași de dinaintea Regulamentului organic.



În legătură cu istoria dreptului de protimisis la arendare, trebuie menționate și alte categorii de protimitari, și anume : rudele, copărtașii și megieșii. Fără să cunoaștem hrisoave domnești care să confirme protimisisul rudelor și copărtașilor²⁴, el este destul de frecvent întîlnit în actele particulare. Astfel, la 1794, Catrina Cuza este silită să anuleze contractul încheiat în aceeași lună cu spătarul Mihalachi Costachi, prin care îi arenda moșia Cuzlăul (ț. Dorohoi)²⁵, și să primească oferta vărului său, Arghirie Cuza, care revendicase „protimisis”²⁶. La 27 martie 1726, paharnicul Ioniță Murguleț ia în arendă cu drept de protimisis partea de moșie din Ipotești a vărului său Iordachi Costachi, el însuși fiind razeș, cu 3 părți din 5, în această moșie²⁷. Acest protimisis al rudelor funcționează și la 1827 (supraviețuind protimisisului clăcașilor), cînd Neculae Racoviță este pus în dreptul său la arendarea satului Ciorăștii (ț. Vaslui) aparținînd surorii sale, printr-o rezoluție domnească²⁸.

Protimisisul copărtașilor (sau răzeșilor) este confirmat și de documentul din 24 noiembrie 1802²⁹, prin care postelnicul Gheorghe Săndulachi dă în arendă moșia Răsipeni vărului său, „fiind răzeș cu el”, și declară „răsuflat” contractul ce-l avea încheiat cu niște bulgari³⁰.

²³ V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 129.

²⁴ Ca în Țara Românească.

²⁵ B.A.R., CV/148.

²⁶ *Ibidem*, CVI/147.

²⁷ Arh. Ist. Centr., București, *Achiziții noi*, MMDCCXI 36.

²⁸ B.A.R., LXXII/224.

²⁹ *Ibidem*, CLXVI/103.

³⁰ Vezi și documentul din 5 iunie 1813 (B.A.R., CCLIX 77) etc. și Val. Georgescu, *op. cit.*, p. 274, notele 13–15.

Protimisisul de megieșie, deși este clar afirmat într-o serie de documente ³¹, este contestat la 1 octombrie 1813 : departamentul pricinilor străine, din porunca domnitorului, scrie generalului consul rus să-l îndeparteze pe spătarul Alexandru Mavrocordat, care luase cu silnicie în arendă moșia Cioropcani, a mănăstirii Aron-Vodă, „supt cuvînt că cu megieșie altei moșii a dumisale ce are acolo, s-ar protimisi să ție și pe a mănăstirii cu anul”, motivînd că „la vînzările veniturilor de moșii cu anul, megieșie nu are protimisis (s.n.—I.C.), din multe pricini supărătoare fiind oprită acest fel de protimisire” (s.n.—I.C.) ³².

Firește, principala categorie de protimitari rămîn tot clăcașii. Acest fapt are un rol social și economic deosebit de important, rol pe care vom încerca să-l analizăm în paginile ce urmează.



Practica arendării moșiilor către țărani este întilnită încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Cel mai vechi document cunoscut de noi, care atestă arendările de moșii către țărani, datează din 18 mai 1727. Este porunca domnitorului Grigore Ghica către pircălabii de Bacău, în urma plingerii egumenului de la mănăstirea Bogdana, ca birsanii de la Cașin, cărora le vînduse dijma de pe o moșie, să-și achite arenda ³³.

Fenomenul este întilnit destul de frecvent în întreaga țară, dar îndeosebi în regiunea de munte, unde condițiile naturale îngreuiau perceperea clăcii și a dijmei în natură și unde relațiile producătorilor cu piața erau mai frecvente. Mănăstirea Slatina, de exemplu, obișnuia, pînă la începutul secolului al XIX-lea, să-și arendeze o serie mare de moșii locuitorilor de pe ele ³⁴.

Unele interese de moment ale stăpînilor de pămînt (mai ales mănăstirile) au făcut ca arendările către locuitorii moșiei să continue și după desființarea dreptului lor de protimisis, cu toată concurența pe care arendașul intermediar o exercită liber. Dintr-o statistică întocmită pentru perioada 23 aprilie 1822—23 aprilie 1823, privind arenzile moșiilor din ținutul Neamț ale mănăstirilor închinute, se poate vedea că din totalul de 21 arendări înregistrate, 8 erau făcute locuitorilor (deci 38,09%) cu o valoare de 34 300 lei din totalul de 77 400 lei (aproape jumătate) ³⁵. Dar

³¹ La 1798, i se confirmă serdarului Gh. Șerban dreptul de protimisis la arendarea moșiei Tulucești (f. Covurlui), a mănăstirii Cetățuia, drept ce-l are „cu megieșire moșiei sale...” (Val. Georgescu, *op. cit.*, p. 274. Vezi aici și alte exemple). Vezi și doc. din 5 iunie 1813 despre acest protimisis la 1809 (B.A.R., CCLIX/77).

³² Arh. Ist. Centr., București, *M-rea Aron-Vodă*, II/84 original.

³³ *D.R.A.*, vol. II, doc. nr. 95. Exemple de arendări la clăcași, începînd cu decada a șaptea a secolului al XVIII-lea, vezi la Valentin Al. Georgescu, *op. cit.*, p. 277, nota 25. Apoi : la 10 septembrie 1779, locuitorii din Găuri, luînd în arendă partea de moșie a mănăstirii Vizantea, se învoiesc cu egumenul „să aibă a da la mănăstire cîte 55 lei pe an și 50 oameni lucrători într-o zi” (*D.R.A.*, vol. II, doc. nr. 497); vezi și doc. din 3 aprilie 1780 (pentru anul 1776—B.A.R., III/79); din 29 aprilie 1779 (pentru anii anteriori—*D.R.A.*, vol. II, doc. nr. 494); din 23 aprilie 1806 (B.A.R., MCCLXXX/4); din 23 aprilie 1808 (ibidem, MCCXLIII/56) etc. etc.

³⁴ Moșiile Sabasa, Mădeciul, Borca, Cotârğașul, Valea Sacă, Corlătele, Găinești, Poiana Soci, poienile Arșița Băisăscului etc. (B.A.R., CLXXXVI/284, 285, 288, 289, 293—296, 298 ș.a.; CLXXXVII/187, 188, 211, 212 ș.a.; DLXXVI/44 ș.a.).

³⁵ Th. Codrescu, *Uricariul*, Iași, 1892, vol. XX, p. 347—349. Vezi alte exemple de după 1815 : doc. din 23 aprilie 1820 (B.A.R., CCCXXIX/67); doc. din 23 aprilie 1824 (B.A.R., IV/59); doc. din 19 aprilie 1825 (B.A.R., XXV/72) etc.

la 1833, din cele 725 de moșii arendate, înregistrate în statistica arendașilor, doar patru sînt date locuitorilor ³⁶.

Ținem să precizăm că, spre deosebire de alți autori ³⁷, noi nu considerăm drept arendare acele învoieli existente încă din secolul al XVII-lea prin care cei ce vin și se așază pe moșie (lăturașii — îndeosebi băjenari), sau numai lucrează aici o bucată de pămînt, se obligă să dea dijmă și nici învoielile pentru curături ³⁸ destinate livezilor sau viilor, precum nici bezmenul. „Învoielile” încheiate între stăpîn și cei ce vin să se așeze pe moșie, fenomen strîns legat și de politica de populare a țării prin imigrare, nu le considerăm arendări. Prin aceste „învoieli” nu se fixează un termen de folosință a moșiei (ca în contractele de arendă) ; obligațiile pe care și le asumă locuitorii sînt cele de clacă și dijmă, deci relații feudale tradiționale. În timp ce contractul de arendă, stabilind condiții noi, face ca puterea obiceiului să slăbească, relațiile de clacă și dijmă să se șteargă, învoielile de care am vorbit le presupun. În plus, contractele de arendare a moșiei includ și arendarea rezervei și a unor monopoluri feudale (vînzarea vinului etc.), a întregului venit al moșiei, pe cînd învoielile stabilesc doar relații de producție (clacă și dijmă).

Este drept însă că răspîndirea practicii învoielilor între locuitori și stăpîni, îndeosebi atunci cînd obligațiile erau stabilite în bani, a înlesnit trecerea la arendarea propriu-zisă a venitului moșiei către producătorii direcți.



Arendarea munților. Așa cum am mai arătat, fenomenul arendării către producători a început mai ales în regiunea muntoasă prin arendarea pășunilor și a fînețelor fie oierilor transilvăneni ³⁹, care veneau cu turmele în munții Moldovei, fie armenilor poloni sau celor localnici ⁴⁰. În felul acesta se explică și faptul că dreptul de protimisă la arendare începe să funcționeze în primul rînd în legătură cu arendarea munților. Astfel, la 2 ianuarie 1771, într-o carte de judecată dată mănăstirii Humor pentru claca locuitorilor, divanul Moldovei hotăra în privința fînețelor și pășunilor : „...Fînațele ce sînt pe moșiile mănăstirii să poprească igumenul cîte a fi de trebuința mănăstirii și ce mai trece să dea lăcuiitorilor ce șed

³⁶ Arh. St. Iași, *Vistieria*, Tr. 875, op. 997, dos. 173, statistica arendașilor din 13 ținuturi (lipsă datele pentru ținuturile Roman, Fălcui și Cîrligătura).

³⁷ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 34, citează ca exemplu de arendare actul din 1660 iunie 25, prin care Vasile cel Bătrîn din Vîrtop se învoiește ca, în schimbul dreptului de a ara și cosi pe moșia Vîrtop, să dea dijmă. Valentin Al. Georgescu, *op. cit.*, p. 279, numește arendă de tip „tradițional” dreptul pe care îl capătă la 11 aprilie 1739 armenii „cu cirezi”, de la Grigore Ghica, să cosească fîn „cu voia proprietarilor... dînd dijma locului”. În acest sens, același autor atribuie așezămîntului din 1741, al lui Constantin Mavrocordat (pentru oamenii străini ce se așezau pe moșii în condiții de dijmă), un rol deosebit în dezvoltarea regimului arendării (*op. cit.*, p. 273, nota 8).

³⁸ Valentin Al. Georgescu (*op. cit.*, p. 273) consideră că regimul de curătură transformă „dijma într-o arendă în natură”.

³⁹ Vezi exemple la V. Mihordea, *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, București, 1968, p. 246.

⁴⁰ Vezi exemple la Valentin Al. Georgescu, *op. cit.*, p. 279. Amănunte despre arendarea în regiunea de munte, vezi C. Istrati, *Despre diferențierea țăranimii clăcase în regiunea de munte a Moldovei la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în „Studii și cercetări științifice, Istorie”, Iași, an. XII, fasc. 1, 1961.

pe moșiile mănăstirii cită va fi pentru trebuința bucatelor lor, iar ce va prisosi mai multe preste trebuința lor iară igimenul să fie volnic să o dea cui va vrea". „... Pentru munți, pe unde sînt locuri de stîni, să aibă locuitorii a să tocni cu stăpînii munților și așa să puie stîină, și cu prețul ce ar da alții streini, *dînd acei de loc, mai volnici să fie acei de loc*”⁴¹.

Protimisisul la arendarea pășunilor și finețelor se menține și după 1815, dată la care protimisisul la arendarea moșilor de arătură este anulat. La 31 octombrie 1820, Mihai Suțu, întărind regulamentul ce fixa regimul armenilor din Roman, le confirmă acestora și dreptul de protimisis la arendarea moșilor pentru pășunatul vitelor lor și pentru finul ce-l fac⁴². Instructivă este și anafora referitoare la pricina dintre hatmanul Costache Ghica, vornicul Neculai Balș și comisul Vasile Ruset, pe de o parte, și mănăstirea Cetățuia, pe de altă parte, pentru protimisis la arendarea moșilor Rusăni și Holboca (ș. Iași), pe care mănăstirea le dăduse spătarului Ioan Canano. Primii, pretinzînd să le răscumpere „fiind megieși”, divanul face cunoscut că „... *protimisis să dă la moșiile ce le cumpără neguțătorii pentru pășune și pentru fînașuri*, iar nu și la unele ce sînt pentru țarini”⁴³. Acest lucru se explică în primul rînd prin importanța pe care o are în Moldova sectorul creșterii animalelor în cadrul economiei agrare.



Cauze și consecințe. Cauza nemijlocită care determină pe clăcași să ia în arendă moșia pe care locuiesc o constituie primejdia de a fi supuși unei exploatări sporite, ca urmare a apariției arendașului intermediar între ei și stăpînul moșiei. Mai precis, putem chiar afirma că arendarea de către clăcași a fost determinată în primul rînd de extinderea arendașiei în general și de amenințarea pe care o prezentau arendașii intermediari pentru locuitori. Cu foarte puține excepții, cererile clăcașilor de a lua ei în arendă moșia pe care locuiau sînt provocate de abuzurile și fărădelegile arendașilor. Clăcașii obțin cîștig de cauză în cele mai multe procese intentate arendașilor, deoarece abuzurile acestora puteau duce la depopularea satelor și ruina moșilor, iar în cele din urmă la dezorganizarea fiscală. Amenințînd cu fuga, clăcașii reușesc să obțină fie protimisis la arendare, fie înlăturarea arendașului abuziv și aducerea unuia mai „blind”, sau impun stăpînului să nu mai dea în arendă moșia, ci s-o administreze pe cont propriu. Iată spre exemplificare cîteva documente, dintre care unele inedite :

La 10 iulie 1767, așa cum am mai arătat, zece locuitori „frunțași” din Săpoteni și Cordăreni, în urma sfatului obștesc, luau în arendă venitul moșiei mănăstirii Doljești pentru a înlătura pe vechii arendași care le pricinuiau supărări⁴⁴. Între timp, moșia fiind dată din nou unor arendași străini de obște⁴⁵, la 1802 locuitorii acelorași sate, nemaiputînd s-o arendeze pe cont propriu, se obligă printr-un zapis la sarcini mult sporite față de mănăstire, numai cu condiția ca moșia să nu se mai dea în arendă.

⁴¹ B.A.R., Ms. rom. 111, f. 86—86 v. (subl. ms.). O carte identică este dată tot în ianuarie 1771 și mănăstirii Pîngărați (D.R.A., doc. nr. 234).

⁴² Val. Georgescu, *op. cit.*, p. 280—281.

⁴³ B.A.R., CXXII/183, copie nedatată, databilă după 1815. Iată deci că unele forme de protimisis la arendare persistă și după 1815. Val. Georgescu constată că „după 1815 documentele cunoscute de noi nu mai conțin cazuri precise de exercitare nici a altor forme de protimisis la arendare” (*op. cit.*, p. 283).

⁴⁴ Arh. Ist. Centr., București, *M-ca Doljești*, X/97.

⁴⁵ *Ibidem*, X/103, 104, 107.

Vornicul de Cordăreni, iscăbind zapisul, adaugă : „Și eu Sofronie, vornicul ot Cordăreni, cu sfatul nostru, adaogim mănăstirii 8 zile mai mult decât ponturile, numai să fim în odihnă” (să nu se mai arendeze moșia)⁴⁶.

La 15 mai 1796, locuitorii din Rogojești scriu stăpînului să nu mai arendeze moșia lui Nicolae Butuce, care o ținea din 1794, deoarece din pricina lui „de mult ni-am fi fost împrăștiat, de carii și acu, văzîndu-l în sat, foarte ne-am spăriet că nu vom pute ajunge să stringem și ceia ce am sămănat” ; cer ca moșia să fie arendată altcuiva⁴⁷.

La amenințarea locuitorilor din Valea Sacă, satul mănăstirii Slatina, că „ei tot satul să vor răsipi și să vor duce unde îi va îndrepta Dumnezeu, căci nu pot a mai suferi asuprelile și nedreptățile ce au suferit și încă și acum sufăr de către acest Măgărdiciu” (arendășul), egumenul este silit să arendeze locuitorilor, la 10 septembrie 1793, moșiile Valea Sacă și Corlățelele, pe timp de 5 ani, cu o sumă de bani chiar mai mică decât cea oferită de alți arendași⁴⁸.

Locuitorii din Tătăruși, satul mănăstirii Pobrata, în deceniul al IX-lea al secolului al XVIII-lea, sînt de asemenea „protimisiți” la arendarea celor cinci siliști ce țin de satul lor (Nănășeni, Mărceni, Iurgani, Bodești și Turbata), deoarece arendașul moșiei nu a respectat învoiala ce o avea cu locuitorii („făcîndu-le supărări și asupriri, încît lăcuitorii au fost siliști a plăti ei banii ce da Brandaburul <arendășul > la mănăstire și a scoate pe Brandaburul dintre dînșii”)⁴⁹.

Locuitorii dintr-un sat al cluceresei Ruxandra Catargi își avertizează stăpîna, la 23 aprilie 1802, „că noi pã dînșii <pe arendași > nu mai primim să fie moșie năcîdecum”, amenințînd cu fuga : „că de or mai ținea ei moșia dă acuma încolo, ni să sparge satu, ci dă nu ne vei face dumneata dreptate, noi ne ducem”⁵⁰.

La 1811, locuitorii moșiei Rînjești (ț. Fălciu), a mănăstirii Aron-Vodă, plîngîndu-se că sînt asupriți de arendașul moșiei, spătarul Șerban Negel, obțin dreptul de a lua ei în arendă moșia⁵¹.

Așadar, legea protimisisului clăcașilor la arendare a servit acestora ca armă eficace împotriva exploatării arendașilor abuzivi⁵².

⁴⁶ Ibidem, X/112, doc. din mai 1812, foarte interesant pentru ilustrarea relațiilor de producție din această perioadă. Totuși moșia, în iunie 1813, era arendată unui Elefterie Dumitriu.

⁴⁷ D.R.A., vol. II, doc. nr. 638.

⁴⁸ D.R.A., vol. II, doc. nr. 593 ; doc. nr. 589, nota 1 și doc. nr. 620. Este drept că la această sumă se adaugă obligația clăcașilor de a cosi mănăstirii 100 de fâlci de fin într-o săptămînă și unele corvezi (vezi și doc. 292, din D.R.A.), ceea ce face ca în realitate prețul arenzii să fie de fapt mai mare.

⁴⁹ Ibidem, doc. din 18 decembrie 1797, nr. 670 (subl. ns.).

⁵⁰ B.A.R., MCCLXXXI/235 (subl. ns.).

⁵¹ Arh. St. Iași, Condicta Mitropoliei II, f. 211 v. — 213. Dar la 24 februarie 1812 divanul însărcinează pe ispravnicii de Fălciu să cerceteze jalba egumenului precum că locuitorii nu-și plătesc la timp arenda și au arat locurile de fînăț (Arh. Ist. Centr., București, *M-rea Aron Vodă*, II/78). Alte exemple de arendări la clăcași, vezi doc. din 6 mai 1796 (B.A.R., DCXCIII/41) etc. etc.

⁵² V. Mihordea, însă, tratînd arendarea moșiilor de către clăcași numai ca una din formele de luptă a acestora împotriva boierescului, apreciază că „luarea în arendă a moșiei era considerată de locuitorii ca *singura cale* de a pune capăt conflictelor pe care le aveau cu stăpînii în unele părți” și că „fenomenul... era folosit de țărani, acolo unde aveau posibilitatea, *împotriva exploatării stăpînului*” (subl. ns.) (*op. cit.*, p. 249). Dar documentul citat se referă la altceva, și nici d-sa, nici noi nu am întîlnit vreun document din care să reiasă că luarea în arendă a moșiei de către locuitorii clăcași ar fi fost soluția care a rezolvat vreun conflict cu stăpînul moșiei pentru boieresc.

Faptul că majoritatea arendărilor către clăcași sînt impuse prin judecată duce și la concluzia că stăpînii de moșii se eschivau să arendeze obștii, preferîndu-l pe arendașul intermediar. Dar pentru că legea dădea prioritate clăcașilor, stăpînul și arendașul recurg la diferite subterfugii și reușesc deseori să eludeze prevederile legii. În felul acesta procedează logofătul Theodor Balș pentru a lua în arendă, la 23 aprilie 1806^{52 bis}, patru moșii ale mănăstirii Slatina (Sabasa, Mădeul, Borca și Cotârğașul), arendate pînă atunci locuitorilor. Arendașul recunoaște, printr-un zapis dat mănăstirii în aceeași zi în care s-a încheiat și contractul de arendă, că „pentru ca nu cumva lăcuiitorii să să scoali cu vreu protimisis, s-au făcut alt contract din partea mănăstirii la mina me *cu iconomie*” (subl. ns.), (cu înșelăciune), iscălit numai de egumen, pe care îl declară „răsuflat”⁵³ (nul), rămînînd să intre în vigoare „contractul cel adevărat ce iaste întărit cu pecete mănăstirii și cu iscălitura preasfinției sale mitropolitul”, dar care nu ni s-a păstrat.

Locuitorii din Săbăoani, satul mănăstirii Secu, cerînd protimisis la arendarea moșiei, arată că Dumitru Grecu „nu doar că este vechil, precum să răspundi, ce ar fi cu adevărat cumpărător moșii” (arendaș)⁵⁴.

O altă cauză a arendării moșiilor de către clăcași este de natură economică. În Moldova, unde încă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea începe să se pună problema pămîntului, lipsa locurilor de hrană pe moșia unde locuiau determină pe clăcași „să cumpere” pe alte moșii „cu anul” (să arendeze) loc de arat, dar mai ales loc pentru pășunat. Interesant că și în aceste cazuri li se recunoaște dreptul de protimisis la arendare, indiferent dacă moșia vizată aparținea aceluiași stăpîn sau nu. Reamintim exemplul satului Păstrăveni, care ținea în arendă „cu protimisis” moșia Buzafii, an.bele ale mănăstirii Neamț⁵⁵. Locuitorii din Spătărești, satul stolnicesei Safta Bașotă, arată că pe moșia unde stau nu au loc de arat și pășunat vitele și „toată hrana lor” și-au făcut-o pînă la 1784 pe moșia Antelești a mazilului Ion Volcinschi. Dar, întrucît acesta din urmă refuză acum să le-o mai dea lor, oprînd-o pentru sine, locuitorii din Spătărești se socotesc îndreptățiți să ceară „ca să de poruncă numitului jăluiitoriu (mazilului Volcinschi) să le vînză lor moșie cu anu”. Divanul, care judecă acest conflict, arată în anaforaua din 18 martie 1784 că mazilul nu poate fi obligat să-și arendeze moșia dacă el nu vrea, dar domnitorul completează în rezoluția pusă la 22 martie: „Iar cînd numitul Volcinschie a vinde venitul moșii cu anul, atunci aceștie săteni de Spătărești să să *protimiscească*”⁵⁶.

În competiție cu locuitorii din Găinești, locuitorii din Valea Sacă, obțin drept de protimisis la arendarea poienilor Arșița Băișescului, deoarece, deși an.bele sate sînt în mănăstirii Slatina, care stăpînește și aceste poieni, cei din Valea Sacă „den vechi le-au mai ținut” și „fiind

^{52 bis} B.A.R., CCXXVII 232; vezi și CLXXXVI/309.

⁵³ Într-adevăr, suma arenzii declarată în acest contract pare suspect de mare — 2 500 de lei pe an și 20 de jderi — față de numai 790 de lei și 19 jderi cît plăteau clăcașii din cele patru sate, conform contractelor încheiate la 23 aprilie 1802 (ibidem, doc. 294, 295, 296).

⁵⁴ D.R.A., vol. II, doc. nr. 508, din 20 noiembrie 1780.

⁵⁵ Ibidem, doc. 499, din 18 ianuarie 1780.

⁵⁶ Ibidem, doc. nr. 531 (subl. ns.).

strămtorași foarte cu trebuința imasului pentru vitele lor”⁵⁷. Moșia Sîrbii, a mănăstirii Rîșca, fusese luată în arendă, pînă pe la 1778, de către clăcașii din Răucești, satul mănăstirii Secului. Ținută în arendă apoi, timp de 30 de ani, de către Ștefan Velea din Tîrgu-Neamț, la 1808 este revendicată din nou de către țărani răucești, obținînd și carte domnească prin care li se recunoaște protimisii ca vecini. Dar mănăstirea Rîșca, la îndemnul și cu sprijinul arendașului, refuză să arendeze țăranilor⁵⁸. La 1825, locuitorii din Valea Mare țineau în arendă parte din moșia Comanului, a medelnicerului Dimitrie Candiano, pentru coasa finului⁵⁹.

Sistemul de arendare către obștea satului a avut o serie de consecințe economice și sociale. Deși nu dispunem de o documentație amplă, necesară unui studiu aprofundat al economiei obștei satești arendașe, putem totuși să ne facem o imagine a ceea ce însemna arendarea pentru clăcași.

Luînd în arendă moșia, producătorii obțin posibilitatea să realizeze prin munca lor un venit care altfel ar fi fost însușit de către arendașii intermediari. În felul acesta puterea lor economică se întărește și în același timp crește și posibilitatea lor de a se achita de obligațiile fiscale.

Satul arendaș capătă o autonomie economică, productivitatea muncii crește, legătura lui cu piața se intensifică, dreptul de folosință al clăcașilor asupra pămîntului se întărește, încît, în cele din urmă, aceștia pretind deseori că sînt chiar răzeși, că moșia este a lor.

Deosebit de ilustrativ pentru cele afirmate mai sus este exemplul satelor Galu și Largu ale mănăstirilor Neamț și Secu, ținute în arendă, pînă la 1798, de către locuitori. Din pricina conflictului dintre pătura înstărită și restul locuitorilor, egumenul celor două mănăstiri refuză să le mai dea în arendă moșiile și cere clăcașilor mijlocași și celor săraci o mărturie că sînt mulțumiți cu noile măsuri întreprinse de vechilul mănăstirii. Cei 61 de săteni care semnează această mărturie arată printre altele: „Adevărat că o samă pre bine au trăit și n-au știut mulțami lui Dumnezeu și stăpînilor, că era mai mult decît niște egumeni, că unii zice, mai nainte pînă a nu fi vechil mănăstirilor între noi, și ține locurile cele mai multe și bune, că le-au apucat de la moșii și strămoșii lor *ca niște răzeși*. Încă mai mult, era și unii dintr-aceștia, ce face? unii lua vite streine armenești de erna și lua sute de lei, iar unii făce fin de negustorii; iar unii, pînă nu-i lucra cel lipsit și sărac, nu-i da loc de hrană, măcar o palmă, fiindu a lor moșie strămoșească, iar mănăstirească nici să pomenea, și pe cei lipsiți și săraci îi osînde, iar pe noi, pe o samă, tot ungureni ne făcē, numai ei erau moșnași, și la adet cum săracul, cum bogatul, iar la locul cel de hrană, nu”⁶⁰.

Teama stăpînilor de emanciparea clăcașilor este dovedită și de clauza destul de frecvent întîlnită în contractele de arendare ale locuitorilor, prin care aceștia își recunosc obligațiile de clăcași față de stăpînul moșiei.

⁵⁷ B.A.R., DCLXXVI/44. Sătenii din Găinești iau, la 23 aprilie 1810, moșia pe care locuiesc, pe un an de zile, reînnoind apoi contractul și la 23 aprilie 1811 (ibidem, CLXXXVII/187, 188). La 1799 și apoi la 1802, Poiana Soci este arendată la șapte locuitori din Pîrlul Pintii (ibidem, CLXXXVI/284, 293).

⁵⁸ Arh. Ist. Centr., București, *M-rea Rîșca*, VI 39.

⁵⁹ Ibidem, *Achiziții noi*, MMDCLVII/65; vezi și *M-rea Neamț*, XXIV/22 (doc. din 24 ianuarie 1805), și B.A.R., XXVI/136 (doc. din 23 aprilie 1809) etc.

⁶⁰ D.R.A., doc. nr. 682 (subl. ns.). Amănunte despre desfășurarea conflictului vezi la C. Istrati, *op. cit.*, p. 128.

După expirarea termenului sau în cazul cînd nu vor respecta condițiile de arendare, ei se obligă prin contract din nou la clacă și dijmă : „Iar cînd nu vom urma <nu vor respecta contractul>, să avem a lucra boeresc 12 zile la ceia ce ne va rîndui m-rea și ori la ce loc și să avem a da și dijmă din toate...”⁶¹.

Ne oprim acum în mod special asupra uneia dintre cele mai importante consecințe sociale generate de noile condiții economice create prin arendare, și anume asupra intensificării procesului de stratificare în sinul obștii arendașe⁶². În Moldova, acest proces cunoaște o amploare mai mare față de Țara Românească.

Arendășia practică de obștea satului, ducînd la o oarecare independență a clăcașilor față de feudal, a ascuțit procesul de diferențiere economică a acestora; din rîndul lor se ridică „fruntașii”, care, în numele obștii sau pe cont propriu, încep să arendeze singuri moșia. Întrucît țărani înstăriți prezentau pentru stăpînul moșiei o garanție la plata arenzii în termen, contractele de arendă către obștea satului erau în general semnate de către „fruntași”, menționîndu-se uneori că arendau în numele satului, dar de cele mai multe ori arendau pe cont propriu.

În cazul cînd nu se asocia întreaga obște la arendarea moșiei, cei care nu contribuiau la banii arenzii urmau să presteze consătenilor arendași aceleași obligații feudale pe care le-ar fi prestat stăpînului sau oricărui alt arendaș, străin de obște. Iată și aici cîteva exemple :

Șapte locuitori din satele Galu și Largu, ale mănăstirilor Neamț și Secu, care le ținuseră în arendă înainte de 1798, arată că procedaseră la „luatul dejmei i adetiului casălor și împărțala erbii *cum ne era voe, ca unii ce noi eram cumpărători de venit*”. Sărăcimea satelor fiind nemulțumită, se naște conflict, iar egumenul refuză să mai arendeze moșiile fruntașilor. Se face o nouă redistribuire a locurilor de finaț (conform legii care stabilea un număr limită de vite pentru diferite categorii de țărani), cu care ocazie se reduce mult suprafața de finaț acordat sătenilor. Deci mănăstirea reușește în felul acesta să rezolve conflictul dintre diferite pături ale țărănimii, în favoarea sa⁶³.

Cei zece săteni din Săpoteni și Cordăreni, „fruntașii satelor”, luînd în arendă venitul moșiei pe care locuiau, la 1767, se asigură prin contract ca „ceialți oameni să fie *supt noi*, într-un cuvînt și într-o cislă a dreptății”. Stabilindu-se venitul ce urma să-l strîngă de pe moșie, se precizează : „iumul morilor, cu orîndă de crișmă, cu dejmă, cu pomet și cu adetiul *boerescul oamenilor* și cu toată dejma stupilor și venitul moșilor...” etc.⁶⁴.

Deci cei cîțiva clăcași arendași exploatau restul obștii și deseori recurgeau la abuzuri, provocînd nenumărate procese. Acest lucru a servit drept argument boierilor care cer domnitorului, la 20 februarie 1803, ca protimisisul clăcașilor la arendare să nu fie recunoscut decît atunci cînd

⁶¹ Din contractul locuitorilor din Borca și Mădeiu cu m-rea Slatina, 23 aprilie 1799 (B.A.R., CLXXXVII/285). Același lucru și în contractele pentru alte moșii din aceeași zi (ibidem, doc. 288, 289 etc.).

⁶² Amănunte interesante despre diferențierea țăranilor în sinul obștii arendașe, vezi la C. Istrati, *op. cit.*, passim.

⁶³ D.R.A., vol. II, doc. nr. 685 (subl. ns.); cf. C. Istrati, *op. cit.*

⁶⁴ Arh. Ist. Centr., București, *M-rea Doljești*, X/97 (subl. ns.).

întreaga obște îl va cere. Deși această condiție nu s-a respectat, ea își are semnificația ei.

Clauza ca împărțirea locurilor de hrană să se facă „prin cislă dreaptă” între săteni, introdusă în multe contracte de arendă⁶⁵ cu scopul de a se evita abuzurile și neînțelegerile din sînul obștii, a avut ca rezultat tocmai ascuțirea contradicțiilor prin accentuarea diferențierii dintre țărani. Simpla inegalitate de avere din rîndurile țărănilor în condițiile arendării începe să se transforme în inegalitate socială: așa-ziiși „fruntași” exploatează pătura mijlocașe și săracă a țărănimii. Reamintim mărturia celor 61 de locuitori din satele Galu și Largu, citată mai sus: „... Iar unii dintre fruntași, pînă nu-i luera cel lipsît și sărac, nu-i da loc de hrană, măcar de o palmă... și la adet cum săracul, cum bogatul, iar la locul cel de hrană, nu”⁶⁶. Locuitorii din Valea Sacă, satul mănăstirii Slatina, se plîng că „noi oamenii cei mai de mijloc și mai săraci nu voim să avem asupra noastră 10 stăpîni care trag asupra lor și umblă pe noi să ne strice”; preferă ca moșia să se dea vechiului arendaș⁶⁷.

Acest proces de stratificare economică și socială a țărănimii se observă îndeosebi în regiunea de munte, unde condițiile geografice au impus dezvoltarea micii producții de mărfuri într-o mai mare măsură decît aiurea. Spre sfîrșitul perioadei analizate, acestor „fruntași” începe să li se spună „chiaburi”, nume ce definește și mai bine diferențierea socială din sînul țărănimii⁶⁸.



Deși practica arendării moșilor către clăcași era destul de frecventă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, nu ajunge să se generalizeze și nici să se maturizeze în conținut; este abandonată înainte ca aceasta să poată imprima direcția dezvoltării economiei agrare pe calea micii producții de mărfuri la începutul secolului al XIX-lea.

Una din dovezile nematurizării sale o constituie și faptul că deseori arenda este exprimată nu numai în bani, ci și în produse și în zile-muncă prestate pe rezerva stăpînului, fie că rezerva se afla pe aceeași moșie sau pe o alta învecinată. Aceasta se datorește în primul rînd unei insuficiente dezvoltări a pieței și arată totodată că stăpînul de pămînt nu s-a rupt complet de procesul de producție. Așa, de exemplu, locuitorii din Căbești (ț. Tutova) arendează la 23 aprilie 1797 de la pitarul Sandu Oat venitul moșiei Mecnești pe un an de zile cu 10 lei și o clacă de 30 de oameni⁶⁹.

La 6 mai 1796, locuitori din Nadișa se învoiesc cu medelnicerul Gheorghe Roset pentru arendarea pe un an a muntelui Păcurilor în schimbul a 30 vedre de brînză de oi și trei zile de lucru cu cîte 20 de

⁶⁵ La 1799, ca și la 1802, în toate contactele de arendă ale locuitorilor din satele mănăstirii Slatina se menționează: „... Să fim îndatorați a împărți locurile pentru hrana noastră făcînd cislă dreaptă...” (B.A.R., CLXXXVI/285, 288, 289, 294—296 etc.).

⁶⁶ D.R.A., nr. 682, doc. din 7 august 1798.

⁶⁷ Relatarea întregului conflict vezi la C. Istrati, *op. cit.*, p. 127.

⁶⁸ „Contractul Giumătățenilor cu cheburii” este însemnat pe actul din 4 ianuarie 1831, prin care doi locuitori din satul Giumătățeni și un evreu iau în arendă pe doi ani moșia Giumătățeni a stolnicesei Zmărăndița Tomița cu 3 600 de lei pe an (Arh. St. Iași, CXXXVI/64).

⁶⁹ D.R.A., doc. nr. 618.

oameni pe zi, iar în caz că nu vor efectua în întregime aceste zile, vor plăti câte un leu pe zi ⁷⁰.

Locuitorii de pe moșia Petrești (f. Iași) a Catincăi Canta se învoiesc pentru arenda pe anul 23 aprilie 1820—23 aprilie 1821 să dea 550 de lei pe an, achitați în două termene; să cosească 15 fălci de iarbă de pe această moșie și s-o transporte la Iași; să prășească și să adune porumbul semănat de stăpînă și să-l pună în coșerile pe care le vor repara ei; să-i aducă 50 de care lemne de foc la Iași etc.⁷¹. De observat că aceeași moșie se dădea la 7 aprilie 1817 cu 1 000 de lei pe an, la doi arendași ⁷². Și exemple de acest gen sînt încă numeroase.



Întrucît realitățile din Moldova, legate de fenomenul arendării moșiilor la producătorii direcți, sînt asemănătoare — multe pînă la identic — cu cele din Țara Românească, concluziile ce le-am tras altădată pentru Țara Românească, rămîn valabile și pentru Moldova.

Amintim numai că sistemul de arendare a moșiilor la clăcași, deși nu indică prin el însuși apariția relațiilor de producție capitaliste, marchează totuși o transformare importantă a relațiilor feudale prin faptul că relațiile de dijmă și clacă sînt înlocuite printr-o relație contractuală, de cele mai multe ori bănească. Obligația plății în bani a arenzii pe lîngă faptul că a slăbit dependența feudală a producătorului față de stăpînul de pămînt, a dus la intensificarea legăturilor micii gospodării cu piața, deci la intensificarea micii producții de mărfuri. Reținem de asemenea că dreptul de protimisis, deși legat de caracterul feudal al proprietății asupra pămîntului, a favorizat în mare măsură răspîndirea sistemului de arendare la clăcași, fenomen care ducea, după cum am văzut, și pe această cale, la destrămarea relațiilor de producție feudale.

Arendarea moșiilor către clăcași a rămas însă o simplă experiență a societății de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea; ponderea capitalurilor de care dispuneau marii arendași, cu care producătorii direcți nu au putut concura, ca și celelalte condiții amintite în cuprinsul lucrării de față au hotărît o altă cale de dezvoltare a arendășiei în agricultura Moldovei.

CONTRIBUTION À L'HISTOIRE DES RAPPORTS AGRAIRES PENDANT LA PÉRIODE DE DÉSAGRÉGATION DU SYSTÈME FÉODAL. L'AFFERMAGE EN APPLICATION DU DROIT DE PRÉ- EMPTION EN MOLDAVIE

RÉSUMÉ

L'auteur aborde l'un des phénomènes socio-économiques spécifiques à la période de transition de la société féodale à celle moderne en Moldavie, à savoir l'affermage des domaines fonciers aux producteurs directs. En

⁷⁰ *Ibidem*, doc. nr. 637.

⁷¹ B.A.R., CCCLI/191.

⁷² *Ibidem*, CCCXXIX 67.

présentant les conditions dans lesquelles est apparu ce phénomène (le développement de la petite production marchande, la perception en espèces des obligations découlant de la corvée et de la dîme, l'extension de la pratique des conventions conclues à l'amiable entre les paysans corvéables et les maîtres de domaines et les fermiers, la généralisation de l'affermage des domaines fonciers, etc.), les facteurs qui ont favorisé son extension (le droit de préemption, dérivant du droit de propriété féodale de la terre) ainsi que les conséquences socio-économiques de ce phénomène (un certain degré d'émancipation des corvéables, l'approfondissement de la division en couches sociales de la paysannerie), l'auteur montre que l'affermage paysan a pris fin sous l'influence de forces supérieures (la suppression du droit de préemption, la concurrence des capitaux des grands fermiers, etc.), demeurant une expérience de la société de la fin du XVIII^e siècle et du début du siècle suivant, mais laquelle doit être prise en considération par les spécialistes du domaine des rapports agraires.

VASILE ALECSANDRI DIPLOMATUL*

DE

DAN BERINDEI

Vasile Alecsandri, acela care — scria Nicolae Iorga, neînțelegându-l, poate, pe deplin — „a purtat o coroană fără spini și a strălucit fără să sufere și fără să se mistuie”¹, se înscrie prestigios în generația făuritorilor statului român modern. Născut în anul mișcării revoluționare de la 1821, situat printre conducătorii pașoptiști, apoi unul din fervenții slujitori ai Unirii și nu numai prin versurile sale și prin veșnic tînăra — ca și autorul ei — *Horă a Unirii*, fostă *Horă a Ardealului* de la 1848, partizan al împroprietăririi țăranilor în 1864 și cîntăreț entuziast al eroismului ostașilor cuceritori ai independenței naționale, bardul de la Mircești, deși îndepărtat cea mai mare parte a vieții sale de frământările politice curente, a știut totdeauna a fi prezent în momentele hotărîtoare ale națiunii, slujind-o cu abnegație. N-a fost doar un „poet de lupte”, cum frumos scrie tot Iorga², ci, oricît ar părea de paradoxal, ținînd seama de caracterul destul de efemer al participărilor sale la viața politică a vremii, unul din fruntașii complicatului proces istoric care a avut ca rezultat apariția pe harta Europei a statului român, ale cărui limite firești poetul le indicase lui Napoleon al III-lea cu prilejul primei sale audiențe din 1859. Dacă rolul său pe planul politicii interne a fost minor, în schimb Alecsandri, deși în bună măsură un diletant pe tărîmul diplomației, a știut să suplinească o pregătire specială prin inteligență, talent, finețe și, mai ales, un ardent patriotism și să dea o însemnată contribuție pe planul politicii externe³.

Cunoscător de limbi străine, mînuind îndeosebi limba franceză cu deosebită eleganță, străbătînd multe din țările europene și în unele zăbovind timp îndelungat, ajungînd și în nordul Africii și în Asia Mică, luînd

* Comunicare prezentată la sesiunea festivă a Academiei Republicii Socialiste România (7 octombrie 1971).

¹ N. Iorga, *Oameni care au fost*, vol. I, București, 1934, p. 226.

² *Ibidem*, vol. II, p. 161.

³ Mai vezi Cornelia Bodea, *Vasile Alecsandri — clior de seamă al României moderne*, în „Studii”, XXIV (1971), nr. 6 și de asemenea N. Corivan, *Vasile Alecsandri. 1821—1890*, în *Diplomați iluștri*, vol. II, București, 1970, p. 231—275.

deci un contact *direct*, *nemijlocit* cu lumea exterioară națiunii sale, pe care de asemenea a cunoscut-o, din nou în ciuda aparentei și liniștitei nepăsări și viziuni de suprafață, *în profunzime*, culegându-i esența în frăgezimea cîntecului popular, Alecsandri se situează printre figurile remarcabile de diplomați români.

Perioada de studii la Paris, acolo unde se întîlnise cu tinerii munteni și unde începuse, alături de tovarășii generației sale, „a judeca pe domni și pe împărați” — expresia îi aparține lui Ghica, bunul său prieten —, a fost urmată de reîntoarcerea în patrie, de decepția acestui „adorator fervent” al ideilor de *libertate*, *egalitate* și *fraternitate* în fața „nomolului de prejudețe absurde și de privilegiuri monstruoase”⁴ și de angajamentul pe care și l-a luat față de sine însuși de a lupta pentru răsturnarea stării de lucruri existente: „Mare cîmp de lupte se întinde dinaintea noastră! Dar lupta nu ne sparie, căci ne susține și ne animează speranța izbîndei...”⁵. Pînă la aceasta, drumul va fi lung, dar Alecsandri nu va șovăi, cum n-au șovăit nici ceilalți fii ai generației sale. A mai urmat o perioadă de pregătire pentru începerea luptei hotărîtoare, dar încă din acești ani poetul și animatorul vieții culturale din patria sa vădea un evident interes pentru contactul cu lumea politică externă. Nu întîmplător, în 1845, plecînd la Constantinopol plănuia întîlnirea cu un șir de personalități politice otomane⁶.

Drama tinereții sale, moartea tragică a Elenei Negri, l-a întărit pe poet în străduințele patriotice. „Să întoarcem ceea ce ne-a rămas din dragostea noastră — îi scria Bălcescu în noiembrie 1847 —, s-o întoarcem către țara noastră. *România* va fi iubita noastră. Într-însa și printr-însa să reinnoim și să întărim frăția noastră...”⁷. În primăvara anului 1848, la sfîrșitul lunii martie, cele 35 de puncte din petiția-proclamație supuse lui Mihail Sturdza au fost redactate, după toate probabilitățile, de Alecsandri⁸, și numele său se întîlnește apoi printre primii semnatari ai *Prințipilor noastre pentru reformarea patriei*, programul cel mai înaintat al revoluționarilor moldoveni, între revendicările cărui era înscrisă și „*Unirea Moldovei și a Valahiei într-un singur stat neatîrnat românească*”⁹.

În toamna anului 1848, din Bucovina, unde trecuse după un prim refugiu transilvan, poetul luptător a plecat spre Paris cu „mișuncea” de a pleda „cauza” românească „pe lingă guvernul provizoriu al Franței”¹⁰. Împreună cu Alexandru G. Golescu, emisarul guvernului revoluționar muntean, Alecsandri a depus o neobosită activitate, preocupat îndeosebi de propaganda prin presă. „Timp de cinci luni de zile — scria el — Golescu și cu mine ajutați de actualul redactor al ziarului « Presse d'Orient », domnul de Beynes, ne făcurăm avocații cauzei moldo-valahe, prin grai și prin scris. Apartamentul meu se transformase într-un birou de redacție, de unde porneau zilnic un mare număr de articole care-și găseau loc în

⁴ Vasile Alecsandri, *Opere complete. Teatru*, vol. I, București, 1875, p. VIII.

⁵ *Ibidem*, p. X.

⁶ G. C. Nicolescu, *Viața lui Vasile Alecsandri*, ed. a 2-a, București, 1965, p. 118.

⁷ N. Bălcescu, *Opere*, ediție critică G. Zane, vol. IV, București, 1961, p. 82.

⁸ G. Bogdan-Duică, *Vasile Alecsandri*, București, 1926, p. 24.

⁹ Valerian Popovici, *Dezvoltarea mișcării revoluționare din Moldova după evenimentele din martie 1848*, în „Studii și cercetări științifice”, Iași, seria Științe sociale, 1954, p. 417—449.

¹⁰ G. C. Nicolescu, *op. cit.*, p. 219.

gazete”¹¹. „La articole de gazete — mărturisirea, la rîndul său, Alexandru G. Goleșcu — am fost foarte mult ajutat de Vasile Alecsandri, carele a scris prin gazete de zece ori mai mult decît puteam să scriu eu”¹². Afabil și abil, cucerind prin personalitatea lui, Alecsandri a reușit să-și creeze o rețea de prețioase relații și, totodată, să reliefeze rolul poporului său pe plan european. Personalități de talia unui Edgar Quinet îl vizitau¹³, arătînd prin aceasta prețuirea pe care o acordau emisarului român.

Neobositul călător a părăsit în primăvara anului 1849 Parisul pentru Constantinopol și Brusa. Bălcescu, între timp, în misiune pe lângă guvernul Ungariei revoluționare, îl cerea pe lângă dînsul¹⁴, ceea ce indica din nou că poetul se bucura de o neîndoielnică reputație printre compatrioți în ceea ce privea posibilitățile sale de negociator. Alecsandri a revenit în capitala Franței și apoi, la începutul anului 1850, s-a reîntors în patrie, unde preluarea domniei de către Grigore Ghica crease o nouă situație.

Revenirea în Moldova nu l-a rupt pe poet de acțiunile duse pe plan extern în folosul națiunii române. Timp de luni de zile, aproape în fiecare an, el a călătorit, mesager fervent al cauzei românești, acționînd dincolo de hotare pentru împlinirea năzuințelor poporului său. În 1852 a încercat să editeze „România literară”, care va apărea apoi trei ani mai târziu, dar mai însemnate au fost, în ceea ce privea acțiunea de propagandă, publicarea mai întîi în 1853 a volumului său *Les doînas, poésies moldaves*, în traducerea revoluționarului emigrat muntean Ioan Voinescu, volum care a cunoscut peste doi ani o nouă ediție, a fost salutat cu elogii de Jules Michelet și a cunoscut în 1854 și o ediție engleză și, apoi, în 1855 a volumului *Ballades et chants populaires de la Roumanie*, tradus în franceză chiar de Alecsandri. „... După părerea mea — seria pe drept cuvînt Voinescu ziaristului filoromân Saint Marc Girardin prezentînd a doua ediție a traducerii sale —, poemele sale, mai mult decît ale tuturor celorlalți puteau da străinilor o idee despre obiceiurile noastre și despre caracterul propriu al țării noastre...”¹⁵. Poeziile lui Alecsandri, care au impresionat, între alții, și pe Prosper Mérimée¹⁶, cel ce i-a fost prieten, au avut neîndoielnic un rol de mesaj adresat de românii încă necunoscuți cercurilor de cultură europene.

Dar războiul Crimeii se apropia de sfîrșit. Dornic de a fi în contact direct cu realitatea puternicei conflagrații, Alecsandri a vizitat în toamna anului 1855 cîmpurile de luptă din Crimeea, pentru ca apoi să acționeze pentru apărarea drepturilor Principatelor, respingînd tendințele Porții de a considera cele două țări părți integrante ale imperiului¹⁷. Alături de ceilalți fruntași ai luptei unioniste — la care el a contribuit puternic pe planul propagandei interne prin activitatea sa publicistică militantă ca

¹¹ *Ibidem*, p. 213.

¹² G. Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești*, vol. II, București, 1939, p. 270.

¹³ Marta Anineanu, V. Alecsandri. *Correspondență*, București, 1960, p. 239, 240.

¹⁴ N. Bălcescu, *Opere*, ed. critică G. Zane, vol. IV, București, 1964, p. 191.

¹⁵ G. C. Nicolescu, *op. cit.*, p. 298—299.

¹⁶ Vezi N. N. Condescu, *Relațiile lui Prosper Mérimée cu Vasile Alecsandri*, în „Revista de filologie romanică și germanică”, 1961, nr. 2, p. 225—237.

¹⁷ D. A. Sturdza și alții, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. III, București, 1889, p. 427—430.

cel mai de seamă poet al Unirii —, Alecsandri s-a evidențiat din nou îndeosebi pe tărîmul relațiilor externe. Personalitatea sa fermeca pe interlocutori. „Era un bărbat aproape de vîrsta mea — scria despre el Edouard Grenier, prezentîndu-l pe poet în acei ani —, pleșuv, ca și mine, cu o coroană de păr încă de pe atunci cărunț, foarte distins în manierele și îmbrăcămîntea sa; privirea blindă și pătrunzătoare sub sprîncene groase ca cele ale lui Molière, o gură surîzătoare, cu o mustață mare tunsă « ca peria », care-i dădea o falsă înfățișare de tînăr colonel, dar care, la primul zîmbet, dezvelea albeața frumoșilor săi dinți. În ciuda liniei cam aspre a acestei mustăți și a acestor sprîncene, voia bună și finețea acestui zîmbet luminau dintr-o dată această fizionomie plăcută și inteligentă”¹⁸. Impresii similare trebuie să fi produs Alecsandri cînd, împreună cu Kogălniceanu și Rallet, după ce străbătuse în triumf drumul dintre Iași și București, a dus în primăvara anului 1857 membrilor Comisiei europene de informare protestul unioniștilor moldoveni împotriva abuzurilor și a samavolniciei autorităților separatiste¹⁹. Cîteva luni mai tîrziu, el a părăsit Moldova pentru Paris, ca să reia activitatea sa pe lîngă organele de presă franceze și pe lîngă personalitățile vieții publice. „Dacă aș avea numele tău, spiritul tău, norocul tău și *celelalte* — îi scria la începutul anului 1858 prietenul său Ioan Bălăceanu —, m-aș lansa în înaltele sfere ale lumii politice. Cu ceea ce s-a tradus din operele tale în franțuzește, tu ar fi trebuit să pătrunzi la Napoleon, la toți miniștrii și la toți ambasadorii de la Paris...”²⁰.

Se apropia însă momentul cînd lui Alecsandri aveau să-i revină sarcini oficiale în domeniul politicii externe a Principatelor. În toamna anului 1858, cînd majoritatea căimăcămiei de trei a Moldovei a fost încredințată lui Anastase Panu și lui Vasile Sturza, reprezentanți ai Partidei naționale, în mod firesc funcția de secretar de stat a fost dată poetului luptător. Alecsandri a fost de la început la înălțimea sarcinilor sale; a acționat ferm pentru acceptarea pe plan european a noii titulaturi de Principatele Unite, contestată de Austria habsburgică și afirmînd drepturile de autonomie ale țării a respins dirz tendințele de imixtiune ale lui Afifei, comisarul Porții²¹. Ministru de externe al Moldovei sub noul domnitor și prieten Alexandru Ioan Cuza, el a luat din nou calea străinătății, de data aceasta în calitate sa oficială, pentru a obține recunoașterea dublei alegeri. „Înfășurat în haina serioasă a diplomației”, conștient de răspunderea sa „mare și înspăimîntătoare”²², Alecsandri a părăsit în luna februarie Iașii, îndreptîndu-se în primul rînd, spre Franța. A treia zi după sosirea sa la Paris, la 13/25 februarie 1859, el era primit de Napoleon al III-lea, după ce cu o zi înainte, îl văzuse pe Walewski. La 15/27 februarie, Vasile Alecsandri pleca la Londra, unde sarcina sa era mai grea,

¹⁸ Barbu Șlușanschi, *Un poète français, patriote moldave: Edouard Grenier en Moldavie*, în „Mélanges de l'École Roumaine en France”, XI (1933), p. 58.

¹⁹ D. A. Sturza și alții, *op. cit.*, vol. IV, p. 327.

²⁰ Cornelia Bodea, *Corespondență politică (1855—1859)*, vol. III, București, 1963, p. 359 (*Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III).

²¹ Vezi D. A. Sturza și alții, *op. cit.*, vol. VII, p. 597 și urm.; Dan Berindei, *Rapoartele consulatului Austriei din Iași (1856—1859)*, București, 1959, p. XLVIII LV, 380 și urm. (*Documente privind Unirea Principatelor*, vol. II).

²² V. Alecsandri, *Proză*, ed. G. G. Nicolescu, București, 1966, p. 556.

dată fiind poziția Angliei în problema Unirii, totuși el a reușit — după ce a fost lăsat să aștepte o săptămână — să determine la o schimbare de poziție pe Malmesbury — acel personajul „nalt, demn și sever” —, apărând cauza României, „pitic între trei uriași”. În trecere apoi prin Paris, primit a doua oară de împărat, la 2/14 martie și văzînd pe Walewski, Thouvenel, Lamartine, Kiselef și chiar și pe Hübner, ambasadorul dușmănosului Imperiu habsburgic, ministrul-poet pleca apoi spre Turin. Primit cu afabilitate și bunăvoință de Cavour, de Victor Emanuel al II-lea și de generalul Lamarmora, Alecsandri fiind mai înainte recomandat celui dintîi ca fiind „după Cuza . . . omul cel mai însemnat din Moldova”²³, ministrul de externe al Moldovei a purtat apoi negocieri atît în Piemont, cît și la Paris, unde s-a reîntors, și cu fruntașii emigrației maghiare, al căror reprezentant, generalul Klapka, tratase mai înainte la Iași cu însuși domnitorul. Primit pentru a treia oară de Napoleon al III-lea într-o vreme cînd în condițiile izbucnirii și desfășurării războiului franco-sardo-austriac se punea și eventualitatea unei intrări în acțiune românești, Alecsandri s-a reîntors apoi, după armistițiul de la Villafranca, în țară. Între timp, la 2/14 aprilie, cinci dintre puterile europene recunoscuseră dubla alegere, pentru ca, în septembrie, Imperiul habsburgic și cel otoman să fie constrînse să se incline în fața faptului împlinit. Nu mică a fost contribuția lui Alecsandri în dobîndirea acestei unanime recunoașteri. Chiar el va putea mărturisi, cîteva luni mai tîrziu, într-un act oficial, referindu-se la propria-i persoană, că „timpul singur va demonstra partea de succes care revine în această împrejurare reprezentantului Moldovei”²⁴.

În tabăra de lîngă Ploiești, unde strinsese, în vara anului 1859, oștirile Principatelor Române, Alexandru Cuza a primit raportul ministrului și prietenului său. „Era în tabăra de la Florești — scria Alecsandri domnitorului cîțiva ani mai tîrziu. — Mă întorceam din misiunile mele pe lîngă împăratul Napoleon și regele Victor Emanuel și, într-o frumoasă seară, vă povesteam drumurile mele la Paris, Londra, Turin; bătăliile mele cu profunzii diplomați englezi, cuvintele măgulitoare asupra voastră spuse la Tuilleries și la Palazzo Reale. Mă ascultați cu tot interesul ce-l acordăm povestirii lucrurilor neașteptate...”²⁵.

Vasile Alecsandri a continuat să ocupe postul de ministru de externe al Moldovei pînă la 10 noiembrie 1859, iar de la 10 octombrie 1859 și pînă la 28 mai 1860 pe cel de ministru de externe al Țării Românești. Timp de o lună, poetul Unirii a fost cel *dintîi ministru* care a deținut *aceeași funcție* în ambele țări. Cariera sa ministerială — în timpul căreia îi datorăm diferite măsuri, între care proiectul înființării agenției de la Paris și organizarea biroului de corespondență²⁶ — s-a încheiat la sfîrșitul

²³ *Il carteggio Cavour-Nigra dal 1858 al 1861*, vol. II, Bologna, 1927, p. 76.

²⁴ Dan Berindei, *Lupta diplomatică a Principatelor Unite pentru desăvîrșirea Unirii (24 ianuarie 1859 - 24 ianuarie 1862)*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 420.

²⁵ A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza-Vodă*, vol. II, Iași, 1903, p. 311.

²⁶ Vezi Dan Berindei, *Înființarea agenției Principatelor Unite la Paris (26 august/17 septembrie 1860)*, în „Studii”, XIII (1960), nr. 6, p. 99—120, și Cornelia C. Bodea, *Din acțiunea de pregătire a agenției diplomatice de la Paris. Înființarea biroului de corespondență (1/13 ianuarie 1860)*, în loc. cit., p. 121—150.

lunii mai 1860, o dată cu retrăgerea de la guvern a prietenului său Ion Ghica²⁷.

Ministru Alecsandri nu va mai fi, dar sarcini diplomatice el va mai avea. Spre sfârșitul lunii martie 1861, domnitorul l-a trimis din nou în Franța și Italia pentru a explica dificultățile pe care i le crease problema armelor maghiare și pentru a obține sprijinul mai eficient al celor două puteri în vederea obținerii recunoașterii Unirii administrative. Din nou au avut loc fructuoase întreveneri cu Thouvenel, ministrul de externe al Franței, cu prințul Napoleon, cu Cavour și cu Victor Emanuel al II-lea²⁸. „Ei, iubitul meu prieten — scria Alecsandri lui Negri în același an —, dacă-mi consult conștiința și o întreb dacă douăzeci de ani ne-am slujit cu adevărat țara, conștiința îmi răspunde: da, fără ezitare...”²⁹.

Spre toamna anului 1861, diplomatul poet s-a instalat pentru o vreme la Paris, înlocuind pe fratele său, plecat în concediu, în conducerea agenției Principatelor Unite. De aici a trimis el, în ianuarie 1862, felicitările sale pentru înfăptuirea Unirii administrative domnitorului Cuza. „Acum — scrisese el optimist — viitorul se deschide înaintea noastră liber de piedicile care opreau mersul nostru înainte; ne rămâne să știm să profităm de mijloacele care ne sînt oferite pentru a ne ajunge scopul. Vom ajunge cu tact, energie și patriotism, trei virtuți admirabile, a căror trinitate a făcut întotdeauna miracole în formarea popoarelor”³⁰. Și tot la Paris și-a încheiat el redactarea *Istoriei misiilor politice*³¹ și a îngrijit publicarea volumului *Grammaire de la langue roumaine*, care a apărut în 1862 sub semnătura V. Mircesco, pseudonim amintitor al Mirceștilor. Lucrarea, ca și traducerile din deceniul anterior, nu reflecta numai stăruințe cărțurărești, ci, poate, înainte de toate, ea se înscrisa ca o acțiune de temeinică propagandă culturală.

În 1863 lui Vasile Alecsandri i-a revenit din nou să îndeplinească o misiune peste hotare, de unde se întorsese cu un an mai înainte. Evenimentele revoluționare din Polonia pe plan extern și mai ales luptele politice interne în cadrul cărora majoritatea Adunării se opunea lui Alexandru Ioan Cuza, l-au determinat pe domnitor să-l trimită pe Alecsandri, eficientul său mesager din anii precedenți, pentru a dezbate aceste probleme cu Napoleon al III-lea. Primit inițial de Drouyn de Lhuys, poetul diplomat l-a văzut apoi pe împărat; era să fie ultima lor întrevedere. Ea a avut loc la 18/30 noiembrie 1863³².

În anii ce-au urmat, Alecsandri n-a mai participat la acțiuni diplomatice în timpul ultimei părți a domniei lui Cuza și cu atât mai puțin în prima parte a domniei lui Carol de Hohenzollern. Dar în ultimul deceniu al existenței sale, atunci cînd România își cucerise independența, s-a simțit din nou nevoia de a se utiliza prestigiul european pe care acum vîrstnicul scriitor îl avea. Încă din toamna anului 1877 Kogălniceanu, prieten

²⁷ Pentru participarea lui Alecsandri în guvernele din 1859–1860, vezi Dan Berindei, *Guvernele lui Alexandru Ioan Cuza. Liste de miniștri*, în „Revista arhivelor”, II (1959), nr. 1, p. 148–149, 154.

²⁸ Vezi G. C. Nicolescu, *op. cit.*, p. 427 și urm.

²⁹ Marta Anineanu, *V. Alecsandri. Corespondență*, București, 1960, p. 192.

³⁰ Idem, *V. Alecsandri. Serisori, Însemnări*, București, 1961, p. 30.

³¹ Publicată parțial un deceniu și jumătate mai tîrziu în „Convorbiri literare”.

³² G. C. Nicolescu, *op. cit.*, p. 458; mai vezi I. Hudilă, *Franța și Cuza-Vodă. Lovitura de stat proiectată în 1863*, București, 1911, p. 90 și urm.

tenul său de tinerețe, intenționa a-i încredința agenția diplomatică de la Berlin, iar apoi, câteva luni mai târziu, legația de la Roma³³. Dar Alecsandri a refuzat, ceea ce nu va mai face o jumătate de deceniu mai târziu. Între timp, în primăvara anului 1882, poetul — încununat în 1878 de *felibri* — a întreprins un adevărat voiaj triumfal la Montpellier și în sudul Franței, unde amintirea lui Alecsandri se mai păstra vie încă patru decenii mai târziu, când aceleași locuri vor fi vizitate de Elena Văcărescu³⁴.

În 1881 Ion Ghica fusese numit ministrul României la Londra. Vîrstnicul poet a început și el să se gîndească a da curs invitațiilor ce i se făceau de a ocupa un post similar și astfel s-a ajuns ca în primăvara anului 1885 Alecsandri să pornească spre Paris în calitate de ministru plenipotențiar³⁵. Prima vizită, chiar înainte de a se duce să vadă legația, a fost aceea pe care a făcut-o văduvei fostului său prieten și domnitor, Elenei Cuza³⁶, și una dintre primele sale acțiuni a fost organizarea participării românești la doliul suferit de Franța prin moartea lui Victor Hugo, „al cărui mare geniu a aruncat o strălucire atît de orbitoare asupra secolului nostru”³⁷.

Timp de o jumătate de deceniu, Alecsandri a condus legația română de la Paris într-o perioadă destul de dificilă, în care politica oficială a României fusese orientată spre Puterile centrale. Destoinicul și inteligentul poet a știut și acum, la apusul vieții, să se facă cunoscut și stimat în cercurile politice și diplomatice din Franța. „... Sînt obosit de mese, de baluri, de vizite, chinuri obligatorii a postului ce ocup”³⁸, scria el căutînd, mai ales în ultimii ani ai vieții, să le ocolească, în măsura posibilului. Parisul nu-i mai apărea ca în tinerețe. Îl descria acum ca „acest furnicar uriaș, în care foiesc toate viciurile perfecționate ale civilizației moderne”³⁹.

Boala îl măcina. În vara anului 1890, el s-a reîntors în țară, în ultimul său concediu, părăsind fără s-o știe, pentru totdeauna, postul său de ministru plenipotențiar. „Oh! dragul meu — scria el lui Ghica la 4/16 iunie —, ce bine e să te regăsești la tine acasă departe de măririle diplomatice și de discuțiile politice”⁴⁰. Dar în aceeași vară, inima generoasă și nobilă a poetului diplomat încetă să mai bată.

Dispărea unul din făuritorii statului român modern, om de cultură admirat, dar și „poet de luptă”, care și-a pus talentul în slujba împlinirii năzuințelor poporului său. Alecsandri, scriitorul român cel mai cunoscut în Europa epocii sale, a fost un permanent și neobosit propagator literar al cauzei poporului român și, totodată, în mai multe rînduri și mai ales în perioada făuririi statului național, ca și în ultimii ani ai vieții, a dovedit o rară iscusință diplomatică. De aceea el nu merită să fie prețuit doar pentru versurile-i calde și înaripate, ca și pentru întreaga-i acti-

³³ G. C. Nicolescu, *op. cit.*, p. 577.

³⁴ Elena Văcărescu, *V. Alecsandri, expresie a latinității românești*, în *Calendarul femeii*, Cluj, 1929, p. 30, *apud* G. C. Nicolescu, *op. cit.*, p. 617—618.

³⁵ El anunță vestea prietenului său Ghica la 4/16 februarie 1885 (Marta Anineanu. *V. Alecsandri. Scrisori, însemnări* . . . , p. 82).

³⁶ *Idem*, *V. Alecsandri. Corespondență* . . . , p. 22.

³⁷ *Ibidem*, p. 146.

³⁸ G. C. Nicolescu, *op. cit.*, p. 640.

³⁹ *Ibidem*, p. 651.

⁴⁰ Marta Anineanu, *V. Alecsandri. Corespondență* . . . , p. 162.

vitare pe tărîmul culturii, ci și ca unul din cei mai iscusiți diplomați români, ca un strălucit reprezentant și apărător al națiunii române, al intereselor ei fundamentale.

VASILE ALECSANDRI DIPLOMATE

RÉSUMÉ

Personnalité marquante de l'histoire de la Roumanie du XIX^e siècle, l'un des leaders du processus historique qui s'est soldé par l'apparition sur la carte de l'Europe de l'Etat roumain moderne, poète de prestige universel, Vasile Alecsandri a été en même temps un diplomate talentueux. Diplomate révolutionnaire en 1848—1849, publiciste marquant en Occident durant les années suivantes, secrétaire d'Etat et ministre des Affaires étrangères de la Moldavie en 1858—1859, ministre des Affaires étrangères de la Valachie en 1859—1860, fondateur de l'agence diplomatique de la Roumanie à Paris, messenger du prince Cuza en 1859 et 1863, finalement ministre plénipotentiaire à Paris vers la fin de sa vie, voici les moments les plus importants de l'activité diplomatique d'Alecsandri, prestigieux représentant et défenseur de la nation roumaine et de ses intérêts fondamentaux, caractérisé à juste titre par N. Iorga comme « un poète combattant ».

PROIECTUL DE CONSTITUȚIE AL LUI IOAN CÎMPI- NEANU, ÎN CONEXIUNE CU ACȚIUNEA SA PENTRU UNI- TATEA NAȚIONALĂ ȘI CU IDEOLOGIA SOCIAL-POLITICĂ A EPOCII SALE

DE

VALERIU ȘOTROPA

Printre cele mai caracteristice și importante acte progresiste cu conținut politic-juridic, din prima jumătate a secolului al XIX-lea, din țările române se numără și proiectul de constituție, care a fost întocmit în Țara Românească cu un deceniu înainte de revoluția burghezo-democratică din 1848 și a concentrat în formulări lapidare ideologia social-politică a Partidei naționale de aici, al cărei conducător era Ioan Cîmpineanu.

În elaborarea proiectului, contribuția lui Cîmpineanu a fost decisivă; de aceea numele său este inseparabil legat de textul acestuia și trebuie așezat pe frontispiciul lui¹.

Acest text, intitulat „Constituția rumânilor”, împreună cu „Actul de unire și independență”, proclamat cu foarte scurt timp înainte de către aceeași grupare militantă, și cu „Actul de numire a suveranului rumânilor”, alcătuit concomitent cu proiectul și care constituie propriu-zis o secțiune introductivă, un capitol întregitor al său, face parte din ansamblul actelor ce conțin proiecte de constituție, programe de reforme și revendicări de drepturi, din țările române, din perioada destrămării feudalismului.

Aceste acte formează, prin numărul lor, prin bogăția conținutului lor și prin însemnătatea problemelor pe care le ridică și a soluțiilor pe care autorii lor le propun ori caută să le impună, unul din mijloacele de exprimare cele mai însemnate, una din manifestările cele mai pregnante ale concepțiilor social-politice și juridice din acea etapă de dezvoltare.

¹ Manuscrisul original, cuprinzând textul bilingv (în limbile română și franceză) al proiectului, a fost descoperit de Cornelia Bodea, care a editat textul în documentata sa monografie *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834—1849*, București, Edit. Academiei, 1967, p. 220—224. În lucrarea prezentă se utilizează textul din ediția citată.

tare a societății de pe teritoriul României. În ele se reflectă interesele de clasă ale diferitelor straturi ale societății din acea vreme; se reliefează lupta pentru dobândirea sau pentru menținerea supremației economice și politice; se afirmă contradicțiile dintre grupurile sociale antagoniste. Nu în puține dintre ele însă — în special în cele înaintate unor organe de stat străine ori în proclamațiile adresate poporului de către revoluționari — își află expresia și interesele întregii națiuni, ale tuturor claselor sociale componente, se oglindește lupta pentru eliberarea țării de asuprațire externă; aceste acte, care dau glas aspirațiilor generale, vădesc orizontul național al autorilor.

Prin susținerea în scris ori activitatea de realizare pe cale de acțiuni revoluționare a acestor concepții, clasele sociale în luptă au încercat și — atunci când concepțiile și interesele claselor respective corespundeau căii ascendente a dezvoltării social-politice, tendinței de eliberare socială și națională — au reușit să ajungă, mai curînd sau mai târziu, la concretizarea instituțiilor și a măsurilor preconizate. O parte din procesul de realizare a avut loc încă în cursul perioadei amintite, prin adoptarea pe o cale sau alta a unora din instituțiile și măsurile propuse. Numai ulterior revoluției din 1848 (momentul culminant al acestei perioade), ca o consecință a formulării perseverente a revendicărilor și a desfășurării acțiunilor revoluționare de mare amploare de la sfîrșitul perioadei, s-a ajuns, pe plan intern, pe cale de măsuri legislative succesive, la realizarea în ansamblu a sistemului instituțiilor politice-juridice corespunzătoare dezvoltării bazei social-economice, iar pe plan extern pe cale de măsuri politice curajoase ori pe cale de luptă armată, la realizarea unui stat unit și independent.

Actele ideologice din acea perioadă, prin multiplicitatea aspectelor și implicațiilor, prezintă o deosebită complexitate, iar studiarea lor impune, datorită acestor caracteristici, cercetarea în raport cu ansamblul vieții sociale din care fac parte, în conexitate cu celelalte aspecte ale întregului². Din cadrul acestui întreg — așa cum subliniam într-o lucrare anterioară —, „ele nu pot și nu trebuie să fie detașate și prezentate complet izolat”³.

Această constatare, valabilă pentru ansamblul actelor, e valabilă și pentru părțile lui, pentru fiecare act în parte, deci și pentru actul în cauză.

Analiza acestuia impune, așadar, o succintă schițare prealabilă a condițiilor social-economice și politice care au determinat apariția lui și a celorlalte acte ideologice contemporane.



În perioada care cuprinde a doua jumătate a veacului al XVIII-lea și întîia jumătate a veacului al XIX-lea, ca urmare a dezvoltării forțelor

² V. I. Lenin, în lucrarea *Statistică și sociologie*, a demonstrat necesitatea studierii fenomenelor sociale în cadrul condițiilor concrete-istorice, necesitatea considerării faptelor în ansamblul și în conexiunea lor (*Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 30, București, Edit. politică, 1964, p. 350).

³ Valeriu Șotropa, *Introducere și bibliografie la istoria dreptului român*, Cluj, Cartea Românească, 1937, p. 12. Cf. tot acolo despre datoria istoricului dreptului de „a pune evoluția instituțiilor în legătură cu cea a întregii vieți sociale, arătînd cauzele și efectele și în general legăturile pe care le au acestea cu restul vieții sociale, din care ele fac parte integrantă”.

de producție și, consecutiv, a apariției și accentuării gradate a dezacordului dintre acestea și relațiile de producție, a avut loc în Moldova și Țara Românească, după unele simptome premergătoare datînd din perioada precedentă, procesul destrămării feudalismului, prin descompunerea treptată a modului de producție feudal și apariția succesivă a unor elemente ale modului de producție capitalist. Destrămarea orînduirii feudale și înfiriparea capitalismului s-au conturat tot mai clar în primele decenii ale secolului al XIX-lea, procesul intensificîndu-se și prezentînd și aspecte noi în adîncirea crizei orînduirii feudale și în dezvoltarea relațiilor capitaliste de producție; acest proces s-a accentuat progresiv, ajungînd într-o fază acută către mijlocul secolului al XIX-lea.

În acea epocă, pe plan intern, organizarea social-politică oglindea supremația clasei feudale, creatoare a statului de tip feudal, pe care îl folosea ca instrument de asigurare a intereselor sale și de asuprire a claselor subordonate exploatare. Pe plan extern, situația politică se caracteriza prin dubla subordonare față de puterea suzerană și de cea protectoare, acompaniată de frecvente ingerințe ale acestora în politica internă.

În cursul acestei perioade de tranziție de la feudalism la capitalism, lupta ideologică dintre nou și vechi s-a manifestat deosebit de ascuțit, fiind determinată nemijlocit de situația economică și politică a diverselor clase sociale și de dezvoltarea lor culturală. Clasele sociale ajunse, datorită situației lor economice, nivelului lor cultural și dezvoltării conștiinței lor de clasă, la o concepție ideologică proprie bine conturată, aflîndu-se în contradicție antagonistă sau neantagonistă cu alte clase ori pături sociale, și-au arătat prin exponenții lor punctele de vedere și au propus ori indicat soluții privind organizarea statului, fie spre a o pune de acord cu dezvoltarea bazei, fie spre a frîna dezvoltarea acesteia. În cadrul acestei lupte ideologice, paralelă procesului inevitabil al destrămării feudalismului și trecerii pe plan economic de la vechi la nou, s-au manifestat curente de opinie progresiste și curente de opinie retrograde. Cele progresiste aparțineau în special claselor și straturilor sociale, a căror dezvoltare economică era împiedicată, care erau îndepărtate de la conducerea politică în cadrul statului din acel timp și, fiind purtătoare ale unei ideologii mai avansate, tindeau la instaurarea noului mod de producție și la participarea la conducerea statului; cele retrograde aparțineau unor membri ai clasei feudale și în special vîrfurilor acesteia, care tindeau, ca forțe reacționare, la menținerea vechii situații, a vechilor relații de producție, la păstrarea vechilor privilegii.

Lupta ideologică s-a accentuat cu deosebită putere în prima jumătate a secolului al XIX-lea și mai ales după mișcarea revoluționară din 1821, modificîndu-și unele aspecte după tratatul de la Adrianopol (care a adus unele ușurări în raporturile cu puterea suzerană) și după Regulamentul organic (care a acordat unele drepturi boierimii mici și — mai puține — burgheziei), căpătînd un caracter tot mai complex și pregătînd terenul pentru revoluția din 1848, ce avea să ajungă la cea mai răspicată exprimare a punctului de vedere al noii clase, care, conform legilor dezvoltării sociale, trebuia să preia rolul conducător în societate, în actele elaborate în focul revoluției.

O întreagă serie de memorii, proiecte de constituție, programe de reforme sau de organizare a statului din această perioadă⁴, au năzuit, pe de o parte, să inspire, să faciliteze ori să obțină pe diferite căi aplicarea unor soluții de reorganizare a statului, prin preconizarea adoptării unor instituții și norme care — după cum memoriile, proiectele și programele emanau de la una sau alta din clasele sau păturile sociale ale vremii — urmăreau fie răsturnarea și înlocuirea totală, fie numai modificarea parțială, prin aducerea unor schimbări sau ameliorări, a vechiului mecanism de stat (cu păstrarea însă, în acest din urmă caz, a esenței vechii orînduirii); pe de altă parte, au năzuit să obțină o îmbunătățire a raporturilor externe fie prin abolirea totală a relațiilor de suzeranitate, fie prin limitarea conținutului lor la minimum posibil.

Circumscriind în timp cercetarea elementelor social-politice care au cauzat și a evenimentelor care au înlesnit alcătuirea proiectului de constituție din 1838, constatăm în anii imediat apropiați conceperii acestui act o reliefare tot mai intensă a fenomenelor relevate: un avînt al producției și o ascuțire a luptei sociale și naționale.

După intrarea în vigoare a Regulamentului organic și instaurarea la 1834 a domniilor regulamentare, a urmat o scurtă perioadă de aparentă relaxare a activității ideologice revendicative a păturilor nenumțumite. În cei dintîi patru ani de ocîrmuire (1834—1838) ai domnilor regulamentari se aduc doar unele modificări pe cale legislativă actului fundamental. Dar relaxarea amintită a fost, accentuăm, numai aparentă și de scurtă durată. O nouă epocă de intensă activitate (1838—1840) se pregătea. Este epoca apariției proiectului studiat.

Dezvoltarea social-economică contemporană actului cercetat postula tot mai imperios punerea de acord a suprastructurii cu baza. Criza orînduirii feudale se adîncise după desființarea monopolului turcesc și edictarea celorlalte măsuri favorabile creșterii forțelor de producție și lărgirii pieței naționale. Relațiile de producție capitaliste se dezvoltă acum într-un ritm mai accelerat. Clasa burgheză devine mai numeroasă și mai complexă ca structură. Procesul de formare a națiunii a ajuns în faza de încheiere, conturîndu-se tot mai clar și mai hotărît ideile unității politice. Un impuls la declanșarea unor acțiuni politico-ideologice formează și situația precară a Principatelor în raporturile cu statele străine mai mari. Acțiunile împotriva opresiunii externe provenită din partea unor state feudale limitrofe se manifestă în unele ocazii cu deosebită acuitate. Ca o prevestire a revoluției din 1848 au loc mișcări revoluționare (la 1840 în Țara Românească, la 1846 în Moldova), în care clasa burgheză participă tot mai activ, mișcări năzuind, pe plan intern, la răsturnarea dominației marii boierimi și la lichidarea relațiilor feudale, iar pe plan extern la realizarea independenței.

⁴ Despre ansamblul acestor acte se tratează în lucrarea de sinteză întocmită de subsemnatul în cadrul planului științific al Centrului de științe sociale Cluj, intitulată *Proiectele de constituție, programele de reforme și petițiile de drepturi din țările române în perioada destrămării feudalismului* (ms. în curs de publicare). Un repertoriu al memoriilor și al proiectelor de reforme din o parte a acestei perioade (1769—1830) și a teritoriului României (Țara Românească și Moldova) a întocmit Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les principautés roumaines 1769—1830*, Bucarest, 1970.

Suprastructura politică-juridică devenind anacronică și insuficientă pentru descătușarea completă a noilor forțe de producție și pentru realizarea aspirațiilor sociale și naționale, apar asociații și grupări care tind la înlăturarea orînduirii existente, fie ele societăți sau asociații literare, care urmăresc însă și scopuri politice („Societatea filarmonică” din București la 1833, „Asociația literară a României” tot în București, la 1845, lângă care trebuie menționată și „Societatea pentru învățătura poporului român”, fondată în 1839 la Paris, dar cu preconizarea unui al doilea sediu la București), fie asociații și grupări secrete cu scopuri revoluționare (cea a lui Cîmpineanu în Țara Românească la 1838, a comisului Leonte Radu în Moldova la 1839, a lui Dumitru Filipescu în Țara Românească la 1840, „Frăția” la 1843 în București, „Asociația patriotică” în Moldova la 1846). Compuse din membri proveniți din diferite clase sociale și mai ales din membri ai burgheziei și ai boierimii liberale formați sub influența ideologică a principiilor revoluționare și a romantismului francez, în cadrul acestor grupări ideologia burgheză ajunge să se impună, în detrimentul celei feudale, chiar și membrilor clasei boierești — în special celor tineri — părtași la aceste grupări. Gîndirea economică și politică-socială progresistă ia un deosebit avînt în ultimul sfert de veac anterior revoluției din 1848, exprimîndu-se în cărți, în învățămînt, în periodice, în programele, manifestele și pamfletele politice. În special în ultimul deceniu dinaintea anului 1848 a avut loc o intensă activitate de pregătire ideologică a revoluției. Elementele progresiste ale societății românești, înarmate cu o profundă cunoaștere a acestei societăți și a dezvoltării ei istorice, provenite din amintitele straturi sociale, luînd contact cu ideologia mai înaintată a țărilor burgheze din Apus, folosește acea ideologie în mod realist, în scopul rezolvării în cît mai bune condiții a problemelor locale. Ioan Cîmpineanu, Nicolae Bălcescu, Cezar Bolliac, Grigore Alexandrescu, Ion Ghica, Nicolae Kretzulescu, Alexandru G. Golescu (Negru), frații Radu și Alexandru C. Golescu, Ion Voinescu II, Dumitru Filipescu ș.a. în Țara Românească, Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Constantin Negruzzi, Alecu Russo, Costache Negri, Teodor Rășcanu ș.a. în Moldova se situează în fruntea acestor elemente. După cum se remarcă, majoritatea acestor nume sînt purtate de viitori fruntași ai revoluției din 1848. Cu dreptate s-a subliniat, așadar ⁵, că în orientarea acțiunilor și în sprijinirea planurilor lui Cîmpineanu au jucat rol decisiv unele elemente, atunci tinere, ale generației de la 1848, care în acel an revoluționar vor dezvolta și duce mai departe programul îndelung pregătit ce în 1838 se afla într-un stadiu avansat de elaborare.

La început se pune accent mai ales pe problemele național-politice. Astfel, în 1837, în „Revue des deux mondes”, Mihail Anagnosti pledează pentru emanciparea Principatelor de sub suzeranitatea otomană sau a altei puteri feudale, pentru „chemarea lor la viață”, „renașterea” lor prin independență și unire. În 1838, Ion Ghica, în broșura *Poids de la Moldo-Valachie dans la question d'Orient*, apărută tot la Paris, propune constituirea din cele două Principate a unui stat independent, cu rang de regat, care să servească drept obstacol în calea velleităților de expansiune ale marilor state feudale vecine.

⁵ Vezi, în acest sens, Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 12 sqq.

Este caracteristică pentru epoca anilor 1838—1840 și în special pentru activitatea de atunci a lui Ioan Cîmpineanu și a tineretului progresist care-l sprijinea ridicarea luptei pentru ideea unirii politice, de el și partizanii săi, pe o treaptă superioară față de trecut, ajungîndu-se la situația că un agent polonez care era în relații cu el putea scrie la 1838 că „ideea unirii tuturor populațiilor românești sub același sceptru ocupă toate mințile”⁶. Gruparea în fruntea căreia se afla Cîmpineanu formula, concis, ideea unirii, în același an, după ce constata că „cu un teritoriu împărțit și risipit ar fi cu neputință pentru români să se împotrivescă prin ei înșiși puternicelor imperii care îi înconjoară”, în acest memorabil pasaj : „Stăruim asupra necesității realizării fuziunii tuturor populațiilor românești și a reunirii lor sub același sceptru”⁷.

Calea considerată, în mod just și realist, ca necesară pentru înfăptuirea statului național era ridicarea armată. Deja în 1837, la o conferință ținută între mai mulți fruntași români și polonezi la Paris, participanții români au preconizat „o răscoală menită a realiza marelui stat unitar Dacia”, hotărîndu-se ca trei dintre dînșii: doi G(olescu) și un K(retzulescu) să plece în țară spre a oferi conducerea în acest scop unui „om influent” de aici: Ca(mpineanu)⁸.

Dar revendicările sociale nu întîrzie să se producă, alături de cele naționale, cu deosebită tărie. Programele de reforme burghezo-liberale încep să se exprime pregnant în același an 1838, unul din promotorii lor fiind de asemenea, între alții, Ioan Cîmpineanu, lingă care se aliniază, întru susținerea acelorași idei, elementele progresiste ale intelectualității muntene, provenite din diverse categorii sociale. Acțiunea condusă de el în acest sens, adică în sensul promovării unei transformări sociale progresiste, era înlesnită de dubla sa calitate: de membru al Adunării Obștești și de fruntaș al grupării politice formate în sînul Societății filarmonice, grupare care urmărea realizarea unor țeluri social-politice progresiste, ca, de pildă⁹: garanția colectivă a puterilor europene consecutiv desființării protectoratului țarist, dezrobirea țiganilor, egalitatea în fața legii și în materie de impozite, libertatea tiparului, responsabilitatea miniștrilor, emanciparea mănăstirilor închinată, generalitatea și gratuitatea învățămîntului.

Într-o scrisoare din 1 decembrie 1838 adresată lui Adam Czartoryski (conducătorul emigranților polonezi), Cîmpineanu sintetiza programul său

⁶ Scrisoarea agentului Werner-Woronicz către Czartoryski, șeful emigrației polone, din 10 decembrie 1838, publicată la P. P. Panaitescu, *Planurile lui Ioan Cîmpineanu pentru unitatea națională a românilor. Legăturile lui cu emigrația polonă*, în *Anuarul Institutului de istorie națională*, Cluj, III, 1924—1925, p. 95. Deci, cum s-a remarcat, ideea emancipării naționale ocupa primul plan în complexul ideologiei din acel moment istoric (cf. Constantin Vlăduț, *Ion Cîmpineanu (1798—1863)*, în *Analele Institutului de studii istorice și social-politice de țară C.C. al P.C.R.*, 1968, nr. 5, p. 130).

⁷ Fragment din declarația de principii de la 1 noiembrie 1838, la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 88, și la Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 217.

⁸ În sensul că persoana indicată prin literele Ca era Cîmpineanu și că acțiunea a avut loc în 1837, vezi argumentele la Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 13—15, de unde e redat și pasajul privind preconizarea răscoalei. Capitala „viitoarei Dacii mari” trebuia să fie Bucureștiul, orașul în care doi din cei trei emisari au ajuns în 1838 (*ibidem*, p. 15).

⁹ Vezi I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834—1848*, București, 1915, p. 112—113. Cf. I. Eliade-Rădulescu, *Issachar sau Echilibrul între antiteze*, 1859—1869, p. 63.

și al partidei naționale din Țara Românească, pe care îl caracteriza ca un program de *libertate* și de *regenerare*. Acest program, arăta el, preconiza, pe de o parte, realizarea obiectivelor de ordin național și politic: independența prin eliberarea țării de sub supremația imperiilor vecine (cu răscumpărarea de la turci a tributului) și prin excluderea oricărui amestec străin în administrația internă¹⁰, constituirea unui „regat al Daciei” prin reunirea tuturor românilor sub același sceptru, întărirea domniei prin asigurarea contra ambițiilor și prin introducerea principiului eredității. Dar tot acest program înscria, printre punctele esențiale, și obiectivul fundamental de ordin social: asigurarea „bunei stări tuturor claselor fără excepție”¹¹. Iar într-o altă scrisoare, în care vorbea despre idealul și scopul românilor, Cîmpineanu definea acest ideal și scop nu numai prin termenii: unire și independență, dar și prin „libertatea claselor sociale”, conchizînd că acest ideal complex „e scopul nostru suprem”¹².

Ideologia lui Cîmpineanu și a tinerilor săi colaboratori și sprijinitori nu era, așadar, unilaterală în conținut, ci multilaterală, iar ca origini ea reliefa atât preluarea unor idei autohtone născute din propriile nevoi și aspirații ale societății românești, moștenite și adăugite în cursul deceniilor anterioare, cât și influența iluminismului, liberalismului, romantismului și a ideilor revoluționare franceze, influență supusă unei stricte selectări și unei interpretări creatoare potrivite condițiilor locale.

Încadrarea lui Ioan Cîmpineanu în mișcările politice progresiste inițiate de grupări formate din membri ai Adunării Obștești sau ai unor asociații literare a avut un efect practic determinant în desfășurarea unor acțiuni care au pregătit revoluția din 1848, militînd deja cu un deceniu mai devreme pentru majoritatea celor mai importante idealuri ale acesteia. Activitatea lui și a colaboratorilor săi s-a desfășurat pe diferite căi, în general în două moduri, prin două metode de acțiune: pe de o parte, în mod deschis, pe față, în cadrul Adunării Obștești (în prima fază a afirmării sale), pe de altă parte (în a doua fază), prin „acțiuni cu caracter conspirativ”, prin „încercarea de organizare în secret a forțelor naționale și de coordonare a lor cu alte forțe ce aveau interese similare sau manifestau simpatie pentru țara noastră”¹³. Caracterul conspirativ al acțiunilor din a doua etapă rezultă, între altele, din corespondența lui Cîmpineanu din acea etapă, precum și din obligarea prin jurăminte a semnatarilor „Actului de unire și independență”, în finalul actului, la păstrarea

¹⁰ Se precizează aici că românii se află față în față cu trei imperii care vor să-i „protejeze pentru a-i aservi”.

¹¹ Textul la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 89—90 (despre conținutul acestei scrisori, vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, IX, București, 1939, p. 23—24); cf. și scrisoarea lui Cîmpineanu către același din 10 decembrie 1838, în care insistă din nou asupra nevoii de a reuni pe românii din toate țările, pentru a fi în stare să-și apere prin ei înșiși teritoriul (*ibidem*, p. 91—92).

¹² Vezi Al. Lapedatu, *Ion Cîmpineanu (1798—1863)*, București, 1937, p. 17.

¹³ C. Vlăduț, *op. cit.*, p. 130. Aceste acțiuni sînt amplu descrise la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, și, pe baza unei documentații mai largi, la Cornelia Bodea, *op. cit.*; vezi și *Istoria României*, vol. III, București, Edit. Academiei, 1964, p. 990, 1 028—1 029, 1 064; N. Iorga, *op. cit.*, IX, p. 22—24; N. Iorga, *Generația de la 1840 și 1848 față de concepția unității politice*, în „Neamul românesc”, XVII (1922), 28 mai și 3 iunie, precum și, în general, Ion Ghica, *Ion Cîmpineanu*, discurs de recepție rostit la Academia Română la 28 martie 1880, introdus sub nr. XXV în colecția de scrisori către Vasile Alecsandri, republicat în Ion Ghica, *Opere*, I, București, Edit. pentru literatură, 1967, p. 412—430.

secretului asupra aceluia act și asupra înțelegerilor stabilite în legătură cu a ținea, pînă în momentul reușitei acesteia.

În mod întemeiat, Ion Ghica, unul din corifeii revoluției din 1848, în discursul de recepție rostit în 1880 la Academia Română, cuprinzînd biografia lui Cîmpineanu, a elogiât rolul de precursor al acestuia, caracterizîndu-l „apărător aprig al drepturilor naționale”, evidențiind rolul lui în lupta politică și recunoscînd că el a redeschis această luptă și a înscris o pagină frumoasă în istoria politică a țării prin „apărarea ce a susținut în contra acelor care voiau să ne răpească autonomia”¹⁴. Ceea ce nu a subliniat în suficientă măsură Ghica (în afară de menționarea participării unor deputați solidari cu el la acțiunea din cadrul Adunării Obștești) este faptul că, în acțiunea sa, Cîmpineanu nu a fost singur, ci a fost ajutat, în diferitele etape și aspecte ale ei, de multipli și diverși colaboratori, fie aceștia sprijinitori, sfătuitoari sau comitanți, fapt care a fost pe deplin evidențiat de noua istoriografie (vezi nota 5). O suită de momente principale ale vieții sale ne învederează atît rolul și realizările lui proprii, cît mai ales concordanța lor cu ale altor participanți la acea luptă. Astfel, cu ocazia reînființării armatei naționale, cîntată cu atîta avînt de Vasile Cîrlova, Cîmpineanu a intrat în armată la 1831, din același imbold patriotic ca și Bălcescu, Cîrlova și alții. Rolul lui însuflețitor în mișcarea teatrală și literară, desfășurat în calitatea de fruntaș al Societății filarmonice, era pe linia concepțiilor și a acțiunii colaboratorilor săi mai bătrîni și mai tineri. Rolul politic îndeplinit ca deputat în Adunarea Obștească s-a întregit cu ajutorul primit din partea altor membri ai acestui corp reprezentativ, care s-au grupat în jurul său. Distingîndu-se prin luptă depusă în cadrul acestei Adunări pentru apărarea împotriva introducerii în Regulamentul organic a unor prevederi care ar fi pus Țara Românească sub o tutelă și mai apăsătoare din partea curților suzerană și protectoare, el s-a impus ca șef al acțiunii politice ulterioare de mai mare amploare, prin intermediul căreia s-a urmărit în principal realizarea unui stat național independent. Prin călătoriile efectuate în vederea obținerii unui sprijin extern, prin stabilirea unor legături cu emigranții polonezi, ce urmăreau eliberarea Poloniei de sub ocupația străină, el a căutat calea de realizare a statului românesc unitar, întrevăzut de o serie de spirite entuziaste, care au preconizat în acel timp înfăptuirea ideii unirii, ce avea să aibă loc doar mai tîrziu și în etape. Ca dovadă că nu numai concepțiile sale naționale, dar și cele sociale erau progresiste și, ca un semn al tăriei lor, reliefată prin tendința lui de a le înfăptui, de a le traduce în viață — tendință concordantă cu aceea a celor mai avansate elemente din vremea sa — servește, între altele, și faptul că, preocupat de soarta claselor celor mai oprimate din acel timp, robii și clăcașii, el a trecut la măsuri practice în favoarea acestora prin eliberarea robilor și desființarea clăcii de pe moșia sa¹⁵.



Cea mai importantă categorie din ansamblul realizărilor lui Cîmpineanu o formează formulările programatice ale ideilor de progres social

¹⁴ Ion Ghica, *op. cit.*, I, p. 413.

¹⁵ *Ibidem*, p. 421.

și național care-l frământau atît pe el, cît și pe celelalte elemente progresiste contemporane ale societății noastre, formulări sistematic elaborate în parte de el singur, în parte în colaborare cu unii dintre tovarășii săi de acțiune și cuprinse în esență în proclamațiile de drepturi și proiectele de organizare statală din noiembrie 1838. Aceste acte, împreună cu acțiunile desfășurate pe față ori în secret și cu ideile expuse în corespondența adresată unor personalități marcante străine, îi asigură un loc de cinste în galeria marilor luptători pentru progres social și libertate națională din secolul al XIX-lea din țara noastră.

Prin activitatea sa ideologică, intensificată și ajunsă la punctul culminant în 1838, el a căutat să precizeze și să lărgască programul grupării constituite sub conducerea sa, mergînd pînă la întocmirea, cu ajutorul unor coredactori, a unui scurt, dar substanțial proiect progresist de constituție. Acest proiect venea să completeze declarația de principii a Partidei naționale din Țara Românească, elaborată la 1/13 noiembrie 1838 sub numele „Act de unire și independență”¹⁶.

În acea declarație, membrii acestei partide, „adunați ca să proclame drepturile locului lor și a expune plîngerile”, se ridică împotriva încălcării de către marile puteri feudale vecine a libertății patriei și exprimă cu deosebită forță și claritate ideea unității tuturor românilor și cea a independenței lor naționale, indicînd, printre țelurile lor, și pe acela că „un nou trup de legi politice publice și civile (printre care se înțelege în primul rînd proiectul de constituție, ca lege fundamentală a statului. — *n. n.*), să va alcatui pentru populu roman slobod și independent”, precum și alegerea unui „suveran al rumânilor” care să respecte prevederile actului de unire și independență și cele ale actului separat de numire a sa¹⁷.

Deosebit de originală este încercarea de a preciza principalele îndatoriri ale unei națiuni față de ea însăși : a se conserva și a se perfecționa, în care scop fiii ei au obligația a se apăra contra tiraniei, spre a salva patria. „Cetățenii — scrie actul — au datoria sfîntă dă a lua inițiativa, dă a să apăra împotriva tirani(e)i, dă a izbăvi patria, căci *izbăvirea norodului este cea dintîia lege*”¹⁸. Vorbindu-se de „drepturile” și „libertățile” încălcate ale patriei, de „suveranitatea” românească ce trebuie salvată, de realizarea „patriei libere”, se declară în acest scop ruptă legătura dintre români și Poartă, cu răscumpărarea tributului, asigurată prin o dare extraordinară „în sarcina tutulor românilor fără dă osăbire, după starea și puterea fiecărui”¹⁹. Se preconizează un stat independent și unitar, care să cuprindă pe toți membrii împărăștiați (*épars*) ai nației („toate mădulările răspîndite ale neamului”), ce trebuie să formeze un singur popor, cîrmuit de același șef și condus de aceleași legi („unul și singur norod oblăduit dă către unul și același șef și stăpînit dă aceleași

¹⁶ Textul integral al acestui act de deosebită importanță național-istorică a fost editat în ambele variante : în cea românească de Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 216—218, și în cea franceză de P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 87—89.

¹⁷ Vezi fragmentele sus citate, la Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 216 și 218.

¹⁸ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 217. Ultima propoziție, redată în versiunea franceză prin cuvintele „le salut du peuple est la première des lois”, relevă influența vădită a dictonului latin : „*Salus reipublicae suprema lex esto*”.

¹⁹ *Ibidem*, p. 218. Modul de repartizare a aclei dări, propus în act, forma o aplicare a principului egalității în materie fiscală.

legi”²⁰. Se prevede ereditatea tronului în familia celui ce va fi ales, iar acestuia i se impune obligația de a „giura nu numai a păzi condițiile acestui act și acelea ce să vor înscrie în daosăbitul act al numirii, ci încă dă a face (ferici)rea rumânilor, a dobîndi indepen(dența), a face aliați și prieteni lo(cului)”²¹. Observația că Regulamentul organic, fiind redactat în timpul unei ocupații militare și numai de către o parte a celor care ar fi trebuit să fie chemați la elaborarea lui, reprezintă un act tranzitoriu, e dublată de afirmarea necesității stringente a reformării instituțiilor vicioase prin sine înseși, nu numai prin modul lor de adoptare. Acestei necesități imperioase caută să răspundă proiectul de constituție completat cu actul de numire a unui conducător de stat, care, potrivit actului de unire și independență, trebuia să fie un român (fără precizarea clasei sociale) ce se bucură de încrederea publică și e cunoscut prin virtuțile și patriotismul său : lui îi jură semnatarii actului, în încheiere, ascultare și credință, angajîndu-se să-și sacrifice viețile și averile pentru independența patriei^{21a}.

Dat fiind că fragmentele citate conțin preconizări privind măsuri care țin ca fond de domeniul reglementărilor constituționale, rezultă că unele prevederi ale „Actului de unire și independență” completează sau lămuresc într-o anumită măsură prevederile proiectului de constituție și ale „Actului de numire a suveranului” și că, prin urmare, pentru a cunoaște integral sistemul politic-constituțional conceput de Partida națională, în frunte cu Cîmpineanu, e necesar să ne adresăm către toate aceste trei acte redactate aproape concomitent, precum e necesar, cum vom vedea, să ne adresăm — pentru lămuriri și precizări complementare — și către corespondența acestuia ori a contemporanilor săi.

„Actul de numire a suveranului rumânilor” s-a întocmit la 5/17 noiembrie 1838 și a conținut, în afară de șase articole introductive, relative la acea numire, în care erau înscrise măsurile pentru perioada de constituire a noului stat, și proiectul de lege fundamentală pe care îl studiem. Cuprinderea textului constituției la sfîrșitul actului de numire a conducătorului țării a fost determinată de prioritatea temporală atribuită intrării în vigoare a acestui act, aplicarea constituției fiind prevăzută să înceapă, potrivit concepției autorilor actului, numai după efectuarea alegerii suveranului și după realizarea de către popor sub conducerea acestuia și recunoașterea pe plan internațional a statului unitar și independent.

În articolele de numire a suveranului²², se preconizau măsuri tranzitorii importante pentru perioada de la data alegerii acestuia și pînă la terminarea războiului pentru independență, ce se prevăzuse că urma să înceapă în urma alegerii sale pe cale revoluționară. Se acorda suveranului pe tot acest răstimp (cu adaosul : și pînă cînd țara va fi întărită prin alianțe și cetățîi), putere dictatorială ; se înscrisa obligația de a fi ostaș pentru toți românii în stare a purta armele ; se prevedea pedepsirea cu moartea a tuturor trădătorilor dovediți din acest timp (înțelegîndu-se prin trădare sau „vînzare” „lipsa întru disciplină, nesupunerea, neîngrijirea la a sale datorii” ; cercetarea era atribuită unei comisii compuse din trei membri, iar pentru execuția pedepsei era prevăzut un termen scurt, de 24 de ore) ;

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

^{21a} *Ibidem*, P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 89.

²² Vezi textul lor la Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 219—220.

dreptul de grațiere și de comutare a acelei pedepse era rezervat pentru „suveranul dictator”; impozitele din perioada războiului pentru independență (care, se subînțelege, urmau să fie prelevate la ordinul exclusiv al suveranului cu puteri absolute în acea perioadă) aveau să fie limitate numai de „trebuințele statului și cheltuielile războiului”; se limita în ultimul articol, din nou, durata puterii dictatoriale a suveranului, aducându-se precizarea că ea va înceta de drept la împlinirea a șase luni de la recunoașterea independenței românilor de către toate puterile străine; și se prevedea, pentru acest conducător de stat înzestrat cu puteri cvasi-absolute pe intervalul plănuțului război de independență și al scurtei perioade amintite de după terminarea lui, obligația de a promulga, în acel moment, Constituția al cărei text era acolo anexat.

Cele trei acte, care înmănușcheate formează un întreg indivizibil, rod al ideologiei unei grupări încheiate din elemente înaintate provenite din boierimea liberală și din burghezie, reliefează pregnant lupta pentru progres și pentru libertate internă și externă din acea perioadă. Redactarea proiectului de constituție demonstrează în plus, și în acest caz, adevărul formulat de Lenin că toate revoluțiile burgheze urmăresc crearea unui regim constituțional²³, adică a unui regim care are la bază o lege fundamentală ce garantează libertățile și formele de stat burgheze.

„Constituția rumânilor”, cuprinsă în ultimul articol al „Actului de numire al suveranului rumânilor”, conține o serie de puncte sau paragrafe indicate prin literele a—r. Faptul că în textul punctului r se face trimitere la un punct t care se afla într-un fragment pierdut constituie o dovadă în sensul că proiectul era alcătuit din mai multe puncte decât cele conservate; prin urmare, că textul lui nu ne-a parvenit integral. Reconstituirea prevederilor mai importante din unele puncte cuprinse în textul încă neafiat se poate face pe baza anumitor precizări sau referințe, existente în diverse corespondențe păstrate. Textul cuprinde două versiuni juxtapuse: una română, alta franceză, între care deosebirile sînt foarte mici (ele vor fi semnalate pe parcurs). La redactarea versiunii franceze, contribuția lui Félix Colson, secretar al consulatului francez din București și autor ulterior al unor prețioase scrieri despre țările române, a fost esențială. El pare să fi colaborat cu Cîmpineanu și la formularea tehnică a unora din prevederi.

Constituția începe prin a arăta, la punctul a, că statul proiectat al Țării Românești este o țară a libertății, un „loc slobod” pentru toți cei care locuiesc în el și proclamă, în același punct, inalienabilitatea teritoriului țării. Din capul locului, deci se relevă caracterul progresist al actului și orizontul național al autorului. Prima parte a punctului a este, evident, o expresie a liberalismului, a curentului ideologic exprimînd concepția economică și politică progresistă pentru acea vreme, elaborată de ideologii burgheziei în ascensiune în cursul luptei contra feudalismului și absolutismului monarhic, prin care, preconizîndu-se egalitatea în drepturi a oamenilor și a națiunilor, proclamîndu-se libertățile cetățenești și urmărîndu-se garantarea drepturilor individuale față de arbitrarul guvernamental, se adopta ideea instaurării regimului constituțional-parlamentar, a limitării puterii suveranului prin parlament, a independenței puterilor legiuitoare

²³ V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 16, București, Edit. politică, 1963, p. 14.

și judecătorească față de cea executivă, iar în economie acea a liberei concurențe și a neintervenției statului. A doua parte a acestui punct reprezintă o valorificare a dreptului istoric, care pretinde menținerea integrității teritoriului locuit și stăpînit de veacuri de o națiune și se opune acaparării unor părți ale acelui teritoriu de către alte state sub pretextul primatului forței.

În punctele imediat următoare se proclamă drepturile omului și cetățeanului. Este obișnuita declarație de drepturi, exprimată în unele cazuri separat, în acte aparte, cuprinsă apoi în textul constituțiilor și proiectelor de constituții burgheze.

În primul rînd ²⁴ se tratează despre egalitate, precizîndu-se că toți românii sînt egali în fața legii („deopotrivă înaintea pravilii”), toți sînt admisibili („priumiți”) în posturile civile și militare, toți contribuie la sarcinile statului așa cum va stabili „Adunarea nației”. Prin proclamarea cu prioritate a egalității tuturor claselor în fața legii, funcțiilor și impozitelor și prin acordarea atribuției fixării impozitelor în competența unei Adunări reprezentative a întregii națiuni, proiectul caută să desființeze în primul rînd racila cea mai evidentă și mai gravă a vechiului regim feudal: inegalitatea între persoane, provenită din apartenența de clasă în ce privește situația politică și juridică. Am subliniat mai sus (la nota 19) că modul de repartizare a dării extraordinare percepute în vederea răscumpărării tributului este de asemenea o aplicare a principiului egalității. O aplicare a aceluiași principiu formează și prevederea introducerii votului universal, care forma o idee scumpă lui Cîmpineanu (vezi mai jos).

Apoi ²⁵, proiectul proclamă și încearcă să formuleze garanții privind libertatea omului sub unele din multiplele ei aspecte: libertatea individuală, libertatea tiparului, libertatea cuvîntului. În ce privește primul aspect, se prevede că libertatea individuală este garantată, că nimeni nu poate fi urmărit și arestat decît în cazurile prevăzute de lege și după formele prescise de ea, că nimeni nu poate fi pedepsit înainte de a fi judecat. Libertatea tiparului este garantată prin prevederea că toți românii au dreptul de a publica și a tipări părerile lor. Se stabilește totodată că toți românii sînt răspunzători, potrivit prevederilor legii, pentru scrierile, cuvintele și faptele lor, lăsîndu-se legilor speciale precizarea cazurilor și modalităților răspunderii. Prin specificarea privitoare la „cuvintele” lor se subînțelege libertatea cuvîntului, în limitele ce se vor determina de legile ordinare. Prin specificarea privitoare la „faptele” lor, completată cu interdicția menționată a urmăririi și a arestării în afara cazurilor prevăzute de lege, se exprimă principiul fundamental de drept penal „nullum crimen sine lege”. Tot o aplicare a principiului libertății formează și preconizarea eliberării clăcașilor din raporturile de servitute feudală (despre care vezi mai departe). În afară de *libertatea personală*, cu care se ocupă în proiect, Cîmpineanu și ceilalți membri ai Partidei naționale erau preocupați în cel mai înalt grad de realizarea și asigurarea *libertății naționale*, a libertății întregului din care făcea parte fiecare român, care pentru ei forma o condiție a celei dintîi și în vederea căreia era preconizată o suită de măsuri

²⁴ Pct. b al proiectului.

²⁵ Pct. c și d.

în „Actul de unire și independență” și în „Actul de numire a suveranului rumânilor”: ruperea legăturii cu Poarta, răscumpărarea tributului, tortificarea țării, războiul de eliberare, încheierea de alianțe etc.

În continuare, după valorificarea în modul arătat a lozincii revoluționare burgheze: *liberté, égalité, fraternité*, se procedează la trasarea liniilor fundamentale ale organizării de stat, aplicându-se în mod original principiul burghez al „separației puterilor” în stat (în realitate, puterea de stat fiind unică, este vorba de repartizarea formelor de activitate ale statului pe ramuri de organe). Acest principiu, cum se știe, în faza de început a ridicării burgheziei a avut un rol progresist, urmărind limitarea absolutismului monarhic și îngrădirea unei „puteri” prin celelalte, prin atribuirea fiecăreia unor organe diferite, neatrânate unul de altul, lucrând independent și controlându-se reciproc, dar cu timpul a suferit devieri esențiale, diferite după loc și accentuate tot mai mult cu trecerea timpului, pe măsura dezvoltării situației interne și internaționale.

În primul rând²⁶, se delimitează drepturile și obligațiile conducătorului statului, „suveranul rumânilor”, precizându-se că persoana acestuia este inviolabilă, că lui îi aparține puterea executivă, că el este șeful suprem al statului și în această calitate comandă armata (forțele de uscat și navale: „puterile de uscat și de apă”), declară războiul, încheie pacea, încheie tratatele de alianță și de comerț, numește în toate funcțiile de administrație publică, elaborează regulamentele și ordonanțele necesare pentru executarea legilor. Despre modul dobândirii tronului nu se tratează în proiect; el a fost însă prevăzut în „Actul de unire și independență” și — mai pe larg și mai precis — în „Actul de numire a suveranului”. Se preconizează acolo, pentru înființarea suveran al statului național independent, o procedură extraordinară: alegerea sa (fără determinarea mai de aproape a procedurii alegerii), iar pentru suveranii următori, ca procedeu obișnuit, succesiunea în baza principiului eredității (cu scopul, mărturisit, al evitării competițiilor și a ingerințelor străine ocazionate de acestea).

Puterea legislativă aparține cumulativ suveranului și Reprezentanței naționale; se prevede expres că suveranul nu o poate exercita singur, pe lângă inițiativa lui fiind necesar consimțământul („priimirea”, care se subînțelege că se efectuează prin vot) al Reprezentanței naționale. Șeful statului sancționează și promulgă legile.

În ce privește puterea judecătorească, se prevede că ea emană de la suveran, dreptatea dându-se în numele său de către magistrați. Se preconizează inamovibilitatea magistraților. Sentințele tribunalelor se vor iscăli numai de către judecătorii care le-au pronunțat. Abaterile („vinele”) judecătorilor se vor pedepsi cu deosebită severitate; definirea și sancționarea lor se vor reglementa prin lege specială. Prin aceste propuneri se urmărește ridicarea nivelului conștiinței, garantarea independenței și înăsprirea răspunderii corpului de magistrați.

În textul francez al proiectului este prevăzut²⁷, și pentru timpuri normale, dreptul suveranului de grațiere și de comutare a pedepselor, care în textul românesc este înscris (nu în proiect, ci în actul introductiv)²⁸

²⁶ Punctele e — j.

²⁷ Pct. h.

²⁸ Art. 5 al „Actului de numire a suveranului”.

numai pentru perioada de început, a constituirii prin luptă a statului. Se mai prevede²⁹ că puterea dictatorială (acordată în primele articole pentru perioada de constituire a statului) se acordă șefului statului și pentru alte vremuri de război, survenite după constituirea statului.

Înscrind-se obligația moștenitorului tronului ca la suirea pe tron să jure în fața Reprezentanței naționale că va observa cu fidelitate Constituția, se consacră implicit forma de monarhie constituțională a noului stat³⁰. Această prevedere reliefează constituționalismul autorilor (inclusiv al autorului principal), concepția constituționalistă de care au fost stăpâniți și revoluționarii de la 1848 (cf. Petiția națională de la Blaj, pct. 15, Proclamația de la Islaz, pct. 22, și Proiectul de constituție al lui Kogălniceanu), concepție care postulează conducerea statului pe baza unei legi fundamentale cu caracter de „lege a legilor”.

Se precizează³¹ că suveranul va beneficia de o listă civilă votată de Reprezentanța națională. Stabilirea în acest mod a listei civile (nu prin actul fundamental) avea drept scop, în concepția autorilor proiectului, putința adaptării cuantumului ei nu numai la nevoile suveranului, dar și la posibilitățile poporului, la resursele țării. Se preconizează, în vederea stimulării realizărilor în diferite domenii, crearea unui ordin de onoare civil și militar³², prin care — se subînțelege — suveranul urma să recompenseze moral meritele unor cetățeni față de patrie.

Proiectul prevede apoi³³ responsabilitatea miniștrilor și a tuturor funcționarilor („considerați „aghenții suveranului”) pentru actele îndeplinite de ei în exercițiul funcțiunii. Se acordă numai reprezentanților națiunii dreptul de a acuza pe miniștri și de a-i traduce în fața tribunalelor țării.

Concepția privind modul constituirii și alcătuirii Adunării („Reprezentanța națională”) este de caracter democratic. Aceasta reprezintă pe toți românii, fără distincție³⁴. Deoarece textul proiectului nu ne-a parvenit în întregime, lipsind o filă, modul alegerii Reprezentanței naționale îl putem stabili numai în baza unei scrieri a lui Félix Colson, care ne informează că „toți românii, fără excepție, în vîrstă de 25 de ani, trebuiau să fie electori și eligibili” și că ideea de a introduce în România votul universal umplea de entuziasm pe Cîmpineanu³⁵.

Printre atribuțiile, drepturile și obligațiile Reprezentanței naționale se mai înscriau în proiect : aprobarea („priimirea”) impozitelor la cererea suveranului, cu prevederea expresă că „în timp de pace” nici un impozit

²⁹ Pct. i al proiectului de constituție.

³⁰ Pct. j.

³¹ Pct. p.

³² Pct. k.

³³ Pct. t.

³⁴ Pct. q. Ideea că un deputat reprezintă nu numai pe alegătorii din circumscripția electorală în care a fost ales, ci pe toți cetățenii statului, că el e „reprezentant al națiunii”, rezultă și din alte proiecte de constituție din acea perioadă (de exemplu proiectul lui Kogălniceanu de la 1848, despre care vezi studiul subsemnatului : *Proiectul de constituție al lui Mihail Kogălniceanu de la 1848*, dezvoltare a unei comunicări științifice anterioare, în curs de publicare). Această concepție atrăgea însă consecința că, nefiind considerat ca reprezentînd exclusiv pe alegătorii din circumscripția respectivă, deputatul nu putea fi revocat de către aceștia în cazul cînd activitatea sa nu corespundea voinței lor.

³⁵ Despre această scriere, vezi Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 224, nota 1. Concepția lui Cîmpineanu privind votul universal era, așadar, mai avansată decît cea a ideologilor de pînă atunci și chiar decît a multora din cei de la 1848.

nu poate fi prelevat fără acordul ei (precizare care justifică interpretarea dată de noi mai sus cu privire la modul de fixare a impozitelor în timp de război); votarea anuală a bugetului și revizuirea aplicării lui (cu alte cuvinte controlarea, verificarea efectuării cheltuielilor votate prealabil); controlul tuturor actelor de administrație ale miniștrilor, fie că ele privesc administrația internă sau relațiile externe (cu consecința sus-menționată a traducerii în fața justiției); întocmirea de rapoarte către șeful statului în legătură cu tot ce atinge interesul general; primirea de petiții („jălbi”) de la particulari (prin acest din urmă aspect se consacră implicit dreptul de petiționare al cetățenilor, neînscris expres în partea despre drepturi și libertăți a proiectului). În scopul întăririi poziției lor și al asigurării libertății opiniilor lor, se prevede că membrii Reprezentanței naționale sînt inviolabili și că ei nu pot fi trimiși în judecată decît după ce Adunarea autorizează arestarea lor ³⁶.

Printre altele, proiectul preconizează și înființarea, în afară de armata permanentă, a unei gărzi naționale ³⁷, propunere care va fi înscrisă ulterior în toate programele și proiectele de la 1848. De asemenea, tot în legătură cu organizarea militară, el preconizează și înființarea unei flote („putere de apă”, în textul francez „marine”) cu cheltuiala statului. Aceste prevederi evidențiază grija specială a autorului principal al actului, militar (colonel) în armata Țării Românești, de a înzestra țara cu toate categoriile ostășești cunoscute atunci, prin urmare de a întări puterea de apărare a țării, scop care se reliefează și din prevederea, amintită mai sus, a construirii unui sistem de „cetăți”, adică de fortificații militare.

Proiectul mai stabilește și obligația pentru suveran de a publica, la șase luni după recunoașterea independenței, un corp complet de legi publice, civile și penale (textul francez e într-o cîtva diferit și mai complet la acest punct, precizînd : „un corps complet de lois publiques, civiles, commerciales, administratives et militaires”), legi care vor intra în vigoare prin promulgarea numai de către șeful statului, dar vor fi revizuite din zece în zece ani cu consimțămîntul Reprezentanței naționale ³⁸. Proclamația de la Islaz și, după ea, proiectul de constituție al lui Kogălniceanu aveau să preconizeze în mod analog, la 1848, o revizuire periodică (din 15 în 15 ani), însă numai a legii fundamentale. În esență, ideea revizuirii legislației, înscrisă de Cimpineanu și apoi de revoluționarii de la 1848 în proiectele lor, forma o recunoaștere a necesității adaptării legislației la nevoile în continuă dezvoltare ale bazei social-economice. Ceea ce forma o inadvertență în formularea concretă a acestei idei era periodizarea la date fixe prestabilite a operațiunii de revizuire, concepție care nu poate fi aplicabilă în domeniul vieții sociale, în cuprinsul căreia transformările calitative și chiar cantitative nu pot fi legate de termene. Pe de altă parte, prin prevederea numai a promulgării de către suveran, proiectul slăbește rolul Adunării și întărește rolul inițial al șefului statului.

Că această situație era însă concepută ca temporară, rezultă atît din prevederile examinate pînă aici, cît și din acordarea dreptului pentru toți românii ca, după șase luni de la recunoașterea independenței, să chibă

³⁶ Punctele *m*, *q* și *r* ale proiectului.

³⁷ Pct. *n*.

³⁸ Pct. *o*.

zuiască și să dezbată (se subînțelege : prin reprezentanții lor) asupra propunerilor care li se vor face de către miniștri (se trimite la un punct ³⁹ care se afla pe paginile pierdute).

În ce privește situația țărănimii clăcașe, care forma în acel moment o problemă centrală a societății noastre, în textul parțial care ne-a rămas nu e cuprinsă vreo prevedere, însă se afla fără îndoială în fragmentul dispărut al textului. Faptul rezultă din aceeași scriere a lui Félix Colson, care ne raportează că, potrivit concepției lui Cîmpineanu, toți țărani deveneau liberi și posesori ai pământurilor comunale și că toate comunele erau înzestrate cu partea de sol care le revenea potrivit vechiului obicei (deci nu în măsura redusă prevăzută de Regulamentul organic, ci conform obiceiului anterior) ⁴⁰, parte de care, în consecință, moșierii urmau să fie expropriați.



În esență, proiectul de constituție elaborat cu colaborarea largă și efectivă a lui Cîmpineanu, împreună cu „Actul de numire a suveranului rumânilor”, cu care se află reunit într-un singur document prin formă și e sudat prin conținut, formează o încercare de traducere în măsuri practice organizatorice a principiilor declarației cuprinse în „Actul de unire și independență” al Partidei naționale. El reprezintă un act cu conținut revoluționar, cu multiple aspecte progresiste, care aspira la obținerea libertății și independenței, la înfăptuirea emancipării sociale și politice a poporului nostru. În acest sens, el propunea măsuri precise în vederea realizării și organizării statului național unit și independent proiectat, măsuri atît pentru timpul luptei armate de cîștigare a neatinării, cît și pentru perioada următoare dobîndirii și garantării acesteia, cînd conducerea, inițial autoritară, trebuia să devină burghezo-democratică, cu sistem parlamentar, cu forma de stat : monarhia constituțională.

Este unicul proiect românesc de constituție care a prevăzut făurirea unui stat democratic printr-o luptă de cîștigare a libertății și independenței — luptă ce n-ar fi putut începe decît ca urmare a unei mișcări revoluționare desfășurate în vederea dobîndirii puterii — și a înscris măsuri și reguli tranzitorii pentru faza inițială a procesului de constituire a noului stat. Prin această latură, proiectul de constituție al lui Ion Cîmpineanu cu partea introductivă a sa : actul de numire a suveranului, prezintă un caracter original și un aspect distinctiv, aparte, între toate proiectele de constituție și programele de reforme elaborate în țările române în perioada destrămării feudalismului.

În restul prevederilor sale, acest proiect prezintă caractere comune cu celelalte proiecte de constituție din acea perioadă. Consacrînd principiile ideologiei burgheze „clasice” : al separației puterilor, al suveranității naționale, al supremației legii, al regimului reprezentativ, al responsabilității funcționarilor publici, al libertății și egalității omului și cetățeanului etc., el se ridică la nivelul proiectelor de caracter înaintat care aveau să fie elaborate cu un deceniu mai tîrziu, în focul revoluției din 1848, depășind ca viziune proiectele precedente și contemporane.

³⁹ Pct. 1.

⁴⁰ Textul la Cornelia Bodca, *op. cit.*, p. 224, nota 1.

L'ÉTROIT RAPPORT ENTRE LE PROJET DE CONSTITUTION DE IOAN CÎMPINEANU, SON ACTION VISANT À L'ACCOMPLISSEMENT DE L'UNITÉ NATIONALE ET L'IDÉOLOGIE SOCIO-POLITIQUE DE SON ÉPOQUE

RÉSUMÉ

La présente étude porte sur le projet de Constitution élaboré en 1838 par Ioan Cîmpineanu et ses collaborateurs, étroitement lié à son action visant à l'accomplissement de l'unité nationale et à l'idéologie socio-politique de l'époque à laquelle il a vécu.

Dans une courte introduction, où il présente ce projet dans le contexte de l'idéologie du temps, l'auteur fait ressortir l'importance des actions à caractère revendicatif déployées sur le plan idéologique, actions enregistrées durant la période de désagrégation du système féodal, en tant que moyens d'expression des conceptions socio-politiques et juridiques de cette étape de développement de la société sur le territoire de la Roumanie.

Dans une première partie, l'on examine la conjoncture sociale, économique et politique, l'évolution idéologique et les circonstances historiques qui ont déterminé ou influencé l'élaboration du projet, étant précisé que dans celui-ci s'est concrétisée une bonne part du programme du Parti national de Valachie, axé sur deux idées directrices : le progrès social d'une part et de l'autre la liberté et l'indépendance.

Après avoir relevé la place de choix occupée par Ioan Cîmpineanu dans l'action politique nationale de son temps, l'auteur fait ressortir le rôle joué par la jeune génération de 1848 — enthousiaste au début de son activité en 1838 — dans l'élaboration de ses plans et l'appui qu'elle a accordé à cette action.

Dans la deuxième partie de l'étude l'on examine le système d'organisation de l'Etat proposé dans le projet, les principes sur lesquels il repose et les éléments juridiques dont il est construit. Etant précisé que le système en question se fonde sur les principes de l'idéologie bourgeoise « classique » (la séparation des pouvoirs, la souveraineté nationale, la suprématie de la loi, le régime représentatif, la responsabilité des fonctionnaires publics, la liberté et l'égalité de l'homme et du citoyen, etc.), on souligne que le projet poursuivait la création d'un Etat national, unifié, indépendant et constitutionnel.

L'auteur souligne en conclusion que le projet de constitution représente, à côté de « L'acte de nomination du souverain des Roumains » auquel il est soudé par la forme et le contenu, un acte progressiste à caractère révolutionnaire, l'unique acte de l'époque ayant envisagé la création d'un Etat roumain démocratique par une lutte mise au service de la liberté et de l'indépendance, acte qui surpasse, quant à la vision politique, les projets précédents, en s'élevant au niveau des programmes élaborés au feu de la révolution de 1848.

EVOLUȚIA LUCRĂRILOR DE EXPROPRIERE ȘI ÎMPROPRIETĂRIRE OPERATE ÎN BAZA LEGILOR DE REFORMĂ AGRARĂ DIN 1921

DE

D. ȘANDRU

În iulie 1921, textele legilor pentru expropriere și împrumietărire au fost publicate în „Monitorul oficial”¹. Cu acest act se încheia, după o perioadă de peste patru ani de la deschiderea ei, una din etapele reformei agrare : aceea a legiferării.

Pentru ca reforma agrară să se soldeze cu rezultate pozitive și imediate, se impunea cu necesitate, între altele, executarea într-un timp cât mai scurt posibil a operațiilor de expropriere și împrumietărire, astfel ca pe această cale să se asigure o stabilitate în noua structură a proprietății.

La 1 ianuarie 1922 lucrările de aplicare a reformei, în baza legilor din 1921, au intrat în stadiul execuției practice. Proprietățile funciare, care nu fuseseră supuse exproprierii prin decretule-legi din 1918 și 1919 și care, în virtutea dispozițiilor din legile pentru reforma agrară, formau obiectul judecății instanțelor de expropriere, treceau în proprietatea statului, care urma să le distribuie la împrumietărire individuală celor îndreptățiți a primi pământ sau ca pășune ori pădure comunală. Această operație, aparent simplă, a suferit însă amânări continue, astfel că lucrările de expropriere și, mai cu seamă, cele de împrumietărire nu au putut fi încheiate în multe comune nici după două decenii de la intrarea în vigoare a legilor agrare.

În articolul de față ne propunem să urmărim evoluția lucrărilor de reformă agrară realizate în baza legilor din 1921. Abordarea, într-un articol, a acestei teme nu ne permite să luăm în dezbateri întregul complex de factori care au determinat sau au influențat operațiile de expropriere și împrumietărire. Pe acest considerent, ne vom opri numai asupra activității desfășurate de instanțele de judecată și de organele de execuție tehnică, fără a analiza, în mod detaliat, componența și procedura lor.

¹ Vezi „Monitorul oficial”, nr. 82 din 17 iulie 1921 ; nr. 93 din 30 iulie 1921.

Una din cauzele care au făcut ca reforma agrară să se prelungească pe o perioadă de peste două decenii trebuie căutată în sistemul de lucru impus de legiuitor. Legile agrare fixau o procedură amplă a exproprierii și împrumietării, la realizarea căreia trebuiau să colaboreze un număr relativ mare de instituții centrale sau locale.

Sarcina coordonării reformei era încredințată Casei centrale a cooperației și împrumietării sătenilor, înființată în ianuarie 1919². Ca organe de judecată s-au creat instanțe speciale. Asupra imobilelor expropriabile hotărau, în primă instanță, comisiile de ocol; părțile interesate aveau dreptul de a ataca, prin cereri de recurs, aceste hotărâri la instanța județeană sau regională; hotărârile comisiilor județene sau regionale puteau fi atacate la Comitetul agrar, care era instanța supremă în materie de reformă agrară. Organele de împrumietare erau similare celor de expropriere; aici exista în plus însă Comitetul local³.

Pe lângă aceste instanțe speciale, create în baza legilor din 1921, curțile de apel aveau calitatea să judece apelurile asupra prețului pământului stabilit prin hotărârile de expropriere și împrumietare. Deși pînă în 1932 problemele de reformă agrară nu formau obiectul instanțelor de drept comun, ele puteau judeca – și materialele documentare confirmă acest fapt⁴ – anumite litigii generate de aceasta.

Ca organ central de execuție a lucrărilor tehnice se creează, în 1919, dependent de Casa centrală a cooperației și împrumietării, Direcția cadastrului, cu inspectoratele cadastrului în subordine⁵.

În realizarea reformei agrare, sarcini importante reveneau Consiliului tehnic al Casei pădurilor din Ministerul Agriculturii și Domeniilor, consilieratelor agricole, prefecturilor, primăriilor și altor instituții.

În decursul anilor, în structura și în competența unor organe au survenit numeroase transformări⁶. Dintre toate, cea mai importantă, care a adus modificări esențiale în sistemul de lucru, a fost cea realizată în baza Legii din 2 noiembrie 1932, cînd instanțele specializate în judecarea proceselor de reformă au fost desființate, sarcinile lor fiind preluate de către instanțele de drept comun⁷.

S-ar găsi dacă s-ar stabili o legătură directă între cadrul de judecată fixat de legiuitor în 1921 și intenția cercurilor conducătoare din România de a amîna, pe această cale, definitivarea exproprierii și împrumietării.

² Vezi „Monitorul oficial”, nr. 225 din 3 16 ianuarie 1919.

³ Ibidem, nr. 82 din 17 iulie 1921; nr. 93 din 30 iulie 1921.

⁴ Vezi Arh. Ist. Cent., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu-Sărat, dos. 45 1930, f. 12; jud. Hunedoara, dos. 303/1931–1938, f. 11–12; Arh. St. Deva, fond. Consilieratul agricol al județului Hunedoara, dos. 2/1931, f. 43; „Dimineața” din 12 iulie 1928 și din 20 august 1928.

⁵ „Monitorul oficial”, nr. 225 din 3/16 ianuarie 1919.

⁶ Vezi ibidem, nr. 291 din 26 martie 1922; nr. 80 din 20 aprilie 1921; nr. 68 din 25 martie 1925; nr. 169 din 2 august 1929; nr. 255 din 2 septembrie 1936; nr. 82 din 6 aprilie 1939; „Dezbaterile Adunării deputaților”, ședința din 22 mai 1923, p. 2154; ședința din 26 noiembrie 1923, p. 258; ședința din 15 decembrie 1926, p. 387; ședința din 11 februarie 1928, p. 1 163; „Buletinul agriculturii”, București, an. IV (1923), vol. I, nr. 1–3, ianuarie–martie, p. 5; Emil Petrini, *Reforma agrară în Ardeal*, în „Viața agricolă”, an. XX (1929), nr. 9–10 din 1–15 mai, p. 265–267, 270; Mircea Georgescu, *Reforme agrare. Principii și metode în legiuirile române și străine*, București, „Bucovina”, I. E. Torouțiu, 1943, p. 59.

⁷ „Monitorul oficial”, nr. 257 din 2 noiembrie 1932.

Este drept că soluția arendării către obștile sătești a pământului expropriat în vechea Românie, în baza decretului-lege nr. 3 697/1918, care urmărea de fapt menținerea pentru o vreme îndelungată a acestui sistem de exploatare a pământului, a fost susținută în anii 1918—1920 de către numeroși oameni politici și chiar de către unii specialiști din domeniul agriculturii⁸. Reacția țărănimii, dornică de a deveni proprietară deplină asupra pământului expropriat⁹, a silit însă cercurile conducătoare să abandoneze această formulă și să legitimizeze distribuția terenului în proprietatea individuală a sătenilor îndreptățiți la împrumut.

Soluția împrumutării individuale, odată acceptată, trebuia înfăptuită într-un timp scurt, pentru a nu produce perturbații agriculturii. Numeroși agronomi sau oameni politici, unii dintre ei cu influență și chiar cu funcții de conducere în partidele din care făceau parte, au sesizat cu suficientă clarviziune perspectiva scăderii producției agricole în faza de tranziție a pământului de la moșieri către țărănime¹⁰. Cum reforma se realiza și într-o perioadă când întreaga economie a țării era dezorganizată de pe urma războiului, ei vedeau posibilă depășirea acestor dificultăți prin modernizarea agriculturii și prin crearea unei stabilități cât mai grabnice în sistemul proprietății.

Pe de altă parte însă, cercurile guvernante, căutând să prevină criticile referitoare la încălcarea dreptului de proprietate, au impus o procedură conformă cu principiile care-l sprijineau. Trecerea proceselor de expropriere și împrumutării prin mai multe complete de judecată, departe de a duce la aplicarea spiritului și literei legii de reformă agrară, a permis adeseori marilor proprietari să eludeze legea, cu concursul nemijlocit al instanțelor. Este suficient numai să menționăm în această direcție că pînă în 1926 un număr de circa 5 000 de mari proprietăți au format de cite două ori obiectul dezbaterilor celor trei instanțe de expropriere¹¹, fapt ce constituia o abatere de la principiul de drept burghez al autorității de lucru judecat.

Instanțele de judecată, deși au decis, în primii ani de după intrarea în vigoare a legilor agrare, asupra unui număr mare de cazuri de expropriere, adeseori au complicat, prin procedura și prin conținutul hotărîrilor emanate, chestiunea exproprierii și împrumutării din multe sate, comune

⁸ Vezi Const. Garoflid, *Chestia agrară în România*, București, 1920, p. 285, 290; Ernest Grintzesco, *Le problème de redressement agricole en Roumanie*, Bucarest, 1931, p. 75; Mitiță Constantinescu, *Politică economică aplicată. Agricultură, economie rurală, cooperafie*, vol. II, București, 1943, p. 7.

⁹ Vezi Tr. Lungu și M. Rusenescu, *Acțiuni de luptă ale țărănimii din România între 1917—1921*, în „Studii”, 1961, nr. 2, p. 308—310; Arh. St. Tg.-Jiu, fond. Camera agricolă a județului Gorj, dos. 22 1919, f. 139—142; Arh. St. Fălticeni, fond. Prefectura județului Suceava, Serv. Ad-tiv, dos. 1 1919—1923, f. 13, 75.

¹⁰ Vezi G. Ionescu-Șișești, *Reforma agrară în România*, București, 1920, p. 15; Ernest Gayraud, *Reforma agrară și situația economică și financiară a țării*, în „Viața agricolă”, an. XI (1920), nr. 2 din 15 ianuarie, p. 45—46; George Cipăianu, *Întrirea reformei agrare asupra producției agricole în România întregită*, în „Arhiva pentru știință și reformă socială”, București, an. II (1921), nr. 4, ianuarie, p. 513—514; Const. I. C. Brătianu, *Agricultura în România de ieri și în România de mâine*, București, 1919, p. 44—45.

¹¹ A. Nasta, *Reforma agrară și problemele agricole ale viitorului*, București, 1926, p. 5.

sau chiar județe, creînd situații și conflicte între părțile interesate care n-au mai putut fi soluționate în mod practic ¹².

Adeseori, cercurile guvernante au luat, în decursul anilor, măsuri menite să determine o accelerare în ritmul de lucru al organelor reformei. Avînd un caracter limitat și fiind, parțial și nu o dată, anihilate de înșiși factorii care trebuiau să le aplice sau să le coordoneze, uneori chiar de către guverne, ele au dat, în majoritatea cazurilor, rezultate nesatisfăcătoare. Astfel, contradicția dintre încercările cercurilor guvernante de a definitiva reforma agrară, pentru a permite o stabilizare a proprietății, și caracterul limitat al măsurilor inițiate pentru desăvîrșirea ei apare evidentă și ea subliniază neputința acestora de a desăvîrși un act a cărui necesitate o recu-noșteau.

După numai patru ani de la începerea lucrărilor de exproprierie și împrumietărire, la 1 ianuarie 1926, guvernul liberal Brătianu a declarat reforma agrară încheiată. Declarația sa se fonda pe realitatea că pînă la acea dată comisiile de fond din vechiul regat și Bucovina decisese asupra tuturor cazurilor de exproprierie, încetîndu-și, astfel, activitatea ¹³. La 1 iunie 1927, și instanțele similare din Transilvania au terminat procesele izvorîte din exproprierie ¹⁴.

Acolo unde comisiile de ocol sau județene decisese asupra exproprierii, pămîntul a intrat în folosința provizorie a țăranilor. Conform cifrelor consilieratelor agricole județene referitoare la stadiul aplicării reformei agrare, pînă în anul 1925, în multe județe, mai ales din Transilvania, o parte însemnată din terenul expropriabil continua încă să se afle în mîinile marilor proprietari. Astfel, în județul Caraș-Severin, din 780 386 iugăre se expropriaseră numai 154 388 de iugăre ¹⁵; în județul Alba, din 157 407 iugăre — doar 81 732 de iugăre ¹⁶; în județul Sălaj, din 222 135 iugăre, se expropriaseră doar 117 582 de iugăre ¹⁷ etc. ¹⁸. În 1926, cînd guvernul Brătianu a declarat încheiate lucrările de reformă agrară, peste 40% din suprafața supusă exproprierii în întreaga țară se afla în stăpînirea marilor proprietari ¹⁹.

La acea dată, majoritatea hotărîrilor de exproprierie nu erau definitive și executorii atît timp cît părțile interesate le atacaseră la Comitetul

¹² Vezi, în legătură cu aceasta, situațiile din comunele Babadag, județul Constanța (Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Constanța, doc. 121/1930—1931, f. 2—4); Boarța, județul Tîrnava Mare (ibidem, jud. Tîrnava Mare, dos. 33/1930, f. 38); Tulgheș, județul Ciuc (ibidem, jud. Ciuc, dos. 130/1933—1934, f. 6 și urm.); Izvoarele, județul Mehedinți (ibidem, fond. Comitetul agrar, jud. Mehedinți, dos. 2/1931, f. 27—30); Bunești, județul Suceava (ibidem, jud. Suceava, dos. 2/1931, f. 8, 23—24); Miercurea Sibiului, județul Sibiu (ibidem, jud. Sibiu, dos. 89/1923, f. 11—42); Găvana, județul Argeș (ibidem, jud. Argeș, dos. 28 1923, f. 3, 7, 15, 17); „Dezbaterile Adunării Deputaților”, ședința din 14 decembrie 1923, p. 541.

¹³ A. Nasta, *op. cit.*, p. 4.

¹⁴ Vezi Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, Ardeal, Generale, dos. 8/1926—1928, f. 260—263; „Cuvîntul agronomilor”, București, nr. 2 din 1 februarie 1926, p. 34.

¹⁵ Arh. Ist. Centr., fond. Comitet agrar, jud. Caraș-Severin, dos. 74/1925, f. 7 și urm.

¹⁶ Ibidem, jud. Alba, dos. 2/1924, f. 2—26.

¹⁷ Ibidem, jud. Sălaj, dos. 37/1924, f. 2—33.

¹⁸ Vezi ibidem, jud. Bihor, dos. 56/1924, f. 8—22; Arh. St. Tg.-Jiu, fond. Camera agricolă a județului Gorj, dos. 974/1925, f. 28; „Socialismul” din 1, 3 și 9 februarie 1924; N. Adăni-loaie și I. Dîrdală, *Acțiuni țăărănești în Bucovina în perioada aplicării reformei agrare din 1921*, în „Studii”, 1963, nr. 4, p. 873—874.

¹⁹ A. Nasta, *op. cit.*, p. 4—6; Gh. Z. Ionescu, *Cu privire la tergiversarea aplicării reformei agrare din 1921*, în *Studii și articole de istorie*, vol. XIII, București, 1969, p. 218 și urm.

agrari și cît acesta nu decisese asupra lor. Instanța supremă în materie de reformă agrară judecase, de la 1 noiembrie 1922 pînă la sfîrșitul anului 1926, numai 7 000 din totalul de 15 000 de dosare de expropriere supuse revizuirii²⁰. La 1 iunie 1927, directorul Casei centrale a cooperației și împrumutării sătenilor recunoștea că, pînă la acea dată, Comitetul agrar nu se pronunțase asupra celor 6 000 de mari proprietăți expropriabile din Transilvania, astfel că în această provincie exproprierea nu primise pe nici una din moșii o formă definitivă²¹.

Deși în anii următori Comitetul agrar a hotărît asupra majorității cererilor de expropriere, la desființarea sa, survenită la 2 noiembrie 1932, continuau totuși să rămînă un număr ridicat de dosare nerezolvate²². În 1931—1932, de pildă, în arhivele sale se aflau nesoluționate încă, numai dintr-un județ, Maramureș, 134 de dosare de expropriere, unele dintre ele înregistrate la forul suprem din 1922, care reprezentau o treime din totalul moșierilor expropriați aici²³.

Trecerea, cu începere de la 2 noiembrie 1932, a proceselor de expropriere, ca de altfel și a celor de împrumutării, în competența instanțelor de drept comun, cu scopul de a determina o accelerare în mersul reformei, a dat, de multe ori, rezultate contrare, ducînd la reluarea de la început a dezbaterilor și la prelungirea unor procese pînă în anii celui de-al doilea război mondial.

În întreaga perioadă de executare a operațiilor reformei agrare a existat o evidentă rămînere în urmă a lucrărilor de împrumutării²⁴ la toate instanțele de judecată, determinată, pe de o parte, de însăși evoluția exproprierii, iar pe de altă parte de numărul ridicat de cereri înregistrate la comisii. Dacă instanțele de fond au putut, în general, soluționa petițiile țaranilor, în schimb Comitetul agrar a fost depășit în permanență în capacitatea sa de lucru prin volumul acestora. În toamna anului 1923 existau depuse la Comitetul agrar 101 354 de cereri de revizuire ale sătenilor²⁵. Cu toate că în decursul anilor instanța supremă s-a pronunțat asupra multora dintre ele, numărul lor, sporind, prin altele noi, s-a menținut, după 1925, aproape totdeauna în jurul cifrei de 75 000²⁶.

Statisticile oficiale și autorii care au folosit datele oferite de ele menționează că în anii 1922—1924 s-a executat volumul cel mai ridicat de lucrări în materie de reformă agrară, după care an cifrele care atestă stadiul exproprierii oscilează în jurul suprafeței globale de 6 milioane ha,

²⁰ Vezi C. Filipescu, *Evoluția agriculturii românești*, București, 1940, p. 380—381. În privința numărului de cereri judecate, vezi și „Buletinul Comitetului agrar”, București, 1920.

²¹ Vezi Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, Ardeal, Generale, dos. 8/1926—1928, f. 260—263.

²² Ibidem, jud. Severin, dos. 195/1931, f. 64; jud. Tecuci, dos. 29/1930—1931, f. 13; Arh. St. Tg.-Jiu, fond. Camera agricolă a județului Gorj, dos. 3435/1942.

²³ Arh. Ist. Centr., fond. Comitet agrar, Generale, dos. 5/1931, f. 111; fond. Reforma agrară din 1921, jud. Maramureș, dos. 168/1931—1935, f. 64.

²⁴ Vezi A. Nasta, *op. cit.*, p. 4—6; Gh. Z. Ionescu, *op. cit.*, p. 218 și urm.

²⁵ „Dezbaterile Adunării Deputaților”, ședința din 30 octombrie 1923, p. 813; ședința din 21 noiembrie 1923, p. 258.

²⁶ Vezi C. Filipescu, *op. cit.*, p. 380—381. În ianuarie—februarie 1929, de pildă, numai din județul Fălțiceni s-au înregistrat peste 1 200 de plîngeri colective sau individuale legate de împrumutării (cf. M. Rusenescu, V. Tatomir, *Direcția Reformei agrare*, în „Revista arhivelor”, nr. 2/1965, p. 209).

cu diferențe în plus sau minus de la un an la altul, care merg pînă la cîteva sute de mii de ha²⁷, după cum unele proprietăți erau scutite sau expropriate de către instanțe. Între statisticile oficiale ale Ministerului Agriculturii și Domeniilor și între corespondența trimisă de aceeași instituție Consilieratelor agricole județene în legătură cu mersul lucrărilor de reformă agrară există contradicții evidente. Așa cum s-a menționat, pînă la sfîrșitul anului 1926 Comitetul agrar nu se pronunțase nici măcar pentru jumătate din cererile de revizuire legate de expropriere. Or, la 1 ianuarie 1927, statisticile indicau ca expropriată o întindere de 5 962 000 ha²⁸, suprafață aproape egală cu cea expropriată în preajma celui de-al doilea război mondial.

Din punct de vedere juridic, pe moșiile unde țărani erau puși în folosința pămîntului expropriat, prin hotărîri care nu aveau încă o formă definitivă, ei erau arendași ai moșiilor, iar acolo unde foloseau pămîntul expropriat prin hotărîri definitive, ei erau arendași ai statului. Nici chiar pe moșiile unde exproprierea și împrumietărirea erau definitiv judecate țărani nu erau proprietari de drept, atît timp cît operațiile tehnice de defalcare a moșiilor, de măsurătoare și de parcelare cadastrală nu erau îndeplinite. Pînă în anul 1928, totalul moșiilor expropriate și date în debit se ridicau la 10 785, cu 2 860 638 ha, iar a țărănilor împrumietăriși și debițați pentru pămînturile primite era de 1 045 097²⁹. Așadar, și din acest punct de vedere există o neconcordanță între statisticile care stabilesc în 1928 totalul expropriat la 6 008 094 ha și numărul împrumietărișilor la 1 374 623 de țărani³⁰ și datele care atestă stadiul aplicării definitive a reformei în acel an.

Nici chiar aceste moși expropriate prin hotărîri definitive, cu debitele de plată calculate, nu trebuie considerate ca avînd lucrările încheiate, întrucît la unele dintre ele operațiile de parcelare sau prețul fixat erau supuse apelului. Aplicarea pe teren a lucrărilor tehnice de expropriere și împrumietărișire a constituit — așa cum s-a recunoscut — cea mai grea operație a reformei agrare³¹. Cadastrul avea sarcina să efectueze măsurătoarea întregii suprafețe expropriate, să o parceleze în loturi și să o distribuie la împrumietărișire. Această misiune devenea cu atît mai dificilă cu cît situația proprietății funciare nu era cunoscută cu precizie și cu cît marii proprietari au încercat să sustragă întinderi însemnate de teren de la expropriere.

²⁷ Vezi *Relații agrare și mișcări țărănești în România. 1908—1921*, București, Edit. politică, 1967, p. 558—559; „Anuarul statistic al României”, 1925, București, p. 49; „Cuvîntul agronomilor”, București, nr. 2 din 1 februarie 1926, p. 34, 42—43; „Anuarul statistic al României”, 1926, București, p. 54; Leon Proca, *Problema agriculturii românești*, Sibiu, 1931, p. 31—32; A. Frunzănescu, *Evoluția chestiunii agrare în România. Privire istorică. Aspecte actuale. Tendințe*, București, 1939, p. 111; „Argus” din 9 septembrie 1928; „Anuarul statistic al României”, 1928, București, p. 93; Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, 1940, p. 34, 77; Emil Petrini, *La réforme agraire en Roumanie*, Bucarest, 1931, p. 41, 49; G. Cipăianu, *Aplicarea reformei agrare în legătură cu organizarea producțiunii noastre agricole*, în „Democrația”, București, an. XVI (1928), nr. 8—9, august-septembrie, p. 3—5; Arh. Institutului de studii istorice și social politice de pe lângă P.C.R., fond. Casa regală, mapa 22.

²⁸ Vezi *Relații agrare și mișcări țărănești în România...*, p. 588.

²⁹ G. Cipăianu, *op. cit.*, p. 8.

³⁰ Vezi „Anuarul statistic al României”, 1928, București, p. 76.

³¹ A. Nasta, *op. cit.*, p. 6.

Proprietatea funciară pînă la reforma agrară din 1918—1921 era cadastrată numai în Transilvania și Bucovina ³² și nici aici în întregime. Pornind de la această realitate, ministrul agriculturii, Const. Garoflid, afirma, într-un interviu acordat ziarului „Izbînda” din 2 noiembrie 1920, că în cele două provincii, dată fiind cunoașterea precisă a întinderii proprietății expropriabile, lucrările de realizare a exproprierii și împrietăririi se vor executa într-un timp scurt ³³. Previuziunea a fost infirmată de mersul operațiilor de reformă datorită faptului că ea nu pornea de la o cunoaștere reală a stării de lucruri. În anii primului război mondial, în mapele cadastrale de pe lîngă judecătorii de carte funciară n-au mai fost operate toate transformările survenite în cadrul proprietății ³⁴, iar acest proces a continuat și după legiferarea reformei agrare ³⁵.

Faptul a permis ca la măsurătoarea cadastrală efectuată de către operatori să apară, adeseori, o neconcordanță între suprafața declarată de moșieri la comisiile de expropriere și între cea găsită de inginerii geodezi care aplicau lucrările pe teren ³⁶. Suficient de multe în vechiul regat ³⁷, existente însă și în Transilvania și Bucovina, aceste diferențe de suprafețe găsite în plus sau în minus au constituit, de multe ori, cauze ale conflictelor dintre țăranii și marii proprietari și, aproape totdeauna, obiectul justiției în materie de defalcare, măsurătoare și parcelare cadastrală.

De pe urma operațiilor tehnice de aplicare a reformei se nasc numeroase procese care au dus, în multe comune ale țării, la amînarea definitivării împrietăririi pe perioade lungi de timp. Proprietarul moșiei Dulcești, județul Roman, N. Vasiliu-Bolnavu, s-a judecat vreme de zece ani, între 1928 și 1937, pentru modificarea liniei de defalcare, reușind să obțină 61 de amînări, timp în care el a stăpînit în plus o suprafață de 100 ha ce aparținea de drept țăranilor împrietăriți ³⁸; judecarea defalcării moșiei Cimpurile, județul Putna, a lui Al. Zissu, începută în 1929, nu era nici în 1937 încheiată ³⁹; moșiile statului Titulești-Cozieni din comuna Bălinești, județul Buzău, expropriate prin decretul-lege din 1918, se aflau încă la 8 octombrie 1940 în judecata Tribunalului județean Buzău pentru contestarea defalcării ⁴⁰; moșia Albești, județul Argeș, apar-

³² Vezi dr. Pompil Cioban, *Reforme agrare pentru Ardeal, Banat și confiniile militare, în „Democrația”, București, an. VII (1919), nr. 3, aprilie, p. 156; Ion Vasiliu, Agricultura, în Aspecte ale economiei românești. Material documentar pentru cunoașterea unor probleme în cadrul planului economic, Consiliul Superior Economic, 1939, p. 71.*

³³ N. Adărilăoie și I. Dîrdală, *op. cit.*, p. 873—874.

³⁴ Arh. St. Rădăuți, fond. Prefectura județului Rădăuți, dos. 1/1922, f. 153.

³⁵ Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Maramureș, dos. 342/1938—1939, f. 96.

³⁶ Vezi idem, vechiul regat, Generale, dos. 79/1927—1942, f. 132; jud. Putna, dos. 23/1929—1936, f. 43; jud. Rîmnicu-Sărat, dos. 37/1930—1937, f. 5; fond. Comitet agrar, jud. Botoșani, dos. 18 1925, f. 27—30; jud. Dimbovița, dos. 4/1928, f. 12—24; Arh. St. Rădăuți, fond. Prefectura județului Rădăuți, dos. 1/1922, f. 153; Arh. St. Tg.-Jiu, fond. Camera agricolă a județului Gorj, dos. 255/1922.

³⁷ În august 1937 în județul Putna, de pildă, se aflau în judecată la instanțe 17 contestații de măsurătoare (Arh. St. Focșani, fond. Prefectura județului Putna, dos. 64/1937).

³⁸ Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Roman, dos. 81/1934—1937, f. 11—12, 22.

³⁹ Arh. St. Focșani, fond. Prefectura județului Putna, dos. 64/1937.

⁴⁰ Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Buzău, dos. 15/1925—1943, f. 13.

ținind Eforiei spitalelor civile din București, expropriată de Comisia de ocol la 13 iulie 1922 și distribuită ulterior la împrăștiere, a obținut sentința de rectificarea a defalcării, rămasă definitivă, abia la 14 august 1943⁴¹.

Efectul nedefinitivării acestor operații s-a răsfrânt asupra situației materiale a țărănimii, care a continuat, din această cauză, să plătească ani în șir arendă asupra pământului. Pe de altă parte, menținerea țărănilor pe loturi, sub formă de folosință provizorie, și pericolul ce exista de a fi scoși de pe ele, prin retrocedarea unor cote de pământ foștilor proprietari, au determinat pe mulți țărani să nu mai recurgă la ameliorarea lor, de pe urma acestui act avînd de suferit însăși agricultura țării⁴².

Contestarea defalcării, parcelării sau măsurătorii cadastrale ducea, în același timp, la o supraîncărcare a sarcinilor organelor cadastrului care au fost obligate, prin sentințe judecătorești, să refacă, în anumite cazuri, de două sau chiar de mai multe ori, vechiul dispozitiv. Această obligație devenea cu atât mai grea cu cît personalul specializat în lucrări geodezice era redus numericeste.

Operațiile de măsurătoare au fost executate de Direcția cadastrului de pe lângă Casa centrală, pe două căi: în regie, prin operatori ai școlii de topometrie de pe lângă această direcție, ca funcționari ai statului, și pe calea concesiunii lucrărilor la particulari, potrivit unui caiet de sarcini.

În primii ani de aplicare a reformei agrare, datorită unei activități intense a cadastrului, s-a efectuat un volum mare de măsurători. În 1919 s-au măsurat doar 95 545 ha; în 1922: 653 781 ha⁴³; pînă în 1925 au fost măsurate 5 198 410 ha, dintre care s-au parcelat 1 052 392 ha⁴⁴. În anii 1926—1927, volumul lucrărilor de parcelare și măsurătoare a înregistrat o creștere mică, astfel că în multe comune unde hotărârile de împrăștiere erau definitive, țărani n-au putut intra totuși în proprietatea deplină a pământului⁴⁵. Întinderea terenurilor expropriabile măsurate se ridica la circa 6 milioane ha, deci abia la jumătate, iar cea a terenurilor parcelate la 1 100 000 ha, din totalul de 4 milioane ha, cîte erau pînă atunci de parcelat. În timp ce între anii 1923 și 1925 numărul mediu de hectare măsurate a fost de aproape 1 200 000 ha, în 1926 numărul acestora a scăzut brusc la 400 000 ha⁴⁶. În 1928 erau măsurate 7 746 988 ha; 2 148 565 ha erau măsurate și aveau aplicate dispozitivele pe teren, iar suprafața loturilor parcelate era de numai 968 842 ha⁴⁷.

⁴¹ Ibidem, jud. Argeș, dos. 289/1935—1945, f. 1.

⁴² Ibidem, fond. Ministerul de Interne, dos. 408/1924, f. 4; Arh. St. Deva, fond. Consilierat agricol, județul Hunedoara, dos. 2/1931, f. 13; „Dezbaterile Adunării Deputaților”, ședința din 19 noiembrie 1923, p. 289; Const. I. C. Brătianu, *Creditul agricol*, în „Democrația”, București, an. XV (1927), nr. 3, martie, p. 4—5; Virgil Potirică, *Criza actuală economică și agricultura noastră. Memoriu prezentat Adunării generale a Uniunii Camerelor de agricultură din 11 mai 1933*, București, I. E. Torouțiu, 1933, p. 12.

⁴³ Egon Nasta, *Reforma agrară și cadastrul. Studiu critic*, București, Tipografia „Universul”, 1932, p. 7.

⁴⁴ A. Nasta, *op. cit.*, p. 6.

⁴⁵ Arh. Ist. Centr., fond. Ministerul de Interne, dos. 395/1924, f. 2; 408/1924, f. 4; 855/1928, f. 19; fond. Reforma agrară din 1921, jud. Maramureș, dos. 260/1934—1935, f. 139—140, 159; „Dezbaterile Adunării Deputaților”, ședința din 18 decembrie 1925, p. 1 063.

⁴⁶ „Dezbaterile Adunării Deputaților”, ședința din 17 mai 1927, p. 3934; A. Nasta, *op. cit.*, p. 6.

⁴⁷ G. Cipăianu, *op. cit.*, p. 7; Constantin C. Damian, *Reforma agrară din 1918—1921. Studiu social-economic*, București, 1928, p. 66.

Din 1919 pînă în februarie 1932, Direcția cadastrului a măsurat în total 10 919 983 ha, a efectuat calcule pentru 5 726 163 ha, a parcelat 4 795 407 ha și a distribuit teren pentru vetre de sat noi pe 96 085 ha⁴⁸. Trebuie făcută specificația că parte din aceste lucrări nu aveau un caracter definitiv, întrucît ele se efectuaseră în baza unor hotărîri de expropriere sau de împrăprietărire contestate.

Ritmul relativ intens de aplicare a lucrărilor tehnice din primii ani postbelici a fost posibil nu atît datorită numărului relativ mare de operatori ce au acționat în această direcție, cît intensității muncii desfășurate de ei. În 1919 lucrările au început cu 20 de echipe, ajungîndu-se ca în cursul anului 1925 cifra lor să crească la peste 300 de echipe ce activau pe teren, în afară de circa 200 de calculatori, parcelatori și desenatori ce-și desfășurau activitatea în birouri. Paralel, la aceste lucrări și-au dat concursul aproape 1 500 de agronomi⁴⁹. După 1926, numărul operatorilor autorizați se menține ridicat, dar operațiile executate au înregistrat o tendință evidentă de scădere, care se menține aceeași pînă în anii celui de-al doilea război mondial. În 1928—1930, numărul antreprenorilor de cadastru care lucrau efectiv în întreaga țară nu depășea cifra de 200, iar cel al echipelor de pe teren era de circa 500⁵⁰. La numărul mic de ingineri și tehnicieni se adaugă lipsa aparaturii. Ca urmare a războiului, inventarul ce-l posedă cadastrul a fost în mare măsură descompletat⁵¹. Se întîlnesc cazuri, ca în Bucovina, cînd operatorii cadastrului au executat măsurătoarea și parcelarea cu o singură panglică⁵². O încercare de înzestrare a cadastrului cu aparatură modernă s-a făcut în perioada crizei economice din 1929—1933, cînd s-au achiziționat aparate moderne de la Berlin, Viena, Budapesta și Varșovia, dar numărul lor a fost mic în raport cu volumul de lucrări ce trebuia realizat⁵³.

Prin legile și regulamentele legilor agrare s-a prevăzut ca plata lucrărilor să fie suportată de împrăprietăriți, care trebuiau să verse percepteurului fiscal suma de 220 de lei de hectar sau 120 lei de iugăr. Statul nu îndeplinea deci decît o operație de intermediar între țărani și operatorii cadastrului. Direcția cadastrului plătea însă operatorilor săi numai 120 lei pe hectar, de pe urma acestei operații statul reținînd la fiecare hectar suma de 100 de lei⁵⁴. Media prețului măsurătorii pînă în ianuarie 1928, calculată de către o comisie a Ministerului Agriculturii, stabilea prețul global al operațiilor de măsurătoare și parcelare la 105 lei, astfel că statul obținea un venit mediu la hectar distribuit la împrăprietărire de 95 de lei⁵⁵.

⁴⁸ Egon Nasta, *op. cit.*, p. 7; vezi și Emil Petrini, *Reforma agrară în Ardeal*, în „Viața agricolă”, an. XX (1929), nr. 9—10 din 1—15 mai, p. 272—275.

⁴⁹ A. Nasta, *op. cit.*, p. 6; „Viața agricolă”, an. XIX (1928), nr. 3 din 1 februarie, p. 73; Constantin C. Damian, *op. cit.*, p. 67.

⁵⁰ Egon Nasta, *op. cit.*, p. 7. O situație mai bună se înregistra în Bucovina, dar și aici numărul operatorilor era insuficient în raport cu sarcinile avute (vezi Arh. St. Rădăuți, fond. Prefectura județului Rădăuți, dos. 16/1935, f. 14).

⁵¹ Vezi Arh. St. Rădăuți, fond. Prefectura județului Rădăuți, dos. 1/1922, f. 154.

⁵² Vezi Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Cîmpulung, dos. 20/1930—1931, f. 98.

⁵³ Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, Vechiul regat, Generale, dos. 196/1933—1934, f. 236.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 264—265.

⁵⁵ Egon Nasta, *op. cit.*, p. 7—8.

Cu toate aceste venituri realizate de stat, lucrările au fost plătite pînă în 1927 din credite extraordinare, fără a fi însă achitate în întregime⁵⁶. Abia din 1928 fondurile necesare alocării lucrărilor de măsurătoare au fost înscrise în buget, dar, paralel, s-a menținut și sistemul plății prin credite extraordinare⁵⁷.

Începînd cu anul 1927, în lucrările de aplicare tehnică a reformei agrare din multe județe se înregistrează o stagnare datorită nefinanțării de către stat a acestora⁵⁸ sau blocării fondurilor. În anii 1928—1929, în condițiile cînd lipsa mijloacelor de finanțare a operațiilor cadastrale n-a permis executarea lucrărilor de definitivare a împrumietării, puținele fonduri care au fost puse la dispoziția cadastrului s-au destinat revizuirii lucrărilor de măsurătoare a proprietății imobiliare din Dobrogea ce fusese verificată în 1882 și 1886, în baza Legii pentru organizarea proprietății imobiliare din 3 aprilie 1882. Pretextul rectificării greșelilor făcute pe baza reambulărilor din 1882—1886 a fost găsită în explicația că măsurătorile s-ar fi executat în acel timp cu lanțul și că din această cauză statul fusese frustrat de întinse suprafețe, în stăpînirea cărora s-ar fi aflat atunci țărani. Această operație a costat statul o sumă echivalentă cu zece milioane de lei, în urma căreia au fost descoperite doar 700—800 ha acaparate. Aproape întregul personal al Inspectoratului cadastral Constanța a fost angajat în acțiunea de verificare a reambulărilor, astfel că în acei ani în Dobrogea nu s-a executat nici o parcelare pe pămînturile distribuite la împrumietare⁵⁹. Mobilul acestei pretinse verificări ascundea interesele directorului Casei centrale a împrumietării, G. Cipăianu, și ale directorului cadastrului, ginerele acestuia, A. Nasta, care au încredințat lucrarea fratelui celui din urmă, lui Egon Nasta, de pe urma căreia s-au încasat sume fabuloase pentru un volum redus de lucrări⁶⁰.

În 1929, cînd „atenția” cadastrului era concentrată asupra verificării proprietății din Dobrogea, Ministerul Agriculturii era asaltat cu rapoarte întocmite de prefecții de județe sau de consilierii agricoli care revendicau măsuri energice pentru reluarea operației de parcelare. Prefectul județului Putna, de pildă, sublinia în raportul din 24 mai 1929 că în județ existau multe conflicte, bătăi și chiar mai mult, din cauză că sătenii și comunele nu-și cunoșteau loturile și izlazarile pe care au fost împrumietări și că se puteau da suficiente exemple cînd doi oameni arau același lot⁶¹.

Ca urmare a stării de spirit existente în Transilvania, unde lucrările de reformă înregistrau stadiul cel mai înapoiat, la 13 august 1930 subsecretarul de stat al Ministerului Agriculturii a ordonat instituirea, în toate județele provinciei, a unor comisii de anchetă, compuse din prefect, consilier agricol sau subinspectorul general agronom, șeful ocolului silvic sau un inspector silvic, deputatul circumscripției respective, în calitate de infor-

⁵⁶ *Ibidem*, p. 9; „Dezbaterile Adunării Deputaților”, ședința din 17 mai 1927, p. 3 934.

⁵⁷ Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, Vechiul regat, Generale, dos. 196/1933—1934, f. 230.

⁵⁸ *Ibidem*, Ardeal, Generale, dos. 8/1926—1928, f. 156.

⁵⁹ Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Tulcea, dos. 7 1928—1931, f. 172—175, 184.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 172—174, 184.

⁶¹ Arh. St. Focșani, fond. Prefectura județului Putna, dos. 192/1929.

mator, și un reprezentant al comunelor, care să examineze toate problemele izvorite din aplicarea reformei agrare, să informeze ministerul asupra cazurilor nerezolvate și să facă propuneri concrete de remediere ⁶². Comisiile de anchetă, conformându-se acestui ordin, au scos la iveală, între altele, întreruperea lucrărilor de punere în stăpânire definitivă a țăranilor și sistarea oricăror operații cu caracter tehnic pe linia aplicării reformei agrare ⁶³, dar măsurile concrete propuse de acestea n-au prins viață.

O altă tentativă de reluare a lucrărilor tehnice s-a făcut în 1931. Prin Convenția de împrumut din martie același an, Ministerul Agriculturii a obținut un fond de 568 000 000 de lei, dintre care 73 000 000 de lei au fost destinați achitării lucrărilor de parcelare. La puțin timp după distribuirea lui, Banca Națională a României a blocat 28 milioane de lei din totalul sumei obținute de agricultură, care a fost reluat din cota cedată cadastrului. Cum Direcția cadastrului nu achitase, pentru lucrările efectuate în anii anteriori, o sumă de 45 milioane lei, rezulta că întregul fond neblocaț constituia în fapt un debit al Ministerului Agriculturii. Acesta a plătit numai o parte din lucrările restante, restul fiind destinat continuării vechilor lucrări, începute și neterminate ⁶⁴. În dorința de a se relua operațiile de parcelare, Ministerul Agriculturii a decis ca lucrările începute și neterminate să se achite cu un scăzământ între 10 și 50%. Operațiile, aproape gata executate, au fost distribuite, ca și cea mai bună aparatură, favoriților noului director al cadastrului, Petre Andreevici, care a primit pentru micile corijări ale dispozitivelor de parcelare sume între 500 000 de lei și 2 000 000 de lei. Însuși Petre Andreevici a încasat, pe această cale, drept prime de 5% din valoarea lucrărilor, 600 000 de lei ⁶⁵.

În condițiile când Direcția cadastrului, în frunte cu directorii ei, au frustrat statul de milioane de lei, Ministerul Agriculturii, bazându-se pe faptul că pînă atunci țăranii dintr-o serie de comune angajaseră, cu fonduri proprii, ingineri topografi, cu scopul de a intra mai repede în proprietatea pământului ⁶⁶, a făcut apel la ei, la Camerele agricole și la alte instituții să încerce să finanțeze, din propriile lor fonduri, operațiile de parcelare ⁶⁷. Lipsa de bani a țăranilor, atît de puternic resimțită de pe urma crizei, a făcut ca apelul ministerului să găsească un slab ecou.

⁶² Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Alba, dos. 13/1929—1930, f. 48.

⁶³ Vezi ibidem, jud. Năsăud, dos. 30/1931—1932, f. 307; jud. Maramureș, dos. 168/1931—1935, f. 64—65; fond. Comitet agrar, Generale, dos. 5/1931, f. 111; Arh. St. Timișoara, fond. Ocolul agricol central Timișoara, dos. 3/1932—1933, f. 87.

⁶⁴ Egon Nasta, *op. cit.*, p. 10; Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, Vechiul regat, Generale, dos. 196 1933—1934, f. 264—265.

⁶⁵ Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, Vechiul regat, Generale, dos. 196/1933—1934, f. 236, 238—239; vezi și „Universul” din 16 noiembrie 1932.

⁶⁶ Vezi cazurile de la Tia Mare, Potlogeni și Islaz, județul Romanai (Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Romanai, dos. 45 1930—1931, f. 1); Preutești, județul Baia (ibidem, jud. Fălticeni, dos. 5/1924—1945, f. 19); Negostina și Siret, județul Rădăuți (Arh. St. Rădăuți, fond. Prefectura județului Siret, dos. 9/1924, f. 67—68).

⁶⁷ Vezi Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, Vechiul regat, Generale, dos. 173/1932, f. 2, 16; 196/1933—1934, f. 264—265; jud. Cîmpulung, dos. 9/1931, f. 2—3; Arh. St. Rădăuți, fond. Prefectura județului Rădăuți, dos. 22/1932, f. 172—173, 177; Egon Nasta, *op. cit.*, p. 3; „Buletinul informativ al Ministerului Agriculturii și Domeniilor”, București, an. III (1932), nr. 2 din 1 februarie, p. 56; nr. 3 din 1 martie, p. 123, 126.

În 1933, în plină perioadă de stagnare a lucrărilor de măsurătoare și parcelare cadastrală, instituția cadastrului și a cărților funciare au fost extinse și în vechea Românie prin legea numită „Voicu Nițescu”⁶⁸. Prin aceasta, se repara o greșeală a legilor agrare care au omis să înființeze, cu prilejul exproprierii și împrumietării, un cadastru funciar și cărțile funciare. Pe baza ei, tot ansamblul lucrărilor de cadastrare cădea în sarcina Direcției cadastrului. Dar efectele extinderii cadastrului în vechiul regat au fost neînsemnate în raport cu scopul urmărit de legiuitor. Marius Gormsen aprecia că dispozițiile legii au fost aplicate, pe ici, pe colo, în chip foarte modest și că lucrările aveau mai degrabă un caracter experimental⁶⁹. Astfel, pe baza legii din 1933 s-a efectuat cadastrarea numai a 76 de comune, cu 159 000 ha, din județul Ilfov⁷⁰. Din lipsă de fonduri, legea din 1933 n-a putut fi măcar aplicată pe cuprinsul întregii țări⁷¹.

După ieșirea României din criza economică a anilor 1929—1933, lucrările de cadastrare au fost reluate într-un ritm lent, care s-a menținut același pînă în anii celui de-al doilea război mondial. Definitivarea exproprierii și mai ales fixarea țăranilor pe loturile de împrumietare continuau astfel să rămînă în preajma celui de-al doilea război mondial chestiunea cea mai stringentă a reformei agrare. O situație de-a dreptul îngrijorătoare se crease din acest punct de vedere în județul Maramureș, unde, în decembrie 1934, pe lângă faptul că la judecătoria se aflau încă pe rol 4 procese, la Tribunalul Sighet 26 de procese, iar la Curtea de apel Oradea alte 25 de procese de expropriere, din 500 de moșii expropriate, una singură era măsurată⁷². „Este inutil, credem, să mai arătăm — raporta în februarie 1935 șeful Serviciului agricol al acestui județ Direcției aplicării reformei agrare — cite consecințe decurg din faptul că aceste lucrări se găsesc în stare de provizorat și astăzi; conflicte între îndreptățiți; conflicte între proprietari și îndreptățiți; dezavantaje pentru stat, căci nu-și poate încasa impozitele de pe terenurile expropriate, neștiind pe cine trebuie să urmărească; foștii proprietari refuză plata sub cuvînt că sînt expropriați, iar îndreptățiții la împrumietare și comunele sub cuvînt că nu sînt încă împrumietăriți și nu au măcar certitudinea că vor fi”. În special — remarcă el — suferă economia generală a județului, căci moșiilor expropriate în mod provizoriu nu li se aduc ameliorări nici de proprietari, nici de țăranii care se așteaptă din an în an să fie schimbați de pe un lot pe altul⁷³.

⁶⁸ „Monitorul oficial”, nr. 90 din 20 aprilie 1933. Prin Legea din 27 aprilie 1938, pentru unificarea dispozițiilor privitoare la cărțile funciare, instituția cadastrului se organiza, pe întreaga țară, după norme unitare (ibidem, nr. 95 din 27 aprilie 1938; dr. Mircea Georgescu, *Perspectivile regimului tabular de proprietate agrară*, Cluj, 1939, p. 5—7). În 1939, Direcția cadastrului a fost încorporată la Ministerul Justiției ca Direcție a cărților funciare și a cadastrului funciar.

⁶⁹ Marius Gormsen, *Principalele probleme structurale ale agriculturii în România*, în *Problema agrară*, București, Cartea românească, 1946, p. 35.

⁷⁰ Ion Vasiliu, *op. cit.*, p. 71.

⁷¹ *Ibidem*; N. Ghiulea, *Comasarea, întâia problemă a agriculturii noastre*, București, Biblioteca de politică economică și socială, 1937, p. 23, 26.

⁷² Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Maramureș, dos. 7/1930, f. 4; 260/1934—1935, f. 139—142, 159; 168/1931—1935, f. 65—66; 311/1936, f. 22, 55 și urm. Aici, ca și în alte județe din Transilvania, nu fuseseră lichidate nici litigiile de proprietate survenite prin fixarea graniței cu statele vecine (vezi Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Caraș, dos. 29/1929—1944, f. 5 și urm.; jud. Arad, dos. 331/1934, f. 1).

⁷³ *Ibidem*, jud. Maramureș, dos. 284/1935—1936, f. 7.

În perioada de după criza economică nu s-a înregistrat o cotitură radicală în definitivarea reformei agrare, astfel că în preajma celui de-al doilea război mondial, în special în Transilvania, problema rămânea aproape tot atât de complicată ca și în perioada 1927—1933 ⁷⁴. Până la 17 septembrie 1938, în județul Odorhei, de pildă, pe un număr de 78 de proprietăți expropriate nu se aplicase încă împrumietărirea din cauză că nu se întocmiseră dispozitivele de parcelare, iar pe o altă parte din ele nu se efectuaseră toate măsurătorile, întrucât lucrările tehnice nu fuseseră executate în întregime ⁷⁵; până la 27 februarie 1939, în plasa Hunedoara lucrările de expropriere erau încheiate în toate cele 55 de comune, dar împrumietărirea era definitiv aplicată numai în șapte din acestea ⁷⁶; la 14 august 1939, în județul Năsăud, 36 de moșii, sau aproape 50% din suprafața expropriată nu erau măsurate, iar lucrările stagnează din lipsă de specialiști ⁷⁷; la 8 mai 1940, în județul Alba erau împrumietăriți definitiv numai 79,25% din cei ce stăpîneau pământ în folosință provizorie; referatele de plată erau întocmite pentru 70,08% din suprafața expropriată, iar debitele definitive pentru 50,85% din total ⁷⁸.

De altfel, valoarea lucrărilor de aplicare tehnică executate în întreaga țară în anii 1934—1938 se ridică la o sumă de 103 milioane de lei, ceea ce reprezenta un procent redus dacă o comparăm cu costul total al lucrărilor evaluat la 1 200 000 000 de lei executate din 1919 până în 1938 ⁷⁹. Datele oficiale stabilesc că între 1 ianuarie 1919 și 31 august 1937 fuseseră măsurate 10 865 818 ha, rămînînd de efectuat măsurători pe încă 247 000 ha ⁸⁰. Calculele specialiștilor făcute pentru anul 1939 atestă o situație care nu diferea prea mult de cea din 1937: se măsuraseră, până atunci, circa 11 milioane ha, se parcelaseră 7 milioane ha și alte 99 400 ha pentru vetre de sat ⁸¹. Cifra de mai sus, care reprezintă o întindere superioară pământului expropriat și distribuit la împrumietărirea, rezultă din măsurarea atât a părții lăsate moșierului, cît și a celei distribuite la împrumietărirea și din includerea în calcule a lucrărilor tehnice executate de mai multe ori. În 1939, mai erau de executat un volum ridicat de lucrări pentru definitivarea reformei, a căror valoare se aprecia la 42 500 000 de lei. Astfel, mai erau de aplicat liniile de defalcare la un număr de 3 046 de moșii expropriate, de întocmit proiectele și calculele a 4 600 de moșii cu o suprafață de 434 327 ha; de parcelat pe teren 4 602 moșii cu o întindere de 440 859 ha; de măsurat 180 739 ha, din care 115 739 ha expropriate pentru împrumietărirea și 65 000 ha ca izlazuri; de parcelat pe

⁷⁴ Vezi *ibidem*, jud. Alba, dos. 383/1938, f. 10; jud. Bacău, dos. 118/1933—1944, f. 31—31; jud. Odorhei, dos. 128 1939, f. 1; jud. Satu-Mare, dos. 445/1932—1938, f. 14, 20; jud. Severin, dos. 500 1938—1911, f. 8.

⁷⁵ *Ibidem*, jud. Odorhei, dos. 122/1938—1939, f. 33—36.

⁷⁶ Arh. St. Deva, fond. Consilieratul agricol al județului Hunedoara, dos. 22/1939.

⁷⁷ Arh. St. Bistrița, fond. Camera agricolă a județului Năsăud, dos. 1068/1939, f. 12; 1105/1939, f. 70.

⁷⁸ Arh. St. Alba-Iulia, fond. Camera agricolă a județului Alba, dos. 1/1940, f. 10; vezi și situația din 1939 din județele Arad și Hunedoara (Arh. St. Timișoara, fond. Rezidența Ținut Timiș, dos. 11 1939, f. 4).

⁷⁹ Ion Vasiliu, *op. cit.*, p. 71.

⁸⁰ Cf. *Relații agrare și mișcări țărănești în România...*, p. 563—564.

⁸¹ G. Ionescu-Șișești, *Îndrumări agricole. 35 conferințe ținute la radio București*, București, Edit. „Universul”, 1941, p. 290.

teren 11 622 de locuri de casă atribuite definitiv la împrumut⁸². Această situație, întocmită de Consiliul Superior Economic, ne confirmă cât de întârziate erau lucrările de reformă agrară în preajma războiului.

Data fiind starea de provizorat a proprietății din multe județe, Ministerul Justiției a încercat, prin Direcția cărților funciare și a cadastrului și cu concursul administrațiilor județene, să inițieze o acțiune de rezolvare a proceselor existente pe rol și să aplice liniile de defalcare la moșiile definitiv expropriate. Sarcina încheierii procesului de expropriere și împrumut⁸³ era încredințată Comisiilor pentru lichidarea lucrărilor de reformă agrară, create în acest scop, câte una în fiecare județ.

Multe comisii au constatat că în procesele de expropriere și împrumut⁸⁴ rămase pe rol nu se putea găsi ușor o soluție datorită complicațiilor în timp a chestiunii. Inspectoratul Geniului rural de pe lângă Ținutul Timiș remarca, în acest sens, în 1940, că definitivarea reformei agrare, „deși începută în anii 1921/1922, este departe de a fi terminată. Formalitățile legate de aplicarea legii și procedura greoaie a judecăților dă naștere și acuma încă la nenumărate contestații și amânări, care, în loc de simplificare și accelerare a execuției reformei,... în mod firesc o complică și mai mult.

Sînt procese și alte formalități de aplicarea legii, care durează de la 1926—1928, fără a li se vedea încă și astăzi sfîrșitul. S-au format dosare atît de voluminoase, încît judecătorii, care se perindă,... cu greu sau greșit reconstituie firul și obiectul inițial al proceselor. Din această cauză s-au produs întârzieri mari în aplicarea lucrărilor cadastrale, de defalcare și parcelare. Tot din această cauză, debitele (anuități de plată) nu au putut fi întocmite la timp. Lichidarea financiară, pe lângă întârzieri, a suferit și complicațiuni din cauză că referatele de plată întocmite la timp, pentru 80%, au suferit ulterior modificări care au întrecut capacitatea inițială a referatelor de plată”⁸⁴.

Într-o serie de județe, dat fiind numărul mare de procese purtate în jurul exproprierii, dosarele de expropriere, împrumut⁸⁵ și de defalcare nu se mai aflau în arhive și nici nu se mai întrezărea posibilitatea de a putea fi regăsite, astfel că în comunele unde se crease o asemenea situație lucrările de încheiere a reformei agrare nu puteau fi lichidate, după cum nici conflictele dintre părți înlăturate⁸⁵. În 1939, de pildă, organele de resort din județul Hunedoara nu mai dispuneau nici măcar de date precise care să ateste localitățile unde se realizase sau nu reforma agrară⁸⁶. O situație similară o confirma la 16 ianuarie 1942 Ocolul

⁸² Ion Vasiliu, *op. cit.*, p. 71; G. Ionescu-Șișești (*op. cit.*, p. 290), apreciază în 1941 la circa 260 000 ha suprafața nemăsurată și neparcelată încă. Virgil N. Madgearu, *op. cit.*, p. 77; Lucrețiu Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, cd. a III-a revăzută, Edit. de stat, p. 79—80.

⁸³ Arh. St. Călărași, fond. Regiunea agricolă Călărași, dos. 2/1940, f. 29.

⁸⁴ Arh. St. Timișoara, fond. Rezidența Ținut Timiș, dos. 22 1939—1940, f. 1—2; vezi și raportul din 8 mai 1940 al Camerei agricole a județului Alba (Arh. St. Alba-Iulia, fond. Camera agricolă a județului Alba, dos. 1/1940, f. 10).

⁸⁵ Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Argeș, dos. 1/1920—1944, f. 5 și urm.; Arh. St. Alba-Iulia, fond. Camera agricolă a județului Alba, dos. 3/1942, f. 293; Arh. St. Tg.-Jiu, fond. Camera agricolă a județului Gorj, dos. 3641/1944; Arh. St. Satu-Mare, fond. Camera agricolă a județului Satu-Mare, dos. 32/1940, f. 152.

⁸⁶ Arh. St. Deva, fond. Consilieratul agricol al județului Hunedoara, dos. 22/1939.

agricol Zlatna în raportul adresat Camerei agricole a județului Alba⁸⁷. De altfel, chiar Direcția cărților funciare și a cadastrului funciar recunoștea, la 3 iulie 1942, că lipsa dosarelor, alături de existența unor dosare incomplete, de lipsa de apărare a părților în instanță și de întârzierea expertizelor pe teren, constituiau numai unele din cauzele care făceau ca reforma agrară să nu se poată încheia⁸⁸. La 9 septembrie același an, Comisia centrală pentru lichidarea lucrărilor de reformă agrară sublinia că în cele mai multe județe ale țării rămăseseră terenuri expropriate cu o situație extrem de încurcată : „procese aflate în curs de judecată de care nu se mai ocupă aproape nimeni, cât și proprietari fărănești lipsite de garanția statorniciei și supuse la toate riscurile provizoratului”⁸⁹. Paralel, în Transilvania și Bucovina, cele mai multe operații de reformă — așa cum recunoștea însăși Direcția geniului rural în 1940 — nu fuseseră intabulate în cărțile funciare ca să se confirme mutațiile de proprietate ce derivau din reformă, astfel că împrumietăria rămânea, în asemenea cazuri, sub semnul provizoratului⁹⁰.

O urmare a măsurilor inițiate de comisiile județene de lichidare a reformei a fost aceea a soluționării unor procese aflate pe rol, unele chiar din 1918, prea puține însă pentru ca prin aceste acte să se determine o cotitură radicală în mersul reformei⁹¹. Comisia pentru lichidarea lucrărilor de reformă agrară din cadrul M.A.D., centralizând, la începutul anului 1943, datele de pe teritoriul de atunci al României, constată că din 1 044 de procese în curs de judecată la 1 aprilie 1942, dintre care 267 la Curțile de apel, iar 777 la tribunalele județene pînă la 1 octombrie 1942 fuseseră soluționate de curțile de apel doar 67 de procese sau 25% din ele, de către tribunale numai 75 sau 10%⁹².

Parte dintre ele s-au încheiat însă cu pierderea pămîntului de către țărani, pentru care se luptaseră ani de zile. Astfel, în 1940, obștile moșnenilor din Pîntești și Stănești și din comuna Chiojd, județul Prahova, pierzînd procesul cu societatea forestieră „Drajna”, sînt excluși de pe pășune, societății rămînîndu-i circa 10 000 ha de păduri și goluri de munți⁹³. Unele procese, în care era greu de întrevăzut un final, s-au încheiat prin

⁸⁷ Arh. St. Alba-Iulia, fond. Camera agricolă a județului Alba, dos. 3 1942, f. 21.

⁸⁸ Arh. St. Tg.-Jiu, fond. Camera agricolă a județului Gorj, dos. 3435/1942.

⁸⁹ Ibidem.

⁹⁰ Arh. St. Satu-Marc, fond. Camera agricolă a județului Satu-Marc, dos. 32/1940, f. 152.

⁹¹ Astfel, în 1939—1940, în județul Hunedoara au fost încheiate 9 procese, în Arad 3, în Caraș 2, în Timiș-Torontal 2 (vezi Arh. St. Timișoara, fond. Rezidența Ținut Timiș, dos. 22 1939 1940, f. 1—2; fond. Ocolul agricol central Timișoara, dos. 17 1941, f. 16—17); vezi și Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Constanța, dos. 212/1930—1942, f. 1, 6 și urm.; jud. Prahova, dos. 32 1926—1943, f. 10; jud. Bacău, dos. 118 1933—1944, f. 1—2, 6—11; jud. Putna, dos. 111/1941—1942, f. 44—45; jud. Vilcea, dos. 128/1943, f. 2, 5; Arh. St. Alba-Iulia, fond. Camera agricolă a județului Alba, dos. 3/1942, f. 4; Arh. St. Tg.-Jiu, fond. Camera agricolă a județului Gorj, dos. 3556/1943.

⁹² Arh. St. Tg.-Jiu, fond. Camera agricolă a județului Gorj, dos. 3 557/1943 (vezi Ordinul-circular nr. 26 465/8 februarie 1943 al M.A.D., Comisia centrală pentru lichidarea lucrărilor de reformă agrară către Camerele agricole județene).

⁹³ Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Prahova, dos. 94/1930—1937, f. 86—89; Ioan P. Ioan, *Influența trusturilor și cartelurilor asupra agriculturii (Contribuțiuni la economia națională)*, București, M.O., Imprimeriile statului, 1940, p. 41—45; Viorica Moisuc, *Unele date cu privire la situația maselor populare în perioada 1938—1940*, în „Studii”, 1964, nr. 6, p. 1 329—1 330.

cedarea de către stat foștilor proprietari a unor părți din moșiile expropriate. Este cazul cu terenul retrocedat fostului moșier Armin Miceș la Zăbala, județul Trei Scaune, printr-un decret-lege din 1 martie 1940⁹⁴, cu donația făcută Epitropiei Spitalului „Sf. Spiridon” din Iași și altele⁹⁵.

Că, prin activitatea lor, comisiile de lichidare a reformei agrare n-au determinat o accelerare evidentă în mersul lucrărilor de definitivare a reformei rezultă din stadiul în care continuau să rămână multe procese, în special cele de la tribunale, al căror sfârșit nu se întrezărea cu ușurință și care puteau fi supuse revizuirii curților de apel⁹⁶, ca și din faptul că în anii celui de-al doilea război mondial pe rolul instanțelor de judecată au fost depuse noi procese. Astfel, la 14 octombrie 1940, contele Cristofor Degenfeld deschide proces împotriva defalcării operate pe moșia sa Cruci din județul Turda, invocând pretextul că pe această cale i-au fost reluate în plus 20 de iugăre⁹⁷; pe moșia Budești, județul Argeș, a lui I. Olănescu, Dimitrie Lahovary și Al. Calimachi, s-a aplicat defalcarea în 1928, dar proprietarii s-au judecat cu statul împotriva modului cum a fost aplicată această linie pînă la 7 martie 1943. După ce defalcarea a primit sentința definitivă, ei au deschis un proces nou, revendicînd majorarea prețului pămîntului⁹⁸. La 2 iunie 1944, avocatul statului a declarat apel împotriva contestației admise de tribunal asupra parcelării moșiei Onaba, județul Gorj, a lui C. Bumbaru și a celorlalți coposessori⁹⁹. Pentru defalcarea moșiei Peșteana-Gorj a Eforiei spitalelor civile din București, executată la 14 aprilie 1943, proprietara a deschis proces de contestare a lucrării la 4 noiembrie 1944¹⁰⁰. Exemplele pot fi continuate¹⁰¹, iar faptul că multe procese nu aveau în vara anului 1944 încă hotărîri definitive confirmă odată în plus neîncheierea reformei agrare în timpul celui de-al doilea război mondial. În această privință, arhivele ne oferă nu puține cazuri de moșii supuse exproprierii și destinate împroprietăririi, care în 1945, după legiferarea nou reforme agrare, nu se aflau încă în stăpînirea definitivă a țărănilor¹⁰².

În concluzie, lucrările de expropriere și împroprietărire efectuate în baza legilor din 1921 au cunoscut o evoluție lentă, care a durat o pri-

⁹⁴ Ioan P. Ioan, *op. cit.*, p. 41–45.

⁹⁵ Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 1330.

⁹⁶ Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Buzău, dos. 15/1925–1913, f. 13; jud. Dimbovița, dos. 268/1913, f. 10; jud. Mehedinți, dos. 67/1930–1912, f. 33; jud. Hunedoara, dos. 468/1931–1942, f. 8, 15, 54, 57, 64; 512/1935–1942, f. 62; 621/1936–1937, f. 24; Arh. St. Buzău, fond. Camera agricolă a județului Buzău, dos. 36/1911; Arh. St. Tg.-Jiu, fond. Camera agricolă a județului Gorj, dos. 3435/1942, f. 180; 3637/1944.

⁹⁷ Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, Ardeal, Generale, dos. 49/1910–1911, f. 6, 15.

⁹⁸ Ibidem, jud. Argeș, dos. 14/1923–1945, f. 31, 41, 117, 149, 212, 220.

⁹⁹ Arh. St. Tg.-Jiu, fond. Camera agricolă a județului Gorj, dos. 3641/1944.

¹⁰⁰ Ibidem, dos. 3637/1944.

¹⁰¹ Ibidem; vezi și dos. 3435/1942, f. 125, 167; Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Dimbovița, dos. 26/1927–1943, f. 44, 55; jud. Argeș, dos. 289/1935–1945, f. 1; jud. Tîrnava Mică, dos. 553/1938–1941, f. 14 și urm.; Arh. St. Buzău, fond. Prefectura județului Buzău, dos. 36/1911.

¹⁰² În iulie 1915, de pildă, în comuna Albești, județul Argeș, se calculau debitele de plată pentru pășunea expropriată de la Epitropia spitalelor civile din București (Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Argeș, dos. 264/1934–1947, f. 2–44); vezi și situația din același an a terenului arhiducelui Friedrich de Habsburg-Lorraine din comunele Livezeni, Petrla și Petrosani (ibi dem, jud. Hunedoara, dos. 50/1929–1945, f. 185 și urm.).

oadă de peste două decenii. Deși în primii ani de după legiferarea reformei s-a executat un volum relativ mare de lucrări, acestea nu aveau un caracter definitiv, întrucât ele erau realizate în conformitate cu hotărârile de expropriere sau de împrăștiere ce erau supuse unor noi revizuri.

După ce exproprierea și împrăștierea au îmbrăcat o formă juridică definitivă, operațiile tehnice ce trebuiau să pună pe țărani în stăpînirea efectivă a pămîntului, generînd noi procese, au constituit o altă cauză a amînării definitivei reformei. De pe urma acestui act au avut de suferit, în primul rînd, țărani, dar el s-a răsfrînt negativ și asupra evoluției agriculturii țării.

L'ÉVOLUTION DES TRAVAUX D'EXPROPRIATION ET DE DISTRIBUTION DE TERRES, EFFECTUÉS EN VERTU DES LOIS DE RÉFORME AGRAIRE DE 1921

RÉSUMÉ

L'expropriation et la distribution de terres effectuées en vertu des lois de réforme agraire de 1921 ont abouti au prélèvement d'environ 6 millions d'hectares sur les domaines des gros propriétaires et à leur attribution aux paysans. Mais cette mutation qui s'est opérée dans la structure de la propriété foncière rurale n'est pas demeurée sans effet pour ce qui fut de la situation de l'agriculture et des agriculteurs. Si dans de nombreux cas les travaux en question ont pu s'achever au bout de quelques années après l'entrée en vigueur des lois agraires, dans d'autres cas ils ont été tergiversés au long de vingt ans et plus.

Ce phénomène a été déterminé par maintes causes : une compliquée procédure d'expropriation et de distribution de terres, qui donnait libre cours aux procès de révision ou de demandes en appel ; la résistance opposée par de nombreux propriétaires à l'expropriation de leurs domaines concrétisée dans des actions destinées à éluder les lois agraires, l'absence de mesures énergiques et efficaces de la part de l'Etat visant à parachever l'expropriation et la distribution de terres, etc.

Sur les domaines où cette action avait été close au point de vue juridique, les opérations techniques d'attribution de terres aux paysans ont constitué une autre cause de la tergiversation de la réforme. L'Etat ne disposait pas d'un appareil de spécialistes à même d'exécuter un si grand volume de travaux dans un court laps de temps. Pendant certaines périodes, les efforts des organes d'exécution technique de la réforme ont été annihilés même par les milieux gouvernants, qui n'ont pas financé les travaux de mesurage et de délimitation des parcelles. A partir de la période de crise économique de 1929—1933, le rythme d'application de ces opérations diminue. Les statistiques officiels de la veille de la deuxième guerre mondiale indiquaient un nombre relativement important de propriétés expropriées pour lesquelles les travaux techniques n'étaient pas encore achevés. Ce sont les paysans qui en ont eu le plus à souffrir, mais l'agriculture n'a été épargnée elle non plus.

ȘTEFAN MAILAT (CIRCA 1502—1551), BOIER ROMÂN ȘI NOBIL TRANSILVĂNEAN. DATE DESPRE ROMÂNITĂȚEA LUI

DE

PAVEL BINDER

După ce Transilvania a trecut sub stăpînirea regatului ungar, în această provincie a început o luptă între feudalitatea autohtonă și cea maghiară. În secolele ce au urmat, mulți dintre voievozii și cnezii români, ca să-și păstreze privilegiile și să se încadreze în continuare în rîndul clasei suprapuse, părăsesc religia ortodoxă, devin nobili maghiari și pornesc pe drumul anevoios, uneori chinuitor, al disimilării.

Atît istoriografia română, cît și cea maghiară s-au ocupat pe larg de istoria nobililor transilvăneni de origine română care deopotrivă aparțin istoriei României, cît și a Ungariei feudale¹. Numărul acestor personaje era mai mare în Banatul muntos, Maramureș, Chioar, Hunedoara și Făgăraș, unde prezența compactă a populației și a nobilimii române a conservat îndelung formele feudalismului autohton. În cazul Făgărașului, Amlășului, Ciceului și Hațegului, acest factor a fost întărit de îndelungata stăpînire politică a domnilor români din țările transcarpatice².

Biografia acestor nobili, în condițiile regimului politic al Ungariei și Transilvaniei feudale, unde românii au fost excluși de la exercitarea drepturilor ca membri ai neamului lor, este plină de contradicții. „Națiunile” și religiile constituționale excludeau de la participarea la viața publică sau politică poporul român și religia lui ortodoxă. Personalitățile politice și cărturarilor de origine română își puteau menține drepturile numai ca nobili,

¹ Șt. Lupșa, *Catolicismul și românii din Ardeal și Ungaria pînă în anul 1556*, 1929. Istoricul maghiar Toth Zoltán a rostit chiar o cuvîntare inaugurală la primirea ca membru al Academiei maghiare de științe despre problemele marxiste ale statului feudal maghiar multinațional (cf. Toth Zoltán, *Magyarok és románok*, Budapesta, 1966).

² David Prodan, *Bojaren und „vecinii” des Landes Fogarasch im 16. und 17. Jahrhundert*, București, Edit. Academiei, 1967; Ștefan Ștefănescu, *Mișcări demografice în țările române pînă în secolul al XVII-lea și rolul lor în unitatea poporului român*, în *Unitate și continuitate în istoria j oporului român*, București, Edit. Academiei, 1968, p. 197—202.

ca membrii „națiunii” feudale dominante³. Astfel nu-i de mirare că Dragoștii din Maramureș, Iancu de Hunedoara, Gaspar Bichiș din Caransebeș, Ștefan Mailat din Țara Oltului, trecînd la catolicism, oficial s-au rupt de religia ortodoxă⁴, uneori negînd sau punînd sub tăcere chiar originea lor română.

Totuși cercetarea atentă a istoriei ne dă cazuri strălucite despre germeii solidarității de neam, despre mîndria de a afirma descendența lor română. Dragfiștii, după ce Bogdan-Vodă i-a alungat din Moldova, devin mari feudali în nordul Ungariei și, deși deveniți catolici, nu neglijează să susțină Mănăstirea ortodoxă Peri, focar de cultură românească. Nicolae Olahus, nici în calitate de arhiepiscop catolic, sau Mihail Halici, ca rector al unei școli calvine, nu neagă, ci, dimpotrivă, se mîndresc cu originea lor. Iancu de Hunedoara se sprijină îndeaproape pe cnezii și pe nobilii români din Banat și Hațeg, îi promovează în diferite funcții și dregătorii. Toate aceste acțiuni premerg solidaritatea de neam și într-un sens pregătesc terenul pentru momentul Mihai Viteazul. Istoriografia română a elucidat unele din aspectele vieții și activității nobililor transilvăneni de origine cnezială, voievodală sau boierească.

În cele ce urmează încercăm să scoatem în relief acele aspecte care dovedesc originea românească a lui Ștefan Mailat, puternicul domn al Făgărașului și voievodul Transilvaniei în perioada imediat premergătoare apariției principatului autonom. În cele ce urmează nu încercăm nicidecum o istorie exhaustivă privind biografia și sinuoasa carieră politică a lui Mailat, cu atît mai mult cu cît acest aspect este satisfăcător dezbătut atît de istoriografia maghiară⁵, cît și de cea română⁶. În lucrarea noastră încercăm să tratăm doar acele probleme care leagă pe Mailat de strămoșii săi boieri din Comana de Jos, care dovedesc legăturile lui cu confrății români și cu viața culturală ortodoxă română. Pe scurt, scopul nostru este încercarea de a-l încadra în galeria personalităților românești din Transilvania în epoca zbuciumată a veacului al XVI-lea.

1. Ștefan Mailat se trăgea dintr-o veche familie de boieri români din Țara Oltului. Bazîndu-se pe frecvența onomasticului Mailat la cnezii români din valea Bîrzavei (districtul de Borzafew), Majláth Béla, biograful lui Ștefan Mailat, era de părere că Mailateștii sînt originari din Banat și că Matei Mailat numai ulterior s-a stabilit la Comana⁷. Din cercetările lui Ioan de Pușcariu⁸ și Ștefan Meteș⁹ știm că Matei Mailat, tatăl lui Ștefan, era boier băstinaș de Comana și că în Țara Oltului și Țara Bîrsei onomasticul Mailat se întîlnește pînă astăzi.

Matei Mailat, deși ortodox, a ajuns în curtea regală din Buda, fiind stolnicul regelui Vladislav al II-lea. Pentru slujbele făcute curții regale

³ D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, Edit. științifică, 1967, p. 62—71.

⁴ În 1456, Iancu de Hunedoara lua măsuri de îndepărtare de pe domeniile sale a unora dintre preotii ortodocși (cf. Șt. Lupșa, *op. cit.*, p. 100).

⁵ Majláth Béla, *Maylád István*, Budapesta, 1889.

⁶ Octavian Popa, *Ștefan Mailat, domnul Făgărașului (1502—1550)*, în „Țara Bîrsei”, III, 1931, nr. 5 și 6; 1932, nr. 1.

⁷ Majláth Béla, *Oklevélek Maylád István történetéhez*, în „Történeti Tár”, 1891, nr. 1, p. 621—623.

⁸ I. Pușcariu, *Familiiile nobile române*, II, p. 224—226.

⁹ Șt. Meteș, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, I, Cluj, 1935; M. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, Edit. Academiei, 1963, p. 314.

în 1509 primește drept recompensă moșia Țințari (azi Dumbrăvița), cumpărată pe vecie de la frații Ladislau, Petru, Mihai și Nicolae Forró¹⁰. În actul de donație, Matei este numit „Mailat Valahul, boierul nostru de Comana”¹¹. În același an, regele Vladislav poruncește conventului din Cluj Mănăstur să introducă pe boierul din Comana, Mailat Valahul, în posesiunea satului Țințari din comitatul Alba, indicind că acest sat are în frunte pe cneazul Radu și precizînd numele nobililor vecini¹². Din acest act reiese că o parte din satul Țințari a rămas în continuare în stăpînirea nobilului Blasiu Forró.

În același an Ioan de Barlabassy zălogește lui Matei Mailat moșia sa din satul Crihalna¹³.

Din anul 1509 boierul român din Comana a avut deci și a doua calitate socială, cea de nobil ungar și stăpîn feudal în comitatul învecinat Alba. Legile feudalismului transilvan îl obligau deci ca și în religie să se adapteze la noua situație socială dobîndită. Îndată ce în 1511 adoptă religia catolică¹⁴, Matei Mailat este introdus în posesiunea satului Crihalma, învecinat cu nobilii din satele Grănari, Retiș, Văleni (Voldorf) și cu sașii din Ungra și Ticuș¹⁵. Cît timp a fost numai boier oltean, se preciza în documente că era român; de îndată ce devine nobil, din acte lipsește calitatea sa națională.

Trecerea la catolicism însă n-a însemnat renunțarea la credința străbună. Preoții români din Comana vor da prima educație fiilor noului nobil. De altfel onomasticile copiilor lui Matei sînt românești: Comșa, Negoîță, Ioan, Dumitru, Marta. Însuși lui Ștefan i se mai spunea și Zehan (Stan ?)¹⁶.

Tinărul Ștefan a copilărit atît la curtea boierească din Comana, cît și la curia nobiliară din Țințari. Acest sat românesc din Țara Birsei devine

¹⁰ 1507: han mir Forro Mihalem gegeben von wegen Snakendorff flor 10; 1508: per-census ab illis nobilibus Michael e et Nicolao Forró de possessione Snakendorf (cf. *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, I, Brașov, 1886, p. 183 (mai jos Quellen)).

¹¹ „Nobiles Michael, Petrus, Nicolaus et Ladislaus de Forro nobili Maylad Valacho boyaroni videlicet nostro de Komana possessiones Zunyogszegh” (cf. Majláth Béla, *Óklevelék* . . . , p. 624).

¹² Facies possessionis Zunnyogzegh predictae in dicto comitatu Albensi Transylvane existentis, vicinis: nobilus Johanne et Michael e Nemes de Hydveg (Haghig), Vitali Béli de Bodola (Budila), Francisco Literato et Philippo familiaribus egregii Pauli de Thomor castel-lani castris Fogoras, Benedicto filio Thoma de Zunyogzegh (Țințari), Thoma Lone iudice de Feketchalom (Codlea), Petro Fejér iobbagione Gaspari Sykesdy de Thereny in Hidegkut (Fintna) nec non Radul Kenezio et iobbagione nobilis Blasii de Forro in eadem Zunyogzegh (cf. Majláth Béla, *Óklevelék* . . . , p. 626).

¹³ Majláth Béla, *Óklevelék* . . . , p. 626—627.

¹⁴ 1511: nobilis Maylady de Comana Boeronis praedictae Terrae Fogoras ex animo factan acceptandamque merito censentes ut potissime idem Mayladius, damnabili illi Graecorum ab obedientia sacro sanctae Romanae Ecclesiae dudum deficientium (cf. Ioan cav. de Pușcariu, *Fragmente istorice despre boerii din Țara Făgărașului*, Sibiu, 1907, p. 77—80).

¹⁵ În 1512, Ioan Zápolya, voievodul Transilvaniei, poruncește conventului Cluj Mănăstur să-l introducă pe „nobilis Maylad de Komana boyaronis terre Fogoras” în posesiunea „Királyhalma vocata (in comitatu Albensi) Transylvaniae” (cf. *ibidem*, p. 626—629).

¹⁶ Nobilibus Komcha, Nagoycha, Johanni, Stephano et Demetrio filius ac Martha filie eiusdem (cf. *ibidem*, p. 629; Iacob Zorca, *Monografia comunei Vlădeni-Sibiu*, 1896, p. 4). În citirea lui Ioan cav. de Pușcariu, fiul cel mai în vîrstă era Roncea și al doilea Neguția: possessio Királyhalma . . . memorato Mayladio de Komana nec non Romcha, Johani, Nagowicza, Zehaan et Demetrio filii, ac puellae Marthae filiae (cf. Ioan cav. de Pușcariu, *Fragmente*, p. 77—80).

reședința lui Matei, pentru care obține dreptul „jus gladii” (1516) și dreptul de târg (1518)¹⁷.

Izvoarele contemporane consemnează numeroase procese de hotar, mai ales pentru stăpînirea pădurilor, purtate între magistratul din Brașov și familia Mailat¹⁸. Din unul din aceste documente reiese că sub stăpînirea nobilului român se emiteau documente cu denumiri românești, astfel că în hotărnicia din 1515 se pot citi și toponime ca „Valea Caselor” și „Stejar”¹⁹.

2. După ce Ștefan urcă pe treptele ierarhiei feudale, fratele său Dumitru rămîne la Țințari²⁰. Românii din Țințari, Scheii Brașovului și Rîșnov adeseori cutreieră drumul dintre conacul lui Mailat și Țara Românească²¹.

Sora lui Ștefan, Marta Mailat, era căsătorită cu Voicu Chiriac, boier din Țara Românească²². După 1547, posesiunea Țințari se împarte între văduva lui Ștefan, Ana, născută Nădasdi²³, și urmașii lui Voicu, munteanul Drăghici Chiriac și copiii lor, Dumitru și Marta, căsătorită cu românul Vlad Uscat, eponimul și posesorul satului Vlădeni²⁴. Deși satul Țințari făcea parte din comitatul Alba, și nu din Țara Făgărașului, deoarece a fost îndelung stăpînit de boieri români olteni sau munteni, a fost considerat în 1570 ca o moșie boierească²⁵. După moartea lui Voicu Chiriac, primul său soț, Marta Mailat se recăsătorește tot cu un român, de această dată cu Costea Furcă²⁶, orășean bogat din Scheii Brașovului. Fiul lor, Dumitru Furcă, devine nobil și posedă părți din Țințari și Vlădeni, „odinioară înglobe posesiunilor boierului Mailat”²⁷.

¹⁷ Majláth Béla, *Oklevelek*, p. 632—633.

¹⁸ În 1514, voievodul Transilvaniei ordonă lui Mailat să dovedească prin hrisoave dreptul său asupra pădurii ocupate de la bîrseni („ceteri Saxonnes regales in districtu Barcza commorantes silvas universas Sarkan Erdeye vocatas in circuitu dicte possessiones Zunyogszegh adiacentes”) (cf. *ibidem*, p. 630—631, și *Quellen*, I, p. 266, 336).

¹⁹ Proces între Brașov și „Matias Maylad de Zunyogzeg”: „Uni rivulo excepto, quem vocant in lingua walachali Walya Kazylor, qualis decurrit precise sub possessione Zunyogzeg. Item silvam aliam quercina alio vocabulo Stesary applant . . . dempta quercina wigo thelghifa. . .” (Arh. St. Brașov, *Colecția Schnell*, III, nr. 59, publicat de N. Iorga — E. Hurmuzaki, *Documente*, XV, 1, p. 228, doc. CCCCXIII (Brașov, 1515)).

²⁰ 1536 : in Zunywgzeg circa Demetrium Maylath. 1540 aug. 9 : Item feria 2-da a Laurentii Demetrius Maylad venit huc ex Transalpum, cui misi dono duos cantaros vini et 2 cubl. avenae asp. 3 (cf. *Quellen*, II, p. 461, 674).

²¹ 1538 mai 12 : Item dominica iubilata quidam Walachis de Zunyogzeg cum literis a Demetrio Mayladt ratione Bosthar ex Bulgaria et Tatul de Rosnyo huc venit (cf. *ibidem*, p. 561).

²² 1546 martie 19 : venerunt huc Paulus Haÿoschy et filius ipsius Kuriak de Zwnyokzeg (cf. *Quellen*, III, p. 340).

²³ 1547 : ad Zwnyokzeg ad dominam Maylathne. Administratorul moșiei era șpanul Wolfgang : Wolfgango comiti. . . zpano de Zwunyokzeg (cf. *Quellen*, III, p. 402, 439, 440, 446).

²⁴ 1570 : Vitézlő Kurják Demeter Kurják Dragics fija Havasalföldi és az ő uga Mártha asszony Vadul Uzkat része (cf. Ioan cav. de Pușcariu, *Fragmente istorice*. . . , p. 128).

²⁵ 1570 : Dumitru Chiriac declară că „hogy őneki Ifju Jánosnéval nincs semmi osztló marhája, mert az az Józszág ő neki Boyeri Jozzága” (cf. *ibidem*, p. 129—130).

²⁶ 1570 : Zunyogszegi Furka Demeter (*ibidem*, p. 128) ;

1577 : Nobilis Demetrius Furka de Zunyogzegh, filius quodam Cozte Furka ex nobili olim domina Martha Maylad, filia egregii quondam Matthie Maylad, primum quondam Vayko Curyak relicta, deinda vera ipsius Cozta Furka consorte (cf. N. Iorga — E. Hurmuzaki, *Documente*, XV, p. 665, nr. 1 231 ; N. Iorga, *Îndreptări, întregiri la istoria românilor după arhive descoperite în arhivele săsești I. Brașov*, în „Anal. Acad. Rom.”, seria a II-a, t. 27, 1905, p. 137).

²⁷ Totales et integras portiones possessionarias in poss. Zunyogzeg praedicta et Iaden (Vlădeni — n.n.) vocatis omnio in comitata praedicto Albensis Transyluanas existentem et abilitas qua videlicet boyeronis Maylat preuisset (cf. Arh. St. Brașov, *Privilegii*, nr. 551).

Despre cei trei frați mai mari ai lui Ștefan (Comșa, Ioan, Negoiaș) nu avem date. Nu este exclus ca ei să se fi stabilit în Țara Românească. În 1533, domnul Țării Românești, într-o epistolă latină trimisă voievodului transilvan Ștefan Báthory, amintește de „boyaro noster Maylath Zpathar”²⁸.

3. Chiar despre voievodul Ștefan Mailat avem numeroase dovezi privind originea sa română. În afară de tradiția familială, care găsește strămoșul său în legendarul Radu Negru, descălecătorul Țării Românești²⁹, majoritatea cronicarilor relevă descendența lui dintr-o familie românească săracă. Aceste „învinuiri”, de altfel confirmate de documente, veneau din partea numeroșilor dușmani, care prin acest mod urmăreau defăimarea calității de nobil a voievodului atotputernic. Deoarece Ștefan Mailat a trecut dintr-o tabără în alta, ajunsese să aibă o situație preponderentă în Transilvania și totodată numeroși dușmani atât în tabăra lui Zápolya, cât și în cea a lui Ferdinand. Asemenea mărturii, adesea pline de venin, sînt totuși prețioase, deoarece confirmă românitatea acestui bărbat care a contribuit la crearea statului de sine stătător Transilvania³⁰.

Historicul Francisc Forgách scrie că Ștefan Mailat se trage dintr-un oier valah din Țara Făgărașului, care ulterior ajunge cubicularul regelui Ludovic³¹. Ambrozie Somogyi (Simigianus) precizează că Ștefan Mailat era de origine obscură, fiind fiul unui român³². O caracterizare negativă a voievodului se întâlnește și la cronicarul sas cuprins în „Album Oltardinum”. Partinitatea acestor mărturii se datorează fără îndoială atitudinii ostile a lui Mailat față de Universitatea săsească, deoarece, trecînd în tabăra lui Zápolya, el a asediat Sibiul și a luat sașilor scaunul Tălmaciu³³. Nicolae Densușianu a folosit tot acest citat pentru a dovedi românismul lui Mailat³⁴.

Gabriel Mindszenti, cronicarul de curte al lui Ioan Zápolya, descrie amănunțit campania pornită împotriva voievozilor rebeli. Cu această ocazie, mulți din anturajul regelui au regretat că Zápolya a acordat atenție și a donat moșii și dregătorii acestui Mailat, „valah nemernic și nenobil”.

²⁸ Mayláth Béla, *Oklvelek...*, în „Történelmi Tár”, 1892, nr. 1, p. 77.

²⁹ I. Pușcariu, *Familiiile nobile românești*, II, p. 224.

³⁰ *Călători străini despre țările române*, I, București, 1968, p. 328, nota 57.

³¹ A. Horányi, *Francisci Forgachii de Ghymes Pannonii... Rerum Hungaricum sui temporis commentarii libri XXII*, Posenii et Cassoviae, 1788, p. 301; apud Nagy Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, VII, Pesta, 1860, p. 248—249.

³² Stephanum Mayladum, ex obscuro genere ortum, Patre Valachio (cf. *Historia rerum Hungaricarum et Transilvanicarum ab anno 1490 usque 1606*, publicată de I. C. Eder, *Scriptores rerum Transilvanorum*, t. II, vol. I, Cibinii, 1800, p. 284).

³³ Eodem Anno (1541) D. Stephanus Mayladus a duobus Waywodis vicinis captus, in Turciam captivitate abducitur, fors non amplius rediturus. Periiit. Er war ein schlechter Wallach aus Zunioghzegeh, wurde aber mütig, reich und übermütig, hat dem Lande viel schlechtes gethan, und viel krieg und Noth über Land gebracht, und uns misellos Saxones oft und viel emungirt — hat viel versprochen und gesprochen, aber wenig gehalten.

1551 : Die 2 May ist zu Galatha in Turkischer schwerer Gefangenschaft gestorben Stephanus Maylad, Valachus astutissimus auri et lucri cupidissimus (cf. E. Trauschenfels, *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenburgens* (Neue Folge), Braşov, 1860, p. 13, 19).

Istoriografia săsească mai nouă a recunoscut românitatea lui Mailat și a evidențiat calitățile lui spirituale și militare (cf. „Archiv des Vereins für Sieb. Landeskunde”, Neue Folge, II, p. 61).

³⁴ N. Densușianu, *Monumente pentru istoria Țerei Făgărașului*, București, 1885, p. 121, nota 1.

Sînt semnificative, în acest sens, cuvintele regelui care a ordonat să i se dea sabia cu care s-a luptat împotriva țăranilor lui Gheorghe Doja, că mai mult nu merită „capul nemernic al lui Mailat”³⁵.

4. Ștefan Mailat, chiar după ce a ajuns voievod al Transilvaniei, n-a renunțat la legea strămoșească și la avantajele oferite de cultura ortodoxă. La Comana trăia popa Grama, „preotul ron.ân al voievodului” (popa Grama domini Waywodae popa Valachalis)³⁶. Margareta (Mușata)³⁷, născută în 1536, deși căsătorită cu nobili unguri (Andrei Bathori de Șimleu și Ioan Iffiu de Mihăileni), trăind pe vechile moșii strămoșești Țintari și Crihalma³⁸, a păstrat contactul cu n.ediul românesc. În 1599, fiul ei, Ioan Iffiu, s-a logodit cu fiica lui Ieremia Movilă, domnul Moldovei³⁹. Gabriel Mailat născut în 1537⁴⁰ a luat parte la con.plotul împotriva lui Ioan Sigismund și la răscoala secuilor. Din căsătoria sa cu Ana Banffy a rezultat un singur fiu, Ștefan, care a murit în 1595. Astfel familia lui Ștefan Mailat s-a stins în linie bărbătească încă pe la sfîrșitul secolului al XVI-lea.

5. Ștefan Mailat a dispus la Făgăraș de dieci pricepuți atît în scrierea latină, cît și în cea chirilică. Deși din actele cancelariei lui Mailat s-a păstrat o singură scrisoare în limba slavonă, putem afirma că el a fost singurul voievod al Transilvaniei care a dispus de o cancelarie română în care se redactau hrisoave și pentru uzul intern al Transilvaniei. Această uzanță a spart monopolul exclusivității folosirii limbii latine.

În scrisoarea amintită mai sus, nedatată, Mailat, intitulindu-se jupîn și județul Făgărașului : „al vostru frate mai mic vecin jupîn Mailat” cere județului și pîrgarilor din Brașov, care prinseseră un om din Grid, să nu-l condamne la moarte pînă ce nu vor cerceta și dînșii cazul⁴¹.

Se pare că conducătorul cancelariei slavone a lui Mailat a fost Grama, fiul lui Popa Petru II din Schei, care mult timp a preoțit la Rășinari, conducînd secția română a notariatului magistratului din Sibiu⁴². După obiceiul timpului, Grama n-a fost numai preot și scrib, ci a desfășurat o susținută activitate diplomatică, fiind trimis în repetate rînduri în Principatele de dincoace de Carpați.

La începutul carierei sale, Grama, fiul popei din Schei (*filio popae*), se găsea în slujba magistratului din Brașov. În anii 1521—1522 este trimis adeseori în Țara Românească, unde îl găsim la curtea voievodului (misso

³⁵ Kemény József și Kovács István, *Mindszenti Gábor naplója I. János király élete végs-zakaszáról*, în *Erdélyország Történeli Tára*, I (1540—1600), Cluj, 1837, p. 7—10.

³⁶ *Quellen*, II, p. 632, 740.

³⁷ Die vero 26 hujus (Iunii) 1536 Anna vxor domini Maylad Wayvodi transil. Enixa est filiam Margaretam nomine, baptizata est ipso die Margaretha quam egovt compater baptizani (cf. Karl Fabritius, *Aus allen Messbüchern und Brevieren*, în „Ver. Archiv”, X, p. 382).

³⁸ 1570: Nagyságos Maylad Margita aszony az vitézló Iffiu Jánosné (cf. I. Pușcariu, *Fragmente...*, p. 128).

³⁹ *Monumenta Comititalia Regni Transsilvaniae*, IV, p. 306—307.

⁴⁰ 31 Juli 1537: Anna de Nadesch Wayvodissa genuit puerum infantem gabriel/ (cf. K. Fabritius, *op. cit.*, p. 382).

⁴¹ Ioan Bogdan, *Documente și regeste privilegiate la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și XVI*, București, 1962, p. 315; Gr. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privilegiate la legăturile cu Ardealul 1346—1603*, București, 1931, p. 468—469, nr. 470.

⁴² A. Huttmann și P. Binder, *Contribuții la biografia lui Filip Moldovanul, primul tipograf român*, în „Limbă și literatură”, XV, 1968, p. 146—149; Nicolae Sulică, *Minunata eclat a Brașovului*, Brașov, 1943, p. 19.

ad dominum waywodam Transalpinum) sau îl întâlnim iscodind mișcările și intențiile turcilor (rerum explorandum, ad videndum Məhemetbegh) ⁴³.

După anul 1533, Popa Grama, numit de Făgăraș sau de Comana, se găsea în slujba lui Ștefan Mailat (familiaris magnificus domini waywodae de Fogaras, popae Grama domini waywodae nostri). Socotelile Brașovului consemnează cheltuielile pricinuite de venirea lui Grama, care de aici își continua drumul spre Țara Românească sau Moldova ⁴⁴. Însemnarea din 18 noiembrie 1539 îl numește chiar preotul român al voievozului ⁴⁵. În anii 1547—1550 înfruntă greutatea drumului spre Țara Românească și la curtea domnului din Tirgoviște el încearcă să mijlocească salvarea lui Ștefan, aruncat în temnița de la Iedicule ⁴⁶. De altfel, acești ani atît pentru Ana Nădasdi, soția lui Ștefan, cît și pentru fratele său Dumitru și chiar pentru Mircea Ciobanul se caracterizează prin căutări și sforțări desperate de a-l elibera din temnița turcească ⁴⁷.

6. Mai ales socotelile Brașovului, dar și alte surse, dovedesc că în anturajul nemijlocit al voievozului și al stăpînului domeniului Făgăraș se găseau numeroși nobili români originari din Hunedoara și Banat. Astfel aflăm despre învățatul Matei din Densuș ⁴⁸, vigesimatorul vămilei din Transilvania ⁴⁹. Ca și alți nobili cunosători ai limbii române, Matei, originar din Densușul Hafeșului, a fost trimis cu misiuni diplomatice atît în Țara Românească, cît și în Moldova ⁵⁰. După capturarea lui Mailat, Matei devine pîrcălabul cetății Făgăraș (Demschy Mathe, Purcklaw zew fogarass) ⁵¹.

Printre oamenii preferați ai lui Ștefan Mailat se mai numărau nobilul român bănățean din Mutnic Ludovicus Muthnaky ⁵² și Michael Pestessy din Peștișul Hunedoarei, căpitan suprem al oștirilor voievodale ⁵³; Ludovic Mitnoki din Făgăraș este trimis după anul 1540 în diferite misiuni diplomatice, mai ales la curtea lui Mircea Ciobanul ⁵⁴.

Anturajul românesc al curții lui Mailat din Făgăraș a imprimat un caracter specific anilor 1534—1540, cînd nobilul din Țințari nu era numai

⁴³ *Quellen*, I, p. 346, 347, 349, 353, 355—59, 367, 417.

⁴⁴ *Quellen*, II, p. 300, 451, 459, 465, 508, 509, 517, 521, 528, 632, 677, 549, 559, 670, 672.

⁴⁵ „Venit popa Grama domini Waywodae popa Valachalis, cui misi dono coliridas...” (*Quellen*, II, p. 632).

⁴⁶ 1547: Laurentii Ztan baptisatus Valachus et missus cum Popa Grama in Transalpinam ad Myrche wayw. exp/ensis' fl. l asp. 25; 1550: venit etiam popa Grama de Fogaras (cf. *Quellen*, III, p. 399, 540). Despre activitatea diplomatică a lui Popa Grama, mai vezi Ștefan Meșeu, *Istoria bisericii și a vi șii religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, I, Sibiu, 1935, p. 111.

⁴⁷ 1517: Mayladth Demetrio de Zwnyokzeg Klutscher Transalpinensis ipse fuit in Zwnyokzeg (cf. *Quellen*, III, p. 384, 409; Majláth Béla, *Majlád István*, p. 75—107).

⁴⁸ 1523: egregio domino Matheo literato Demsedii (cf. *Quellen*, I, p. 535; I. Pușcariu, *Fragment*, p. 115—117).

⁴⁹ 1534: M. Dempsey familiari domini waywodae Stephani Maylat qui pro occupanda vigesima huc venit; M. Demsedii vigesimatore (cf. *Quellen*, II, p. 377, 393, 405, 773 și 310, 349, 674).

⁵⁰ *Quellen*, II, p. 451; vol. III, p. 163.

⁵¹ *Quellen*, III, p. 88, 145, 386.

⁵² 1536: misi dono Ludouico Muthnaky familiari magnif. dom. waywodae nostri ac Radwl Portayr boyaroni Radwl waywodae (cf. *Quellen*, II, p. 415).

⁵³ 1536: Michaeli Pestessy, gentium dom. waywodae nostri capitanus (cf. *ibidem*, p. 464).

⁵⁴ Ludovico Muthnaky ad Myrche waywodam misso (cf. *Quellen*, III, p. 281 și 167, 282).

domnul liber al Țării Făgărașului, dar și voievodul Transilvaniei și comitele securilor⁵⁶. După Iancu de Hunedoara și Bartolomeu Dragfi, el a fost al treilea nobil de origine română care a reușit să ajungă voievod al Transilvaniei și nu era departe să ajungă chiar „craiu” acestei provincii.

Însă Mailat, pe care boierii români îl stimau ca pe un principe⁵⁶ n-a fost numai domnul atotputernic al „ducatului” Țării Făgărașului. În sens oficial, el făcea parte din nobilimea ungară și a fost privit ca atare.

Însăși cariera sa politică se încadrează în soarta generală a tuturor feudalilor din regatul ungar în curs de destrămare, fie ei unguri, croați sau români. El participă la tragica luptă de la Mohács și face parte din aula regală. În 1528 primește ca donație de la regele Ferdinand cetatea și domeniul Făgăraș⁵⁷. În ochii germanilor din Transilvania sau ai românilor din țărilor transcarpatice, el era un nobil ungar, fiind numit István Mayláth⁵⁸. Pe lângă limba română, el a cunoscut bine, în viu grai și în scris, limbile latină și maghiară. În 1530 se căsătorește cu Ana, sora palatinului Toma Nádasdi, și continuă să fie adeptul lui Ferdinand. După ce conduce mișcarea transilvănenilor contra lui Ludovic Gritti, în 1534 este ales voievod. În ciuda dușmăniei lui Zápolya și a lui George Martinuzzi, Mailat se străduiește în anii 1539—1540 să asigure independența Transilvaniei și să obțină pentru el titlul de principe. Încercarea lui n-a reușit, și în 1541 este prins și predat sultanului de însuși Petru Rareș⁵⁹.



Scopul lucrării noastre n-a fost istorisirea sau compilarea bogatelor relatări despre viața lui Ștefan Mailat. Am dorit doar să contribuim cu noi izvoare privitoare la dovedirea incontestabilă a românității lui : originea

⁵⁶ În 1535, întărind boieronatul lui Ladislau Boier de Grid, el se intitulează „Nos Stephanus Maylat liber dominus terrae Fogaras, waywoda Transsylvaniae et Siculorum Comes” (cf. N. Densușianu, *Monumente*, p. 121 ; David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul XVI*, vol. II, București, 1968, p. 11—13).

⁵⁶ „Haec arx est, veluti quidam parvus Ducatus, Subiecti enim sunt ei Bojarones Valachi qui arcis dominum obseruant, ut Principem” (cf. N. Olahi, *Hungaria et Atila*, Vindobonae, 1763, p. 69 ; *Călători străini*, I, p. 493). Cuvintele umanistului român Nicolae Olahus, după toate probabilitățile, se referă la perioada stăpînită de Mailat, cu care era în bune relații de prietenie. Într-o scrisoare trimisă lui Ioan Zálay, comite de Bratislava (Pojon), Olahus pomeneste de Ștefan Mailat ca de vechiul și bunul lor amic comun (cf. Majláth Béla, *op. cit.*, p. 17).

⁵⁷ Ego Stephanus Maylad de Zunyogzegg aulae regiae familiaris ; egregii Stephani Maylad de Zwunyogzegg aulici scilices majestatis nostrae (cf. Fr. Schuller, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte Siebenbürgens von der Schlacht bei Mohács bis zum Frieden von Grosswardein*, în „Archiv. des Vereines”, XXVI, 1894, p. 266, 614—615).

⁵⁸ Istwan Mailadt (1534) (cf. Fr. Schuller, *op. cit.*, în „Archiv”, vol. XXVIII, p. 572) și Petru Rareș către brașoveni : „Auzim că domnia voastră ați fi dat în ajutor lui Iștvan Mailat, pe oamenii voștri, mercenari și pușcași... Țara Ardealului ăm luat cu sabia și nu voi da-o nimănuia, numai lui Ianăș Craiu” (1529—1531) (cf. Șt. Niculescu, *Documente slavo-românești cu privire la relațiile Țării Românești și Moldova cu Ardeul în secolele XV și XVI*, București, 1905, p. 153—155).

⁵⁹ *Călători străini*, I, p. 218 (G. Reicherstorffer). Tón égést rablást Bali bék Erdélyben | Majlátnak igezene házában helyében | Hitöt fogodást tón az császár képében | Hogy királylyá tészí Erdély földében | Az moldvai vajda Péter vajda vala | ki az Bali bekkel akkorón ott vala / etc. (Cronica lui Tinódi Lantos Sebestyén) (cf. Szilády Áron, *Régi Magyar köllök tára*, III, Budapest, 1881, p. 277—278). Despre Mailat, mai vede *Istoria Românic*, vol. II, București, 1962, p. 638—640, 654, 656.

sa dintr-o familie de boieri olteni înnobițați ; rudeniile românești ale fraților și surorilor sale și, apoi, păreriile despre originea sa română. Mailat n-a fost cărturar și n-a afirmat în scris originea sa română. Cu toate acestea, prin faptele sale diplomatice și politice, el a dovedit că și-a păstrat ținuta sa de boier român din Țara Oltului. La curtea sa trăia un preot și scrib român care îndeplinea felurite misiuni diplomatice peste Carpați. În anturajul său din Făgăraș erau mulți români, în speță nobili din Hunedoara.

Mailat n-a ajuns și nici n-a putut să ajungă la ideea solidarității de neam. El a fost bun prieten cu domnul muntean, dar era aprig dușman lui Petru Rareș. Această atitudine însă nu era unică ; istoria feudală românească cunoaște destule cazuri de dușmănie chiar între voievozii români ai Moldovei și Țării Românești.

Pe plan politic, el nu era statornic, ce adeseori a atras după sine dezaprobarea contemporanilor. În ultima parte a vieții a militat însă tot mai conștient pentru independența Transilvaniei. În acest context, viața și activitatea lui Mailat, ultimul voievod român al Transilvaniei, se pot socoti fructuoase și axate pe linia progresistă a istoriei.

DOUĂ RECTIFICĂRI CRONOLOGICE PRIVIND ISTORIA MOLDOVEI ÎN VEACUL AL XVII-LEA

DE

C. REZACHEVICI

I. DATA BĂTĂLIEI DE LA CORNUL LUI SAS (3/13 IULIE 1612)

Datarea bătăliilor purtate pe teritoriul țării noastre în veacurile trecute constituie o problemă importantă pentru literatura istorică militară. În general s-a acordat mai puțină atenție acestui amănunt, deși se știe cât de mult poate influența soarta unei lupte momentul desfășurării ei. Cercetarea atentă a izvoarelor epocii relevă adesea necesitatea rectificării unor date de bătălii socotite ca „sigure” și admise ca atare.

Lupta de la Cornul lui Sas¹ dintre oștile lui Constantin Movilă, sprijinit de Ștefan Potocki, și cele ale lui Ștefan Tomșa, ajutat de turci, tătari și munteni², a constituit preludiul stingerii „casei” Movileștilor. Cronica lui Miron Costin înregistrează doar faptul că acest război a avut loc „la Cornul lui Sas, v leato 7120”³. Data de lună și zi nu este precizată nici în alte izvoare moldovene⁴.

N. Iorga⁵, Gh. I. Brătianu⁶, V. Motogna⁷, N. C. Bejenaru⁸,

¹ Pentru localizarea ei, cf. I. Minea, *O inovație juridică a lui Miron vodă Barnovschi*, extras din „Întregiri”, Iași, 1932, p. 5, nota 4.

² Cf. Miron Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, 1958, p. 59–61; Ch. de Joppecourt, *Istoria pe scurt...*, la A. Papiu-Ilarian, *Tezaur de monumente istorice*, II, București, 1863, p. 21–23, Hurmuzaki, *Documente*, IV–2, p. 336–338, nr. CCCLIV și nr. urm., *ibidem*, Supl. I–1, p. 150–151; N. C. Bejenaru, *Ștefan Tomșa II*, Iași, 1926, p. 23–24.

³ Miron Costin, *op. cit.*, p. 61.

⁴ Pentru documentele ulterioare care pomenesc lupta, cf. I. Minea, *op. cit.*, p. 5–6, nota 4.

⁵ *St. și doc.*, IV, p. CII, *Doamna lui Ieremia Vodă*, în „Anal. Acad. Rom.”, seria a II-a, t. XXXII, 1910, p. 1 037; *Istoria armatei românești*, II, ed. a 2-a, București, 1930, p. 110.

⁶ *O oaste moldovenească acum trei veacuri*, în „Rev. ist.”, II (1916), nr. 3–6, p. 58.

⁷ *Domnia întâia a lui Ștefan Tomșa după izvoare ungurești*, în „Rev. ist.”, XI (1925), nr. 4–6, p. 79.

⁸ *Op. cit.*, p. 15, 21 25.

I. Moga⁹, I. Minea¹⁰ și C.C. Giurescu¹¹ consideră că lupta a avut loc la 19 iulie st. n. 1612. Această dată este menționată în însemnările brașovene ale lui Simon Massa și Marcus Fuchs¹², reproduse ulterior și în *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*¹³, simplă paranteză introdusă în relatarea evenimentelor din Transilvania. Nici un alt izvor nu confirmă însă această informație.

În ultimul timp se afirmă că lupta ar fi avut loc la 23 iulie 1612¹⁴.

A fost trecută însă cu vederea de către istoriografia din ultimele trei decenii o *relatare datorată unui martor al evenimentelor*. La 19 iulie st. n. 1612, adică în ziua când după însemnările brașovene ar fi avut loc *bătălia*, municipiul orașului Bistrița anunța deja pe G. Báthory despre desfășurarea și rezultatele ei. În legătură cu aceasta, scriau bistrițenii, dintre „oamenii noștri proprii” (informatorii) din Moldova¹⁵, „unul s-a întors simbăta trecută (verschienen Sambstag) și ne-a anunțat că Ștefan vodă, cu Mirzeștii, oastea de țară, și cu un număr de tătari, s-a ciocnit vreo două mile de drum în jos de Țirgul Iași, cu Constantin și cumnații lui poloni, trei zile, de miercuri până vineri s-au luptat (subl. ns.) și în cele din urmă au fost bătuți polonii”¹⁶.

Trecînd peste informațiile privind localizarea și forțele care au participat la *bătălie*, asupra cărora stăruim într-o altă lucrare închinată istoriei armatei românești, reținem că lupta de la Cornul lui Sas, care s-a desfășurat în mai multe etape, a durat „de miercuri până vineri”. Cum data de 19 iulie st. n. 1612, când a fost redactată scrisoarea, cade într-o joi, rezultă că cele trei zile care ne interesează trebuie căutate în săptămîna anterioară, ele corespunzînd datei de 11–13 iulie st. n.¹⁷. În acest caz, informatorul bistrițean, care s-a întors „simbăta trecută” (1/14 iulie) în Transilvania, aducea vestea victoriei lui Ștefan Tomșa, a doua zi după încheierea *bătăliei*¹⁸. De aceea el n-a apucat să afle nimic despre soarta lui Constantin Movilă, pe care-l credea prizonierul lui Șt. Tomșa.

⁹ *Documente privitoare la domnia lui Constantin Movilă*, în „Anuar. Inst. de ist. naț.” IV (1926–1927), p. 398.

¹⁰ *Op. cit.*, p. 5, nota 4.

¹¹ *Istoria românilor*, III–1, ed. a 2-a, București, 1944, p. 16; A. D. Xenopol nu indica data de lună și zi a *bătăliei* (*Istoria românilor din Dacia Traiană*, VI, ed. a 3-a, București, 1928, p. 66).

¹² *Auszug aus der Chronik von Simon Massa und Marcus Fuchs*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, V, Brașov, 1909, p. 350.

¹³ Vol. I, ed. J. Trausch, Brașov, 1847, p. 257.

¹⁴ *Istoria României*, vol. III, 1964, p. 129. În *Istoria lumii în date*, București, 1969, p. 195, se revine la data de 19 iulie 1612.

¹⁵ Pe care bistrițenii îi trimiteau în țara vecină la porunca principelui tocmai pentru a urmări mișcările polonilor și ale lui C. Movilă (Hurmuzaki, *Documente*, XV–2, p. 816–817, nr. MDCXCV și urm., p. 848, nr. MDCXCVIII etc.).

¹⁶ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, VIII, București, 1935, p. 265. Documentul menționează că domnul Constantin Movilă și Ștefan Potocki au căzut prizonieri laolaltă cu alți boieri: Balica, Stroici, Boul vistier și „fiul lui Viteke” (?).

¹⁷ Sau 1–3 iulie st.v. 1612.

¹⁸ Că scrisoarea a fost redactată de-abia peste cinci zile rezultă și din faptul că în ea se menționează știrea despre o incursiune a turcilor, aliații lui Ștefan Tomșa, în Polonia, posteroară *bătăliei*.

Din relatările lui Miron Costin și raportul ambasadorului francez la Constantinopol din 13 august¹⁹ asupra desfășurării bătăliei rezultă că aceasta nu a durat mai mult de o zi. Menționăm totodată că la 2/12 iulie 1612 Șt. Tomșa emite un act, scris la Iași, prin care amină o judecată pînă „după așezarea oastei, peste două săptămîni”²⁰. La această dată, domnul se afla fie în oraș, fie mai probabil în apropiere, în tabăra sa la nord de Popricani, oricum lupta hotărîtoare „la vreo două mile de drum în jos de tîrgul Iași”, nu avusese încă loc. Ea s-a desfășurat după două zile de hărțuiri și tratative infructuoase între C. Movilă și Husein-aga, comandantul oștii turcești trimise în ajutorul lui Șt. Tomșa (11–12 iulie st. n.), despre care relatează pe larg Ch. de Joppecourt²¹, la 13 iulie st. n., cînd Tomșa însuși participă la bătălie.

Incursiunea turcilor, tătarilor și moldovenilor în Polonia, pe care Șt. Tomșa o prevăzuse la 2/12 iulie, cînd anunța lăsarea la vatră a oștii peste două săptămîni, s-a desfășurat într-adevăr în acest interval²², după victoria asupra lui Constantin Movilă²³, știrea despre aceasta fiind cunoscută la Bistrița la 19 iulie, iar în Polonia încă din 21 iulie st. n.²⁴

Cum se explică însă data de 19 iulie st. n. ca zi a bătăliei înscrisă în însemnările lui S. Massa și M. Fuchs? Probabil în această zi bistrițenii au trimis scrisori asemănătoare cu cea amintită mai sus și orașelor săsești, în primul rînd Brașovului. Mai tîrziu, informația care nu preciza decît zilele de săptămîină cînd „s-au luptat” cele două oști a fost înregistrată de cronicarii brașoveni, ca un fapt divers, sub data menționată mai sus²⁵.

După mărturia informatorului bistrițean care se afla în Moldova, analizată în contextul celorlalte informații documentare, rezultă că lupta decisivă de la „Cornul lui Sas” a avut loc la 3/13 iulie 1612, mai devreme cu cel puțin o săptămîină decît s-a crezut pînă acum.

¹⁹ Alcătuit pe baza unei scrisori primite din Moldova (Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I–1, p. 150, nr. CCXXXII).

²⁰ *D.I.R.*, A, XVII–3, p. 93. Într-adevăr, următorul act de la Ștefan Tomșa scris la Iași este din 17/27 iulie (*ibidem*, p. 94).

²¹ *Istoria pe scurt...*, în *Tezaur de monumente istorice*, II, p. 20.

²² La 16 iulie st. n. 1612 era cunoscut peste hotare că din Moldova mulți turci, tătari și moldoveni au năvălit în Polonia (Hurmuzaki, *Documente*, IV–1, p. 477, nr. CCCCVI); cf. și relatarea de la Constantinopol din 10 august (Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor din arhivele din Simancas*, București, 1940, p. 248).

²³ N. C. Bejenaru consideră că „înainte de 19 iulie 1612 — data fatală a înfrîngerii lui Constantin Movilă, care revenise cu oaste polonă în țară — Ștefan Tomșa năvălise în Polonia, devastînd ținuturile mărginașe” (*op. cit.*, p. 15). Această acțiune a avut loc într-adevăr anterior datei de 19 iulie, dar nu înainte, ci, în chip firesc, după înfrîngerea lui C. Movilă, rămășițele oștilor sale fiind urmărite pe drumul retragerii. Autorul amintit recunoaște că actele emise pînă la această dată de Șt. Tomșa sînt toate datate din Iași, putem deci crede „că domnul nu se deplasase din capitala sa”, și faptul că de la urcarea sa pe tron a încercat să se împace cu polonii, căutînd „cu orice preț să împiedice războiul” (*op. cit.*, p. 16, 18). De altfel, numeroase izvoare arată că C. Movilă cu oștile polone au intrat în Moldova pe la sfîrșitul lunii iunie sau începutul lunii iulie, astfel că Șt. Tomșa nu ar fi putut pătrunde în Polonia fără a fi înfrînt pe rivalul său. Știrea despre pătrunderea polonilor în Moldova era cunoscută la Viena la 7 iulie st.n., iar la 9 iulie, de la Praga, se anunță că turcii îl vor reduce din nou în scaun pe Șt. Tomșa (A. Veress, *Documente*, VIII, p. 261, 266). La 9 iulie G. Báthory anunța trimiterea de ajutoare turcești împotriva polonilor (Hurmuzaki, *Documente*, IV–1, p. 476, nr. CCCIII; cf. și informații de la Poartă la 14 iulie, *ibidem*, IV–2, p. 335, nr. CCCLII, Supl. I–1, p. 147, nr. CCXXVIII, și din Polonia la 16 iulie, I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, București, 1914, p. 118).

²⁴ A. Veress, *Documente*, VIII, p. 265, I. C. Filitti, *loc. cit.*

²⁵ Este posibilă, de asemenea, o transcriere eronată a cifrei 19 în loc de 13, dacă va fi existat o altă informație, care menționa data exactă a luptei.

II. PRIMA MENȚIUNE A MARELUI SERDAR ÎN MOLDOVA (20 MAI 1651)

În urma mării năvăliri tătarăști din 17 septembrie 1650²⁶, în Moldova are loc o reorganizare a sistemului de apărare a hotarelor de răsărit. Apare un nou dregător, *marele serdar*, însărcinat cu paza ținuturilor amenințate de tătari, purtând un nume turcesc, care însemna comandant (general)²⁷, după părerea lui N. Iorga²⁸, pentru a se impune vecinilor păgâni. În vremea lui Miron Costin era socotit „hatmanul al doilea”, sau „un fel de hatman de cîmp” (care la poloni urma după marele hatman al coroanei), avînd „reședința permanentă la granița tătarească”²⁹, la începutul secolului al XVIII-lea, sub ascultarea sa fiind călărașii rînduiți la hotare³⁰.

Literatura istorică, pornind de la datele cronicii lui Miron Costin, consideră că prima mențiune a serdarului ca „dregător cu rosturi determinate”³¹ este *din anul 1653*, crearea acestuia fiind pusă pe bună dreptate în legătură cu năvălirea tătarăască din 1650³². *În ceea ce privește însă apariția sa, marele serdar Ștefan amintit de Miron Costin la 1653, în legătură cu uneltirile lui Gh. Ștefan, e documentat cu doi ani mai devreme.*

La 20 mai 1651, agentul diplomatic suedez Johann Mayer în trecere prin Moldova întâlnește steagurile de călărași care „făceau de strajă împotriva tătarilor” la hotare, sub comanda „marelui serdar Ștefan”, pe care îl socotește „comandantul suprem al domnului” („des Hospodarn Gen. Major Herr Stephanus Sedar Wielky”)³³, în realitate acesta conducînd doar oștile de la hotarul de răsărit al țării. *Dregătorul cu numele de „mare serdar” a apărut deci în Moldova după 17 septembrie 1650 și înainte de 20 mai 1651*³⁴.

²⁶ Data indicată de G. Kraus, *Cronica Transilvaniei, 1608—1665*, ed. G. Duzinchevici, și E. Reus-Mirza, București, 1965, p. 143; Miron Costin nu indică decît anul (*Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, 1958, p. 131).

²⁷ A. V. Sava, *Documente privilegiate la tirgul și ținutul Orheiului*, București, 1944, p. XXIII; N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și mării dregători în Țara Românească și Moldova*, București, 1968, p. 256.

²⁸ *Istoria românilor în chipuri și icoane*, II, București, 1905, p. 156; *St. și doc.*, XXII, p. 15.

²⁹ Miron Costin, *Poema polonă*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, 1958, p. 239, 389.

³⁰ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. P. Pandrea, 1956, p. 167; *Viața lui Constantin Vodă Cantemir*, ed. N. Iorga, 1924, p. 16.

³¹ Cuvîntul cu „înțelesul generic... de căpitan de oștire” se folosea și mai înainte (A. V. Sava, *op. cit.*, p. XXIII—XXV; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 256).

³² A. V. Sava, *op. cit.*, p. XXXVIII, lista serdarilor; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III—2, p. 469; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 258; N. Iorga indică mijlocul secolului al XVII-lea, fără o precizare de an (*St. și doc.*, XXIV, p. 76).

³³ Jurnal publicat în anexă la Gh. I. Constantin, *Tagebuch des schwedischen Diplomatischen Agenten Johann Mayer über seine Reise durch die Moldau (12—31 Mai 1651)*, în „Balcania”, II—III (1939—1940), București, p. 369 și trad. la Inst. de ist. „N. Iorga”. Ștefan serdarul (cf. A. V. Sava, *op. cit.*, p. XXV) nu trebuie confundat cu viitorul domn Gh. Ștefan.

³⁴ În 1651 apare în Țara Românească căpitanul de margine de la Focșani, mai apoi mare căpitan (cf. N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, București, 1968, p. 258), în legătură cu măsurile de pază luate de Matei Basarab împotriva tătarilor. În același an, Ștefan serdarul relatează lui J. Mayer despre măsurile de pază contra acestora luate de domnul muntean („Balcania”, II—III, p. 370). *Cei doi dregători, moldovean și muntean, apar deci în același timp și cu aceleași rosturi.*

PORTURILE ROMÂNIEI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

DE

N. BÎRDEANU

După revoluția din 1848 și pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea, România cunoaște o puternică dezvoltare în toate ramurile economice. Acum au fost puse bazele mării industrii mecanice, a crescut producția în industriile petrolieră, forestieră, alimentară, textilă, pielăriei, hîrtiei și materialelor de construcții. Statul român a adoptat legi protecționiste, favorizînd dezvoltarea industriei naționale. S-a mărit producția și insectoarele agriculturii.

O puternică dezvoltare au cunoscut căile de comunicație, comerțul intern, sistemul de credit și bancar. Dezvoltarea capitalismului a dus la intensificarea comerțului exterior, sporind tot mai mult cantitățile de cereale, fructe, legume, băuturi, lemne exportate.

În cadrul dezvoltării economice și social-politice a țării se dezvoltă cu intensitate sporită navigația pe Dunăre și Marea Neagră și comerțul de import și export prin porturile românești. Porturile au cunoscut un proces continuu de perfecționare și modernizare.

I. NAVIGAȚIA ȘI PORTURILE PÎNĂ LA RĂZBOIUL DE INDEPENDENȚĂ

Apariția și dezvoltarea forțelor de producție capitaliste și dezvoltarea relațiilor comerciale dintre state impuneau ca navigația pe Dunăre și Marea Neagră, stingerită de dominația otomană, să fie liberă. Astfel, încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în urma tratatului de la Kuciuk-Kainargi (1774), a fost slăbit monopolul turcesc, obținîndu-se înlesniri pentru comerțul pe Dunăre. Prin tratatul de la Adrianopol (1829), raialele Turnu, Giurgiu și Brăila au fost desființate. Navigația corăbiilor altor țări a devenit liberă, și Marea Neagră a încetat să mai fie un „lac turcesc”. Libertatea comerțului a contribuit la lărgirea pieței interne și a făcut ca economia țărilor române să fie atrasă în orbita pieței mondiale. Cantități din ce în ce mai mari de cereale, provenite de pe marile moșii boierești, sînt exportate prin porturi. Intensificarea navigației și a transporturilor pe Dunăre și Marea Neagră a contribuit la dezvoltarea tuturor porturilor dunărene și maritime ale țărilor române. În afară de porturile

mai vechi, cu tradiții comerciale, apar porturi noi, impuse de necesitățile comerciale¹.

Comerțul cu țările străine se face îndeosebi prin porturile Brăila și Galați, care sînt frecventate de vasele străine, în special după ce sînt decretate porturi libere („Porto-franco”), Galațiul din 1834, din timpul lui Mihail Sturdza, iar Brăila din 1836, din timpul lui Alexandru Ghica².

Despre Brăila, cel mai mare port al Munteniei, Nicolae Iorga arăta următoarele în *Istoria comerțului românesc*: „Brăila a ajuns deosebit de căpetenie al negoțului muntean cu străinătatea. În timpul cel mai bun al anului, portul e plin de corăbii turcești, grecești, austriace, sîrbești, franceze, engleze, rusești, care vin și încarcă tot felul de produse muntene, pe care le transportă la Constantinopol, Geneva, Marsilia și alte porturi”³. În portul Brăila au intrat 998 de nave în 1844 și 1 002 în 1846⁴.

Principalul port din Moldova a rămas Galațiul. După Galați și Brăila urmau porturile Giurgiu, Turnu, Corabia și Calafat, prin care se exportau numeroase produse. Despre Giurgiu, consulul francez la București arată, în „L'illustration” în 1848, că „era schela cea mai vizitată de călători și unul din porturile cele mai interesante ale Principatului Valahiei”⁵. Cîteva cifre sînt elocvente pentru a ne da seama de valoarea comerțului prin porturi în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Numărul vaselor intrate în portul Galați a crescut de la 263 în anul 1833 la 1 064 în 1847⁶.

Încă din anul 1843, negustorii din Brăila au înființat o asociație comercială, stabilind și cîte un reprezentant care să încaseze o taxă de 4% asupra tuturor mărfurilor importate și exportate, pentru a servi la construirea digurilor, repararea străzilor, paza mărfurilor etc.⁷.

La Galați era un șantier de construcții navale. Acesta a lansat, în 1838—1839, 17 vase cu rame și cu vele, care au navigat sub pavilionul Moldovei.

În 1829, Poarta a recunoscut Principatelor române dreptul de navigație cu nave proprii pe Dunăre, în 1833 dreptul de pavilion național, iar în 1837 dreptul de navigație pe mare. Ambele țări au profitat de aceste libertăți pentru a-și construi modeste flote comerciale.

Navigația pe Dunăre spre Europa centrală era mult stingherită însă din cauza stîncilor de la Porțile de Fier. Vapoarele vieneze veneau numai pînă la Orșova, de unde se făceau transbordări costisitoare. Pasagerii, bagajele și mărfurile trebuiau transportate cu bărcile, în condiții grele, printre stînci⁸. O altă piedică în dezvoltarea navigației pe Dunăre o constituiau

¹ Astfel, în Muntenia se dezvoltă portul Vîrciorova, prin care veneau mărfurile austriece de la Orșova, Bechet în fața Rahovei, Turnu în fața Nicopolului, Zimnicea în fața Șistovului, Oltenița, Călărași și Piuș Pietrei în fața Hirșovei (N. Deleanu și Lazăr Măglașu, *Istoricul mișcărilor muncitorești din porturi*, București, 1932, p. 28).

² Arh. Direcției regionale NAVROM-Brăila, dos. 16 1866, nenumărat.

³ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, ed. a 2-a, București, 1925, p. 146.

⁴ *Istoria României*, vol. III, București, Edit. Academiei, 1964, p. 977.

⁵ *Registrul istoric al portului Giurgiu*, p. 4.

⁶ *Istoria României*, vol. III, p. 977.

⁷ *Ibidem*, p. 976.

⁸ Într-o lucrare se descriu astfel condițiile în care se trecea prin Porțile de Fier: „... Călătoria se făcea într-o luntre simplă... trasă de boi. Se oprește adesea pentru a schimba frîngiile, astfel o porțiune de două ceasuri ține 8—9 ceasuri” (Eugen I. Păunel, *Căldările pe Dunăre a prințului Hermann Pucher-Muskan acum o sută de ani*, 1937, p. 22).

gurile fluviului Dunărea — veşnic împotmolite —, precum şi bancurile de nisip ce se depuneau pe albia fluviului. O călătorie de la Turnu-Severin la Brăila dura pînă la 3 săptămîni şi chiar mai mult⁹. Nici în porturi, nici pe nave nu existau mijloace de dragare a fluviului, pentru a asigura condiţii bune de navigaţie şi de acostare la cheiuri. Manevrelor se făceau rudimentar, navigatorii orientîndu-se din ochi, după maluri¹⁰.

Dezvoltarea industriei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea a creat posibilitatea apariţiei unor mijloace moderne de înlăturare a bancurilor de nisip şi de adîncire a fluviului, de consolidare a malurilor şi de amenajare a danelor pentru acostarea navelor. Marilor puteri apusene, care importau cantităţi însemnate de produse, le trebuiau puncte de încărcare a vapoarelor în condiţii cît mai avantajoase. În acest scop au început să fie construite canale, bazine şi să fie amenajate chiar şi platforme în porturi*.

Comisia europeană a Dunării a curăţat Dunărea de resturile de epave rămase de la naufragii, stabilind geamanduri, borne şi lumini care să arate drumul pentru navigaţie. În 1861 a fost terminat de amenajat cu diguri protectoare canalul Sulina, dînd posibilitate unui număr tot mai mare de nave să intre pe Dunăre. Navele de mare au posibilitatea să urce pînă la Galaţi şi chiar pînă la Brăila, înlăturîndu-se transbordările care se făceau din şlepuri în aceste nave la Sulina. Navele încep să remorcheze pe Dunăre de la unu la patru şlepuri, convoaiele putînd să urce pînă la Turnu-Severin, mărindu-se posibilităţile de transport¹¹.

Numărul navelor ce trec prin Sulina se măreşte de la 2 500 cu 350 000 de tone în 1857 la 3 500, cu 558 000 de tone în 1860¹².

Nevoia de schimb cu ţările apusene a determinat pe turci să asigure o modernizare şi a portului Constanţa, care a stat, împreună cu Dobrogea, sub ocupaţia otomană pînă la războiul de independenţă (1877—1878)*.

Aceleaşi condiţii le arată lucrarea *Andersen în România. O călătorie pe Dunăre acum o sută de ani* referindu-se la ţărmul sîrbesc al Dunării: „La Cladova, pasagerii şi bagajele se muta într-o barcă mare cu acoperiş de lemn, trasă în susul apei de vreo 50 de sîrbi, cu funii de mijloc; unii din ei sar de pe mal pe plutele înconjurătoare, apoi în bărci, lopătînd... Puţin după Cladova, unde vîrtejurile devin primejdioase, călătorii coboară şi urmează drumul pe jos, sub paza grănicerilor sîrbi, care veghează ca nimeni să nu intre în contact cu locuitorii” (Marcel Romanescu, *Andersen în România. O călătorie pe Dunăre acum o sută de ani*, Bucureşti, 1941, p. 12).

⁹ Într-un articol al oficiosului „Oesterreichische Schiffer-Zeitung” din Viena, intitulat *Navigaţia pe Dunăre*, se arată că „în așa-numita Valahie, pe atunci nu se interesa nimeni de Dunăre şi nu se făcea nimic în interesul navigaţiei” (C. I. Băicoianu, *Dunărea, privire istorică, economică şi politică*, 1915, p. 153).

¹⁰ Vezi D. Bolintineanu, *Călătorie pe Dunăre şi în Bulgaria*, Bucureşti, 1859, p. 47.

* Încă din 1856 s-a cerut Departamentului treburilor dinăuntru al Ţării Româneşti să aloce un fond pentru „schimbarea prigavoarelor şi cheurilor porturilor. Pentru înfiinţarea prigavoarelor la Olteniţa s-au cheltuit 259 lei şi 30 parale” (Arh. St. Bucureşti, fond. Min. Int. Div. rural-comunală, dos. 36 1844—1868, f. 3).

¹¹ *Ibidem*, dos. 884/1855, f. 23, 29, 32.

¹² I. G. Munteanu, *Comisiunea europeană a Dunării*, Galaţi, 1937, p. 2.

* Statul turc a concesionat companiei engleze „Danube and Black Sea Railway Co Limited” linia ferată Cernavodă—Constanţa. Aceasta a făcut un chei de beton de 300 m lungime, pe amplasamentul căruia a clădit gara maritimă şi un mal perpendicular pe acest chei, malul danelor, lung de 200 metri. În total au fost protejate 6 ha de apă. Bazinul avea 17—18 picioare adîncime. La vînturi mai puternice apărarea era insuficientă şi vasele trebuiau să iasă în larg. În anul 1860 s-a ridicat şi un far, după care să se orienteze navele. Pentru exportul cerealelor s-au construit magazii cu 3 etaje lîngă mal. Cerealele erau aduse pe linia ferată la partea superioară a malului. De aici, cu vagonete erau duse pe linia ferată, la platforma portului (cf. Virgil Cotovu, *Portul Constanţa*, Bucureşti, 1936, p. 8).

După construcția liniei ferate Cernavodă—Constanța (1858—1860), s-a amenajat și portul de la Cernavodă, căruia i s-au adăugat și câteva magazine de cereale. Din magazine, cerealele erau luate cu vagonete speciale, și duse pînă la vagoanele de cale ferată, de unde se transportau la Constanța. În port lucrau circa 600—800 de lucrători¹³. După războiul de independență, ambele porturi au trecut în proprietatea statului român.

În anul 1870 au început lucrări hidraulice în portul Giurgiu, pentru amenajarea unui chei lung de 430 m. Cu un an mai târziu s-a dat în antrepriză adîncirea canalului din fața cheiului, pentru a ușura scoaterea navelor din port¹⁴.

Portul Corabia a luat ființă în anul 1862, la marginea satului Corabia, cu 2 km mai în amonte față de locul unde se află în prezent. În 1874, el a luat denumirea de portul Corabia și s-a mutat în fața noului oraș¹⁵.

Începînd cu anul 1869 a luat o dezvoltare mai mare și portul Calafat, căruia i s-a construit un chei de lemn, care mai târziu a fost înlocuit cu unul din piatră¹⁶.

Cu o tradiție bogată este portul Turnu-Severin. În 1852, domnitorul Barbu Știrbei dă drept de municipiu orașului și se amenajează portul. Cu cîțiva ani mai târziu (1865) au fost reconstruite cheiurile portului¹⁷. În anii 1857—1858, Societatea austriacă de navigație (D.D.S.G.) a pus în funcțiune șantierul naval de reparații din Turnu-Severin¹⁸. Este primul șantier din România care face reparații generale la nave de mare capacitate pentru fluviu*.

Prima organizare a porturilor române s-a făcut în timpul lui Alexandru Ioan Cuza, și anume în anul 1863. Legea din 1863 dădea dreptul orașelor din lungul Dunării să încaseze o taxă de cheiaș asupra valorii mărfurilor, venit care trebuia utilizat numai la lucrările porturilor. Printr-o nouă lege din 27 mai 1874 se instituie un comitet al porturilor pentru exercitarea unui control asupra întrebuințării acestor fonduri¹⁹.

¹³ Ion I. Mușat, *Istoricul orașului Cernavodă*, București, 1938, p. 89.

¹⁴ „Luptătorul” (Giurgiu), III (1901), nr. 2 din 2 decembrie.

¹⁵ *Registrul istoric al portului Corabia*, p. 10. Negustorii din Romanai au cerut domnitorului A. I. Cuza, ca noul port să-i poarte numele, dar domnitorul a refuzat, declarînd că încă nu făcuse destul pentru a merita asemenea onoare; el a încurajat însă construcția portului și i-a dat denumirea de Mircea, după numele domnitorului Țării Românești Mircea cel Bătrîn (M. Drăghicescu, *Istoricul principalelor puncte pe Dunăre, de la gura Tisei pînă la mare și pe coastele mării, de la Varna la Odesa*, București, 1943, p. 192).

¹⁶ Schela Calafatului are o veche tradiție. Aici se călăfăteau, adică se smoleau, corabiile, de unde li vine și denumirea. Satul și schela de la Calafat s-au eliberat de la moșia Bisericii „Sf. Ilie” din Craiova în 1855 (*Registrul istoric al portului Calafat*, p. 2).

¹⁷ Arh. St. București, fond. Min. Int., Div. rural-comunală, 1844—1868, dos. 36, f. 11. Societatea austriacă de navigație cu aburi — Erste Privilegierte Oesterreichische Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft (DDSG) de pe Dunăre, își mută birourile în portul Turnu-Severin în 1851, iar în 1853 încheie un contract de închiriere a terenului de lângă Dunăre, de pe raza portului, pe timp de 30 de ani (Arh. St. Turnu Severin, fond. Primăria orașului T. Severin, dos. 7/1843-1844, p. 4).

¹⁸ *Registrul istoric al portului T. Severin*, p. 2.

* În 1864, în cadrul șantierului se fac reparațiile generale ale navelor de război turce „Silistra” și „Arpad”, iar în 1870—1871 se repară nava românească „Ștefan cel Mare”. La 25 august 1879, locotenent-colonelul Murgescu, inspectorul general al porturilor, N. Voinescu, directorul prefecturii Mehedinți, și I. Mărculescu, șeful perceptor al vămii T.-Severin, delimitează zona portului de la piciorul podului lui Traian pînă la șanțul de barieră al orașului (*ibidem*, p. 2—3).

¹⁹ Arh. Direcției regionale Iași, Fond. Birou de Cercetare, 4/1873, p. 2.

Ca urmare a perfecționărilor aduse și a dezvoltării comerțului, crește considerabil exportul prin porturile Galați, Brăila, Giurgiu. De pildă, comerțul Galațiului se ridică de la 48 milioane de franci în 1856 la 150 milioane de franci în 1873²⁰. Numărul navelor intrate în port a crescut de la 1 064 de nave în 1847 la 3 118 în 1873²¹.

Datorită faptului că în porturi seoseau numeroase căruțe cu cereale, care nu puteau fi imediat descărcate și uneori se degradau mari cantități de produse pînă se încărcau la nave*, comercianții au construit magazine în porturi, în care depozitau produsele²². Pentru a se face față necesităților mereu crescînde ale comerțului, în legea vămilor, votată la 15 iunie 1873, se introduce un articol care prevedea înființarea de antrepozite în mai multe porturi comerciale ale României pentru mărfurile străine²³.

După Unirea Principatelor Române, numărul vaselor intrate și ieșite în porturi a crescut de la an la an. În 1863 au intrat în porturile românești 11 218 vase, cu o capacitate de 1 657 183 de tone, iar în 1871 numărul vaselor intrate în porturi a crescut la 13 363, cu o capacitate de 2 143 249 de tone²⁴. Produsele care se exportau din România pe calea apei erau în special cerealele. În 1871, din întregul export, cerealele au ocupat 81,90%²⁵. Țările în care se făceau exporturile pe calca apei erau Imperiul otoman, Austro-Ungaria, Franța, Italia, Rusia.

În ceea ce privește importul, pe nave se aduceau în special produse de consumație: textile de bumbac și lînă, pielărie, coloniale, iar, către sfîrșitul secolului, fabricate din fier.

Cu toate progresele înregistrate, în calea dezvoltării porturilor românești mai existau încă piedici. Veniturile porturilor erau date în arenda antreprenorilor, prin licitații organizate periodic²⁶. Antreprenorii aveau tot interesul de a obține sume cît mai mari în perioada cît aveau arendate veniturile porturilor și manifestau mai puțin interes pentru întreținerea sau mărirea instalațiilor portuare.

De asemenea, politica vamală inaugurată după 1875 a avut efecte negative pentru comerțul dunărean. Avantajele acordate Austro-Ungariei și Germaniei prin convenția comercială și prin tarifele de transport favorizau comerțul de uscat în dauna celui maritim²⁷.

De avantajele navigației și comerțului pe Dunăre, România a beneficiat în mică măsură. Mai mult ca în oricare alt domeniu, capitalurile austro-ungare, franceze, engleze, germane au acaparat comerțul pe Dunăre

²⁰ Camera de comerț și industrie Galați. *Al IV-lea Congres al camerilor de comerț și industrie din România*, Galați, 1904, p. 75.

²¹ I. G. Munteanu, *Porturile noastre maritime*, Galați, 1935, p. 5.

* În anul 1869, Prefectura județului Vlașca propune Ministerului lucrărilor publice ca să nu mai dea voie căruțașilor să vină cu produse în portul Giurgiu dacă nu au covîltit la căruțe pentru a apăra produsele de degradare (Arh. St. Giurgiu, fond. Prefectura județului Vlașca, dos. 147 1869, f. 34).

²² *Igistrul istoric al portului T. Măgurele*, p. 2.

²³ Arh. Direcției regionale NAVROM-Brăila, dos. secret 4 1873, p. 2.

²⁴ *Istoria României*, vol. IV, București, Edit. Academiei, 1964, p. 463—468.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Arh. St. Giurgiu, fond. Prefectura județului Vlașca, dos. 220/1878, nenumărat.

²⁷ Antreprenorii care aveau în arendă veniturile porturilor nu au respectat întru totul convenția comercială dintre Austro-Ungaria și România. Din această cauză, consiliul general al Austro-Ungariei a intervenit de mai multe ori la Ministerul de Externe, acuzînd porturile că prejudiciază exportul Austro-Ungariei în România (Arh. St. Giurgiu, fond. Prefectura județului Vlașca, dos. 237/1878, p. 1).

după slăbirea monopolului turcesc *. În aproape toate porturile au apărut și s-au înmulțit agențiile de vapoare ale firmelor străine, care se întreceau în monopolizarea produselor și în exportul lor spre alte țări și continente.

Un mijloc de acaparare a navigației și a comerțului dunărean l-a constituit Comisia economică a Dunării, înființată prin tratatul de pace de la Paris din 1856, ca urmare a războiului Crimeii. Protestele unor elemente înaintate ale timpului, în frunte cu Mihail Kogălniceanu, nu au fost ascultate. Permanentizând existența C.E.D. și mărindu-i atribuțiile, marile puteri occidentale au impus și taxe convenabile și regulamente de navigație. România nu avea libertatea de a se folosi în voie de apele sale datorită jugului otoman, pe de o parte, și infiltrării statelor apusene în problemele navigației dunărene, pe de altă parte.

Condiții mult mai favorabile pentru dezvoltarea mijloacelor de navigație românești se creează o dată cu obținerea independenței naționale.

2. DEZVOLTAREA PORTURILOR ROMÂNE DE LA RĂZBOIUL DE INDEPENDENȚĂ PÎNĂ LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Porturile și mijloacele de transport românești s-au dezvoltat mult mai rapid ca în etapa anterioară războiului, pe măsură ce se dezvoltau industria și comerțul intern și extern și se încheiau noi convenții comerciale. În aproape toate porturile au fost luate măsuri pentru amenajarea bazinelor și a cheiurilor, s-au mărit spațiile de depozitare a mărfurilor și cerealelor. În anul 1881, printr-un proiect de lege s-a hotărât construcția docurilor din Galați, Brăila și Constanța. La Galați s-a construit și bazinul docurilor, mărindu-se considerabil capacitatea de încărcare și descărcare a navelor²⁸. Pentru depozitarea cerealelor s-a construit o mare magazie, cu 338 de silozuri (celule) exagonale, iar pentru mărfuri — o clădire cu două etaje²⁹. Bazinul docurilor cu silozurile sale au fost special amenajate pentru import, iar bazinul pentru cherestea a fost amenajat special pentru exportul de cherestea, fiind singura instalație de acest fel din țară³⁰.

Avînd în vedere poziția geografică a portului și însemnătatea sa economică, la Galați s-au înființat în anul 1893 de către patronii D.S. Fernic și asociații săi, D.D. Teodor Guiller și I. Pomgollat, „Uzinele de construcțiuni mecanice și turnătorie de fier și bronz”, germenele viitorului șantier naval de mai târziu, cu 60 de lucrători la început, în majoritate străini, și cu 12 CP³¹. Încetul cu încetul, șantierul s-a dezvoltat, mărindu-și instalațiile și capacitatea de lucru și formîndu-și un personal românesc. În 1897, șantierul a fost dotat cu un doc plutitor, extinzîndu-se activitatea sa pro-

* Prima mare societate de transport pentru călători și mărfuri pe Dunăre, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a fost austriacă și a început să funcționeze în 1851 (Arh. St. București, fond. Ministerul de Război, dos. 587 1851, f. 2). Monarhia austriacă a făcut mari eforturi pentru a-și păstra hegemonia pe Dunăre (vezi N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, ed. a 2-a, București, 1925, p. 181).

²⁸ Arh. St. Galați, fond. Căpitania portului Galați, dos. 1 1891, f. 91.

²⁹ Gh. N. Munteanu, *Galați*, Galați, 1927, p. 103.

³⁰ Emil Codreanu, *Redresarea portului Galați*, Galați, 1927, p. 4.

³¹ *Șantierele române de la Dunăre. Societatea anonimă. 1893—1920*, București, 1921, p. 3—4.

ductivă. Tot la Galați s-a amenajat Arsenalul marinei militare și s-a mărit Întreprinderea „Götz”, una dintre cele mai mari fabrici de cherestea din Europa.

În Arsenalul marinei se făceau reparații la navele militare și construcții de bărci și de șalupe. Printre cele mai însemnate lucrări ale sale au fost, în 1898, reparația generală și călăfătuirea crucișătorului „Elisabeta”, a torpilorului „Alexandru cel Bun”, a canonierelor „Bistrița”, „Siretul” și „Oltul”, precum și transformări diverse la iahtul „Ștefan cel Mare”³².

O dezvoltare însemnată a cunoscut-o portul Brăila*. Până în 1891 au fost date în folosință bazinul, cheiurile³³, mai multe magazii și antrepozite³⁴. La docuri s-au realizat până la sfârșitul secolului pereul** danelor I-IV³⁵. În port se mai fac, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, diferite lucrări de îmbunătățire a transporturilor și operațiilor de încărcări și descărcări ca : pavaje pe lângă magazinele de cereale, linii ferate între magazine și port. După inaugurarea silozurilor a crescut considerabil transportul în port³⁶. Portul avea din 1894 un remorcher și din 1895 o navă pentru dragaj.

Noi amenajări se fac, în această perioadă, și la Giurgiu : o construcție importantă a fost dragarea, în 1896, a canalului Sf. Gheorghe, apoi lucrările de modernizare a portului, prin construcția unei platforme și a două aripi de sprijinire a cheiului ; s-au mai realizat o cale ferată, stâlpi de pripoane la chei, pavaje în port și iluminarea acestuia cu 46 de felinare. Canalul din fața cheiului a fost transformat apoi într-un bazin, cheltuindu-se suma de 2 500 000 de lei. Ieșirea din bazin era asigurată prin dragaje permanente de către serviciul hidraulic din Giurgiu³⁷. Până la sfârșitul secolului s-au realizat digul de lemn și piatră, două pontoane metalice și două platforme pentru instalarea pontoanelor³⁸ și s-a cumpărat un atelier flotant de reparații navale de la o societate engleză³⁹. Locul atelierului din scînduri este luat, în 1899, de un atelier mai mare, din zidărie, cu o sală de mașini și cu cazan cu aburi, de atelierul pentru lucrări în fier și o sală pentru lucrări în lemn⁴⁰.

Portul avea în 1897 o divizie de dragaje, cu un parc de nave, compus din : remorcherele „Pasărea” și „Maria”, navele dragoare „Borcea” și „Ialomița” și șalupele „Mangalia”, „Brateșul” și „Smîrdan”. La acestea se mai adaugă în anul următor nava dragă „Corabia” și remorcherul

³² Arh. M.F.A., fond. Inspectoratul general al marinei, Inv. 1225/1898–1899, dos. 3/280, nenumărat.

* Prima delimitare a portului a fost făcută în 1879 și a doua mai precisă și pe o mai mare întindere în anul 1894 (Arh. Direcției regionale Navrom Brăila, dos. secret, *Monografia portului Brăila*, p. 4).

³³ *Registrul istoric al portului Brăila*, p. 28.

³⁴ Arh. Direcției regionale NAVROM-Brăila, dos. secret nr. 4, *Monografia portului Brăila*, p. 2.

** P-reu (pereuri) este un strat de piatră care câpтуșește o suprafață de teren înclinată.

³⁵ *Registrul istoric al portului Brăila*, p. 2.

³⁶ *Vezi „Septemana”* (Brăila), I (1894), nr. 4 din 15 decembrie.

³⁷ Arh. st. Giurgiu, fond. Primăria orașului Giurgiu, dos. 13 1898, p. 27.

³⁸ „Luptătorul” (Giurgiu), III (1901), nr. 2 din 2 decembrie, p. 27; Arh. St. Giurgiu, fond. Primăria orașului Giurgiu, dos. 8 1893, f. 139.

³⁹ Arh. căpitaniei portului Giurgiu, manuscris : *Date legate de istoricul portului Giurgiu*.

⁴⁰ Arh. căpitaniei portului Giurgiu, *Istoricul șantierului Diviziei de dragaj din Giurgiu*, p. 1.

„Dunărea”⁴¹. În 1899 s-au mai cumpărat navele dragoare „Vireiorova” și „Severin”, macaraua „Cioroiu” și pontoanele ridicătoare nr. 1 și 2⁴².

Lucrări de modernizare au fost făcute după 1880 și în porturile Tr.-Măgurele, Corabia și Calafat. Tot acum s-a înființat și portul Zimnicea*.

Portul Tr.-Măgurele pînă în 1883 a fost lipsit de orice construcție. După această dată s-a făcut cheiul de lemn, care a fost înlocuit după 1900 cu un chei de piatră⁴³. În 1889 a început construirea cheiului de lemn al portului Corabia și liniei ferate Corabia — Piatra-Olt, care au contribuit mult la dezvoltarea economică a acestei regiuni⁴⁴. Ca și în celelalte porturi, în portul Calafat s-a făcut între 1883 și 1885 un chei din lemn, care a fost înlocuit după cîțiva ani cu unul din piatră⁴⁵. Pînă la sfîrșitul secolului se fac noi amenajări cheiului, pereului și platformelor etc.⁴⁶.

Lucrări noi se fac și în portul Tr.-Severin. În 1891 au fost construite: cheiuri din piatră, a căror fundație se începuse încă din 1883, două magazii de mărfuri și o marchiză a serviciului hidraulic⁴⁷.

Pentru repararea parcului de vase cu care se făcea transportul de sare în Serbia, Regia monopolurilor statului cumpără în iulie 1893 șantierul naval de la Societatea austriacă D.D.S.G., la suma de 240 000 lei⁴⁸. La început, șantierul a făcut numai reparații de nave, însă mai tîrziu trece la o construcție de navă fluvială.

O atenție deosebită este acordată de statul român dezvoltării portului Constanța. La 29 martie 1885 s-a votat o lege pentru un credit de 21 milioane de lei în vederea construcției portului⁴⁹. Lucrările, încredințate firmei „Adrien Hallicr”, au fost începute în primăvara anului 1896⁵⁰. Pînă în anul 1904 s-au realizat diguri în lungime de 1 381 m, cheiuri, farul mare, două faruri mici, sirena și farul de la Tuzla. Statul român a cumpărat de la englezi toate instalațiile portuare din Constanța. În cadrul Serviciului de construcție al portului funcționa în 1900 și un atelier de reparații diverse⁵¹. Cu toate amenajările făcute, portul Constanța continua să rămînă în urma porturilor Galați și Brăila în ceea ce privește exporturile României⁵². Chiar și după cumpărarea de către statul român a liniei

⁴¹ Arh. căpităniei portului Giurgiu, *Istoricul șantierului Diviziei de dragaj din Giurgiu*, p. 1 2.

⁴² *Ibidem*.

* Portul Zimnicea se împărțea în două puncte, „Chichinețul” și „Zătoaica”. Cînd apele erau mari, încărcăturile se făceau la nord de Ostrovul Bujorescu, numit „Adana Turcească”. Aici s-a făcut și un mic chei de lemn, denumit „La sârărie”. De-abia în anul 1900 au fost abandonate aceste puncte și portul a fost mutat pe locul unde se află astăzi (*Registrul istoric al portului T. Măgurele*, p. 1).

⁴³ *Registrul istoric al portului T. Măgurele*, p. 1.

⁴⁴ *Registrul istoric al portului Corabia*, p. 10.

⁴⁵ *Registrul istoric al portului Calafat*, p. 2.

⁴⁶ Arh. Serviciului NAVROM, portul Calafat, dos. Construcția cheiului, pereului și platformelor 1898—1908.

⁴⁷ *Registrul istoric al portului T. Severin*, p. 4.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ „Monitorul oficial” (1885), nr. 1 din 2 aprilie.

⁵⁰ M. D. Ionescu, *Cercetări asupra orașului Constanța*, București, 1897, p. 5.

⁵¹ Arh. St. București, fond. Ministerul Lucrărilor Publice, dos. 3 1900, f. 13.

⁵² Vezi Gheorghe Halchiopol, *Chestiunea porturilor Galați, Brăila și Constanța*, București, 1906, p. 10—20.

ferate Cernavodă—Constanța, în 1881, și după construcția podului de la Cernavodă, în 1895, Constanța rămîne în urma porturilor Galați și Brăila⁵³.

Din 1879 și pînă în 1903, adică într-un interval de 25 de ani, tonajul total al bastimentelor intrate și ieșite din porturile Brăila, Galați și Constanța a fost următorul⁵⁴ :

Porturile	Tonaj bastimente intrate	Tonaj bastimente ieșite
Brăila	41 459 112 tone	41 900 540 tone
Galați	30 072 371 „	29 409 372 „
Constanța	8 270 929 „	8 279 295 „

După cum rezultă din acest tabel, tonajul Brăilei este superior Galațiului cu 28%, iar Constanței cu 80%. La rîndul său, tonajul portului Galați este superior portului Constanța cu 75%.

După deschiderea canalului Sulina, s-a reconstruit și portul Sulina, unde se făceau încă numeroase transbordări de cereale din șlepuri în vase de mare⁵⁵. Aici erau, în 1902, 23 de agenți de vapoare⁵⁶.

Foarte puțin s-a dezvoltat portul Tulcea. Dintr-un raport al căpitanului de port către Inspectorul navigației aflăm că portul avea în 1908 niște diguri scurte și nu putea satisface cererile tot mai mari și numeroase ale armatorilor. De aceea se făceau încărcări zilnice, fără pauze, nemai-rămînînd timp pentru întreținerea digurilor și a portului⁵⁷. Întreținerea porturilor a fost o problemă nerezolvată în întregime pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Căraușii poposeau direct pe platformele portuare. Personalul căpităniilor nu putea ridica operativ gunoaiile⁵⁸.

Ca urmare a lucrărilor de dezvoltare și perfecționare a porturilor a sporit considerabil capacitatea acestora de primire, de încărcare și descărcare a navelor. Din statisticile oficiale ale vremii reiese că numărul navelor intrate în porturi și deci și al capacității de manevrat mărfuri și cereale a crescut de la an la an. Astfel, numărul navelor intrate în porturi a crescut de la 9 585 în 1860⁵⁹, la 17 486 în 1879⁶⁰, iar în 1897 s-a ridicat la 33 934⁶¹. Întîietatea în ceea ce privește exportul a continuat să fie deținută de portul Brăila, iar în ceea ce privește importul de portul Galați. De pildă, în portul Brăila au intrat în 1879 2192 de nave, iar numărul acestora a crescut la 5 204⁶² în 1889. Media descărcărilor zilnice în portul Brăila a crescut de la 145 de vagoane în 1882 la 615 vagoane în 1896⁶³.

⁵³ „Gazeta Brăilei”, I (1904), nr. 15 din 16 august.

⁵⁴ „Bursa”, I (1904), nr. 109 din 14 august, p. 670.

⁵⁵ „Marea” (1933), nr. 1 din 1 aprilie.

⁵⁶ Arh. St. Galați, fond. IGNP, dos. 8/1902, f. 190.

⁵⁷ Arh. St. Galați, fond. IGNP, dos. 4/1901, f. 19.

⁵⁸ *Ibidem*, dos. 20/1901, f. 54.

⁵⁹ *Statistica României*, Iași, 1898, p. 381—382.

⁶⁰ Moise N. Pascu, *Cartea județului Covurlui*, București, 1891, p. 252.

⁶¹ *Mișcarea porturilor 1896—1897*, Galați, 1898, pp. 21—24.

⁶² *Mișcarea porturilor 1879—1889*, București, 1890, pp. 4—18.

⁶³ I. G. Munteanu, *Porturile noastre maritime*, Galați, 1935, p. 4.

Aceasta a fost și cauza existenței unui număr mult mai mare de muncitori portuari în Brăila decât în celelalte porturi românești. Principalele porturi dunărene, Brăila și Galați, au ajuns la o anumită specializare în ceea ce privește natura exporturilor. Galațiul a devenit portul de export al lemnului și Brăila al cerealelor.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, porturile românești erau în plin proces de reconstrucție și modernizare. O dată cu porturile se dezvoltă și mijloacele de navigație ale României. Pe Dunăre și Marea Neagră apar tot mai multe nave sub pavilion național ale celor două servicii de navigație românești: N.F.R. și S.M.R., și ale particularilor. N.F.R. avea un parc de 6 nave de călători, 5 nave de mărfuri și 50 de șleपुरi⁶⁴. S.M.R. era deservit de două nave poștale, o navă mixtă, „Medeca”, 5 nave de mărfuri: „Dobrogea”, „București”, „Iași”, „Turnu-Severin” și „Constanța”, două șalupe și patru remorhere⁶⁵. Navele de pasageri și de mărfuri deserveau 3 linii de navigație spre Occident⁶⁶.

Spre sfârșitul secolului au sporit cantitățile de mărfuri importate și, mai ales, exportate prin porturi cu mijloace de navigație românești și transporturile de călători pe calea apei.

Creșterea volumului de mărfuri manevrate, înmagazinate, încărcate sau descărcate din nave a determinat nevoia unui număr tot mai mare de brațe de muncă în porturi. Spre deosebire de alte orașe ale țării, în porturi s-au concentrat mase mari de oameni în căutare de lucru și în speranța unui trai mai bun. Cu toată creșterea traficului comercial, porturile nu au putut să satisfacă cererile de angajare ale numeroșilor lucrători, care apăreau mai ales în timpul verii și toamnei, când erau condiții prielnice de navigație.

Nivelul de trai al muncitorilor portuari rămâne scăzut, nefiind în pas cu perfecționările tehnice ce se fac în porturi.

Munca din porturi nu era reglementată. Lucrătorii erau la discreția și bunul plac al exportatorilor, al vătafilor, al armatorilor și al căpitanilor de nave și de porturi. Muncitorii de port nu aveau ore fixe de lucru, nici un salariu stabil. În porturi, iarna exista așa-numitul sezon mort, când Dunărea îngheța și operațiile se întrerupeau. Navigația fiind întreprinsă, nu se mai făceau încărcări și descărcări de nave.

Numărul mare de muncitori flotanți contribuia la ascuțirea conflictelor, la adâncirea contradicțiilor de clasă. Goana după lucru în perioada de trafic intens, din timpul verii și toamnei, agrava sărăcia și mizeria din porturi.

Exploatarea fără margini din partea patronilor exportatori, a vătafilor și a magazinerilor a determinat apariția și dezvoltarea unei puternice mișcări a muncitorilor portuari pentru cucerirea unor condiții mai bune de muncă și de viață. De la forme și metode pașnice de luptă, muncitorii portuari ajung la mari acțiuni greviste și la conflicte sângeroase cu organele statului burghez. Astfel, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, porturile românești devin, în afară de importante centre comerciale, și puternice centre muncitorești.

⁶⁴ „Economia națională”, XIII (1889), nr. 21 din 20 mai, p. 461.

⁶⁵ *Dare de seamă asupra exploatării S.M.R. pe timp de 12 ani*, București, 1908, p. 7.

⁶⁶ N. D. Ionescu, *Dobrogea în primul neacului XX*, București, 1904, p. 898.

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA”
ÎN ANUL 1971

În ziua de 15 ianuarie 1972 a avut loc la Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice şedinţa de analiză a rezultatelor activităţii desfăşurate în 1971 şi a planului pe anul 1972. Publicăm mai jos darea de seamă prezentată de directorul Institutului — prof. univ. dr. Ştefan Ştefănescu.



Activitatea Institutului de istorie „N. Iorga” s-a desfăşurat în anul 1971, în condiţiile unor exigenţe sporite, generate de spiritul înnoitor al documentelor Partidului Comunist Român, publicate şi dezbătute larg în cea de-a doua jumătate a anului trecut. Aceste documente au determinat examinarea lucidă, conştientă, responsabilă a rezultatelor activităţii noastre şi stabilirea unui program care prin prevederile lui, traduse în fapte, să marcheze creşterea rolului istoriei în educaţia patriotică, socialistă a maselor. Redarea bogăţiei de conţinut a istoriei cu scopul de a instrui şi a educa generaţiile de tineri în spiritul dragostei pentru făuritorii istoriei este marea datorie a instituţiei noastre, a obştii largi a istoricilor.

Parte integrantă din teoria revoluţionară, care luminează drumul nostru înainte, istoria, în înţelegerea ei marxist-leninistă dovedeşte capacitatea creatoare şi de luptă pentru mai bine a poporului român, arată că progresul istoric este de neînviş.

Prin lucrările publicate în anul 1971, realizate în planul Institutului sau în afara planului, membrii Institutului „N. Iorga” au adus contribuţii, în unele cazuri deosebit de valoroase, la progresul istoriografiei româneşti, la afirmarea ei pe plan internaţional.

Dintre apariţiile editoriale importante ale anului 1971 şi de care sînt legate numele cercetătorilor institutului amintim sintezele : *Istoria României. Compendiu*, ed. a II-a, sub red. prof. univ. Miron Constantinescu, C. Daicoviciu, Şt. Pascu (colaboratori din institut : Al. Porţeanu şi I. M. Oprea), *Storia del popolo romeno*, Editori Riuniti, Roma, sub red. acad. A. Oţetea (colaboratori din institut : Şt. Ştefănescu, Ş. Papacostea, Fl. Constantiniu şi I. Chiper), *Din istoria Dobrogei*, vol. III (coautor Şt. Ştefănescu) ; monografiile : *Olenia sub stăpînirea austriacă 1718—1739* (autor Ş. Papacostea), *Problema agrară în timpul revoluţiei de la 1848 din Ţara Românească* (autor Apostol Stan), *Neagoe Basarab* (autor Manole Neagoe) ; culegerile de studii *Împotriva fascismului* (colaboratori din institut : V. Liveanu, I. Chiper, Matei Ionescu, Tr. Udrea), *Studii de istorie contemporană* (în limba franceză), vol. II (colaboratori : V. Liveanu, M. Rusenescu, E. Cimponeriu, Tr. Udrea), *Reprezentanţele diplomatice ale României*, vol. II (colaboratori din institut : D. Berindei, E. Campus, V. Teodorescu, P. Oprea, V. Netea,

I. M. Oprea); *Relațiile româno-bulgare de-a lungul veacurilor* (colaborator Șt. Ștefănescu); **publicațiile de izvoare**: *Evangeliarul slavo-român de la Sibiu 1551—1553* (cu un substanțial studiu istoric introductiv de L. Demény), *Călători străini despre țările române*, vol. III (Ingrijit de M. Holban, M. Alexandrescu-Dersca și P. Cernovodeanu), *Valra Bălceștilor. Studiu și documente* (Cornelia Bodea și P. Cernovodeanu), *Războiul pentru independență națională 1877—1878. Documente militare* (coautor, D. Berindei); **instrumentele de lucru** deosebit de necesare cercetării istorice: *Cum măsurau strămoșii* (autor, N. Stoicescu); *Dicționarul marilor dregători în Țara Românească și Moldova, secolele XIV—XVII* (autor N. Stoicescu); *Bibliografia analitică a periodicelor*, vol. II, partea a II-a (colaborator din institut: D. Berindei); *Din cronică unor zile istorice* (autori: V. Liveanu, Ec. Cimponeriu, Tr. Udrea, M. Rusenescu).

Planul de cercetare științifică al Institutului în anul 1971 a prevăzut concentrarea eforturilor potențialului de cercetare pe câteva probleme fundamentale: relațiile dintre țările române, istorie social-economică, istorie politică, istoria instituțiilor, a culturii și a ideilor, locul României în istoria universală, relațiile externe ale României.

A fost parțial realizată tema: 1. *Relațiile dintre țările române în secolele XVII—XVIII* (autori: C. Șerban, Al. Gonța, M. Neagoe, I. Bidian). Din motive obiective, doi dintre autori (Al. Gonța și M. Neagoe) nu și-au putut încheia contribuțiile lor. Ceilalți membri ai colectivului au predat studiile la termenul prevăzut. Partea elaborată de C. Șerban evidențiază continuarea, în forme noi, a politicii lui Mihai Viteazul, precum și intensificarea relațiilor economice dintre țările române în secolul al XVIII-lea, în pofida măsurilor protecționiste instituite de către Curtea din Viena. Documente inedite din arhivele Sibiului și Brașovului i-au permis lui Iancu Bidian să lărgescă mult problematica schimbului de mărfuri dintre țările române.

Au fost încheiate temele:

Economia agrară în Moldova și Țara Românească în feudalismul timpuriu (80 p.) (autor, Șt. Olteanu) din care se desprind rezultate însemnate despre inventarul și practicile agricole.

Mișcări de populație între cele trei țări române în evul mediu (326 p.) (autor, I. Corfus), sînt evidențiate noi aspecte ale mobilității sociale, îndeosebi ale transhumanței pentru prima jumătate a sec. XIX.

Tocmelile agricole (1866—1907) (400 p.) autor Gh. Cristea. În lucrare este tratat istoricul legislației agrare excepționale de după reforma din 1864, condițiile reale ale adoptării legilor de învoielii agricole, precum și aspectele multiple și complexe ale aplicării acestor legi. Este pus într-o lumină nouă conținutul de clasă al raporturilor dintre moșieri sau arendași și țărani, reflectat în contractele de învoielii agricole.

Istoria prețurilor din Țara Românească în secolele XIV—XVII (350 p.) (autori: D. Mioc, Ruxandra Cămărășescu, Coralia Fotino). Lucrare nouă, prin problematica ei, în istoriografia românească, este o importantă contribuție la istoria economiei naționale, subliniază specificul fenomenului românesc în cadrul celui general european asupra căruia există în ultima vreme o bogată literatură. Cercetarea continuă, tema fiind extinsă pînă la 1774 (pacea de la Kuciuk-Kainargi).

Politica internă a domniei în prima treime a secolului al XVII-lea (80 p.) (autor-Lia Lehr). Se arată că a existat — contrar unor afirmații făcute în literatura noastră recentă — o strînsă colaborare între domn și boierime în cîrmuirea țării și nu o substituție a unui grup de boieri autorității centrale.

Emigrația românilor după 1848 și unitatea națională (400 p. + 600 documente în anexă) (autor-C. Bodea). Un bogat material inedit îi permite autoarei să reliefeze atît curențele din sînul emigrației pașoptiste, cît și marile acțiuni întreprinse de aceasta pentru atingerea idealului unității naționale. Sînt aduse date noi referitoare la propaganda națională în Apus, la lupta pentru realizarea idealului național, la proiectele de confederație dunăreană din anii 1850—1853 și la cristalizarea programului și a mijloacelor de înlăptuire, pe cale revoluționară și pe etape, a unității naționale.

Lupta națională a românilor din Transilvania (600 p.) (autor — V. Netea). Lucrarea înfățișează acțiunile de ordin politic, economic și cultural din anii 1850—1875 și îndeosebi organizarea învățământului, a presei, ca forme de luptă națională.

Gubernarea național-țărănistă în anii 1932—1933 (70 p.) (autor — Venera Teodorescu) sînt analizate frământările dintre diferitele partide politice burgheze, rolul monarhiei în cadrul acestor frământări, interesele de clasă, reacția maselor față de măsurile antipopulare ale guvernului.

Organizațiile fasciste în România 1933—1938 (130 p.) (autor — I. Chiper). Este evidențiată baza de clasă îngustă a fascismului, factorii care au determinat ascensiunea organizațiilor fasciste și relațiile dintre ele și sprijinitorii lor interni sau externi. Se demonstrează că aceste organizații au rămas, de fapt, instrumente de manevră ale altor forțe politice, interne sau externe, care se înfuleau pe o platformă antidemocratică, antimuncitorească, anticomunistă. Mișcarea antifascistă condusă de P.C.R. a făcut imposibilă instaurarea unui regim fascist în anii 1933—1937 în România.

Situația internă a României (sept. 1940—august 1944) (200 p.) autor — Tr. Udrea. Sînt analizate trăsăturile și diversele faze ale guvernării antonesciene; se demonstrează că pregătirea insurecției naționale antifasciste s-a făcut în condițiile unei situații revoluționare în România, care s-a accentuat în mod deosebit, începînd cu iarna anului 1943—1944. Se aduc date noi referitoare la rolul P.C.R. în făurirea unui larg front patriotic antifascist, ceea ce a permis ca la 23 August 1944 majoritatea covârșitoare a poporului român să participe activ la succesul insurecției.

P.C.R. în viața politică a României, temă inclusă în planul de cercetare al institutului pentru marcarca samicentenarului P.C.R., a fost realizată printr-o serie de studii ca: *Particularitățile ale strategiei politice a P.C.R. în revoluția populară. Revendicările imediate și obiectivul final* de V. Liveanu, *Acțiuni ale Partidului Comunist Român pentru făurirea Frontului Patriotic antifascist (1941—1944)* de Traian Udrea, *Relațiile P.C.R. cu alte partide politice în anii 1923—1928* de M. Rusenescu, *Alegerea deputaților B.M.Ț. în parlament (iunie 1931)* de Venera Teodorescu și *Atitudinea P.C.R. față de politica externă a României (1933—1940)* de I. Chiper. Primele trei studii au fost publicate în revista „Studii” și, într-o formă modificată, în vol. II din *Etudes d'Histoire contemporaine de la Roumanie*. Ultimele două studii au stat la baza elaborării unor comunicări și vor fi publicate în viitor.

Instituții de drept internațional în țările române (220 p.) (autori: Gh. Cronț, Al. Herlea, C. Bucșan și Ana Popescu). Pe baza unui amplu material documentar este tratată suveranitatea țărilor române în raporturile diplomatice cu alte state; se confirmă o dată mai mult, spiritul de toleranță existentă în țările române în evul mediu față de străini, precum și politica țărilor române de cooperare cu alte state.

Mentalității colective în lumea medievală (60 p.) (autor—Florin Constantiniu). Autorul a urmărit, mai ales pe baza izvoarelor privind răscoala lui Horea, psihologia țărănimii răsculate și a încercat să surprindă aspectele comune cu mișcările țărănești din Europa medievală.

Istoriografia românească între cele două războaie mondiale (autor—V. Liveanu). Se relevă progresul cercetărilor istorice după 1918 și se prezintă diversele orientări din istoriografia românească interbelică, figura dominantă a lui N. Iorga și grupul de cercetători care i-au rămas apropiați de-a lungul întregii perioade; se analizează activitatea cercului de la „Revista istorică română”, școala de la Cluj și școala de la Iași, preocupările metodologice și teoretice ale principalilor istorici din perioada interbelică. Cu toate că în ansamblul istoriografiei tendința dominantă din punct de vedere al concepțiilor generale era idealismul obiectiv, se constată, în același timp, influența marxismului asupra istoricilor din țara noastră și începutul dezvoltării istoriografiei marxiste, promovate de P.C.R.

Nicolae Iorga — istoric al culturii (autor — N. Liu), temă inclusă pentru cîteva luni în planul pe anul 1971, a fost realizată sub forma unei comunicări prezentate în sesiunea institutului din iunie 1971.

Legăturile dintre revoluția din Principate și cea din Franța în anul 1848 (80 p.) (autor — Tr. Ionescu). Este arătată însemnătatea mediului social francez, ca școală revoluționară pentru viitorii conducători ai revoluției din Moldova și Țara Românească, precum și raportul dintre această experiență și programul revoluției din Principate; este studiată politica externă a guvernului revoluționar în raport cu Franța, încercarea de a obține concursul guvernului francez și eșecul final al acestei tentative; este analizată atitudinea Franței neoficiale, a opiniei publice și a presei, față de situația Principatelor.

Relațiile româno-engleze (1859—1877) autor — Beatrice Marinescu. Autoarea s-a străduit să fixeze rolul Angliei în desfășurarea evenimentelor internaționale, care au influențat lupta pentru unire a Principatelor Române. Parte integrantă a politicii sale față de Imperiul otoman, atitudinea Angliei în problema unirii se explică în funcție de principiul integrității teritoriale a Imperiului otoman, punct cardinal al politicii externe britanice în această epocă. Acceptând unirea și recunoscându-l pe Cuza, Anglia s-a străduit să frizeze tendința spre independență a noului stat și lupta de eliberare a celorlalte popoare aflate sub stăpânirea Porții.

Politica orientală a Veneției în secolul al XV-lea (400 p.) autor — Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru. În cadrul unui studiu de ansamblu, cel dintâi de felul acesta în literatura istorică, se fixează etapele politicii orientale a Veneției, din epoca în care înfringerea de la Ankara a deschis criza Imperiului otoman și pînă în vremea marelui război turco-venețian din 1463—1479, care a pus capăt hegemoniei venețiene în Marea Egee. Sunt analizate, în cuprinsul lucrării, mijloacele folosite de Veneția pentru apărarea intereselor ei comerciale în Mediterana răsăriteană și în Marea Neagră și conexiunea dintre această politică și ansamblul poziției internaționale a Republicii lagunelor.

Metode noi în cercetarea istorică. Aplicarea matematicii (autori: V. Liveanu, M. Rusculescu, V. Medeleanu, C. Moței). Tema a fost valorificată în revista „Studii”, nr. 2/1971, p. 307—332, în volumul *Mathematics in Archaeology and Historical Sciences*, Edinburg, 1971 și prin comunicări științifice susținute cu prilejul diferitelor sesiuni la București și Iași. S-a conturat posibilitatea elaborării unui model matematic complex care indică acțiunile și interacțiunile factorilor determinanți ai variației arienții țărănești. Acest model pune în lumină unele legități mai generale ale sistemului muncii în dijmă.

Introdusă în plan cu caracter experimental, tema *Aplicarea matematicii în istorie* a căpătat extensiune și devine posibilă publicarea unui volum de studii în această direcție cu condiția rezolvării optime a accesului la un calculator. Multe din datele strinse pînă acum nu au putut fi valorificate din cauza greutăților de acces la calculator. Centrul de calcul al Universității din București a oferit, în limita posibilităților, tot sprijinul. Atitudinea conducerii centrului constituie nu numai un gest de stimulare a unor tendințe moderne în cercetarea întreprinsă, ci și un model de colaborare între două instituții științifice. Pentru a dezvolta preocupările în direcția aplicării matematicii în istorie este necesară angajarea unui matematician programator la institut.

În cadrul temelor privind *colecții de izvoare și instrumente de lucru* a fost încheiat, potrivit prevederilor de plan, volumul III din seria B., Țara Românească (1526—1535) al *colecției: Documenta Romaniae Historica*, întocmit de un colectiv condus de D. Mioc. Volumul, pregătit în cadrul seminarului de paleografie slavă, evidențiază scrupulul științific al echipei de paleografie din institut. Un efort ce merită subliniat, au depus la alcătuirea indicilor Olimpia Diaconescu, Marieta Rădulescu și Mircea Grosu, care, deși au primit și alte sarcini, au încheiat lucrarea în bune condițiuni.

Din *colecția Hurmuzaki* au fost încheiate volumele :

a) *Raportele consulare engleze (1800—1834)*, volum întocmit de Paul Cernovodeanu. Documentele aduc lămuriri în probleme ca, poziția Principatelor în cadrul antagonismului anglo-francez în epoca războaielor napoleoniene, atitudinea diplomației engleze față de mișcarea revoluționară de la 1821 și politica guvernelor britanice față de țările române în perioada 1828—1834 în cadrul divergențelor anglo-ruse în problema orientală.

b) *Rapoartele consulare ruse în anii 1821—1827*, volum întocmit de Lucia Taftă, coordonator P. Cernovodeanu. Materialul documentar aduce prețioase date cu privire la cunoașterea evenimentelor din 1821 și la situația economică și social-politică a țărilor române din acea vreme.

Dicționar de instituții și de termeni medievali (1800 p.) autori: O. Sachelarie (coordonator al lucrării), Al. Constantinescu, Tudor Voinea, Dan Lăzărescu. Discutat recent în consiliul științific, în vederea trimerii la tipar, este un instrument de lucru de mare utilitate, a cărui nevoie se simte de multă vreme în istoriografia noastră.

Au fost modificate, în urma analizei în consiliul științific a situațiilor concrete intervenite, termenele de predare ale citorva lucrări: *Istoria armatei române în secolul al XVIII-lea și prima treime a secolului al XIX-lea* (autor—C. Rezachevici); *Circulația monetară în Țara Românească și Moldova sec. XIV—XVII* (autor — N. Stoicescu); *Procesul consolidării statului național român* (autor — Matei Ionescu); *Social-democrația și problema națională* (autor — Al. Porșeanu); *România în timpul primului război mondial* (autori: A. Iordache, M. Iosa, P. Opreșcu); *Industria minieră și muncitorii minieri în anii 1918—1944* (autor — Ec. Cimponeriu).

În urma reorganizării muncii și a primirii de noi sarcini, în urma transferului titularilor de teme la alte institute, a pensionării lor sau a desfacerii contractului de muncă, au fost scoase din plan temele: *Relații culturale între Principate și Transilvania (1869—1900)* (autor—R. Șoimescu — detașată la departamentul de informare, nou înființat); *Descrierea statistică a Principatului Moldovei (1833)* (autor — Alvina Lazea; tema este în lucru la Direcția generală a Arhivelor Statului București, Alvinei Lazea încredințându-i-se altă temă); *Gîndirea filozofică în istoriografia românească la sfîrșitul secolului al XIX-lea* (autor — Elena Meves — transferată la cerere la Institutul de filozofie); N. Iorga, *Studii de istorie economică* (sub îngrijirea lui Vasile Mihordea — titularul temei s-a pensionat); *Istoria Banatului în epoca absolutismului luminal* (autor H. Jaeger — căruia i s-a desfăcut contractul de muncă).

S-au desfășurat, potrivit prevederilor de plan, continuînd și în 1972, pregătirea și elaborarea lucrărilor:

Conjunctura internațională premergătoare izbucnirii celui de-al doilea război mondial (autor I. Oprea). Materialul documentar reflectă orientarea cercurilor conducătoare din România, în funcție de condițiile politice interne și externe, de zdruncinarea echilibrului de forțe pe plan european.

Al doilea dictat de la Viena (autor — Eliza Campus). În partea elaborată pînă în prezent sînt analizate antecedentele problemei în perioada imediat premergătoare primului război mondial și în timpul conferinței de pace din 1919—1920. Un loc special, în cadrul acestei analize, îl ocupă politica externă a României în perioada neutralității și problema reintrării României în război, în noiembrie 1918.

Activitatea parlamentară din România în anii 1929—1937 (autori: Venera Teodorescu și I. Chișer). Sînt evidențiate însemnate aspecte ale istoriei contemporane a României).

Relațiile României cu S.U.A. (1916—1920) (autor — I. Stanciu). Materialul documentar reflectă influența exercitată de politica externă americană asupra poziției internaționale a României — îndeosebi la tratatul de pace de la Versailles — și atitudinea țării noastre față de inițiativele politice americane.

Relațiile României cu Puterile Centrale (1883—1914) (autor—Ș. Rădulescu-Zoner). Sînt studiate condițiile interne și externe care au determinat adeziunea României la Tripla Alianță, evoluția politicii externe românești, în funcție de contradicțiile dintre Marile Puteri.

Forțele armate ale României între 1866—1877 (autor—Radu Vasile) cu importante date inedite cu privire la organizarea armatei române în anii premergători cuceririi independenței de stat.

Curențe și grupări politice în România 1859—1876 (autor—Apostol Stan). Se desprinde concluzia că pînă în preajma războiului de independență nu se poate vorbi de existența unor partide politice propriu-zise, organizate pe plan național, ci numai de curențe și grupări.

Situația politică din România în 1866 (autor—Gr. Chiriță). Cercetarea s-a soldat cu depistarea unor materiale documentare interesante cu privire la acțiunea politică externă pentru aducerea lui Carol de Hohenzollern, la demersurile întreprinse pentru recunoașterea lui de către Turcia, la situația social-economică și politică internă.

Jurisdicția consulară în Țara Românească în epoca regulamentară (autor—I. R. Neacșu). Sînt arătate ingerințele consulilor în treburile interne ale Principatelor, demersurile cercurilor conducătoare pentru a contracara acțiunile acestor consuli, demersuri care au contribuit la impunerea treptată a autonomiei Țării Românești.

Moldova și Țara Românească în politica habsburgică în sec. XVI (autor—Ștefana Simionescu). A fost redactat un capitol referitor la încercarea Habsburgilor de a atrage Moldova în lupta antiotomană (1527—1538), analizîndu-se interfezențele dintre politica moldovenească și habsburgică în legătură cu problema Transilvaniei, a Pocuției și a luptei antiotomane.

Istoria navigației românești pînă la Tratatul de la Adrianopol (autor—S. Columbeanu), domeniu relativ nou de cercetare în istoriografia noastră.

Istoria preșurilor din Țara Românească în secolul al XVIII-lea (autor—Ioana Constantinescu, parte din lucrarea colectivă condusă de D. Mioc).

Mineritul în Transilvania în sec. XII—XIV (autor—Emil Lazea).

Istoricul învățămîntului rural din România (1864—1900) (autor—N. Adăniloae). Din materialele documentare parcurse, rezultă dificultățile împlinite în extinderea învățămîntului la sate, lipsa de fonduri pentru înființarea de școli și pentru plata salariilor, numărul mic al cadrelor cu o pregătire profesională corespunzătoare.

Învățămîntul în Țara Românească în evul mediu (autor—Maria Bălan).

Cultura românească din Banat și legăturile cu celelalte țări române în secolele XVI—XX (autor—I. D. Suci). Cercetarea izvoarelor documentare evidențiază unitatea culturală a întregului popor român.

Literatura slavă și bizantino-slavă în țările române în secolele XIV—XVII (autor—Radu Constantinescu).

Tiparul în Transilvania în secolul al XVI-lea (tiparul săsesc și maghiar) (autor—L. Dömény).

La izvoare și instrumente de lucru a continuat și va continua și în 1972 activitatea la:
— *Fontes Historiae Daco-Romanae* a) *Izvoare orientale*, volum repartizat colectivului compus din: A. Decei, Monica Gițeu, I. Ciociltan; b) *Izvoare apusene*, volum încredințat unui colectiv compus din: Ș. Papacostea, A. Armbruster, M. Cazacu. c) *Izvoare slave*, capitol încredințat lui Jan Sykora. d) *Repertoria archeologica* (titular Ștefan Olteanu în colaborare cu Institutul de arheologie din București). e) *Izvoare bizantine* (autor—Șerban Tanașoca, de la Institutul de studii sud-est europene).

— *Documenta Romaniae Historica, Seria D, Relații între cele trei țări românești, vol. I* (colaborare a institutului nostru — prin sarcina încredințată șefului sectorului de istorie medie, Damaschin Mioc — cu Institutul de istorie din Cluj și Institutul de istorie din Iași).

— *Inscripții medievale ale României. a) Inscripții medievale, vol. II, Oltenia* (C. Bălan în colaborare cu Centrul de cercetare din Sibiu).

— *Însemnări de pe cartea veche și manuscrise, a) vol. I, Însemnări de pe cărți și manuscrise din București* (repartizat spre elaborare Aurei Ilieș).

— *Dicționar istoric de personalități și evenimente din evul mediu* (colectiv format din: O. Sachelarie, Al. Constantinescu, D. Lăzărescu, T. Voinea).

— *Bibliografia istoriei medii a României* (autor N. Stoicescu, ajutat pentru informația maghiară de Al. Herlea, pentru cea germană de A. Gündisch, de la Institutul de istorie din Cluj).

Monumental instrument de lucru, care a presupus o muncă extraordinară, desfășurată pe mai mulți ani.

— *Bibliografia secolului al XIX-lea* (autori : N. Liu, Rodica Șoimescu, Corina Pătrașcu, Valeriu Stan). A fost pregătit vol. III (N. Liu) și vol. V (Valeriu Stan). Din trimestrul III s-au început primele operații în vederea întocmirii suplimentului pentru anii 1961—1970 (Corina Pătrașcu și Rodica Șoimescu).

— *Bibliografia analitică a periodicelor* (colectiv : D. Berindei, Georgeta Penelea, Gabriela Wagner). Lucrarea constituie o sursă de informare de o deosebită însemnătate pentru istoria modernă a României.

CONSILIUL ȘTIINȚIFIC

Întrunit cu regularitate, Consiliul științific a acordat o atenție sporită îmbunătățirii programului de cercetare al institutului și realizării lui în bune condiții. Analiza trimestrială a activității desfășurate a permis o mai bună cunoaștere a realizărilor obținute și în unele cazuri, a dificultăților întâmpinate, a determinat luarea de măsuri corespunzătoare. Au fost adoptate hotărâri privind recuperarea unor rămleri în urmă. În vederea valorificării prin publicare a lucrărilor importante realizate în institut, consiliul a dezbătut lucrările pregătite pentru tipar și și-a stabilit un program de analiză a lucrărilor încheiate pe întregul an 1972.

O serie de dificultăți întâmpinate la tipărirea lucrărilor, în special a celor de mari proporții, a determinat repetate intervenții la diferite edituri pentru includerea acestora în planurile lor editoriale.

În vederea îmbunătățirii informării științifice și a dezvoltării cercetării în domenii care să facă mai bine înțeleasă istoria României sau în domenii în care istoriografia noastră s-a impus în trecut pe plan internațional, Consiliul științific a adoptat măsuri privind modificări în structura organizatorică a institutului și mai buna utilizare a cadrelor de cercetare. Au fost constituite, un sector de istorie a naționalităților conlocuitoare și un departament de informare, bibliografie și instrumente de lucru. Se preconizează — și s-au luat deja unele măsuri — pentru stimularea cercetărilor de istorie a slavilor, a Imperiului habsburgic și a monarhiei austro-ungare.

Restrîns, deocamdată, sectorul de istorie a naționalităților conlocuitoare și-a început activitatea, stabilind legături cu colaboratorii externi din cadrul Institutului de arheologie și istorie din Cluj, a centrelor de științe sociale din Tg. Mureș și Sibiu, ca și de la muzeele din Cluj, Tg. Mureș, Timișoara, Oradea, Arad, Miercurea Ciuc, Sf. Gheorghe, Odorhei, Gheorghieni, Satu Mare. Planul de lucru al sectorului prevede editarea unor serii de izvoare istorice (*Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*; *Székely oklevéltár*; izvoare narrative în limba maghiară și germană), elaborarea unor studii privind diferite aspecte ale istoriei naționalităților conlocuitoare (secui, germani, sârbi), studii privind lupta comună a românilor și a naționalităților conlocuitoare.

Consiliul științific, organul de conducere colectivă al institutului, va căuta să lărgească tematica de cercetare a noului sector, în care un accent deosebit va fi pus pe tradițiile istorice înaintate ale naționalităților conlocuitoare, a luptei lor comune cu poporul român pentru un viitor luminos și care au contribuit la cimentarea unității noastre socialiste de azi.

Departamentul de informare, bibliografie și instrumente de lucru, concentrează eforturi de investigații în realizarea unor lucrări, care nu pot fi întocmite decât de echipe de cercetători, bine organizate și îndrumate. Calificarea celor care lucrează în acest departament permite să se aprecieze că rezultatele muncii lor vor stimula nu numai creșterea nivelului cercetării în institutul nostru, ci, în general, nivelul cercetării istorice din țară.

Receptiv la inițiativele menite să crească rolul institutului, de factor polarizator al investigațiilor istorice desfășurate de cercetători din afara institutului, Consiliul științific a dat curs

favorabil unui memoriu ce i-a fost adresat creînd pe lîngă institut o comisie de heraldică și genealogie, a cărei utilitate nu trebuie să mai fie subliniată și care desfășoară o activitate ce merită toată lauda. Este în curs de organizare, după modelul acestei comisii, și o Comisie de istorie a tehnicii.

Un capitol important al activității Consiliului științific în anul 1971 l-a constituit planul de manifestări științifice interne și externe, pregătirea participării delegaților institutului nostru la aceste manifestări; a fost recent discutat programul comunicărilor, dezbaterilor și sesiunilor institutului pentru perioada decembrie 1971 — decembrie 1972, s-au luat măsuri pentru a face și mai activă prezența institutului la manifestările științifice din țară și de peste hotare.

O atenție sporită a acordat — și va trebui să acorde în continuare — Consiliul științific problemei cadrelor din institut (noi angajări, specializări, promovări, colaborare cu instituții și istorici străini).

S-au luat decizii menite să asigure un regim de muncă de natură să contribuie la îndeplinirea în bune condiții a sarcinilor științifice, s-au adoptat, în cazuri de încălcare a disciplinei muncii și a planului, măsuri corespunzătoare.

Consiliul a analizat, nu de mult, situația Bibliotecii institutului, măsurile care se impun pentru îmbunătățirea activității acestui important compartiment al institutului. S-a discutat necesitatea luării în considerare a unor îmbunătățiri a bazei tehnico-materiale a institutului (laborator, aparate de multiplicat, noi spații de depozitare pentru bibliotecă).

Se poate aprecia că, în cursul anului 1971, a sporit considerabil rolul Consiliului științific ca organ colectiv de conducere a institutului. Analiza activității Consiliului științific, ca și a activității anuale a institutului relevă, totodată, necesitatea ridicării calitative a deciziilor Consiliului (exigențe sporite față de stabilirea duratei temelor și acordarea unor prelungiri, ca și față de disciplina muncii), mai multă operativitate în îndeplinirea sarcinilor stabilite.

SUSȚINERI DE TEZE DE DOCTORAT. CURSURI

În cursul anului 1971 au fost susținute patru teze de doctorat, elaborate de cercetători ai institutului. Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei* (în curs de tipărire la Editura Academiei); Aurora Ilicș, *Cronica lui Radu Greceanu* (tipărită deja de Editura Academiei); Georgeta Penelea, *Bilciurile din Țara Românească în perioada de destrămare a feudalismului. Contribuții la dezvoltarea pieții interne* (în curs de tipărire în cadrul colecției „Bibliotheca Historica Romaniae”); Anastasie Iordache, *Viața politică în România. 1910 — 1911* (prevăzută în planul de editare pe anul 1972 al Editurii științifice).

În cadrul pregătirii doctoratului au susținut examene și referate Matei Cazacu, Maria Bălan, Manole Neagoe, Radu Vasile, Ștefana Simionescu, Șerban Rădulescu-Zoner și Iancu Bidian (ultimii trei înscriși la doctorat în cursul anului 1971).

Mai mulți cercetători au frecventat cursurile de paleografie sau de limbi străine, organizate în institut cu concursul unor specialiști (Damaschin Mioc — paleografie slavă; Șerban Papacostea — latină medievală; Aurel Decei — paleografie osmană; Dan Lăzărescu — limba engleză; Șerban Rădulescu-Zoner — limba germană).

Vasile Liveanu a frecventat cursul de programare, organizat la Centrul de documentare, iar Constanța Moței cursul de matematică pentru științele sociale, ținut la Universitate de acad. Gr. Moisil.

Recent, printr-un ordin al Ministerului Educației și Învățămîntului, 6 membri ai Consiliului științific (Șt. Ștefănescu, Dan Berindei, Nichita Adăniloie, Ludovic Dămény, Vasile Liveanu și Șerban Papacostea) au fost numiți conducători științifici la doctorat.

MIȘCAREA CADRELOR

În cursul anului 1971 în componența personalului de cercetare și tehnico-administrativ din institut au intervenit câteva schimbări. Au fost efectuate 9 angajări noi, dintre care doi absolvenți ai învățământului superior promoția 1971; 6 dintre membrii institutului s-au pensionat, depășind limita de vîrstă. Au plecat din institut prin transfer 2 salariați, iar prin demisie 1 salariat; s-a desființat contractul de muncă la 2 salariați.

Au fost promovați 7 salariați și s-au acordat 9 gradații prin reducerea de termen.

PUBLICAȚII PERIODICE

Cele două reviste ale Secției de istorie și arheologie „Studii” și „Revue Roumaine d’Histoire”, găzduite de institut și realizate în cea mai mare măsură prin munca cercetătorilor institutului au avut o apariție regulată și au făcut efortul, de loc ușor, de a oglindi problematica istoriografiei românești actuale. În ele au fost publicate studii consacrate unor momente de seamă din istoria României și istoria universală, aniversării unor evenimente sau personalități istorice.

Studiile publicate în numerele 3/1971 — consacrate, de ambele reviste, aniversării semi-centenarului Partidului Comunist Român — au abordat diferite aspecte sau momente din istoria partidului, fiind contribuții meritorii la cunoașterea rolului și locului P.C.R. în viața social-politică a României. Au fost marcate prin rubrici sau studii o serie de alte aniversări ale unor momente importante de istorie națională sau universală, ale unor personalități: 150 de ani de la mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu, 100 de ani de la nașterea lui N. Iorga; 150 de ani de la moartea lui Petru Maior; 150 de ani de la nașterea lui Vasile Alecsandri, centenarul Comunei din Paris, împlinirea a două milenii și jumătate de la întemeierea statului iranian.

În apariția, în bune condițiuni, a celor două reviste un rol însemnat au avut colectivele redacționale. În condițiile unor colegii de redacție mai mult onorifice, munca a fost dusă la revista „Studii”, în special de Matei Ionescu redactor responsabil adjunct și de Ion Apostol, secretar de redacție, sprijinit de Traian Ionescu și Mircea Iosa, cercetători (care au lucrat în 1971 cu jumătate de normă în redacție), iar la „Revue Roumaine d’Histoire” de N. Fotino, redactor responsabil adjunct și de Vasile Netea, secretar de redacție. Amintim aici și munca devotată depusă de Madeleine Costescu, care a asigurat traducerea unei părți din „Revue Roumaine d’Histoire”, articole și recenzii (circa 24 de coli), pe lângă alte activități depuse în cadrul Departamentului de informare.

Schimbarea colegiilor de redacție intervenită în ultima vreme, va conduce, desigur, la o mai bună organizare a activității la cele două reviste, la creșterea rolului acestora de organe centrale pe frontul nostru istoriografic, de orientare științifică și ideologică.

BIBLIOTECA

În perioada ianuarie — 22 noiembrie 1971 au fost achiziționate prin Cartimex, C.L.D.C., schimb și donații 2 106 volume (cărți și periodice). „Revue Roumaine d’Histoire” este expediată la 380 de parteneri, „Studii” la 140 de parteneri, iar monografiile — tot la 140 de parteneri. Biblioteca expediază publicațiile institutului în 45 de țări și primește publicații din 37 de țări.

S-a realizat, de către Corina Pătrașcu și Rodica Șoimescu, depistarea lipsurilor de publicații românești din bibliotecă (anii 1960—1971) în vederea achiziționării lor și s-a introdus metoda precomenzii prin C.L.D.C.

În ultimele luni au fost luate o serie de măsuri pentru o mai bună funcționare a bibliotecii și ameliorarea schimbului de publicații cu străinătatea.

În cadrul măsurilor privind îmbunătățirea activității la bibliotecă, Mircea Grosu a primit responsabilitatea acestui sector și depune un deosebit interes pentru îndeplinirea în bune condiții a sarcinii primite.

RELAȚII INTERNAȚIONALE

În cursul anului 1971 s-au înregistrat progrese pe linia extinderii, diversificării și organizării colaborării dintre istoricii români și străini, dintre institutul nostru și institute cu profil similar din alte țări.

Relațiile internaționale ale institutului au fost orientate în două direcții : a) deplasări peste hotare ale cercetătorilor pentru lărgirea documentației privind studierea unor probleme de istorie românească sau universală, pe baza surselor istorice aflate în arhivele și marile biblioteci din străinătate, pentru ridicarea nivelului lor profesional și schimb de experiență ; b) îmbunătățirea prezenței istoriografiei române peste hotare, extinderea relațiilor și a contactelor, dezvoltarea unor forme organizate de colaborare, cu istoricii străini.

1. CĂLĂTORII DE STUDII ȘI DOCUMENTARE PESTE HOTARE

Au efectuat călătoriile de studii și documentare în străinătate : I. M. Oprea și Adolf Armbruster (R. P. Polonă), Ec. Cimponeriu (R. P. Ungară), Tr. Udrea (R. S. Cehoslovacă), L. Demény (R. P. Bulgaria), D. Mioc și Florin Constantiniu (U.R.S.S.), Neagoe Manole (S.U.A.), V. Netca (Italia).

Rezultatele acestor călătorii au fost fructuoase, au contribuit la realizarea în bune condiții a unor teme din planul curent sau de perspectivă. În rapoartele cercetătorilor care au făcut deplasări peste hotare se remarcă importanța deosebită pentru istoria României a unor surse istorice aflate în arhivele și bibliotecile străine, insuficient cercetate și utilizate de istoriografia noastră, se subliniază necesitatea înmulțirii vizitelor și măririi duratei călătoriilor de studiu.

2. PARTICIPĂRI LA CONGRESE, CONFERINȚE, COLOCVII, SIMPOZIOANE ȘTIINȚIFICE INTERNAȚIONALE

În cursul anului 1971 o serie de cercetători din institut au prezentat comunicări în cadrul unor manifestări științifice internaționale.

La conferința de la Moscova, din 16—18 februarie, consacrată centenarului Comunei din Paris, Gh. Cristea a prezentat comunicarea *Ecoul Comunei din Paris în România*.

La Sofia, la conferința internațională ținută între 21—25 aprilie pe tema „Marile puteri și Balcanii 1937—1941” și la care a participat și o delegație de istorici români, condusă de prof. univ. Ștefan Ștefănescu, Eliza Campus a prezentat comunicarea *Tentative de creare a unui bloc balcanic al neutrilor*, iar I. Chipcer — care a îndeplinit și sarcina de secretar al delegației — comunicarea *Expansiunea economică a Germaniei naziste în Balcani : obiective, metode, rezultate — 1933—1939*.

La simpozionul internațional ținut în Iugoslavia între 3—9 octombrie cu tema : „Șase veacuri de la întemeierea orașului Krușevač”, D. Mioc a prezentat comunicarea : *Legături culturale româno-iugoslave în secolele XIV—XV*.

În cursul deplasării de studii în Polonia, Adolf Armbruster a luat parte la colocviul internațional consacrat cartografiei și structurilor socio-religioase (Varșovia, 27—29 octombrie), prezentând o informare despre stadiul actual al preocupărilor de cartografie istorico-bisericească în România și o comunicare despre *Raportul dintre stat și biserică la începutul voievodatelor românești* (sec. XIV—XVI).

La colocviul „Dimensiunile și rezonanțele anului 1871”, care a avut loc între 28—30 octombrie la Strasbourg, Dan Berindei a prezentat comunicarea *Ecourile evenimentelor din Franța în viața politică din România în anii 1870—1871* și a susținut raportul consacrat Europei Orientale și Balcanice, elaborat împreună cu Nicolae Fotino.

La simpozionul „Dezvoltarea culturii juridice în țările Europei centrale și orientale în perioada 1948—1970” ținut între 3—5 noiembrie la Smolenice (Slovacia), Al. Herlea a susținut comunicări despre *Dezvoltarea învățămîntului juridic pînă la primul război mondial și modificarea învățămîntului juridic superior român în perioada interbelică*, iar Dan Lăzărescu a prezentat comunicarea *Teoria modelelor instituționale* și a avut câteva intervenții. V. Liveanu a prezentat comunicarea *Selectarea faptelor istorice* la „Congresul de logică, metodologie și filozofia științei” (București, 30 august—4 septembrie 1971), congres la care au mai participat Tr. Udrea și N. Liu. Colectivul Institutului „N. Iorga” a contribuit la buna organizare și desfășurare a celui de „Al XIV-lea Congres de studii bizantine” (București, 6—12 septembrie 1971) importantă manifestare științifică la care au prezentat comunicări: Maria Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, *La seigneurie de Dobrotici, fief de Byzance*; Paul Cernovodeanu, *Viziunea Bizanțului în cronografe și alte texte istorice românești din sec. XVII—XVIII*; Șt. Olteanu, *L'influence byzantine dans l'art du tissage au Bas-Danube (X—XII^e siècles)*.

3. COLABORAREA INTERACADEMICĂ, PARTICIPAREA LA COMISII MIXTE ȘI MULTILATERALE, REPREZENTAREA ÎN ORGANISME ȘTIINȚIFICE INTERNAȚIONALE

În planurile de colaborare pentru anii 1971—1972 sau 1971—1973 ale Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România cu Academii de Știință din U.R.S.S., Cehoslovacia, Bulgaria și Ungaria, Institutul „N. Iorga” figurează ca titular sau coordonator principal din partea română a unei serii de teme. Sarcinile care revin, în această privință, institutului au început să fie parțial realizate. Pentru viitor va trebui, însă, să manifestăm mai multă inițiativă și preocupare pentru realizarea obiectivelor acordurilor interacademice.

Consiliul științific a aprobat, încă la mijlocul anului 1971, temele propuse conducerii Academiei noastre pentru includerea lor în noile acorduri de colaborare cu Academii de Științe din Republica Democrată Germană și Polonia.

În cursul anului 1971 s-au înregistrat rezultate pozitive în domeniul extinderii colaborării bilaterale dintre istoricii români și istoricii din alte țări. Comisia mixtă de istorici români și maghiari, constituită cu un an în urmă, a avut, între 1—4 iunie 1971, o ședință de lucru la Budapesta. Din delegația română care s-a deplasat la Budapesta au făcut parte și D. Berindei — secretarul părții române — și Ludovic Demény. Delegația română a prezentat un amplu raport asupra dezvoltării istoriografiei românești în ultimul deceniu, raport întocmit de Dan Berindei, Eliza Campus, Ludovic Demény, Ioan Chiper, Augustin Deac, Camil Mureșan și Radu Popa.

Ședința de la Budapesta a prilejuit un larg schimb de vederi asupra direcțiilor de dezvoltare a istoriografiei din cele două țări și a problemelor colaborării reciproce, dovedind încă odată utilitatea unor astfel de comisii mixte. Următoarea ședință a comisiei va avea loc în luna februarie 1972, la București.

Între 24 septembrie — 1 octombrie 1971, la invitația Institutului de istorie din Bratislava, directorul Institutului „N. Iorga” a făcut o călătorie în Slovacia. Cu acest prilej a fost semnat un protocol care asigură un cadru organizat și de perspectivă colaborării între cele două institute. Protocolul prevede schimburi de studii, informații și microfilme, colaborarea în realizarea unor cercetări de interes comun, studierea posibilităților de asigurare, pe bază de reciprocitate, a unor schimburi de cercetători pentru specializare.

Din partea istoricilor dintr-o serie de țări s-a manifestat interesul pentru constituirea unor comisii mixte de istorici. Se va acționa în viitor cu mai multă perseverență pentru realizarea unor astfel de comisii, de natură să dezvolte contactele și colaborarea noastră cu cercetătorii de peste hotare.

În domeniul participării la formele de colaborare internațională, în care este angajată Academia de Științe Sociale și Politice, menționăm că între 25—27 martie 1971 a avut loc la Budapesta cea de-a IV-a consfătuire a Comisiei de colaborare multilaterală între Academii de Științe din țările socialiste în problema *Istoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie*. I. Chiper a luat parte la consfătuire și a fost inclus în comisia națională (constituită ulterior), destinată să rezolve sarcinile ce decurg din participarea Academiei noastre în comisia internațională menționată.

Șerban Papacostea a fost cooptat în comisia națională care colaborează cu Comitetul internațional de publicare a repertoriului de izvoare medievale, cu sediul la Roma.

4. LUCRĂRI, STUDII, ARTICOLE ALE CERCETĂTORILOR DIN INSTITUT PUBLICATE ÎN STRĂINĂTATE

În cursul anului 1971 s-au înregistrat rezultate pozitive în domeniul colaborării cercetătorilor institutului la lucrări sau periodice publicate peste hotare.

În Italia a apărut în traducere *Istoria poporului român* sub redacția acad. A. Oțetea, la elaborarea căreia au participat din Institutul „N. Iorga” — după cum s-a arătat — mai mulți cercetători.

Au publicat în reviste de specialitate de peste hotare : Ș. Papacostea și Adolf Armbruster (cite 2 studii, în R.F.G.), Cornelia Bodea (1 studiu, în S.U.A.), Matei Ionescu și C. Șerban (cite 1 studiu, în Italia), Vasile Liveanu, Viorica Medeleanu, Constanța Moței ș.a. (1 studiu, în Anglia), I. Chiper (1 raport istoriografic, în U.R.S.S.).

5. OAMENI DE ȘTIINȚĂ STRĂINI ÎN VIZITĂ LA INSTITUT

În cursul anului 1971, în Institutul „N. Iorga” au fost prezenți, pentru documentare, discuții științifice, susținerea unor comunicări sau vizite protocolare și de informare peste 50 de oaspeți străini din 17 țări.

Printre vizitatorii străini s-au aflat cunoscuți profesori universitari și cercetători, diplomați. Amintim, dintre aceștia pe Paul Lemerle și Albert Soboul (Franța), V. T. Pasuto, G. A., Trukan, V. I. Miller, A. F. Miler, P. Sovetov, P. Dimitriev (U.R.S.S.), B. Tvetkova și N. Jecev (R. P. Bulgaria), acad. Zsigmond Pall Pach (R. P. Ungară), John Campbell, V. Mastny (S.U.A.), Margot Hegemann (R. D. Germană), D. Zakythinos și Leandros Vranusis (Grecia), Michail Kasser (Anglia), Mieczysław Jaworowski (Polonia), H. Inalcik, Ahmet Coferoglu, A. Gökbilgin (Turcia), Jacinto Bosch Villá (Spania).

Au vizitat, de asemenea, institutul ambasadorii Turciei și Algeriei, ca și alți membri ai corpului diplomatic acreditat la București.

În cursul anului 1971 în institut au lucrat, pe diferite termene o serie de bursieri și cercetători străini, aflați la specializare în probleme de istorie a României, care au utilizat biblioteca și au consultat specialiști.

ACTIVITATEA SOCIALĂ ȘI DE PROPAGARE A CUNOAȘTERII ISTORIEI

Criteriul principal de apreciere a activității Institutului de istorie „N. Iorga” este, fără îndoială, determinat de realizarea optimă a sarcinilor de plan. Orientându-și eforturile în primul rând spre elaborarea temelor de plan, cercetătorii institutului au îndeplinit, totodată, și alte numeroase sarcini încredințate, care totalizează un volum important de activitate de înaltă calificare pusă în slujba intereselor generale, de răspândire a rezultatelor cercetării, de instruire și educare socialistă a maselor.

Ceea ce am denumi cu un termen, poate impropriu, activitate extraplan, înseamnă totalitatea eforturilor de popularizare a istoriei, desfășurate paralel cu elaborarea temelor de plan, înseamnă, de asemenea, ansamblul relațiilor sociale și a sarcinilor ce decurg din calitatea Institutului de istorie „N. Iorga” de pivot al cercetării istorice din România.

În anul 1971, ca și în alți ani, institutul și colaboratorii săi au fost solicitați de forurile superioare, de Comitetul Central al Partidului Comunist Român, de Consiliul de Stat, de Conducerea Academiei de Științe Sociale și Politice, de Consiliul pentru cultură și educație socialistă și de alte organe centrale, pentru îndeplinirea unor sarcini speciale. Un număr important de cercetători au fost chemați să-și spună cuvântul și să contribuie efectiv la pregătirea exponatelor Muzeului de istorie a Republicii Socialiste România, în vederea deschiderii acestuia.

S-a dezvoltat în genere colaborarea Institutului cu alte institute de cercetare și învățământ, cu societăți și comisii științifice, deși, din acest punct de vedere, institutul poate face și trebuie să facă și mai mult în viitor.

Bucurându-se de un frumos prestigiu, institutul, prin membrii lui, este solicitat să participe la diferite manifestări cultural-științifice, organizate în București sau în provincie. În cursul anului 1971 au fost prezentate de membrii institutului 112 comunicări la diverse manifestări științifice (acestora li se adaugă 22 de comunicări și informări la manifestări științifice internaționale și alte numeroase intervenții).

O bună colaborare a realizat Institutul „N. Iorga” cu Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., cu Facultatea de istorie a Universității București, cu Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară, cu Asociația de drept internațional și relații internaționale, cu Societatea de științe istorice, cu Muzeul de istorie a municipiului București și cu alte muzee de istorie din țară.

Instituții, școli, întreprinderi industriale au solicitat cercetători ai institutului să contribuie la popularizarea unor momente de seamă și a unor personalități remarcabile din istoria patriei noastre.

Numeroși cercetători din institut au îndeplinit și îndeplinesc sarcina de lectori la cabinetele de partid, au prezentat conferințe pe teme istorice, la cererea unor organe municipale sau județene de partid.

În total, în cursul anului 1971, cercetătorii institutului au prezentat 143 de conferințe în București și în numeroase localități din țară.

În același context trebuie menționate cele 40 de participări la emisiunea Radiodifuziunii române „Memoria pământului românesc”, zecile de articole publicate în presa cotidiană centrală și locală, în periodice de cultură, în „Magazin istoric”.

Ca reflex al îndeplinirii în mai bune condițiuni a funcției sociale a institutului s-a înregistrat un aflux sporit de scrisori din partea unor instituții sau persoane, izvorite din pasiunea expeditorilor pentru trecutul istoric și bazate pe încrederea că institutul poate sprijini valorificarea pasiunii lor, poate furniza informații, poate interveni pentru apărarea patrimoniului monumentelor istorice. La o parte din această corespondență s-au dat răspunsuri corespunzătoare. Măsurile organizatorice, adoptate de curând, vor permite institutului să angajeze un dialog mai susținut cu toți acei care îi urmăresc cu interes activitatea și i se adresează în diferite probleme cu conținut istoric.

Progresul înregistrat în mai bună organizare a muncii din institut, în creșterea numărului de lucrări valoroase elaborate de membrii institutului, în prezența mai activă a institutului în viața ideologică a capitalei și a țării este în mare măsură rezultatul climatului din institut, climat stimulant pentru pasiunea investigației științifice. Mă simt dator ca în acest moment important în viața institutului — institut cu o restrânsă ierarhie administrativ științifică (poate cea mai restrânsă dintre toate institutele care au un număr așa de mare de salariați) — să exprim calde mulțumiri colaboratorilor direcției, Consiliului științific, șefului de departament și șefilor de sectoare, care cu devotament pentru instituție, s-au străduit, fiecare în domeniul lui, să facă cât mai mult pentru prosperitatea instituției, pentru prestigiul ei.

Un sentiment de grațitudine nutrim pentru conducerea Academiei noastre, care a fost prezentă la toate manifestările importante ale institutului, arătându-ne o prețuire, la care simțem foarte sensibili.

Nu pot să închei bilanțul muncii noastre pe un an fără a spune că activitatea de cercetare n-ar fi avut randamentul constatat dacă n-am dispune de un bun aparat tehnico-administrativ, persoane cu simțul datoriei, pricepuți și harnici, capabili să înțeleagă nevoile instituției și să depună eforturi pentru crearea unor condiții bune desfășurării activității de cercetare.

Prezentind realizările anului 1971, prețuind ceea ce a sporit prestigiul instituției noastre, considerăm, totodată, că forța științifică pe care o reprezentăm este încă departe de a se fi realizat la nivelul cerințelor actuale, puse în fața frontului ideologic de conducerea P.C.R.

În anul în care am pășit, obiectivele planului ne obligă la o mai mare exigență cu noi, la un efort continuu, fără de care — cum ne dăm seama — progresul în știință nu este posibil, la mai multă operativitate, în răspunsurile noastre, la comanda socială.

Potrivit planului, în 1972, în domeniul *Istoriei României*, continuă preocuparea de adăncire a cunoașterii particularităților procesului istoric desfășurat pe teritoriul țării, pentru a marca locul istoriei României în istoria universală, în special în istoria sud-estului european. Cercetări monografice de amploare sînt consacrate marilor momente care au condus la crearea statului modern român, la desăvîrșirea unității statale, la transformările revoluționare ce s-au desfășurat și se desfășoară sub ochii noștri. Sînt prevăzute cercetări consacrate *Revoluției populare în România* (Lupta pentru instaurarea puterii populare, trecerea de la revoluția burghezo-democratică la revoluția socialistă).

Sîntem preocupați să cunoaștem mai bine, mai profund, mai exact aportul naționalităților conlocuitoare la istoria noastră comună. Pe lângă studii de istorie politică a maghiarilor sau a germanilor din România sînt prevăzute studii privind cultura maghiară și germană din România.

Continuăm, în general, preocupări mai vechi în domeniul istoriei culturii și ideilor.

O pondere însemnată vor avea în preocupările noastre pentru anul 1972 studiile privitoare la relațiile României cu alte state, vecine sau mai depărtate. Este vorba de statele europene — cu excepția celor din sud-estul Europei, a căror istorie intră în preocuparea Institutului de studii sud-est europene —, dar și de state din afara Europei.

Planul institutului pe anul 1972 prevede și o creștere a preocupării pentru studiile de istorie universală propriu-zisă: istoria diferitelor țări, aspecte importante din istoria lor ca, de pildă, caracteristici ale cuceririi puterii politice în țările din Europa Centrală.

Este prevăzută continuarea activității la marile colecții naționale de izvoare, din publicarea cărora institutul și-a făcut un punct de onoare, și extinderea cercetărilor de metodologie a istoriei.

O mare atenție trebuie să acordăm realizării, în cele mai bune condiții, a celor două lucrări contractate cu Prezidiul Academiei și a căror importanță nu-i nevoie să o mai subliniem. Este vorba de *România în timpul primului război mondial* (autori — Tr. Lungu, A. Iordache, M. Iosa, P. Oprescu, I. Oprea, col. Atanasiu (de la Centrul de istorie militară) și *Cel de-al doilea dictat d' la Viena*, autor — Eliza Campus).

În procesul elaborării tratatului de istorie națională am constatat că sînt probleme cu caracter teoretic și de orientare, probleme de valorificare editorială, probleme de cadre științifice și alte aspecte — între care de maximă importanță este propaganda noastră peste hotare — care nu au fost discutate într-un cadru larg, organizat, al întregului front al istoricilor și din această cauză și-au găsit numai rezolvări parțiale. Se simte nevoia — și institutul nostru va trebui să aibă el inițiativa — de a se convoca un congres național al cercetătorilor din domeniul istoriei. La acest congres ar urma să fie discutate: orientarea tematică a cercetărilor, abordarea temelor prioritare, indicate în documentele de partid, difuzarea rezultatelor noilor cercetări în țară și în străinătate, combaterea diferitelor denaturări ale istoriei noastre în străinătate, raportul dialectic dintre național și internațional (deci între fenomenul istoric național și universal), creșterea spiritului militant, partinic în știința istorică, legarea mai strînsă a cercetării din domeniul istoriei cu școala, cu procesul de învățămînt mediu și universitar, cu publicul larg.

Paralel cu procesul de pregătire a acestei manifestări științifice de importanță națională, aptă să producă un reviriment în cercetarea istorică, ne gîndim ca institutul nostru să organizeze, reluînd în condiții noi o veche tradiție de mare eficiență în rîndul publicului — cum erau conferințele la Ateneul român — cicluri de conferințe anuale în care să fie prezentate cadrelor didactice, activiștilor de partid și de stat, publicului larg cele mai noi rezultate și interpretări în domeniul istoriei.

Există posibilitatea ca în colaborare cu învățămîntul mediu și universitar să facem mai mult în direcția elaborării de manuale școlare și universitare care să elimine formulele rutinare depășite, inadverențele, confuziile ideologice și să participăm în mai largă măsură la propaganda prin conferințe, articole de presă, emisiuni de radio, în țară și în străinătate.

Înmulțirea și diversificarea relațiilor internaționale ale României socialiste se manifestă pozitiv și în domeniul cercetării istorice și reclamă o prezență mai activă a noastră peste hotare, unde publicul trebuie să afle că prezentul socialist al României își are rădăcini într-un trecut cu care ne mîndrim, și că fără acest trecut — cum se exprima, în termeni de o mare profunzime de gîndire secretarul general al partidului nostru — „n-ar exista nici prezentul și n-am putea fărăi nici viitorul”.

După prezentarea raportului au luat cuvîntul dr. Dan Berindei, șeful departamentului de informare, bibliografii și instrumente de lucru, dr. Nicolae Stoicescu, dr. Vasile Netea, dr. Ștefan Olteanu, dr. Ludovic Demény, șeful sectorului de istorie a naționalităților conlocuitoare, dr. Șerban Papacostea, șeful sectorului de istorie universală, Dan Lăzărescu, dr. Vasile Liveanu, șeful sectorului de istorie contemporană a României, dr. Paul Cernovodeanu, dr. Sergiu Columbeanu, dr. Gheorghe Cronț, Traian Udrea, Șerban Rădulescu-Zoner, Alexandru Porțeanu. Vorbitorii au apreciat că raportul a reflectat cu fidelitate activitatea desfășurată de cercetătorii Institutului de istorie „N. Iorga” în anul 1971.

Discuțiile au pus în evidență ecoul stîrnit în rîndul cercetătorilor de propunerile din raport referitoare la înfierea de către institut a unui *Congres național al istoricilor* și la sporirea aportului social al institutului. În acest ultim sens s-a subliniat importanța reluării unor tradiționale acțiuni ca *ciclurile de conferințe* pentru marele public și s-a propus inițierea editării sub egida institutului a unei *colecții de lucrări de istorie* de mici proporții, cu o tematică atractivă,

elaborate pe baza ultimelor rezultate ale investigației istorice și destinate să difuzeze în cele mai largi cercuri de cititori momente, evenimente și personalități de seamă din trecutul poporului român și al istoriei universale.

Dintre problemele importante care au reținut în mod deosebit atenția vorbitorilor, menționăm : asigurarea necesarului de cadre specializate, atât în domenii devenite deficitare prin încetarea activității unor specialiști renumiți, cât și în domenii noi ale cercetării istorice din România ; intensificarea substanțială a cercetării unor perioade și momente importante ale istoriei României ca perioada cuprinsă între secolele X—XIV, cel de-al doilea război mondial, revoluția socialistă ; problemele cercetării științifice a istoriei naționalităților conlocuitoare din România ; inițierea unor cercetări istorice zonale ; extinderea substanțială a studiilor de istorie universală ; probleme ale documentării ; necesitatea dezvoltării bazei tehnico-materiale a institutului (laboratoare, aparate de multiplicat, noi spații de depozitare) ; completarea și buna funcționare a bibliotecii institutului — cea mai importantă bibliotecă de istorie din sud-estul Europei ; probleme ale schimbului de opinii și ale susținerii unor teze cu riguroasă respectare a normelor eticii științifice.

În cuvântul rostit, vicepreședintele Academiei de Științe Sociale și Politice, Ștefan Voicu, a apreciat succesele înregistrate în activitatea institutului și caracterul pozitiv al dezbaterilor la care a asistat. Domnia sa a arătat, de asemenea, că funcția de pivot al cercetării istorice din România pe care o are institutul impune o mare răspundere în fixarea tematicii de cercetare, solicită intensificarea prezenței institutului — după cum au remarcat și ceilalți vorbitori — la manifestările științifice interne și internaționale. Ștefan Voicu a subliniat necesitatea ca pasiunea în dezbaterile științifice să nu se transforme în patimă ca și necesitatea abordării fără idei preconcepute a problemelor care fac obiectul cercetării istorice.

În încheiere, a luat cuvântul prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, care a arătat, între altele, că sugestiile și concluziile degajate din analiza activității institutului în anul 1971 vor face obiectul unei dezbateri temeinice în cadrul Consiliului științific căutându-se soluțiile corespunzătoare sporirii aportului institutului la progresul istoriografiei române și în general la dezvoltarea științei, culturii și educației socialiste în România.

A N E X A I

PUBLICAȚIILE MEMBRILOR INSTITUTULUI PE ANUL 1971

1. CĂRȚI, STUDII, ARTICOLE ȘI BIBLIOGRAFII ÎN PUBLICAȚIILE PERIODICE DE SPECIALITATE

Constantinescu, Miron, Constantin Daicoviciu, Hadrian Daicoviciu, Traian Lungu, Ion Oprea, Ștefan Pascu, Aron Petric, Alexandru Porțeanu, Gheorghe Smarandache : *Istoria României. Compendiu*. Ediția a II-a revăzută și adăugită. Sub redacția prof. univ. Miron Constantinescu, acad. prof. Constantin Daicoviciu, prof. univ. Ștefan Pascu. Editura Didactică și Pedagogică, București, 1971, 592 p. + 15 h.

Autori din Institut : Ion Oprea, Alex. Porțeanu.

Constantinescu, Miron, Constantin Daicovicu, Hadrian Daicovieiu, Traian Lungu, Ion Oprea, Ștefan Pascu, Alexandru Porțeanu, Gheorghe Smarandache : *Istoria României*. Manual pentru clasa a XII-a. Ediția a IV-a. Editura Didactică și Pedagogică, București, 1971.

Autori din Institut : Ion Oprea, Alex. Porțeanu.

Constantinescu, Miron, Ștefan Pascu, L. Bányai, V. Curticăpeanu, I. Gheorghiu, C. Göllner, I. Kóvács, C. Nuțu, I. Oprea, V. Popeangă, A. Porțeanu : *Unification of the Romanian National State. The Union of Transylvania with Old Romania*. Under the editorship of professor Miron Constantinescu, professor Ștefan Pascu. Ed. Academiei R.S.R., București, 1971, 365 p. (Bibliotheca Historica Romaniae. Monografii, VII).

Autori din Institut : Ion Oprea, Alex. Porțeanu.

Storia del popolo romeno. [Sub red. acad. A. Oțetea]. Editori Riuniti, 1971, 501 p. + pl.

Autori din Institut : Șt. Ștefănescu, A. Oțetea, Ș. Papacostea, I. Chiper, Fl. Constantiniu.



Adăniloae, N. și Gh. Duzinchevici : *Noi mărturii contemporane asupra mișcării din 1821*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 1, p. 3—19.

Adăniloae, N. : *Ion Ionescu de la Brad, patriot progresist român*. În : *In memoriam Ion Ionescu de la Brad. 1818—1891*, Edit. Academiei, 1971.

Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. M., Paul Cernovodeanu, Maria Holban : *Călători străini despre țările române*, vol. III. Ed. științifică, București, 1971, 767 p.

Alexandrescu Dersca-Bulgaru, M. M. : *Pescuitul în Delta Dunării în vremea stăpînirii otomane*. În : „Peuce”, I 2, 1971, p. 267—282.

Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. M. : *Cetatea și orașul Timișoara sub ocupația otomană*. În : *Timișoara în istorie și contemporaneitate*, p. 59—72.

Armbruster, Adolf : *Jacobus Heraclides Despota und der Romanitäts- und Einheitsgedanke der Rurāncn*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 2, p. 257—265.

Armbruster, Adolf : *Zur Herkunftsfrage und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen*. În : „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, XIV, 1971, nr. 1.

Armbruster, Adolf : *Nochmals zur Goten — Geten — Dakensachsengleichung*. În : „Korespondenzblatt des Arbeitskreises für Siebenbürgische Landeskunde”, Innsbruck, 1971, nr. 3—4.

Armbruster, Adolf : *Saxo-romantica*. În : „Südostdeutsches Archiv”, München, XIV, 1971.

Armbruster, Adolf : *Klein Karl Kurt (1897—1971)*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 4, p. 813.

Berindei, Dan, Leonida Loghin, Gheorghe Stocan : *Războiul pentru independență națională. 1877—1878. Documente militare*. București, 1971, LII + 658 p.

Berindei, Dan, I. Lupu, N. Camariano, Ov. Papadima : *Bibliografia analitică a periodicelor românești*. vol. II, partea a II-a, București, 1971.

Berindei, Dan : *Rapports italo-roumains dans le domaine du journalisme pendant la période du Risorgimento*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 2, p. 313—328.

Berindei, Dan : *N. Iorga et les moments de faite du processus de constitution de la Roumanie moderne*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 4, p. 623—640.

Berindei, Dan : *[Înființarea reprezentanței diplomatice a României la] Madrid*. În : „Reprezentanțele diplomatice ale României”, vol. II, Ed. politică, București, 1971, p. 68—76.

Berindei, Dan : *Programul mișcării revoluționare din 1821*. În : „Revista de filozofie”, 18, 1971, nr. 6, p. 791—798.

- Berindei, Dan : „*Palatul Cuza*” din Iași și proprietarii săi din secolul XIX. În : „Buletinul Monumentelor Istorice”, 1971, nr. 1, p. 49—52.
- Berindei, Dan : *Știri noi privind conclucrarea muntelui și moldovenilor în lupta pentru Unirea Principatelor*. În : *File din trecutul istoric al județului Prahova*, Ploiești, 1971, p. 5—14.
- Berindei, Dan : *Un ecou al apariției volumului lui V. Alecsandri „Doine și Lăcrămioare” (1853)*. În : „Revista de istorie și teorie literară”, 20, 1971, nr. 1, p. 173—175.
- Berindei, Dan : *Mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu — moment de seamă în istoria României*. În : „Lupta de clasă”, LI, nr. 2, febr. 1971, p. 82—90.
- Berindei, Dan, Emil Cojocaru : *La crise orientale et le problème des Principautés Roumaines en été 1821. Informations tirées des archives de Vienne*. În : „Revue des études sud-est européennes”, t. IX, 1971, nr. 2, p. 203—224.
- Bodea, Cornelia : *Călători români peste hotare. Cu Iancu Alecsandri în Anglia și Scoția la 1850*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 2, p. 265—288.
- Bodea, Cornelia : *Vasile Alecsandri — l'un des fondateurs de la Roumanie moderne*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 6, p. 1047—1061.
- Bodea, Cornelia : *Vasile Alecsandri — ctitor de seamă al României moderne*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 6, p. 1097—1108.
- Bodea, Cornelia : *N. Bălcescu. Privire asupra trecutului, prezentului și viitorului patriei noastre*. Ediția a II-a, Bălcești pe Topolog, 1971.
- Bodea, Cornelia, Paul Cernovodeanu : *Vatra Bălceștilor. Studiu și documente*. Bălcești pe Topolog, 1971, 219 p. + 12 pl. + 4 tabele genealogice.
- Bodea, Cornelia : *A portrait and a Fresco from the History of the Romanian People — N. Bălcescu*. În : „East European Quaterly”, vol. V, nr. 2, p. 152—164.
- Campus, Eliza : *Nicolae Iorga și relațiile internaționale (1933—1939)*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 4, p. 711—733.
- Campus, Eliza : *Le bloc des neutres (septembre — décembre 1939)*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 5, p. 881—903.
- Campus, Eliza : *La Roumanie rentre en guerre (novembre 1918)*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 6, p. 1063—1069.
- Campus, Eliza : *România și conferințele balcanice*. În : *Studii privind politica externă a României*, București, 1971.
- Campus, Eliza : *Despre politica externă a României în anii 1914—1915*. În : „Revista română de studii internaționale”, 1971, nr. 2 (12), p. 133—152.
- Campus, Eliza : *[Înființarea reprezentanței diplomatice a României la] Praga*. În : *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. II, Ed. politică, București, 1971, p. 181—200.
- Cazacu, Matei : *La Valachie et la bataille de Kossova. 1448*. În : „Revue des études sud-est européennes”, 1971, nr. 1, p. 131—139.
- Cernovodeanu, Paul, M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, Maria Holban : *Călători strainți despre țările române*. vol. III. Ed. științifică, București, 1971, 767 p.
- Cernovodeanu, Paul : *Préoccupations en matière d'histoire universelle dans l'historiographie roumaine au cours des XVII^e et XVIII^e siècles*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 2, p. 293—312 ; nr. 4, p. 705—728.

Cernovodeanu, Paul, Cornelia Bodea : *Vatra Bălceștilor. Studiu și documente*. Bălcești pe Topolog, 1971, 249 p. + 12 pl. + 4 tabele genealogice.

Cernovodeanu, Paul : *Înființarea consulatului englez în țările române (1803) și activitatea sa pînă în 1807*. În : „Revista română de studii internaționale”, V, 1971, nr. 1, p. 139—162.

Cernovodeanu, Paul : *O vedere a Bucureștilor din 1688*. În : „București, materiale de istorie și muzeografie”, VIII, 1971, p. 121—127.

Chiper, I., V. Liveanu : *Condițiile instaurării dictaturii legionaro-antonesciene*. În : *Împotriva fascismului. Sesiunea științifică privind analiza critică și demascarea fascismului în România*, București, Ed. politică, 1971, p. 164—181.

Chiper, I. : [O работе проблемной комиссии многостороннего сотрудничества Академий наук социалистических стран] *Социалистическая Республика Румыния*. În : „Информационный бюллетень проблемной Комиссии многостороннего сотрудничества Академий наук социалистических стран. История Великой Октябрьской Социалистической Революции”, Москва, 1971, nr. 1, p. 26—28.

Cimponeriu, Ecaterina : *1935. An de luptă îndrjită a muncitorilor din fabricile metalurgice și de la Atelierele C.F.R. în frunte cu P.C.R. împotriva ofensivei patronale și a pericolului fascist*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 6, p. 1231—1244.

Cimponeriu, E. : *Aspects de la lutte antifasciste des ouvriers métallurgistes de Roumanie (1935—1936)*. În : *Études d'histoire contemporaine de la Roumanie*, vol. II, Ed. Academiei, 1971, p. 99—131.

Cimponeriu, E., V. Liveanu, M. Rusenescu, T. Udrea : *Din cronica unor zile istorice*, București, 1971, 240 p.

Columbeanu, Sergiu : *I. C. Filitti (1879—1945)*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 5, p. 869—879.

Constantinescu, Radu : *Manuscrisele slavo-române ale vechii biblioteci sinodale din Moscova*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 5, p. 1029—1033.

Constantiniu, Florin, Horia C. Matei, Marcel D. Popa, Nicolae C. Nicolescu, Gheorghe Rădulescu. Sub conducerea lui Const. C. Giurescu : *Istoria României în date*. Ed. Enciclopedică Română, București, 1971, 524 p.

Constantiniu, Fl. : *Considerații pe marginea izvoarelor privind relațiile agrare în secolul al XVIII-lea*. În : „Revista Arhivelor”, 1971, nr. 4.

Corfus, Ilie : *O nouă scrisoare a lui Miron Costin*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 2, p. 237—252.

Corfus, Ilie : *O descriere polonă a uniformei armatei lui Ipsilante*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 5, p. 1035—1036.

Cristea, Gheorghe : *România și Comuna din Paris*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 2, p. 207—219.

Cronț, Gheorghe : *Feudalismul bizantin*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 1, p. 139—152 : Discuții.

Cronț, Gh. : *Nicolas Iorga, historien de l'Empire byzantin*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 4, p. 683—692.

Decei, Aurel : *Din trecutul comun româno-iranian*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 6, p. 1109—1122.

Demény, L., Emil Petrovici : *Evangelhitarul slavo-român de la Sibiu 1551—1553*. Ed. Academiei, București, 1971, 420 p.

Demény, L. : *Noi contribuții cu privire la lupta socială și națională a românilor transilvăneni la sfârșitul secolului al XVIII-lea*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 6, p. 1159—1186.

Gâțeu, Monica Maria : *Bătălia de la Malázgirt, moment crucial în istoria comună a Occidentului și a Orientului*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 6, p. 1133—1141.

Gonța, Al. : *Începutul industriei alcoolului în Moldova*. În : „Anuarul Institutului de istorie și arheologie din Iași”; VIII, 1971, p. 145—157.

Herlea, Alexandru : *Relations de droit entre les pays roumains aux XIV^e—XVIII^e siècles*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 5, p. 835—843.

Ionescu, Matei : *Nicolae Iorga în momentele dramatice ale istoriei contemporane românești*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 4, p. 683—690.

Ionescu, Matei : *Tehnica și resorturile teroarei în perioada dictaturii legionaro-antonesciene*. În : *Împotriva fascismului. Sesiunea științifică privind analiza critică și demascarea fascismului în România*, București. Ed. politică, 1971, p. 194—205.

Ionescu, Matei : *A propos du mémoire de Edouard Beneš d'octobre 1917*. În : „Rassegna Storica del Risorgimento”, Roma, Anno LVIII, Fascicolo I, Gennaio — Marzo, 1971.

[Ionescu, Matei] : *La Semicentenarul Partidului Comunist Român*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 3, p. 461—466 (Editorial).

[Ionescu, Matei] : *Pentru un spirit militant în domeniul științei istoriei*. În : „Studii”, XXIV, nr. 6, 1971, p. I—VI (Editorial).

Iordache, An., M. Iosa, Tr. Lungu : *Titu Maiorescu. Însemnări zilnice*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 2, p. 369—380.

Iosa, Mircea : *Clasele și păturile sociale din România la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 2, p. 289—306.

Iosa, Mircea : *Nicolae Iorga și evenimentele anilor 1914—1918*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 4, p. 691—700.

Iosa, M., An. Iordache, Tr. Lungu : *Titu Maiorescu. Însemnări zilnice*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 2, p. 369—380.

Lazea, Emil : *Pomii fructiferi și pomicultura în Transilvania în secolele XII—XIV*. În : „Terra nostra”, 2, 1971.

Liu, Nicolae : *Anul revoluționar 1821 în istoriografia românească (Contribuție bibliografică)*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 1, p. 77—92.

Liveanu, V. : *Particularități ale strategiei politice a Partidului Comunist Român în revoluția populară. Revendicările imediate și obiectivul final*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 3, p. 581—607.

Liveanu, V., I. Chiper : *Condițiile instaurării dictaturii legionaro-antonesciene*. În : *Împotriva fascismului. Sesiunea științifică privind analiza critică și demascarea fascismului în România*, București. Ed. politică, 1971, p. 164—181.

Liveanu, V. : *Forțele motrice ale dezvoltării istorice în gândirea lui Nicolae Iorga*. În : „Lupta de clasă”, LI, nr. 6, iunie, 1971, p. 40—49.

Liveanu, V. (responsabilul temei), C. Lulca, S. Asănăchescu, V. Medeleanu, C. Moțci : *Factorii determinanți ai variațiilor arenzii fărâșești la începutul secolului al XX-lea în România*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 2, p. 307—321.

Liveanu, V., L. Asănăchescu, C. Lulea, V. Medeleanu, C. Moței : *Coefficients of correlation in historical research*. În : „Mathematics in the Archaeological and Historical Sciences”, edited for The Royal Society and the Romanian Academy by Edinburg University Press, 1971, p. 505—515.

Liveanu, V., E. Cimponeriu, M. Rusenescu, T. Udrea : *Din cronica unor zile istorice*. București, 1971, 240 p.

Liveanu, V. : *Particularités de la stratégie politique du Parti Communiste Roumain entre 1944—1948. Revendications immédiates et objectif final*. În : *Etudes d'histoire contemporaine de la Roumanie*, vol. II, Ed. Academiei, 1971, p. 177—213.

Liveanu, V. : *1933. Luptele revoluționare ale muncitorilor ceferiști și petroliști*. București, 1971, p. 59—93.

Marinescu, Beatrice et Șerban Rădulescu-Zoner : *Le peuple roumain et la guerre franco-prussienne de 1870—1871*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 2 p. 329—342.

Mihordea, V. : *Les réglemets fiscaux édictés par Constantin Mavrocordato en Valachie*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 2, p. 267—291.

Mihordea, V. : *Le problème des sources documentaires dans l'œuvre de Nicolae Iorga*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 4, p. 641—661.

Moței C., V. Liveanu (responsabilul temei), C. Lulea, S. Asănăchescu, V. Medeleanu : *Factorii determinanți ai variațiilor arenzii fărânești la începutul secolului al XX-lea în România*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 2, p. 307—331.

Moței, C., V. Liveanu, L. Asănăchescu, C. Lulea, V. Medeleanu : *Coefficients of correlation in historical research*. În : „Mathematics in the Archaeological and Historical Sciences”, edited for the Royal Society and the Romanian Academy by Edinburg University Press, 1971, p. 505—515.

Neacșu, Ioan I. : *Participarea pandurilor români la cea de-a doua luptă de la Drăgășani (7—19 iunie 1821)*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 1, p. 41—51. Cu o hartă.

Neacșu, Ioan I. : *Nuevos aspectos sobre las relaciones entre América Latina y Rumania (La segunda mitad del XIX-e siglo)*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 5, p. 905—910.

Neagoe, Manole : *Neagoe Basarab*. Ed. științifică, București, 1971, 264 p.

Neagoe, Manole : *Petru Maior, Istoria pentru începutul românilor în Dacia*. Studiu introductiv și note de... vol. I—II. Ed. Albatros, 1970—1971. I: 279 p.; II: 291 p.

Netea, Vasile : *Nicolae Iorga*. Micromonografie. Ed. Meridiane, 1971, 139 p. (versiuni în limbile franceză și engleză).

Netea, Vasile : *Take Ionescu*. Ed. Meridiane, București, 1971, 95 p. (versiuni în limbile franceză, engleză, germană).

Netea, Vasile : *N. Iorga apărător și istoric al popoarelor din monarhia austro-ungară*. În : *N. Iorga, omul și opera*, Ed. Junimea, Iași, 1971.

Netea, Vasile : *La diffusion de la „Cazanie” de Varlaam en Transylvanie*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 2, p. 369—376.

Netea, Vasile : *N. Iorga vu par ses contemporains roumains et étrangers. Sa postérité*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 4, p. 693—703.

Netea, Vasile : *Activitatea publicistică și literară a lui N. Iorga*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 4, p. 735—755

Netea, Vasile : *Circulația „Gazaniei” lui Varlaam în Transilvania*. În : „Revista muzeelor”, 1971, nr. 3.

Netea, Vasile : [*Înființarea reprezentanței diplomatice a României la*] *Budapesta*. În : *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. II, Ed. politică, București, 1971, p. 152—167.

Olteanu, Ștefan : *Evoluția procesului de organizare statală la est și sud de Carpați în secolele IX—XIV*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 4, p. 757—776. Cu o hartă.

Olteanu, Șt. : *Aspecte ale dezvoltării agriculturii pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în sec. X—XIV*. În : „Terra nostra”, vol. II, 1971.

Olteanu, Șt. : *Cele mai vechi mărturii arheologice privind extracția și reducerea minereului de fier pe teritoriul Dobrogei*. În : „Studii și cercetări de istorie veche”, tom. 22, 1971, nr. 2, p. 295—299.

Olteanu, Șt. : *Rolul și locul orașului București în contextul producției meșteșugărești medievale din Țara Românească*. În : „București. Materiale de istorie și muzeografie”, VIII, 1971.

Oprea, I. M. : [*Înființarea reprezentanței diplomatice a României la*] *Moscova*. În : *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. II, Ed. politică, București, 1971, p. 271—293.

Oprea, Paul : [*Înființarea reprezentanței diplomatice a României la*] *Stockholm și Oslo (Christiania)*. În : *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. II, Ed. politică, București, 1971, p. 87—108.

Oțetea, Andrei : *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*. Ed. Științifică, București, 1971, 564 p.

Oțetea, Andrei : *Tudor Vladimirescu '821*. București, 1971, 214 p. (Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. Colecția „Biblioteca de Istorie”).

Oțetea, Andrei : *Tudor Vladimirescu dans la perspective de l'historiographie roumaine*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 1, p. 3—24.

Papacostea, Șerban : *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718—1739)*, București, Ed. Academiei, 1971, 342 p.

Penelea, Georgeta : *Date noi despre mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu (refugiați în districtul Brașov)*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 1, p. 53—61.

Penelea, Georgeta : *Conscripția satelor brănești în anul 1761*. În : „Terra nostra”, II, 1971.

Porțeanu, Al. : *La Commune de Paris et le mouvement révolutionnaire démocratique de Roumanie*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 2, p. 343—368.

Porțeanu, Alexandru : *Lucrări bibliografice apărute cu prilejul celui de al XIII-lea congres mondial al științelor istorice (Moscova, august 1970)*. În : „Revista bibliotecilor”, XXIV, 1971, nr. 10, p. 628—630.

Rădulescu-Zoner, Șerban : *La souveraineté de la Roumanie et le problème du Danube après le Congrès de Berlin*. În : „Revue des études sud-est européennes”, 1971, nr. 1, p. 148—152.

Rădulescu-Zoner, Șerban et Beatrice Marinescu : *Le peuple roumain et la guerre franco-prussienne de 1870—1871*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 2, p. 329—342.

Rezachevici, Constantin : *Bătălia de la Gura Nișcovului (august 1601). Contribuții privind istoria Țării Românești în epoca lui Mihai Viteazul și activitatea militară a lui Radu Șerban înaintea domniei*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 6, p. 1143—1157.

Rusenescu, M. : *Relațiile P.C.R. cu alte partide politice în anii 1923—1929*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 5, p. 985—1008.

Rusenescu, M., V. Liveanu, E. Cimponeriu, T. Udrea : *Din cronică a unor zile istorice*. București, 1971, 240 p.

Rusenescu, M. : *Les relations du Parti Communiste Roumain avec d'autres partis politiques durant la période 1922—1928*. În : *Etudes d'histoire contemporaine de la Roumanie*, vol. II, Ed. Academiei, 1971, p. 19—46.

Contribuția intelectualilor la războiul antihitlerist. Ed. Militară, 1971. [vol. colectiv. Printre autori : M. Rusenescu].

Sachelarie, Ovid : *Les périodiques et les recueils de jurisprudence roumains au cours du dernier siècle*. În : „Revue roumaine des sciences sociales. Série de sciences juridiques”, t. 15, 1971, nr. 2.

Simionescu, Ștefana : *Vorwärts*. În : *Presa muncitorească și socialistă din România 1917—1921*, vol. III (în colaborare).

Stan, Apostol : *Le problème agraire pendant la révolution de 1848 en Valachie*. Bucarest, Ed. Academiei, 1971, 151 p. (Bibliotheca Historica Romaniae).

Stan, Apostol : *Les Principautés Unies et les conférences télégraphiques de Timișoara (mai 1860—juin 1862)*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 1, p. 63—73.

Stan, Valeriu : *Bibliographie historique concernant l'année révolutionnaire 1821 dans les Principautés roumaines*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 1, p. 215—233.

Stoicescu, N. : *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României*. [Cu o introducere despre metrologia antică de acad. Emil Condurachi]. București. Ed. științifică, 1971, 320 p. + 34 fig.

Stoicescu, N. : *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (Sec. XIV—XVII)*. Ed. enciclopedică. București, 1971, 456 p.

Stoicescu, N. : *Regimul fiscal al preoților din Țara Românească și Moldova până la Regulamentul Organic*. În : „Biserica Ortodoxă Română”, 1971, nr. 3—4, p. 335—354.

Stoicescu, N. : *Bibliografia monumentelor feudale din Moldova, literele R și S*. În : „Mitropolia Olteniei”, 1971, nr. 1—2, p. 127—152 ; nr. 3—4, p. 295—324.

Stoicescu, N. : *Cîteva documente despre acoperișurile vechilor biserici*. În : „Buletinul Monumentelor Istorice”, XL, 1971, nr. 2, p. 65—66.

Stoicescu, N. : *Lista marilor dregători din Moldova*. În : „Anuarul Institutului de istorie din Iași”, VIII, 1971, p. 401—423.

Suciu, I. D. : *N.A. Constantinescu (1885—1971)*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 6, p. 1293.

Suciu, I. D. : *Lupta comună româno-srbă împotriva dualismului habsburgic*. În : „Revista română de studii internaționale”, 1971, nr. 3—4, p. 185—198.

Suciu, I. D. : *Conferința de la Timișoara de la 1869*. În : *Timișoara în istorie și contemporaneitate*, p. 81—90.

Șerban, C. : *François d'Assisi et les franciscains dans l'historiographie roumaine*. În : *S. Francesco nella ricerca storica degli ultimi ottanta anni*. Todi, 1971.

Șerban, Constantin : *Bibliografia uzuală didactico-științifică* (publicații pe 1969). În : „Studii și articole de istorie”, XVI, 1971.

Șerban, C. : *Rolul economic și politico-militar al orașelor din Dobrogea de nord în secolele XVI—XVIII*. În : „Peuce”, I/2, 1971.

Ștefănescu, Ștefan (coautor) : *Din istoria Dobrogei*, vol. III, București, Edit. Academiei R.S.R., 1971, 440 p.

Ștefănescu, Ștefan : *Trăsături comune și deosebiri în dezvoltarea social-economică a Bulgariei și Țării Românești în secolele XIII—XIV*. În : *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor. Sec. XII—XIX. Studii*, vol. I, București, 1971, p. 57—60.

Ștefănescu, Ștefan : *La démographie — „dimension de l'histoire”*. În : *Recherches sur la philosophie des sciences*, București, 1971, p. 365—378.

Ștefănescu, Ștefan : *Nicolas Iorga*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 4, p. 603—609.

Ștefănescu, Șt. : *Începuturile statelor românești în viziunea lui Nicolae Iorga*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 4, p. 673—681.

Teodorescu Venera : *[Înființarea reprezentanței diplomatice a României la] Lisabona*. În : *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. II, Ed. politică, București, 1971, p. 109—119.

Udrea, T. : *Acțiuni ale P.C.R. pentru făurirea Frontului Patriotic antifascist (1941—1944)*. În : „Studii” XXIV, 1971, nr. 3, p. 537—561.

Udrea, T. : *La politique extérieure de la dictature légionnaire-antonescienne (septembre 1940 — janvier 1941)*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 6, p. 971—990.

Udrea, T. : *Politica externă a dictaturii legionaro-antonescienă (sept. 1940 — ian. 1941)*. În : *Împotriva fascismului. Sesiunea științifică privind analiza critică și demascarea fascismului în România*, București, Ed. politică, 1971, p. 223—234.

Udrea, T. : *L'activité du Parti Communiste par la création du Front Patriotique Antifasciste (1941—1944)*. În : *Etudes d'histoire contemporaine de la Roumanie*, vol. II, Ed. Academiei, 1971, p. 133—176.

Udrea, T., V. Liveanu, E. Cimponeriu, M. Rusenescu : *Din cronică unor zile istorice*, București, 1971, 240 p.

Wagner, Gabriela : *Publicațiile membrilor Institutului [de istorie N. Iorga] pe anul 1970*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 2, p. 399—414.

2. RECENZII, NOTE, ÎNSEMNĂRI, RELATĂRI

Activitatea Institutului de istorie „N. Iorga” în anul 1970. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 2, p. 381—399.

„*Anale de istorie*”. Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., an XVI, 1970, nr. 1—6. București, Ed. Scnteia, 1184 p. (*Apostol Ion*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 3, p. 651—658).

Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Iași, VII, 1970. (*N. Stotcescu*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 4, p. 807—810).

Apostol, I. : Sesiunea științifică consacrată aniversării unui sfert de veac de la Conferința Națională a P.C.R. din octombrie 1945. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 1, p. 153—156.

A(postol), I. : *Sesiunea științifică jubiliară a Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.* În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 4, p. 809—810.

Arș, G. L. : *Ембарусское движение в России.* Moscova, Ed. Nauka, 1970. (*L. Demény.* În : „Revista de referate și recenzii. Istorie-Arheologie”, VIII, 1971, nr. 1, p. 60—68).

Balestreri, Leonida : *Breviario della storia del giornalismo genovese.* Savona, 1970, 106 p. (*Dan Berindei.* În : „Revista de referate și recenzii. Istorie-Arheologie”. Centrul de informare și documentare în științele sociale și politice. VIII, 1971, nr. 1, p. 56—59).

Barany, George : *Stephen Szechenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism, 1791—1841.* Princeton University Press, 1968, XVIII+487 p. (*Dan Berindei.* În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 6, p. 1284—1285).

Baumgart, Winfried : *Bibliographie zum Studium der neueren Geschichte, Mit einem Geleitwort von Konrad Repgen.* Bonn, 1969, XIII + 312 p. (Historisches Seminar der Rheinischen Friedrich-Wilhelm-Universität). (*A. Armbruster.* În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 5, p. 1089).

Bălcescu, N. : *Privire asupra stării de față, asupra trecutului și viitorului patriei noastre.* Editat de Cornelia Bodea. 1970, 43 p. + ilustr. (Ex Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu). (*Paul Cernovodcanu.* În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 1, p. 182—183).

Berindei, Dan et Traian Lungu : *Le XIII^e Congrès international des sciences historiques et la contribution de la délégation roumaine à ses travaux.* În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 1, p. 193—200.

Bibliografia istorică a Români. 1944—1969. Ed. Academiei, București, 1970, XL + 386 p. (*V. Stoicescu.* În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 4, p. 861—863; *Nicolae Liu.* În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 5, p. 911—915).

Bibliografia lucrărilor științifice ale cadrelor didactice, vol. I—II. București, 1970, I : 329 p. ; II : 660 p. (*Lucia Dumitrescu-Taftă.* În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 3, p. 586—587).

Bibliographie d'études balkaniques, vol. III, 1968, 404 p. (*N. Stoicescu.* În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 4, p. 810—812).

Bucur, Marin : *Documente inedite din arhivele franceze privitoare la români în secolul al XIX-lea.* București, Ed. Academiei, 1969, 362 p. (*Nicolae Liu.* În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 2, p. 393—396).

Buletinul Monumentelor Istorice. 1970. (*V. Nelea.* În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 1, p. 186—188).

Camariano, Nestor : *Alexandre Mavrocordato, le grand drogman. Son activité diplomatique 1673—1709.* Institute for Balkan Studies Thessaloniki, 1970. 107 p. (*S. Columbeanu.* În : „Revista română de studii internaționale, nr. 2(12), 1971, p. 203—205).

Călători străini despre Țările române. vol. II. București, Ed. științifică, 1970. XXXVIII + 668 p. (*Dan A. Lăzărescu.* În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 3, p. 554—558).

Chiper, Ion : *La session de l'Institut d'Histoire N. Iorga et de la Faculté d'histoire de Bucarest.* În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 5, p. 945—949.

Columbeanu, Sergiu : *La session scientifique consacrée du 150^e anniversaire du mouvement révolutionnaire de 1821.* În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 5, p. 953—955.

Constantinescu, Miron, Constantin Daicoviciu, Hadrian Daicoviciu, Traian Lungu, Ion Oprea, Ștefan Pascu, Aron Petric, Alexandru Porțeanu, Gheorghe Smarandache : *Istoria României.*

Compendiu. București, Ed. didactică și pedagogică, 1970, 728 p. + 16 pl. + 15 h. (Manolescu Radu și Dan Berindei. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 1, p. 167—174).

Constantiniu, Fl., Ș. Papacostea : *Simpozionul de studii fanariote de la Salonic*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 2, p. 420—423.

Corbu, Constantin : *Țărănimea din România între 1864 și 1888*. Ed. științifică, București, 1970, 229 p. (N. Adăniloie. În : „Studii”, 1971, XXIV, nr. 2, p. 425—428, M. Iosa. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, X, 1971, nr. 2, p. 381—383 ; *Apostol Stan*. În : „Anale de istorie”, XVII, 1971, nr. 2, p. 168—169).

Cristea, Gh. : *Sesiunea științifică consacrată centenarului Comunei din Paris*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 4, p. 813—819.

Cristea, Gh. : *Conferința de la Moscova consacrată aniversării Comunei din Paris*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 4, p. 822—824.

Cucu, Vasile, Ștefan Marian : *Ghid-Atlas al monumentelor istorice*, Ed. științifică, București, 1970, 411 p. (C. Rezahevic. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, X, 1971, nr. 3, p. 581—582).

Cumidava. II. (Valeriu Stan. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, X, 1971, nr. 6, p. 1096—1100).

Demel, J. : *Historia Rumunii*. Ed. Institutului Național Ossolinski, Wrocław, 1970, 487 p. (Ilie Corfus. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 4, p. 842—846).

Deutsch, Robert : *Istoricii și știința istorică din România 1944—1969*. Ed. științifică, București, 1970, 680 p. (V. Nelea. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, X, 1971, nr. 1, p. 181—182).

Diaconu, Petre : *Les Pełchénègues au Bas-Danube*. Ed. Academiei, București, 1970, 158 p. (Șt. Olteanu. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, X, 1971, nr. 2, p. 377—378).

Diplomați iluștri. vol. II, Ed. politică, București, 1970. (Ion Stanciu, În : „Revue Roumaine d’Histoire”, X, 1971, nr. 1, p. 175—180).

Documente din istoria Partidului Comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (mai 1921—august 1924). Ed. politică, București, 1970, 822 p. (I. Apostol. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 5, p. 1051—1056).

Dumitrescu-Taftă, Lucia ; Marieta Rădulescu, Mircea Grosu : *Aniversarea centenarului nașterii lui Nicolae Iorga*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 5, p. 1037—1046.

Duparc, Pierre : *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les Traités de Westphalie jusqu’à la Révolution Française*. vol. XXIX, Turquie. Paris, 1969, LVI + 509 p. (V. Mihordea. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 2, p. 432—438).

Etudes Historiques. vol. I—II, 1970. Budapesta. (L. Demény. În : „Revista de referate și recenzii. Istorie-Arheologie”, VIII, 1971, nr. 2, p. 136—140).

Fătu, M., I. Spălățelu : *Garda de fier — organizație teroristă de tip fascist*. Ed. politică, București, 1971. (Ioan Chiper. În : „Lupta de clasă”, LI, nr. 4, apr. 1971, p. 129—134).

Filozofia istoriei. Studii. Ed. politică, București, 1969, 280 p. (Valeriu Stan. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 1, p. 174—179).

Flora, Radu : *Relațiile srb-ro-mâne. Noi contribuții*. Panciova, 1968, 406 p. + 6 pl. + 2 h. (I. D. Suciu. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 2, p. 446—449).

Forschungen zur Volks- und Landeskunde. 1959—1970. (Adolf Armbruster. În : „Lupta de clasă”, LI, nr. 4, apr. 1971, p. 140—148).

Fossier, Robert : *La terre et les hommes en Picardie jusqu'à la fin du XIII^e siècle*. Tome I—II. Paris, Louvain, Nauwelaerts, 1968, I : 435 + IV (—VIII) p. + 18 f. pl. + 5 f.h., II : 437—821 (—826) + 4 f. pl. + 5 f.h. (*S. Columbeanu*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 1, p. 197—199).

Fourquin, Guy : *Histoire économique de l'Occident médiéval*. Paris, 1969, 446 p. (*Șerban Constantin*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 6, p. 1276—1279).

Georgescu, Valentin Al. și Emanuela Popescu : *Legistația agrară a Țării Românești (1775—1782)*. Ed. Academiei, București, 1970, 236 p. + facs. (*Ovid Sachelarie*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 5, p. 918—922).

Georgescu, Vlad : *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés roumaines 1769—1830*. Association internationale d'études du Sud-Est européen, București, 1970, 197 p. (*Apostol Stan*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 4, p. 859—861 ; *I. D. Suciuc*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 4, p. 791—795).

Gogoneață, N. și A. Gălățeanu : *Panait Mușoiu*. Antologie. Ed. politică, București, 1970, 215 p. (*Ion Radu Vasile*. În : „Studii”, XXIV, nr. 3, p. 663—665).

Griffin, Charles C. : *Ensayos sobre historia de America*. Caracas. Imprenta universitaria, 1969, 285 (—287). p. (*Ioan I. Neacșu*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 2, p. 455—458).

Grosu, Mircea : *Le centenaire de Nicolae Iorga*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 6, p. 1105—1109.

Gunst, Péter : *A mezőgazdasági termelés története Magyarországon (1920—1938)*. Budapest, 1970. (*L. Demény*. În : „Revista de referate și recenzii. Istorie-Arheologie”, VIII, 1971, nr. 2, p. 177—181).

György Bonis-Alajos Degré : *Tanulmányok a Magyar helyiönkormányzat multjából*. (*Alexandru Ierlea*. În : „Revue Roumaine d'Histoire” X, 1971, nr. 6, p. 1100—1101).

Halecki, Oskar : *Das Europäische Jahrtausend* (trad. din engleză de Otto Wenniger). Salzburg, Otto Muller Verlag, 1969, 458 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov*, În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 4, p. 869—871).

Hinrichs, Carl : *Preussen als historisches Problem*. Gesammelte Abhandlungen. Herausgegeben von Gerhard Oestreich, Berlin, Walter de Gruyter et Co. 430 p. (*Adolf Armbruster*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 4, p. 867—868).

Histoire militaire de la Pologne. Problèmes choisis. Sub redacția lui Witold Bilganski, Piotr Stawecki și Ianus Wojtasik. Ed. Ministerului Apărării Naționale, Varșovia, 1970, 570 p. (*C. Rezachevici*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 1, p. 179—182).

Huscariu, N. : *Alexandru Constantinescu*. Ed. politică, București, 1970, 256 p. (*M. Rusenescu*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 1, p. 189—190).

Ionescu, Matei : *Cel de-al XLV-lea Congres de istorie a Risorgimentului consacrat centenarului unirii Romei cu Italia*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 1, p. 163—165.

Ionescu, Matei : *Le XLV^e Congrès d'histoire du Risorgimento, consacré au centenaire de l'union de Rome avec l'Italie*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 2, p. 414—417.

Ionescu, Vasile Gh. : *Alexandru Ionescu. Studiu și antologie*. Ed. politică, București, 1970, 254 p. (*M. Iosa*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 3, p. 662—663).

Ioniță, Gh. I., Gh. Țuțui : *Frontul plugarilor*. București, 1970, 300 p. (*Ion Stancu*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 3, p. 645—648).

- Istoria poporului român*. Sub redacția acad. Andrei Oțetea. Ed. științifică, București, 1970. 455 p. + 145 ilustr. + XI (ilustr. în culori. (A. Decei. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 1, p. 147—151).
- Исторические связи народов С.С.С.Р. и Румынии в XV—начале XVIII в. Документы и материалы в трех томах*. Tome II, 1633—1673, Moscova, 1968, tome III, 1673—1711, Moscova, 1970. (Constantin Șerban. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 4, p. 771—774).
- Jara, Alvaro : *Problemas y metodos de la historia economica hispano americana*. Caracas, Imprenza Universitaria, 1969, 89(—93) p. (Ion I. Neacșu. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 1, p. 203—204).
- Jablonický, J. și M. Kropilák : *Slovník slovenského národnevo — povalania*. Ediția a II-a, Bratislava, 1970, 338 p. (Tr. Ionescu-Nișcov, În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 2, p. 453).
- Király, Béla K. : *Hungary in the late eighteenth century. The decline of enlightened despotism*. (Dan A. Lăzărescu. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 5, p. 928—932).
- Koltunov, G. A., B. G. Soloviev : *Курская бумба*. Moscova, Voenizdat, 1970, 397 p. (Fl. Constantin. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 2, p. 451—453).
- Kosáry, Domokos : *Bevezelés Magyarország történeli bibliográfiájába*. vol. I, Budapesta, 1970. (L. Demény și Carol Vekov. În : „Revista de referate și recenzii. Istorie-Arheologie”, VIII, 1971, nr. 5).
- Kovacs, Endre : *A Kossuth-emigráció és az európai szabadsághozgalmak*. (L. Demény. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 6, p. 1101—1103).
- Kurás, Stan : *Osadnictwo i zagadnienia wiejake w Garlickien de polowy XVI w*. În : „Nad rzeka Ropa. III, 1968, p. 61—91. (I. Corfus. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 4, p. 864—866).
- Lazzarini, Vittorio : *Scritti di paleografia e diplomatica*. Padova, 1969, XXIII + 360 p. (Șerban Papacoste. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 2, p. 408—409).
- Lăzărescu, Dan A. : *Problematica Revoluției franceze și motivarea socială a Revoluției (Pe marginea unei noi și fundamentale lucrări de istorie cantitativă)*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 4, p. 801—808.
- Liveanu, Vasile : *Conferința anglo-română „Matematica în arheologie și științele istorice”*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 2, p. 351—363.
- Liveanu, V. : *Tendențe actuale în științele sociale (Al IV-lea Congres internațional de Logică, Metodologie și Filozofie a Științei)*. În : „Lupta de clasă”, LI, nr. 10, oct. 1971, p. 87—93.
- Livres récents parus sur Napoléon (C. Șerban*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 2, p. 399—404).
- Lloyd, Christopher : *The British Seaman 1200—1860*. A Social Survey. Londra, Collins, 1968, 319 p. (S. Columbeanu. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 2, p. 451—455).
- Loghin, I., și Ucrain C. : *Aspecte militare ale revoluției din 1848—1849 în Transilvania*. Ed. militară, București, 1970, 138 p. (Apostol Stan. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 2, p. 384—386).
- Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1969—1970*. Budapesta, 1970. (L. Demény. În : „Revista de referate și recenzii : Istoric-Arheologie”, VIII, 1971, nr. 4, p. 515—520).
- Marea conflagrație a secolului al XX-lea*. Ed. politică, București, 1971, 735 p. (Eliza Campus. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 6, p. 1259—1265).

- Marica, George Em. : *Foaie pentru mințe, inimă și literatură*. Ed. pentru literatură, București, 1970. (V. Netea, În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 2, p. 405—406).
- Marin, William, Gh. I. Oancea : *Mișcarea antifascistă și revoluția populară în Banat*. Timișoara, 1971, 352 p. (Tr. Udrea. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 5, p. 1083—1086).
- Marmafia. 1969/1. (V. Netea. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 2, p. 406—408).
- Matei, Mircea D. : *Studii de istorie medievală românească. (Moldova în sec. XIV—XVI)*. Suceava, 1970. 204 p. (Constantin Șerban. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 4, p. 787—791).
- Maticescu, Olimpiu, Elena Georgescu : *I Mai în România*. Ed. politică, București, 1970, 366 p. (M. Rusenescu. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 3, p. 648—650).
- Maticescu, O. : *Apărarea patriotică*. Ed. științifică, București. (I. Chiper. În : „Anale de istorie”, XVII, 1971, nr. 6, p. 179—183).
- Mazauric, C. : *Sur la Révolution française. Contributions à l'histoire de la révolution bourgeoise*. Paris, 1970, 238 p. (Dan Berindei. În : „Revista de referate și recenzii. Istorie-Arheologie”, Centrul de informare și documentare în științele sociale și politice, VIII, 1971, nr. 4, p. 417—419).
- Neagoe, Manole : *Ștefan cel Mare*. București. Ed. Albatros, 1970, 278 p. + 16 pl. (Șt. Olteanu. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 2, p. 378—381).
- Neagoe, Stelian : *Nicolae Codreanu*. Ed. politică, București, 1970, 184 p. (Valeriu Stan. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 3, p. 660—662).
- Netea, Vasile : *G. A. Rosetti*. Ed. științifică, București, 1970, 444 p. (V. Mihordea. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 5, p. 1061—1066; Dan A. Lăzărescu. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 2, p. 386—391).
- Netea, Vasile : *O zi din istoria Transilvaniei : 1 decembrie 1918*. Ed. Albatros, București, 1970, 208 p. + 31 ilustr. (A. Decel. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 1, p. 168—171; Nicolae Liu. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 1, p. 192—195).
- Netea, Vasile : *Take Ionescu*. Ed. Meridiane, 1971, 95 p. (Eliza Campus. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 4, p. 804—806; Șerban Rădulescu-Zoner. În : „Revista română de studii internaționale”, 1971, nr. 3).
- Onu, Liviu : *Cronicari munteni*. Ed. științifică, București, 1970, 216 p. (Aurora Ilieș. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 5, p. 925—928).
- Organizații de masă legale și ilegale create și conduse de P.C.R. — 1921—1944*. vol. I. Ed. politică, București, 1970, 579 p. (M. Rusenescu. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 3, p. 659—660).
- Papacostea, Șerban : *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718—1739)*. București, Ed. Academiei, 1971, 342 p. (N. Stoicescu : În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 4, p. 774—778; și în : „Mitropolia Olteniei”, 1971, nr. 3—4, p. 280—282); A. Armbruster. În : „Sudost Forschungen”, XXXI, 1971).
- Pavlescu, Eugen : *Meșteșug și negoț la românii din sudul Transilvaniei (sec. XVII—XIX)*. Ed. Academiei, București, 1970, 574 p. (L. Demény. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 5, p. 1067—1072; Adolf Armbruster. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 3, p. 572—575).
- Poenaru, Daniela și Cornel, Sirbu : *Istoriografia economică românească, Studii de istorie a gândirii economice*. 1970. (Alexandru Herlea. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 6, p. 1086—1088).
- Popa, Radu : *Țara Maramureșului în secolul al XIV-lea*. Ed. Academiei, București, 1970, 304 p. (Ștefan Olteanu. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 5, p. 1079—1081).

Popescu-Teiușan, Ilie și Vasile Netea : *August Treboniu Laurian. Viața și activitatea lui*. Ed. didactică și pedagogică, București, 1970, 304 p. (*Nicolae Liu*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, X, 1971, nr. 6, p. 1076—1078).

Porțeanu, Al. : *La fête du centenaire de la Société pour fonds de théâtre roumain en Transylvanie*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, X, 1971, nr. 3, p. 594—597.

Porțeanu, Alexandru : *La session scientifique internationale consacrée au semicentenaire du Parti Communist Roumain*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, X, 1971, nr. 5, p. 941—945.

Porțeanu, Alexandru : *La centième anniversaire de la Commune de Paris*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, X, 1971, nr. 5, p. 955—962.

Porțeanu, Alexandru : *Les publications de la Bibliothèque „Astra” de Sibiu*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, X, 1971, nr. 6, p. 1089—1093.

Porțeanu, Alexandru : *Din publicațiile bibliotecii „Astra”, Sibiu. (1969—1871)*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 6, p. 1245—1249.

Porțeanu, Al. : *Centenarul „Societății pentru fond de teatru român din Transilvania”*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 5, p. 1046—1049.

Porțeanu, Al. și Tr. Udrea : *Lucrări de Lucrețiu Pătrășcanu consacrate istoriei moderne și contemporane a României*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 3, p. 627—636.

Porțeanu, Al. și Tr. Udrea : *La réédition des œuvres de Lucrețiu Pătrășcanu*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, X, 1971, nr. 3, p. 545—554.

Potra, George și N. I. Simache : *Contribuții la istoricul orașelor Ploiești și Tîrgșor (1632—1857)*. Comitetul de cultură și artă al municipiului Ploiești, (f. 1.), 1970, 580 p. (*N. Stoicescu*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 2, p. 428—432).

Pour une histoire de l’alimentation. Recueil de travaux présentés par Jean Jacques Hemardinger. Paris, A. Colin, 315 p. (*S. Columbeanu*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 6, p. 1285—1287).

Prodan, D. : *Încă un Supplex libellus românesc. 1804*. Ed. Dacia, Cluj, 1970, 92 p. (*Vasile Netea*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 5, p. 1081—1083).

Publicațiile periodice românești (ziare, gazete, reviste). (*N. Liu* În : „Revue Roumaine d’Histoire”, X, 1971, nr. 1, p. 152—155).

Rădulescu, Andrei : *Pagini din istoria dreptului românesc*. Ed. Academiei, București, 1970, 272 p. (*Ovid Sachelarie*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, X, 1971, nr. 1, p. 795—804).

Rădulescu-Zoner, Șerban : *Sesiunea științifică A.D.I.R.I.* În : „Studii”, XXIV, nr. 4, p. 811—812.

Réflexions en marge d’un récent ouvrage sur le Moyen Age roumain. (*Ștefan Olteanu*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, X, 1971, nr. 4, p. 778—781).

Relaciones diplomaticas hispano-mexicanas (1839—1898). Documentos precedentes del Archivo de la Embajada de España en México. Serie I. Despachos generales, IV, 1816—1848. Mexico, „El Colegio de México”, 1968, 281 p. (*Ioan I. Neacșu*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 5, p. 1090—1091).

Reprezentanțele diplomatice ale României, vol. II, Ed. politică, București, 1971. (*Șerban Rădulescu-Zoner*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, X, 1971, nr. 5, p. 1071—1073).

Rettegi, György : *Emlékezésre méllá dolgok 1718—1784*. Publicate cu o introducere și note explicative de Sigismund Jako. Ed. Kriterion, București, 1970, 564 p. (*L. Demény*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 4, p. 838—841).

Revista arhivelor, nr. 1/1970 (*V. Nelea*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 1, p. 188—189).

Runciman, Steven : *The Great Church in Captivity. A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek war of Independence*. At the University Press, 1968, X + 445 p. (*Dan A. Lăzărescu*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 1, p. 199—203).

Rumanian Studies. An International Annual of the Humanities and Social Sciences. Editor Keith Hitchins, University of Illinois, vol. I. Leiden, E. J. Brill, 1970, 225 p. (*S. Columbeanu*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 4, p. 846—852; *Paul Cernovodeanu*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 3, p. 579—581).

Rusu, Constantina : *La session scientifique dédiée à l'anniversaire de la naissance de F. Engels*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 3, p. 592—594.

Rusu, Constantina : *La commémoration de Petru Maior*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 4, p. 815—816.

Russocki, Stanislaw, Stefan K. Kuczyński și Juliusz Willaume : *Godło, Barwy i Hymn Rzeczypospolitej, Zarys Dziejów*. Warszawa, Wiedza Powszechna, 1970, 342 p. (*Șerban Papacoste*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 4, p. 867).

Sargefia. VII. 1970. (*N. Stoicescu*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 3, p. 583—584).

Sauls, N. E. : *Russia and the Mediteranea. 1797—1807*. (*Paul Cernovodeanu*. În : „Revista de referate și recenzii. Istorie-Arheologie”, VIII, 1971, nr. 5).

Stan, Valeriu : *Sesiunea științifică consacrată aniversării a 150 de ani de la mișcarea revoluționară din 1821*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 4, p. 819—822.

Stoica de Hațeg, Nicolae : *Cronica Banatului*. Studiu și ediție de Damaschin Mioc. Edit. Academiei, București, 1969. 365 p. (*I. D. Suciu*. În : „Studii”, XXIV, 1961, nr. 4, p. 827—831).

Stoicescu, Nicolae : *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România. I. Țara Românească. (Muntenia, Oltenia și Dobrogea)*. (București), 1970. 798 p. (*Paul Cernovodeanu*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 4, p. 781—784).

Stoicescu, N. : *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României*. Ed. științifică, București, 1971, 320 p. + 34 fig. (*Alexandru Constantinescu*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 5, p. 922—925).

Studia Valachica. VII, 1970. 258 p. + pl. (*N. Stoicescu*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 5, p. 937—939).

Studii privind politica externă a României 1919—1939. Ed. militară, București, 1969, 339 p. (*Tr. Udrea*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 4, p. 831—838).

Suciu, I. D. : *Relațiile româno-sârbe și româno-iugoslave în lucrările profesorului Radu Flora*. În : „Revue des études sud-est européennes”, t. IX, nr. 2, 1971, p. 269—274.

Șerban, Constantin : *A XVII-a sesiune de vară a centrului de studii superioare de civilizație medievală din Poitiers (7 iulie—4 august 1970)*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 1, p. 158—160.

Șerban, Constantin : *Le symposium „L'époque phanariote”, Thessalonique, 21—25 octobre 1970*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 2, p. 411—414.

Șincăi, Gheorghe : *Opere I. Hronica românilor*. Ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugariu, prefață și note de Manole Neagoie. tom. I—III. Ed. pentru Literatură, București, 1967—1969. I : CCXXVIII + 603 p. + 20 pl. ; II : 451 p. + 10 pl. ; III : 379 p. + 8 pl. (*Paul Cernovodeanu*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 2, p. 439—441).

Ștefănescu, Ștefan : *Țara Românească de la Basarab I „Intemeietorul” pînă la Mihai Viteazul*. Ed. Academiei, 1970, 172 p. + ilustr. (Istorie și civilizație). (*Paul Cernovodeanu*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 5, p. 916—918).

Tierras Nuevas. Expansion territorial y ocupacion del suelo en America (siglos XVI—XIX). Alvaro Jara (editor). México, El Colegio de México, (1969). IX + 138 p. (*Ioan I. Neacșu*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 6, p. 1287—1289).

Udrea, Tr. ; *L'analyse critique du fascisme en Roumanie*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 5, p. 950—952.

Unirea Transilvaniei cu România. 1 decembrie 1918. București, Ed. politică, 1970, 787 p. cu ilustr. (*N. Liu*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 1, p. 159—162).

Urbariile Țării Făgărașului. vol. I, 1601—1650. Ed. Academiei, București, 1970, 968 p. + 1 h. (*L. Demény*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 3, p. 568—572).

Valachica. Studii și materiale de istorie a culturii, Tîrgoviște, 1969. 295 p. (*Paul Cernovodeanu*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 5, p. 936—937).

„*Valachica*” (*Studia ~*). Studii și materiale de istorie a culturii. Publicația Muzeului județean Dimbovița. Tîrgoviște. vol. I, (1969) : 300 p. ; vol. II (1970) ; 358 p. (*Constantinescu Ioana*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 5, p. 1073—1077).

Vătămanu, Nicolae : *Medicina veche românească*, București, Ed. științifică, 1970. 238 p. + ilustr. (*Paul Cernovodeanu*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 4, p. 784—787).

Vetulani, A : *Poczatki na najstarszych wszechnic srodkowoeuropejskich*. Wroclaw, Warszawa, Krakow, Zaklad Narodowy imienia Ossolinskich Wydawnictwo. 1970, 215 p. (*Șerban Papacoste*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 5, p. 1088—1089).

Vingt ans d'activité des „Editions militaires” de Bucarest. (*V. Nelea*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 3, p. 585—586).

Военно-исторический журнал. Moscova, 1970, nr. 1—12, 1536 p. (*Constantiniu, Fl. și Mihai Ionescu*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 4, 853—858).

Vulcănescu, Romulus : *Etnologie juridică*. Ed. Academiei, București, 1970, 339 p. (*Dan A. Lăzărescu*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 2, p. 441—444).

Zane, Gheorghe : *Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*. Ed. Academiei, București, 1970 (*Iosa Mircea*. În : „Studii”, XXIV, 1971, nr. 6, p. 1265—1268 ; *Paul Cernovodeanu*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 3, p. 559—563).

Ziegler, G. : *Paris et ses révolutions*. Paris, 1970 (*Dan Berindei*. În : „Revista de referate și recenzii. Istorie-Arheologie”. Centrul de informare și documentare în științele sociale și politice, VIII, 1971, nr. 3, p. 281—282).

Werner, K. F. : *Les nations et le sentiment national dans l'Europe médiévale* (*Dan Berindei*. În : „Revista de referate și recenzii. Istorie-Arheologie”, Centrul de informare și documentare în Științele sociale și politice. VIII, 1971, nr. 2, p. 112—113).

Wittstock, Oskar : *Johannes Honterus, der Siebenbürger Humanist und Reformator. Der Mann. Das Werk. Die Zeit*. Göttingen, Vandenhoeck et Ruprecht. 1970, 340 p. (*Adolf Armbruster*.

În : Korrespondenzblatt des Arbeitskreises für Siebenbürgische Landeskunde, III Folge, 1971, p. 101—114).

130 de ani de la apariția „Gazetei de Transilvania”. Editat din inițiativa Comitetului județean pentru cultură și artă a filialei Societății de Științe istorice și a filialei Uniunii ziaristilor Brașov, 1969, 208 p. (*Alexandru Porșeanu*. În : „Studii” XXIV, 1971, nr. 2, p. 444—446 ; *Alexandru Herlea*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, X, 1971, nr. 1, p. 171—175).

Anexa I a fost întocmită de *Gabriela Wagner*

ANEXA II

COMUNICĂRI PREZENTATE DE CERCETĂTORI AI INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA” LA MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE INTERNE ȘI INTERNAȚIONALE ÎN CURSUL ANULUI 1971

A. — COMUNICĂRI PREZENTATE LA SESIUNI ȘTIINȚIFICE ORGANIZATE ÎN INSTITUT SAU ÎN ȘEDINȚELE SECȚIILOR INSTITUTULUI

La Sesiunea științifică consacrată aniversării semicentenarului Partidului Comunist Român, organizată de Institutul de istorie „N. Iorga” și Facultatea de istorie din București (14 aprilie 1971)

Ruseneșu Mihai, *Relațiile Partidului Comunist Român cu celelalte partide politice în anii 1922—1928*.

Chiper Ioan, *Partidul Comunist Român și politica externă a României în anii 1935—1939*.
Udrea Traian, *Acțiunile P.C.R. pentru făurirea Frontului Patriotic Antifascist (1941—1944)*.
dr. Liveanu Vasile, *Caracteristici ale strategiei P.C.R. în primii ani de după eliberare (1944—1947)*.
Teodorescu Venera, *Alegerea deputaților Blocului Muncitoresc Țărănesc în Parlamentul din iunie 1931*.

dr. Cimponeriu Ecaterina, *Unele aspecte ale luptei antifasciste a muncitorilor metalurgiști din România în anul 1935*.

prof. univ. dr. Ștefănescu Ștefan, *Cuvînt de încheiere*.



La sesiunea anuală de comunicări a Institutului de istorie „N. Iorga”, consacrată împlinirii a 100 de ani de la nașterea lui Nicolae Iorga (București, 15—16 iunie 1971)

prof. univ. dr. Ștefănescu Ștefan, *Nicolae Iorga — omul și opera*.

Ioneseu Matei, *Nicolae Iorga în momentele dramatice ale istoriei contemporane*.

dr. Constantiniu Florin, *Nicolae Iorga și studiul mentalităților colective*.

dr. Berindei Dan, *Nicolae Iorga și A. D. Xenopol*.

dr. Saehelarie Ovid., *Nicolae Iorga și vechiul drept românesc*.

- dr. doc. Bodea Cornelia, *Nicolae Iorga și „Liga culturală”*.
 dr. Șerban Constantin, *Notițe de călătorie ale lui Nicolae Iorga și valoarea lor istorică*.
 dr. Iosa Mircea, *Nicolae Iorga și desăvârșirea unității politice*.
 dr. Liveanu Vasile, *Repetare, lege, necesitate istorică în concepția lui Nicolae Iorga*.
 dr. Netea Vasile, *Activitatea publicistică și literară a lui Nicolae Iorga*.
 dr. Campus Eliza, *Nicolae Iorga și relațiile internaționale (1933—1939)*.
 dr. doc. Cronț Gheorghe, *Cuvântările lui Nicolae Iorga privilegiate la dezvoltarea istorică a popoarelor balcanice în cuprinsul Imperiului bizantin*.
 dr. doc. Alexandrescu Bulgaru-Dersca Maria, *Concepția lui Nicolae Iorga despre istoria Imperiului otoman*.
 Liu Nicolae, *Nicolae Iorga — istoric al culturii*.
 Rusenescu Mihai și Eufrosina Popescu, *Nicolae Iorga — apărător al țăranimii (1917—1921)*.



La sesiunea închinată împlinirii a 450 de ani de la moartea lui Neagoe Basarab (București, 27 septembrie 1971)

- dr. Stoicescu Nicolae, *Activitatea politică a lui Neagoe Basarab în „Învățăturile” către fiul său Teodosie*.
 Neagoe Manole, *Politica externă a Țării Românești în timpul domniei lui Neagoe Basarab*.

Alte comunicări :

- dr. Decei Aurel, *Din trecutul comun româno-iranian* (Institut).
 dr. Columbeanu Sergiu, *Unele aspecte ale istoriei navigației din România* (Institut, 16 decembrie 1971).
 Cristea Gheorghe, *Antepiecte ale primei legi de învoielii agricole* (sector, 6 ianuarie).
 dr. Papacostea Șerban, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor inedit* (sector, 19 martie 1971).
 dr. Suci Ion D., *Legăturile Banatului cu Țara Românească și Moldova* (sector, 10 aprilie).
 Armbruster Adolf, *Românii în cronică rimală a lui Otlakar de Stiria* (sector, 11 mai 1971).
 dr. Iordache Anastasie, *Declaraarea neutralității României (1914)* (sector, 20 noiembrie 1971).
 Bidian Iancu, *Noi contribuții la relațiile economice dintre Transilvania și Țara Românească în sec. XVII* (sector, 4 decembrie 1971).
 dr. Iosa Mircea, *Consiliul de coroană din 1916* (sector, 4 decembrie 1971).
 Vasile Radu, *Organizarea armatei ruse (1856—1877)* (sector, 18 decembrie 1971).

B. — COMUNICĂRI PREZENTATE ÎN CADRUL UNOR MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE INTERNAȚIONALE SAU ORGANIZATE DE INSTITUȚII, SOCIETĂȚI SAU COMISII CENTRALE DE STUDII ȘI CERCETĂRI

1. — La manifestări științifice internaționale :

La cel de-al IV-lea Congres internațional de logică, metodologie și filozofie a științei (București, 30 august—4 septembrie 1971).

- dr. Liveanu Vasile, *Selectarea faptelor istorice*.



La cel de-al XIV-lea Congres de studii bizantine (București, 6–12 septembrie 1971).

dr. doc. Alexandrescu-Dersca Bulgaru Maria, *Despotatul lui Dobrotici, domeniu al Bizanțului*.
Cernovodeanu Paul, *Viziunea Bizanțului în cronografe și alte texte istorice românești din sec.*
XVII–XVIII.

dr. doc. Cronț Gheorghe, *Legea agrară bizantină în țările sud-estului european*.

dr. Olteanu Ștefan, *Influența bizantină în meșteșugul țesutului la Dunărea de Jos (sec. X–XII)*.



La conferința consacrată centenarului Comunei din Paris (Moscova, 16–18 februarie 1971).

Cristea Gheorghe, *Ecoul Comunei din Paris în România*.



La conferința „Marile puteri și Balcanii 1937–1941” (Sofia, 21–25 aprilie 1971).

dr. Campus Eliza, *Tentative de creare a unui bloc balcanic al neutrilor*.

Chiper Ioan, *Expansiunea economică a Germaniei naziste în Balcani: obiective, metode, rezultate (1933–1939)*.



La „Congresul internațional de studii cretane” (Rhetymon, 17–24 septembrie 1971).

dr. doc. Cronț Gheorghe, *Patriarhul ecumenic Athanasios în Moldova (1642–1654)*.



La Simpozionul internațional „Șase secole de la întemeierea orașului Krușevaț” (3–9 octombrie 1971).

Mioc Damaschin, *Legăturile culturale româno-sirbe în sec. XIV–XV*.



La coloeviul internațional consacrat cartografiei și structurilor socio-religioase (Varșovia, 27–29 octombrie 1971).

Armbruster Adolf, *Informare privind stadiul actual al preocupărilor de cartografie istorico-religioasă în România*.

Armbruster Adolf, *Raportul dintre stat și biserică la începutul voievodatelor românești (sec. XIV–XVI)*.



La coloeviul internațional „Dimensiunile și rezonanțele anului 1871” (Strasbourg, 28–30 octombrie 1971).

dr. Berindei Dan, *Ecourile evenimentelor din Franța în viața politică din România în anii 1870–1871*.

dr. Berindei Dan (în colaborare cu N. Fotino), *Raport privind Europa orientată și balcanică*.

La simpozionul internațional al istoricilor dreptului din țările sud-est europene (Belgrad, 1—2 noiembrie 1971).

Cronț Gheorghe, *Instituția jurătorilor în țările române*.



La simpozionul „Dezvoltarea culturii juridice în țările Europei centrale și orientale în perioada 1948—1970” (Smolenice, 3—5 noiembrie 1971) :

Herlea Alexandru, *Dezvoltarea învățământului juridic în România pînă la primul război mondial*.
Herlea Alexandru, *Modificarea învățământului juridic superior român în perioada interbelică*.
Lăzărescu Dan, *Teoria modelelor instituționale*.



2. — În cadrul unor manifestări științifice interne :

La sesiunea științifică consacrată aniversării semicentenarului P.C.R., organizată de Asociația de drept internațional și relații internaționale din R. S. România (București, 8—9 aprilie 1971) :

dr. Berindei Dan, *Linii directoare ale politicii externe a Principatelor Unite (1859—1866)*.
Chiper Ioan, *P.C.R. în politica externă a României 1933—1939*.
dr. Columbeanu Sergiu, *Opoziția Divanului Țării Românești împotriva ingerințelor străine în administrația internă (războiul austro-ruso-turc din 1787—1792)*.
Udrea Traian, *P.C.R. și politica externă a României (1940—1944)*.
Porțeanu Alexandru, *Comuna din Paris și românii*.
dr. Campus Eliza, *Din politica externă a României în anul 1918*.
Rusenescu Mihai, *Tratatetele româno-franceze și româno-italian (1926)*.
Ionescu Matei, *Problema Transilvaniei reflectată în planurile și gândirea revoluționarilor din Italia*.
Iordache Anastase, *Despre războaiele balcanice*.



La sesiunea științifică consacrată Centenarului Comunei din Paris (București, 2—3 aprilie 1971) :

Cristea Gheorghe, *Ecoul Comunei din Paris în viața politică a României*.
Porțeanu Alexandru, *Comuna din Paris în mișcarea revoluționară democratică din România (1871—1893)*.
Liu Nicolae, *Comuna din Paris în conștiința și creația literară românească*.
dr. Suci Ion D., *Opinia publică română din Transilvania și Banat și Comuna din Paris*.



La sesiunea științifică organizată cu prilejul împlinirii a 150 de ani de la desfășurarea mișcării revoluționare din 1821 (București, 31 martie 1971) :

dr. Berindei Dan, *Programul mișcării revoluționare din 1821*.
 dr. Adăniloae Nichita, *Mișcarea din 1821 reflectată în rapoartele consulare austriece*.
 Neacșu Ioan, *Luptele pandurilor și eteriștilor de la Drăgășani din iunie 1821*.
 dr. Șerban Constantin, *Ecoul mișcării revoluționare din 1821 în presa europeană*.
 dr. doc. Bodea Cornelia, *Tudor Vladimirescu în viziunea făuritorilor României moderne*.



La sesiunea consacrată împlinirii a 150 de ani de la mișcarea revoluționară din 1821 (Turnu Severin, 4—5 aprilie 1971) :

dr. Adăniloae Nichita, *Mișcarea din 1821 reflectată în rapoartele consulare austriece*.
 dr. Șerban Constantin, *Tudor Vladimirescu și mișcarea revoluționară din 1821 în presa vremii*.



La sesiunea științifică privind analiza critică a fascismului în România (București, 4—5 martie 1971) :

dr. Liveanu Vasile, Ioan Chiper, *Condițiile instaurării dictaturii legionaro-antonesciene*.
 Ionescu Matei, *Terorismul regimului legionaro-antonescian*.
 Udrea Traian, *Politica externă a dictaturii legionaro-antonesciene (septembrie 1940—ianuarie 1941)*.



La seminarul național de gândire economică modernă și contemporană pe tema „Gîndirea economică marxistă în România” (București, 26—28 aprilie 1971) :

dr. Liveanu Vasile, *Problema dezvoltării în gîndirea marxistă românească din perioada 1880—1940*.



La sesiunea științifică consacrată comemorării a 100 de ani de la nașterea lui Nicolae Iorga, organizată de Facultatea de istorie din București, 7—8 iunie 1971 :

prof. univ. dr. Ștefănescu Ștefan, „*Romanii*” în concepția lui Nicolae Iorga.



La sesiunea comemorativă organizată cu prilejul împlinirii a 150 de ani de la nașterea lui Vasile Alecsandri (București, 7 octombrie 1971) :

dr. Berindei Dan, *Vasile Alecsandri, diplomatul*.



La sesiunea științifică organizată cu prilejul împlinirii a 2 500 ani de la întemeierea statului iranian (București, 8 octombrie 1971) :

dr. Decei Aurel, *Momente din istoria relațiilor româno-iraniene*.

La simpozionul național de istorie agrară (Iași, 5—7 noiembrie 1971).

- dr. Corfus Ilie, *Metode și probleme în cercetarea istoriei agrare.*
- dr. Olteanu Ștefan, *Sensul și semnificația îndeletnicirilor agrare în trecutul poporului român.*
- Constantinescu Ioana, *Aspecte ale relațiilor agrare în perioada de descompunere a feudalismului în Moldova și Țara Românească. Scutelnicii și poslușnicii în economia domeniului feudal.*
- Gonța Alexandru, *Producția de cereale în Moldova între anii 1812—1821 și furniturile datorate Înaltei Porți.*
- dr. Liveanu Vasile, *Aplicarea matematicii la istoria relațiilor agrare.*
- Lazea Emil, *Agricultura din Transilvania în secolele XI—XIV.*
- dr. Columbeanu Sergiu, *Unele observații privind importanța pădurilor în economia românească (secolul XVIII — prima jumătate a secolului al XIX).*
- dr. Penelea Georgeta, *Considerații asupra comerțului extern al Țării Românești după Tratatul de la Adrianopole.*
- Udrea Traian, *Problema agrară în viziunea partidelor politice în perioada 1940—1945.*
- dr. Șerban Constantin, *Citeva date privind producția de cereale din Țara Românească în secolul XVIII.*
- dr. Olteanu Ștefan, *Sensul și semnificația îndeletnicirilor agrare în trecutul poporului român.*



Alle comunicări :

- dr. Netea Vasile, *Aurel C. Popovici și problema federalizării Austriei (A.D.I.R.I., 1 februarie 1971).*
- Necașu Ioan (în colaborare), *Panamericanismul: origini, evoluție contemporaneitate (A.D.I.R.I., 2 iunie 1971).*
- dr. Constantiniu Florin, *Probleme actuale ale istoriografiei militare (Centrul de studii istorice și teorie militară, iunie 1971).*
- dr. Campus Eliza, *Anul 1937, an de impas al Înțelegerii balcanice (A.D.I.R.I.)*
- dr. Berindei Dan, *Colocviul de la Strassbourg din octombrie 1971 privind anul 1871 și influența lui în Europa (A.D.I.R.I.).*
- dr. doc. Bodea Cornelia, *Vasile Alecsandri, diplomatul (A.D.I.R.I.).*
- dr. Campus Eliza, *Reintrarea României în război (A.D.I.R.I.).*
- dr. Liveanu Vasile, *Aplicarea matematicii în cercetarea istorică (Comunicare prezentată la Lectoratul de Sociologie al Universității București).*



C. ALTE COMUNICĂRI PREZENTATE DE CERCETĂTORII INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA” ÎN ANUL 1971, ÎN CADRUL UNOR MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE LOCALE

La sesiunea științifică organizată de filiala Tirgoviște a Societății de științe istorice (21 mai 1971) :

- dr. Adăniloae Nichita, *Mișcarea din 1821 și programul ei.*
- dr. Șerban Constantin, *Mișcarea revoluționară din 1821 oglindită în presa vremii.*

La sesiunea științifică organizată de Universitatea din Craiova (23 mai 1971) :

dr. Adăniloiaie Nichita, *Mișcarea din 1821 oglindită în documente externe.*



La sesiunea Muzeului județean Argeș din Pitești 23—24 mai 1971 :

dr. Olteanu Ștefan, *Rolul și locul orașului Pitești în cadrul producției meșteșugărești medievale din Țara Românească.*



La sesiunea științifică organizată cu prilejul comemorării a 450 de ani de la moartea lui Neagoe Basarab (Curtea de Argeș, 14—15 octombrie 1971) :

Neagoe Manole, *Concepția despre domnie a lui Neagoe Basarab.*

dr. Șerban Constantin, *Protocolul și ceremonialul diplomatic românesc în vremea lui Neagoe Basarab.*



La sesiunea Muzeului de istorie și arheologie din Constanța, 21—22 octombrie 1971 :

dr. Olteanu Ștefan, *Vechi exploatări miniere pe teritoriul Dobrogei.*



La sesiunea „Locul Tirgoviștei în istoria și cultura poporului român” (Tirgoviște, 23—24 octombrie 1971) :

Lehr Lia, *Organizarea administrativă a orașului Tirgoviște în secolele XVI—XVII.*

dr. Olteanu Ștefan, *Locul orașului Tirgoviște în contextul dezvoltării producției meșteșugărești medievale din Țara Românească.*

dr. Șerban Constantin, *Știri inedite despre manufactura de sticlă din Tirgoviște de la sfârșitul sec. XVIII.*

dr. Berindei Dan, *Reședințe domnești din Țara Românească (secolele XIV—XVI).*



La simpozionul „Moldova și Orientul” organizat la Iași, la 20—21 noiembrie 1971 :

dr. doc. Alexandrescu Dersca-Bulgaru M. M., *Orientul în concepția istorică a lui N. Iorga.*

Gonța Al. I., *Ștefan cel Mare și Hoarda de Aur.*

dr. Decei Aurel, *Problema cafelei băute de logofătul Tăutu la Istanbul.*



La sesiunea științifică „Secolul XVI și renașterea românească” (Roșiorii de Vede, 26 noiembrie 1971) :

dr. Șerban Constantin, *Protocolul și ceremonialul diplomatic la Curtea lui Neagoe Basarab.*
 Gonța I. Alexandru, *Relațiile culturale dintre Moldova și Țara Românească în sec. al XVI-lea.*



La sesiunea științifică organizată între 2—4 decembrie 1971 cu ocazia semicentenarului Muzeului de istorie a municipiului București (1921—1971):

dr. Olteanu Ștefan, *Producția meșteșugărească bucureșteană în contextul economiei medievale a Țării Românești.*
 dr. Șerban Constantin, *Rolul Bucureștilor în formarea culturii orășenești în evul mediu.*
 dr. Demény Ludovic, *Prima liparniță bucureșteană în secolul al XVI-lea.*
 dr. Berindei Dan, *Mișcarea revoluționară din 1821 la București.*
 Udrea Traian, *Pregătirea și desfășurarea insurecției armate din august 1941 la București.*



Alle comunicări:

dr. Netea Vasile, *Ce a fost mișcarea memorandistă din Transilvania. Cauzele, desfășurarea și procesul ei* (la Societatea de științe istorice, București, 12 ianuarie 1971).
 dr. Decei Aurel, *Lucrările istorice ale lui Teruman Osman Aga din Timișoara privilegiate la Banat* (Timișoara).
 dr. Suciu Ion D., *Bănăfenii și Comuna din Paris* (Lugoj).
 dr. Suciu Ion D., *Actualitatea lui Vincențiu Babeș* (Timișoara, 30 mai 1971).

Anexa II a fost întocmită de Ioan Chipcr.

SEMICENTENARUL MUZEULUI DE ISTORIE A MUNICIPIULUI BUCUREȘTI

Cu prilejul aniversării a 50 de ani de la înființarea Muzeului de istorie a municipiului București în zilele de 2—4 decembrie 1971 a avut loc o sesiune științifică cu tema „Rolul Bucureștilor în istoria națională” și alte manifestări ocazionate de această aniversare.

Activitatea desfășurată de această instituție în cele cinci decenii de existență a fost evocată de prof. Petre Dache, directorul muzeului.

Colectivul de cercetători și specialiști ai Muzeului de istorie a municipiului București a fost felicitat cu această ocazie de prof. univ. Ștefan Ștefănescu, președintele Secției de istorie și arheologie a Academiei de Științe Sociale și Politice, prof. Ion Gh. Borca, vicepreședinte al Comitetului Executiv al Consiliului popular al municipiului București, prof. Iulian Antonescu, directorul Direcției muzeelor din Consiliul culturii și educației socialiste, prof. dr. Florian Georgescu, directorul Muzeului de istorie a Republicii Socialiste România, conf. dr. Hădrian Daicoviciu, director adjunct științific al Muzeului de istorie a Transilvaniei, și prof.

Amza Săceanu, președintele Comitetului de cultură și educație socialistă al municipiului București.

În aceeași zi, în prezența unei numeroase asistențe, a fost inaugurată expoziția jubiliară „Muzeul de istorie a municipiului București la a 50-a aniversare” în care sînt prezentate aspecte din activitatea colectivului muzeului, ca și un număr de piese istorice achiziționate în ultimii ani.



Prezentarea comunicărilor științifice urmate de discuții a fost organizată pe secții: secția I de istorie veche și medie și secția a II-a de istorie modernă și contemporană.

La secția I au fost prezentate următoarele comunicări: *Importanța cercetărilor arheologice bucureștene din perioada 1923—1948* de Dinu V. Rosetti; *Descoperiri arheologice în necropola neolitică de la Cernica* de prof. dr. doc. Gh. Cantacuzino și C. Fedorovici (Iași); *Figurinele antropomorfe descoperite la Dudești* de dr. Eugen Comșa; *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului în centrul Cîmpiei Române* de Sebastian Morintz, Done Șerbănescu, Barbu Ionescu (Oltenița); *Vestiții getice cercetate la București* de Mioara Turcu; *Unel descoperiri monetare antice și rolul Bucureștilor în epoca gelo-romană* de prof. dr. Bucur Mitrea; *Un tezaur de monede thasice descoperit recent la București* de Maria Cojocărescu; *Centre meșteșugărești din sec. V—VI—VII la București* de Victor Teodorescu (Ploiești); *Dezvoltarea cercetărilor arheologice medievale la București în anii 1953—1971* de Panait I. Panait; *Producția meșteșugărească bucureșteană în contextul economiei medievale a Țării Românești* de dr. Ștefan Olteanu; *Rolul Bucureștilor în formarea culturii orășenești în cvl mediu* de dr. Constantin Șerban; *Prima liparniță bucureșteană în sec. al XVI-lea* de dr. Ludovic Demény; *Orașul București în cadrul politicii balcanice a lui Șerban Cantacuzino* de Radu Ciobanu; *Medicina în programul de învățămînt al Academiei domnești de la Sf. Sava* de dr. Nicolae Vătămanu; *Etnografia bucureșteană în sec. al XVIII-lea* de prof. univ. Aurelian Sacerdoțeanu; *Cum am scris „Istoria Bucureștilor”* de prof. dr. doc. C. C. Giurescu; *Cartea bucureșteană din sec. al XVIII-lea în satele transilvănene* de Ioana Cristache Panait; *Locul Mănăstirii Chiajna în arhitectura celei de-a doua jumătăți a sec. al XVIII-lea din Cîmpia Română* de Aristide Ștefănescu; *Tineri bucureșteni aflați la studii în străinătate în prima jumătate a sec. al XIX-lea* de Maria Stan; *Rolul Bucureștilor în procesul trecerii Țării Românești de la feudalism la capitalism* de Liviu Ștefănescu; *Mișcarea revoluționară din 1821 la București* de dr. Dan Berindei; *Bucureștii și studenții transilvăneni din străinătate* de prof. dr. doc. Ion Ionașcu; *Xavier Villacrosse, arhitect al Bucureștilor (1837—1855)* de Margareta Savin și Cristina Dinu; *Goleștii în istoria Bucureștilor* de Vasile Novac.

La secția a II-a au fost prezentate următoarele comunicări: *Bucureștii și Iașii în lupta pentru unire* de Maria Humnic-Teclean (Iași); *Structura socială a populației bucureștene în a doua jumătate a sec. al XIX-lea* de Ștefan Ionescu, *Mărlurii ale Bucureștiului revoluționar* de Aurel Dușu; *Rolul politic al Bucureștilor în lupta pentru desăvîrșirea statului unilar român* de Aurelia Bunca (Cluj); *București — important centru de sprijin a luptei popoarelor din Balcani (1875—1877)* de dr. Nicolae Ciachir; *Semnificația recensămîntului din 1878 la București* de Alexandru D. Petrescu; *Tipografiile folosite de mișcarea socialistă din București în a doua jumătate a sec. al XIX-lea* de Victoria Roman; *Tradițiile Comunei din Paris în organizațiile muncitorești bucureștene pînă la crearea P.C.R.* de dr. Nicolae Copoiu; *Contribuția organizațiilor muncitorești din București la afirmarea luptei proletariatului din România în anii 1899—1902* de dr. Ion Iacoș; *Școli și dascăli la București în primele două decenii ale sec. XX* de prof. univ. Mauriciu Kandel; *Socialiștii bucureșteni în fruntea luptei pentru făurirea partidului consecvent revoluționar în România (iulie 1919 — ianuarie 1920)* de Gheorghe Comlosan (Timișoara); *Mișcarea socialistă din București, factor activ în lupta pentru crearea Partidului Comu-*

nist Român de dr. Gheorghe Unc; *Opinia publică bucureșteană față de procesul din Dealul Spirii* de dr. Marin C. Stănescu; *Universitățile de vară ale bucureștenilor* de Frasin Munteanu Rîmnic (Vălenii de Munte); *București — capitală a luptelor proletariatului din România (1923—1933)* de Nicolae Gh. Munteanu; *Activitatea Organizației București a P.C.R. oglindită în Muzeul de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România* de Elisabeta Ioniță; *Urbanistica în concepția P.C.R. (1921—1944)* de Alexandru Mihăileanu; *București — centrul-pivot al mișcării antifasciste din România* de dr. Gheorghe I. Ioniță; *București — centru al mișcării de solidaritate internațională a proletariatului român (1921—1939)* de dr. Ion Babici; *Locul Bucureștilor în cadrul frământărilor politice din România în ajunul celui de-al doilea război mondial* de Ana Bene; *Pregătirea și desfășurarea insurecției armate din august 1944 la București* de Traian Udrea; *Insurecția națională antifascistă din București oglindită în documentele germane ale vremii* de dr. Dumitru Tuțu; *Lupta maselor populare bucureștene sub conducerea P.C.R. pentru instaurarea guvernului democrat popular (6 martie 1945)* de dr. Petru Bunta, George Protopopescu (Cluj); *6 Martie 1945 în București* de Alexandru Cebuc; *Dezvoltarea industriei în cartierul Regie — Basarab* de Gheorghe Vasilescu; *Organizația de București a P.C.R. în primii ani ai revoluției populare (1944—1947)* de Gheorghe Tuțu; *Clasa muncitoare bucureșteană și evoluția ei în anii construcției socialiste* de Nicolae Ionel; *Rolul intelectualității bucureștene în propagarea științei și culturii în anii socialismului* de Geleu Maksutovici; *Dezvoltarea urbanistică a capitalei în anii socialismului* de arh. Traian Stănescu; *Contribuția oamenilor muncii din capitală la realizările remarcabile obținute de poporul român, sub conducerea partidului, în anii construcției socialiste* de Olimpiu Popescu și dr. Iulian Cîrșină.

AL DOILEA SIMPOZION NAȚIONAL „DIN ISTORIA AGRICULTURII ÎN ROMÂNIA”

În zilele de 5—7 noiembrie 1971 s-au desfășurat la Iași lucrările celui de-al doilea simpozion național *Din istoria agriculturii în România*, organizat de Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”.

Simpozionul s-a bucurat de participarea unor cercetători din domenii de activitate care, prin natura profilului lor, au legături directe sau contingente cu studiul istoriei agrare: istorici, economiști, juriști, etnografi, muzeografi, agronomi. Acest fapt, precum și numărul mare de comunicări — 93 în total — au făcut posibilă abordarea unor aspecte variate ale evoluției agriculturii românești.

În ședința de deschidere au fost prezentate un număr de cinci comunicări de interes mai larg, între care amintim: I. Corfus, *Metode și probleme în cercetarea istoriei agrare*; Șt. Olteanu, *Sensul și semnificația îndeletnicirilor agrare în trecutul poporului român*; V. Liveanu, *Aplicarea matematicii la istoria relațiilor agrare*. Apoi, lucrările s-au desfășurat pe patru secții: I — Istorie veche și medie; II — Istorie modernă; III — Istorie contemporană; IV — Istoriografie, etnografie, muzeografie.

Comunicările privind istoria agriculturii în epocile străveche și veche au tratat diferite aspecte ale principalelor ocupații agricole ale populațiilor autohtone, pe baza mărturiilor de cultură materială descoperite. O preocupare deosebită a dovedit-o problema apariției agriculturii ca o ocupație economică de bază a societății omenești (V. Boroneanț, *Inceputul cultivării pământului în zona Porților de Fier* și M. Cîrciumaru, *Analiza polenică privind începutul culti-*

vării plantelor în zona Porților de Fier), precum și cea a progreselor ulterioare înregistrate, fie prin diversificarea ocupațiilor agricole, fie prin perfecționarea uneltelor (Marilena și Adrian Florescu, *Unelte agricole pe teritoriul Moldovei în mileniiile III și II î.e.n.*, și M. Petrescu-Dîmbovița, *Secerea de bronz, ca unealtă pentru agricultură*). S-au comunicat, de asemenea, rezultatele cele mai noi ale cercetărilor arheologice privind ocupațiile agricole ale geto-dacilor (Silvia Teodor, *Descoperiri de unelte dacice pe teritoriul Moldovei*), precum și cele din epoca provincială (N. Gostar, *O scenă agricolă pe Columna lui Traian*).

Un interes aparte l-a prezentat, prin problema ridicată, comunicarea lui C. Pop, *Formele proprietății agrare în Dacia Traiană*, în care se analizează principalele categorii de proprietari și evoluția transformărilor în modul de stăpînire asupra pămîntului.

Comunicările referitoare la istoria agriculturii din evul mediu prezintă o multitudine de aspecte, limitate însă, fie tematic, fie cronologic, în care o pondere relativ însemnată o au cele care abordează cultura cerealelor, a viței de vie și a altor plante (C. Șerban, *Date privind producția de cereale din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*; Al. Pâp-Antal, *Cultura plantelor agricole în scaunul Mureș în lumina descrierilor din anul 1722*; T. Mateescu, *Cultura viței de vie în Dobrogea în timpul stăpînirii otomane*; T. Groza, *Contribuții la istoria pomiculturii din bazinul Fălliceni*).

Un alt grup de comunicări urmăresc, pe perioade care variază de la unul la cîteva secole, principalele aspecte ale evoluției agriculturii din anumite zone ale țării (L. Ursuțiu, *Agricultura domeniului Gurghiu în secolul al XVII-lea*; D. Ciurea, *Contribuții la problema practicării agriculturii în Moldova în secolul al XVIII-lea*).

În general, tematica de istorie medie a simpozionului a dovedit o preocupare mai intensă pentru problematica agriculturii din Transilvania și mai redusă pentru Moldova și Țara Românească.

Reflectînd dezvoltarea agriculturii în perioada orînduirii capitaliste, comunicările secției de istorie modernă abordează, pe lîngă o serie de teme cu subiecte similare celor tratate și în secția I, aspecte noi, generate de angrenarea acestei ramuri de producție pe făgașul capitalismului: industrializarea produselor agricole (N. Niculescu, *Aspecte privind dezvoltarea industriei de prelucrare a cerealelor din România*; D. Puzdrea, *Elemente privind istoria uleiurilor vegetale în România*; V. Rotaru și Emilia Joița, *Industria zahărului în România*), finanțarea agriculturii (A. Losontî și V. M. Ungureanu, *Sursele de finanțare și de creditare a agriculturii în perioada dezvoltării capitalismului în Transilvania*) și altele.

În cadrul secției au preocupănit subiectele de istorie agrară din perioada de început a capitalismului (Al. Gonța, *Producția de cereale în Moldova între anii 1812 și 1821 și furniturile datorate Înaltei Porți*; C. Istrati, *Probleme ale agriculturii din Moldova în preajma Regulamentului Organic*; Gh. Platon, *Orientarea domeniului feudal în Moldova în vremea Regulamentului Organic*; S. Columbeanu, *Unele observații privind importanța pădurilor în economia românească (secolul al XVIII-lea — prima jumătate a secolului al XIX-lea)*; C. Hristea, *Nivelul tehnic al apiculturii românești în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, reflectat în publicații românești și străine*).

O serie de aspecte ale problemei agrare sînt abordate în comunicările referitoare la stadiul problemei agrare la un moment dat (Elena Gheran, *Aspectul agrar al revoluției de la 1848 în Transilvania*) sau într-o anumită perioadă (Marilena Uliescu, *Curente economice și sociale care au influențat opera de legiferare agrară în perioada 1864—1938*), la relațiile agrare (Ioana Constantinescu, *Aspecte ale relațiilor agrare în perioada de descompunere a feudalismului în Moldova și Țara Românească. Scutelnicii și poslușnicii în economia domeniului feudal*), la legislația agrară (V. Rusu, *Din legislația agrară a regimului burghez-moșieresc*), dar ele nu lipsesc, deși li se acordă o pondere mai redusă, nici din celelalte comunicări care urmăresc evoluția generală a agriculturii românești.

Secția de istoric contemporană a grupat la un loc, într-o proporție mai mare decît celelalte, pe istorici, economiști, juriști și agronomi. Majoritatea comunicărilor au avut în vedere

subiecte de interes național (V. Bozga, *Criza agrară interbelică în România, 1928—1939*; A. Pricop, *Reforma agrară din 1921 oglindită în documente diplomatice belgiene*; I. Saizu, *Evoluția agriculturii în România între 1922 și 1928*; I. Bold, *Evoluția ideii de integrare verticală în agricultură românească*; M. Trandafirescu, *Momente din istoria asigurărilor agricole în România*). O atenție specială este acordată problemei agrare din țara noastră și diverselor soluții propuse sau încercate pentru soluționarea ei (I. Agrigoroaiei, *Partidele politice și problemele agriculturii românești în perioada 1918—1921*; Gh. I. Ioniță, „*Ce vrem?*” — un interesant program agrar al Frontului plugarilor; Tr. Udrea, *Problema agrară în viziunea partidelor politice în perioada 1940—1945*; Elena Zaharia, *Lupta de idei privind rezolvarea problemei agrare în România în prima etapă a revoluției populare*).

Tematica secției pune în lumină, totodată, interesul manifestat de cercetători, în special de agronomi, pentru studiul unor inițiative valoroase din trecutul apropiat, făcute pe linia ameliorării solului (C. V. Oprea, A. Onu, A. Cîrnaru, *Evoluția agriculturii din Cîmpia Tisei în raport cu dezvoltarea lucrărilor de îmbunătățiri funciare*; V. Blidar, *Concepții și realizări în tehnica hidroameliorativă română*; I. Z. Lupe, *Contribuție la istoria culturilor forestiere de protecție a cimpului din România*).

În fine, la secția de Istoriografie, etnografie, muzeografie, accentul a căzut pe comunicările care au urmărit activitatea unor personalități din România în raport nemijlocit cu agricultura (I. Berceanu, *Ion Ionescu de la Brad, precursor al științei conducerii producției în agricultură*; V. Bulgaru, *G. D. Creangă — statistician agrar-social și influența sa asupra reformei agrare din 1921*; Șt. Sonea, *Gîndirea cooperatistă și ideile agronomice înaintate ale lui Eugen Brode*; V. Florea, *Situația și perspectivele satului românesc în concepția lui Virgil Madgearu*). Lucrările de etnografie (Georgeta Moraru-Popa, *Plugul de lemn pe teritoriul României la sfîrșitul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea*; A. Badea, *Contribuții la cunoașterea tipurilor vechi de unelte și a procedeelelor de lucru în prelucrarea solului în zona Mureșului superior și în Cîmpia Transilvaniei*; N. Dunăre, *Forme tradiționale de agricultură în Țara Bîrsei*) și cele de istoriografie (Elisabeta Ioniță, *Problema agrară în perioada interbelică oglindită în Muzeul de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România*), oferă unele precizări noi cu privire la unelte, la practica agricolă și chiar la evoluția agriculturii.

Discuțiile au reliefat, între altele, necesitatea întreprinderii unor cercetări interdisciplinare mai largi, care să contribuie la îmbunătățirea conținutului cercetărilor de istorie agrară, și concluzia că studiul evoluției agriculturii este capabil să ofere unele soluții pentru agricultura actuală.

Simpozionul s-a dovedit util prin faptul că a prilejuit o confruntare de opinii a cercetătorilor de diferite specialități. O astfel de confruntare a făcut posibilă cunoașterea unor probleme speciale privind aceleași aspecte ale dezvoltării agriculturii în regiuni diferite ale țării, din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre.

D. Șandru

AL TREILEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE STUDII CRETANE

1. SEMNIFICAȚIA ISTORICĂ A CONGRESULUI

Cu o îndreptățită mîndrie națională, folosind colaborarea științifică internațională, poporul grec evocă din cinci în cinci ani trecutul său istoric legat de insula Creta. Prin civili-

zația ei străveche, Creta a exercitat timp de aproape trei milenii influențe pozitive asupra poarelor din bazinul Mării Mediterane. În evul mediu și în epoca modernă, populația Cretei s-a impus atenției omenirii prin eroica ei rezistență împotriva dominațiilor străine. Cercetările arheologice, istorice și lingvistice efectuate cu privire la civilizația cretană pun într-o lumină nouă însemnătatea Cretei ca regiune și centru de istorie universală. Interesul manifestat de numeroși savanți străini față de civilizația cretană antică și medievală a îndemnat pe oamenii de știință din Grecia să organizeze în septembrie 1961 la Haraclion, în Creta, primul Congres internațional de studii cretane. Cel de-al doilea Congres a avut loc în aprilie 1966 în orașul Canea, iar în 17–24 septembrie 1971 s-a ținut la Rhethymnon cel de-al treilea Congres.

Manifestările științifice internaționale legate de istoria și civilizația Cretei reflectă concepția după care se călăuzește în prezent statul grec de a menține vechea cultură greacă în atenția opiniei publice mondiale. Grecii se străduiesc să facă și pe această cale cunoscut aportul lor istoric în patrimoniul culturii universale. Costul călătoriei, cazarea și masa, recepțiile și excursiile au fost oferite în mod gratuit tuturor participanților la aceste congrese.

La cel de-al treilea Congres internațional de studii cretane au participat peste 150 de oameni de știință — arheologi, istorici, lingviști, folcloriști, juriști, economiști — din 18 țări. Au fost reprezentate: Anglia, Austria, Belgia, Bulgaria, Canada, Cipru, Elveția, Franța, Republica Federală a Germaniei, Grecia, Israel, Italia, Iugoslavia, Liban, Olanda, România, Statele Unite ale Americii de Nord, Suedia. Președinte al congresului a fost profesorul Gheorghios Kourmoulis de la Universitatea din Atena, cunoscut lingvist și folclorist, originar din Creta. Secretar general al congresului a fost prof. Manousos Manousakas, medievist de la Universitatea din Tesalonic, director al Institutului grec din Veneția.

Primul vicepreședinte al guvernului, Stylianos Pattakos, a deschis lucrările congresului în ziua de 18 septembrie 1971 printr-o amplă cuvîntare, relevînd valoarea istorică a culturii cretane, numele marilor învățați greci originari din Creta și luptele populației din Creta împotriva ocupanților străini. „Cretanii — s-a exprimat vicepreședintele guvernului grec — au fost primii oameni care au introdus în istoria universală conceptul de libertate și de organizare politică”, pentru ca mult mai târziu, Isokratis, crainicul unificării politice a tuturor grecilor, să spună: „Cetățile-state se întemeiază bine nu pe baza decretelor, ci pe baza moravurilor” (ziarul local „Vima”, nr. 7 976 din 19 septembrie 1971). Au rostit apoi cuvîntări introductive președintele și secretarul general al congresului, după care delegații universităților și ai societăților științifice din Grecia și reprezentanții congresiștilor străini au prezentat salutul lor.

Ziarele locale din Rhethymnon au publicat articole speciale în întîmpinarea acestui congres și dări de seamă privitoare la desfășurarea lucrărilor. Sub semnătura lui Mihail Papadakis, în articolul său *Bine ați venit*, ziarul „Kritiki Epitheorisis” (Revista cretană), nr. 7 723 din 18 septembrie 1971, publică o caracterizare generală a civilizației actuale.

2. DESFĂȘURAREA LUCRĂRILOR CONGRESULUI

Două comunicări au fost prezentate în ședințele plene. Profesorul Gheorghios Kourmoulis, președintele congresului, a vorbit în ziua de 19 septembrie la Mănăstirea Arkadi despre *Proclamarea independenței Cretei*, iar profesorul Manousos Manousakas, secretar general, a prezentat în aceeași zi la Rhethymnon comunicarea *Probleme și cercetări privitoare la insula Creta sub dominația venețiană*. Lucrările congresului s-au desfășurat în trei secții. Comunicările au avut în general ca obiect cercetările proprii ale participanților, privind începuturile și dezvoltarea culturii cretane ca formă originală a culturii universale, precum și expuneri de date noi referitoare la istoria medie, modernă și contemporană a Cretei, cu relevarea rolului acesteia în

istoria universală, dată fiind dezvoltarea ei proprie în cursul secolelor. Numeroase au fost comunicările întemeiate pe descoperirile arheologice și pe cercetările de arhivă.

În *Secția de preistorie și istorie antică* au fost prezentate și dezbătute comunicările referitoare la epoca neolitică (5000—3000 î.e.n.), civilizația minoică (3000—1150 î.e.n.), epoca greacă (1150—72 î.e.n.) și epoca romană (72 î.e.n. — 395). Au fost puse în lumină importante descoperiri de inscripții, ceramica și monedele cretane. Au reținut atenția participanților, între altele, expunerile prezentate de: istoricul cipriot Theodoros Papadopoulos (*Problemele antropologice ale civilizației minoice*), istoricul grec Gheorghios Korres (*Supraviețuirile artei minoice*), profesorul englez John Chadwick (*Relațiile dintre Knossos și celelalte străvechi așezări din Creta*), lingvistul bulgar Vladimir Gheorghiev (*Cele trei straluri toponimice ale Cretei vechi*). Au fost, de asemenea, apreciate comunicările prezentate de academicianul grec Anastasios Orlandos (*Relațiile cetății Paros cu Creta în epoca elenistică*), profesorul englez Joseph Tritsch (*Justiția regelui Minos*), Peter Warren, directorul Școlii britanice de arheologie din Atena (*Vechi așezări cretane anterioare epocii palatelor minoice*), profesoara Adelina Piatkowski din România (*Rezistența cretană împotriva cuceririi romane comentată de Dion Cassius : 72—67 î.e.n.*).

În *Secția de istorie medie și bizantină* au fost prezentate comunicări privind istoria Cretei începând din anul 395 : perioada bizantină, cucerirea arabă, dominația venețiană (1204—1669) și ocupația turcă (1669—1821). Au fost relevate noi știri istorice din arhivele italiene, grecești și românești cu privire la Creta, precum și activitatea unor personalități cretane în țările din Occident și din sud-estul Europei. Au fost dezbătute mai cu seamă expunerile prezentate de : cercetătorul grec Panaghiotis Nikolopoulos (*Manuscrite patristice aflate în Creta*), profesorul italian Mario Vitti (*Înflorirea literaturii cretane în secolele XVI—XVII*), profesorul francez Freddy Thiriet (*Orașul Rhethymnon și districtul său în secolul al XV-lea*), arheologul american George Miles (*Săpături în Heraclion privind epoca medievală*), istoricul grec Hristu Patrinelis (*Negustori cretani în Moldova și Polonia la finele secolului al XV-lea*), cercetătorul cipriot Kostas Kyrris (*Cretani participanți la cucerirea Mexicului*), medievistul grec Manousos Manousakas (*Învățățul cretan Daniil Fourlanos din secolul al XVI-lea*).

Comunicările congresiștilor români au reținut în mod deosebit atenția istoricilor din această secție. Profesorul D. M. Pippidi a prezentat comunicarea intitulată *Constantin Korniak-tos, om de afaceri cretan din secolul al XVI-lea*, precum și comunicarea lui Andrei D. Pippidi, *Un cretan din Rhethymnon în armata lui Mihai Viteazul*. Eugen Stănescu a vorbit despre *Poemul cretanului Gheorghios Palamed închinat lui Mihai Viteazul*. Comunicarea lui Gheorghe Cronț s-a intitulat *Patriarhul ecumenic Athanasios Patellaros în Moldova 1642—1654*. Maria-Ana Musicescu a prezentat *Pictura românească din secolele XVI—XVII și relațiile ei cu școala cretană*. Ariadna Camariano-Cioran a vorbit despre *Manuscritele lui Gherasim Vlahos din Creta în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România*.

În *Secția de istorie modernă și contemporană* au fost dezbătute mai ales comunicările referitoare la rolul Cretei în luptele pentru independența politică a poporului grec. Au reținut atenția participanților expunerile prezentate de : istoricul grec Ioannis Vasdravellis (*Știri despre Creta din arhivele turcești ale Macedoniei*), profesorul iugoslav Dimitrie Djordjevic (*Ecoul răscăleii cretane din 1866 în Serbia*), istoricul grec Vasileios Sfyroeras (*Perioada modernă a Cretei în arhiva Societății de istorie și etnologie*), lingvistul grec Gheorghios Kourmoulis (*Vechi nume de familie din regiunea Rhethymnon*), cercetătoarea libaneză Sylvia Agemian (*Mihail Polychronis, pictor cretan în Siria la începutul secolului al XIX-lea*), lingvistul grec Dikaios Vaghiakakos (*Elemente de limbă și folclor în Creta și Mani*), folcloristul grec Dimitrios Oikonomidis (*Ieremia Kakavelas în tradiția orală a poporului grec*). A fost citită, în absența autorului, comunicarea lui Nestor Camariano despre *Scrierile grecești din România privitoare la lupta de eliberare a Cretei*. Lucrările din această secție s-au încheiat cu comunicarea generalului grec Ioannis Alexakis intitulată *Creta în primul război mondial (1914—1918)*.

Comunicările prezentate în cele trei secții ale congresului s-au caracterizat prin efortul autorilor de a pune în lumină aspectele necunoscute ale trecutului istoric al Cretei, relațiile poporului grec din Creta cu celelalte popoare și larga răspândire a culturii grecești prin mijlocirea Cretei în diferite țări, începând din antichitate până în timpurile actuale. Congresiștii români au participat la dezbaterile multor probleme în ședințele de lucru ale secțiilor. Profesorul D.M. Pippidi a fost invitat să prezideze ședința Secției de istorie medie din după-amiaza zilei de 22 septembrie, iar Gheorghe Cronț a fost invitat să prezideze ședința Secției de istorie modernă din dimineața zilei de 20 septembrie, precum și ședința Secției de istorie medie din dimineața zilei de 22 septembrie.

Convorbirile cu învățații străini au înlesnit congresiștilor români fecunde schimburi de opinii. Confruntarea concepțiilor istorice de pe poziții metodologice diferite a fost pentru congresiști un prilej de cunoaștere reciprocă și de verificare utilă a valorii propriilor lor cercetări. Confrunțați cu progresul actual al culturii universale, partea viabilă din operele de cultură ale Greciei antice și ale Bizanțului reflectă permanenta preocupare a omului de pretutindeni de a lupta pentru propria sa libertate și pentru propria sa patrie, împotriva opresiunii sociale și împotriva dominațiilor străine. Acest profund adevăr istoric unește pe învățații de pretutindeni.

În programul congresului au mai figurat vizite și excursii edificatoare în diferite regiuni ale Cretei. Congresiștii au vizitat sate și orașe cretane, mănăstiri istorice, muzeele de arheologie din Canea și Heraclion, precum și importante vestigii ale civilizației minoice din Tylissos.

Ședința plenară pentru încheierea lucrărilor congresului a avut loc în ziua de 25 septembrie în orașul Heraclion. S-au făcut în această ședință propuneri pentru înființarea unei universități în Creta, pentru organizarea unui muzeu de antropologie, pentru publicarea documentelor din arhivele Veneției, pentru constituirea unui Centru de cercetări toponomastice. În cuvântarea sa, Stylianos Pattakos, primul vicepreședinte al guvernului grec, a relevat importanța congresului ca manifestare științifică de cooperare internațională. S-a hotărât ca viitorul congres internațional de studii cretane să aibă loc peste cinci ani, în orașul Aghios Nikolaos. Comunicările prezentate în secțiile congresului vor fi publicate de către Comitetul de organizare din Creta.



Congresul internațional de studii cretane dovedește că oamenii de știință de pretutindeni găsesc în temele istoriei universale nu numai stimulente pentru cercetările lor privitoare la fondul comun al culturii umane, ci și îndemnuri proprii pentru a promova în țările lor spiritul de colaborare științifică internațională și de înțelegere între popoare.

Gh. Cronț

SIMPOZIONUL INTERNAȚIONAL AL ISTORICILOR DREPTULUI DIN ȚĂRILE SUD-ESTULUI EUROPEI (Belgrad, 1 și 2 noiembrie 1971)

I. METODA COMPARATIVĂ ÎN CERCETAREA DREPTULUI CONSUETUDINAR

Tema centrală a simpozionului a fost *Dreptul consuetudinar și autonomiile locale în Balcani și în țările învecinate*. Participanții la această manifestare științifică internațională au arătat că istoricii dreptului au în prezent importanta sarcină de a pune în lumină atât adevărurile

esențiale ale istoriei, cât și principiile generale ale dreptului după care s-a călăuzit viața socială și politică a popoarelor lor. Cu tot caracterul său regional și etnic, condiționat de specificul de viață juridică al fiecărui popor, dreptul consuetudinar se dovedește a fi avut și trăsături internaționale, constituind o parte din fondul comun de viață socială supus legilor generale ale dezvoltării istorice a popoarelor.

Cercetătorii mai vechi, care au studiat dreptul consuetudinar al popoarelor lor, au stăruit asupra caracterelor regionale și etnice ale vechilor instituții juridice. Cățiva au relevat și unele influențe și împrumuturi străine, fără a face însă cercetări aprofundate asupra conținutului comun al vechilor instituții de drept consuetudinar. În ultimul timp, de bună seamă îndemnați și de succesul științific al studiilor întemeiate pe concepția materialistă a istoriei, cercetătorii dreptului vechi se străduiesc să examineze trecutul juridic al popoarelor lor, folosind și metoda comparativă în lucrările lor.

Comunicările prezentate și dezbaterile care au avut loc în Simpozionul de la Belgrad reflectă preocuparea istoricilor dreptului de a asigura cercetărilor lor, prin metoda comparativă, un orizont internațional. În multe comunicări au fost relevate fie influențele reciproce, fie împrumuturile unilaterale efectuate între popoarele din sud-estul Europei, în constituirea și dezvoltarea instituțiilor lor bazate pe regulile dreptului nescris. Elementele de identitate și cele de analogie au fost explicate prin cooperarea pașnică a popoarelor, iar în anumite cazuri și prin cuceririle militare, care au impus subordonarea politică a unor popoare față de clasele dominante ale altor popoare.

Un străvechi conținut tragic a fost recunoscut ca formând o parte din fondul istoric comun al popoarelor din sud-estul Europei. Acest fond străvechi, în strâns contact cu lumea elenică, a fost apoi supus romanizării. În cursul transformărilor etnografice care au avut loc ulterior, o parte din substratul comun s-a grecizat, alta s-a slavizat, iar alta a rămas romanică. Se recunoaște că, în acest îndelungat și complicat proces istoric, dreptul consuetudinar nu a avut caractere etnice exclusiviste și imobile, ci a fost peste tot un drept comunicabil și evolutiv în largul spațiu geografic al popoarelor din sud-estul Europei.

Cu un deosebit interes au fost discutate atât teza exclusivistă privitoare la specificul și originalitatea dreptului fiecărui popor, cât și teza interacțiunii formelor de viață juridică ale popoarelor. S-a apreciat, totodată, că studiul normelor de drept nu este temeinic dacă nu se examinează și aplicarea sau neaplicarea acestor norme în mediul social-politic al fiecărui popor. Multe lacune pot fi eliminate din propriile sale studii atunci când cercetătorul examinează trecutul juridic al poporului său în raport cu instituțiile corespunzătoare ale popoarelor învecinate. Prin metoda comparativă, cercetările istorice cu privire la instituțiile sociale și politice încep să aibă caracter internațional. Acesta este principala învățămintă al simpozionului de la Belgrad.

II. DESFĂȘURAREA LUCRĂRILOR SIMPOZIONULUI

Inițiat și organizat de către Comitetul interacademic pentru balcanologie și de către Institutul de studii balcanice al Academiei Sârbe de Științe și Arte, simpozionul a fost o reuniune de colaborare efectivă a istoricilor dreptului din țările sud-estului Europei. Au făcut parte din comitetul de organizare șase academicieni iugoslavi: Mehmed Begovici și Vasa Ciubrilovici din Belgrad, Branimir Gušici din Zagreb, Branislav Djurdjev din Sarajevo, Franc Stelê din Lyubljana și Mihail Petruševski din Skopje. Secretar al simpozionului a fost cercetătorul științific Dragoslav Antonievici.

Au luat parte la lucrări prezentând comunicări sau observații asupra comunicărilor 24 de iugoslavi, cinci greci, patru bulgari și un român, autorul prezentei expuneri. Lucrările s-au desfășurat în două secții la sediul Academiei. Sedința festivă de deschidere a avut loc în dimi-

neața zilei de 1 noiembrie. În prezidiul acestei ședințe au luat loc pe lângă reprezentanții Academiei Sârbe și cîte un reprezentant al țărilor participante la simpozion. După academicianul Vasa Ciubrilovici, directorul Institutului de studii balcanice, au rostit cuvinte de salut profesorul grec Charalambos Fragistas, delegatul român și profesorul bulgar Mihail Andreev. S-a citit scrisoarea delegatului albanez, care nu a putut participa personal la lucrări.

Am arătat în această ședință că în România cercetările privitoare la istoria dreptului se efectuează în Academia de Științe Sociale și Politice și în universitățile din București, Iași și Cluj, precizînd că grupul de cercetători din Institutul de istorie „N. Iorga” și cel din Institutul de studii sud-est europene au publicat importante izvoare și lucrări istorico-juridice.

Cele două secții ale simpozionului au ținut cîte patru ședințe de comunicări. Textele rezumative ale comunicărilor, poligrafiate în limbile serbo-croată și franceză, au fost difuzate participanților în ajunul reuniunii. În prima ședință a secției I, prezidată de academicianul Branislav Djurdjev, au prezentat comunicări: 1. profesorul Borislav Blagojevici din Belgrad (*Metoda comparativă în studiul dreptului consuetudinar*); 2. profesorul Mihail Andreev din Sofia (*Dreptul consuetudinar al slavilor de sud și organizațiile lor de autogestiune în timpul dominației otomane*); 3. profesorul Mikolaos Pantazopoulos din Tesalonic (*Obiceiul element creator al dreptului neogrec*). Asupra acestor comunicări au prezentat observații academicianul B. Nedelkovići din Belgrad și delegatul român.

În secția a II-a, prima ședință a fost prezidată de profesorul Charalambos Fragistas. Au prezentat comunicări: 1. academicianul Vasa Ciubrilovici (*Societățile patriarhale și dreptul lor consuetudinar din Albania și Muntenegru în evul mediu*); 2. profesorul Sergij Vilfan din Ljubljana (*Autonomia și dreptul consuetudinar la slavoni pînă la începutul secolului al XIX-lea*); 3. dr. Ante Marinovici, cercetător științific din Dubrovnik (*Dreptul consuetudinar și autonomiile în vechea republică a Dubrovnikului*). Au urmat dezbateri și concluziile rostite de președintele ședinței cu privire la interacțiunea normelor juridice în trecutul popoarelor balcanice.

În cea de-a doua ședință a secției I, prezidată de profesorul Mihail Andreev, au prezentat comunicări: 1. profesorul Gheorghe Cronț (*Instituția jurătorilor în Țara Românească*); 2. profesoara Ljubinka Bogetici din Belgrad (*Dreptul consuetudinar și autonomia păstorilor balcanici în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea*); 3. profesorul Charalambos Papastathis din Tesalonic (*Biserica și dreptul consuetudinar în Belcani în timpul dominației otomane*); 4. a fost citită de către delegatul român, în absența autorului, comunicarea lui Liviu Marcu, cercetător științific din București (*Obiceiurile juridice ca sistem normativ vicinal în România la finele secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea*). În această ședință, fără a fi fost inițial programat, a prezentat comunicarea sa și cercetătorul științific Doko Dokov din Sofia (*Unele obiceiuri juridice ale slavilor de sud*). Asupra primei comunicări au exprimat aprecieri profesorii greci Ch. Fragistas și Const. Kerameus, iar cu privire la cea de-a treia academicianul Vasa Ciubrilovici și profesorul N. Pantazopoulos.

În cea de-a doua ședință a secției a II-a, prezidată de academicianul Mehmed Begovici din Belgrad, au prezentat comunicări: 1. Fani Milkova, cercetător științific din Sofia (*Unele funcții ale comunelor bulgare de la finele secolului al XIX-lea în raport cu dreptul consuetudinar bulgar și cu dreptul turc*); 2. Maria Manolova, cercetător științific din Sofia (*Situația juridică a comunci bulgare la finele dominației otomane*); 3. Mustafa Imamovici, docent universitar din Belgrad (*Comunele rurale din Bosnia și Herțegovina în perioada 1878—1914*). Au urmat discuții. Președintele ședinței a relevat valoarea dreptului consuetudinar ca factor istoric al rezistenței popoarelor sud-slave împotriva dominațiilor străine.

În cea de-a treia ședință a secției I, prezidată de academicianul Vasa Ciubrilovici, au prezentat comunicări: 1. academicianul Branislav Djurdjev din Sarajevo (*Importanța Comitetului muntenegrean în secolul al XVII-lea*); 2. dr. Slavko Mijuskovici, cercetător științific din Kotor (*Confreria marinarilor din Kotor, păstrătoarea normelor de drept consuetudinar*); 3. dr. Petar Stojanovici, avocat din Titograd (*Relații și influențe reciproce între dreptul consuetudinar și*

legile din Muntenegru). După discutarea acestor comunicări, președintele ședinței a scos în evidență faptul că viața juridică a popoarelor sud-slave, reglementată după normele dreptului necris, a contribuit la conservarea ființei etnice a acestor popoare supuse dominației otomane.

În cea de-a treia ședință a secției a II-a, prezidată de profesorul Gheorghe Cronț, au prezentat comunicări: 1. profesorul Alexandar Hristov din Skopje (*Crearea formelor de autonomie prin activitatea revoluționară din Macedonia la finele scolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea*); 2. profesorul Hasan Kaleși din Pștiina (*Încercări turcești de a revizui Codul Leka Dukadžini și abolirea autonomiei triburilor albaneze în secolul al XIX-lea*); 3. dr. Muhamed Hadzjikaci, cercetător științific din Sarajevo (*Cîteva tipuri de orașe privilegiate în feudalismul turc*). Au urmat dezbateri cu aprecieri pozitive asupra celei de-a doua și celei de-a treia comunicări.

În cea de-a patra ședință a secției I, prezidată de academicianul Mihail Petrușevski, au prezentat comunicări: 1. dr. Dragoljub Dragojlovici, cercetător științific din Belgrad (*Instiluția responsabilității colective la slavii din Balcani*); 2. dr. Nikola Pavkovic, docent universitar din Belgrad (*Geneza și evoluția dreptului de preemiune la slavii de sud*); 3. dr. Dragoslav Antonievici, cercetător științific din Belgrad (*Situația persoanelor virstnice în dreptul consuetudinar al slavilor de Sud*). Au prezentat observații și aprecieri pozitive asupra acestor comunicări academicianul Branislav Djurdjev, profesorul Mihail Amdreev și delegatul român.

În cea de-a patra ședință a secției a II-a, prezidată de profesorul Sergij Vilfan din Ljubljana, au prezentat comunicări: 1. dr. Ružica Guzina, profesoară la Universitatea din Belgrad (*Reglementarea raporturilor de proprietate în Serbia pe baza dreptului consuetudinar în secolul al XIX-lea*); 2. dr. Radomir Djurovici, profesor la Universitatea din Belgrad (*Dreptul consuetudinar și relațiile agrare la popoarele iugoslave*); 3. Vidak Vujacici, cercetător științific din Titograd (*Moștenirea și proprietatea în familia patriarhală din Muntenegru*). După discuții, președintele ședinței a conchis că instituțiile civile reglementate prin dreptul consuetudinar reprezintă forme de viață juridică populară, care ilustrează personalitatea istorică a popoarelor din Serbia și Muntenegru.

În ședința specială consacrată cooperării istoricilor dreptului, convocată de directorul Institutului de studii balcanice din Belgrad, academicianul Vasa Ciubrillovici a propus o tematică generală, care urmează să fie comunicată în scris institutelor din Atena, București, Sofia și Tirana. Figurează în această tematică, între altele, problema administrațiilor locale din țările sud-estului Europei sub dominația otomană, istoria bogomilismului în aceste țări, studiul istoric al păstoritului, cercetarea colectivă a arhivelor Athosului, editarea de reviste și lucrări în colaborare. A fost oferit participanților volumul al II-lea din publicația *Balcanica*, anuar editat de Institutul de studii balcanice din Belgrad.



Istoricii dreptului din țările sud-estului Europei își îndreaptă atenția spre cercetările interdisciplinare, apreciază utilitatea metodei comparative în studiul instituțiilor sociale, politice și juridice ale popoarelor lor și își propun să elaboreze în colaborare lucrări întemeiate pe documentarea internațională a problemelor.

Gh. C.

SESIUNI DE COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE ORGANIZATE DE COMITETELE DE CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ JUDEȚENE

Pe linia manifestărilor culturale menite să evoce pagini din trecutul glorios al poporului român și să cinstească memoria înaintașilor noștri, Comitetul pentru cultură și educație socialistă

Argeș și Consiliul popular al orașului Curtea de Argeș au organizat o sesiune științifică în orașul Curtea de Argeș, în zilele de 14 și 15 octombrie 1971, consacrată prezentării și adâncirii unor probleme politice, sociale și culturale ale epocii lui Neagoe Basarab, de la a cărui moarte s-au împlinit la 15 septembrie crt. patru secole și jumătate, sesiune la care au participat istorici, scriitori literari, istorici de artă, bibliologi, cadre didactice din învățământul superior și liceal, scriitori, muzeografi din orașele București, Pitești și Curtea de Argeș.

În ziua de 14 octombrie, în prezența organelor de partid și de stat ale județului Argeș și ale orașelor Pitești și Curtea de Argeș, prof. univ. Mihai Berza, directorul Institutului de studii sud est europene din București, a rostit un cuvânt de deschidere a lucrărilor acestei sesiuni, în care a arătat nu numai locul pe care-l ocupă domnia lui Neagoe Basarab în istoria poporului român, dar și contribuția valoroasă a acestuia la dezvoltarea artei și culturii românești medievale.

În continuare, în aceeași zi și în ziua următoare au fost expuse următoarele comunicări : Manole Neagoe, *Concepția despre domnie a lui Neagoe Basarab* ; Constantin Șerban, *Protocolul și ceremonialul diplomatic la curtea lui Neagoe Basarab* ; Florin Tucă, *Neagoe Basarab mare luptător* ; Nicolae Leonăchescu, *Asupra unor mențiuni ale Argeșului într-un depozit cartografic german* ; Paul Anghel, *Neagoe Basarab sau paternitatea istorică* ; Edgar Papu, *Învățăturile lui Neagoe Basarab în contextul culturii Munteniei* ; Aurelian Sacerdoțeanu, *Notule argeșene* ; Răzvan Teodorescu, *Locul Curții de Argeș la originile artei și culturii medievale românești* ; Corneliu Dima Drăgan, *Inscripțiile de la Argeș în primul corp de inscripții medievale românești alcătuit de Neofit Cretanul la 1747* ; Ion C. Chițimia, *Semnificația culturii din epoca lui Neagoe Basarab* ; Emil Lăzărescu, *Momentul Neagoe Basarab în istoria culturii românești* ; Tudose Dracu Moldoveanu, *Neagoe Basarab și săpăturile arheologice de la Argeș* ; Dan Zamfirescu, *Originalitatea învățăturilor lui Neagoe Basarab*.

În comunicările lor, vorbitorii au căutat să prezinte cele mai interesante aspecte din viața și do unia lui Neagoe Basarab, și anume în domeniile politic, diplomatic, militar, cultural și artistic, pe de o parte, iar pe de alta să pună în circunstanțele științifice știri noi despre trecutul orașului și județului Argeș. Astfel, comunicările care au oglindit activitatea politică internă a lui Neagoe Basarab au scos în evidență concepția teocratică a acestuia despre domnie, precum și rolul pe care l-a avut acesta în stabilirea normelor de organizare și funcționare a dregătorilor țării într-o perioadă de mari frământări sociale și politice. Cele consacrate politicii sale externe au scos în evidență înaltele sale calități de diplomat în relațiile cu toți vecinii Țării Românești, cu Republica Veneției, cu statul papal și cu Imperiul otoman, precum și nivelul european al protocolului și ceremonialul diplomatic întințit la curtea domnască din Tirgoviște. Cu același interes a fost urmărită și comunicarea privind concepțiile domnului muntean în problemele privitoare la purtarea războiului, cu caracter defensiv și ofensiv, precum și a mijloacelor de luptă utilizate pentru obținerea unor succese militare imediate.

În fine, cele care au tratat aspecte din activitatea culturală și artistică — de fapt și cele mai numeroase — au avut drept subiect cunoscuta lucrare cu caracter parenetic „Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie”. Vorbitorii care au expus rezultatul cercetărilor lor au găsit cu acest prilej momentul să dezbată din nou problema autenticității și paternității ei și să ajungă la un punct de vedere comun, și anume că acest valoros tratat de educație politică și morală este un produs al epocii în care a trăit Neagoe Basarab, că a fost redactat în secolul al XVI-lea și că sint toate motivele să se creadă că însuși domnul muntean a fost acela care a inițiat, a patronat și a desăvârșit redacția finală a acestei lucrări. În același timp s-a arătat contribuția deosebită a acestei lucrări la dezvoltarea culturii românești în perioada de înflorire a evului mediu, a influenței pe care a exercitat-o asupra culturii din țările vecine Țării Românești, precum și locul important pe care ea îl ocupă în cultura europeană a epocii. În cadrul aceleiași teme au fost și acele comunicări care au subliniat înalta valoare a monumentelor de artă realizate în epoca acestui mare domn muntean, menite să evoce nu numai contribuția pri-

mordială a elementelor autohtone, dar și influențele exercitate reciproc în lumea înconjurătoare a sud-estului european.

Un loc deosebit l-au ocupat acele comunicări consacrate istoriei orașului și județului Argeș în evul mediu, în care au fost prezentate fie un important inventar de hărți medievale existente în arhive străine în care sînt semnalate elemente de toponimie argeșeană, fie unele vestigii din săpăturile arheologice efectuate la vechea curte domnească din Curtea de Argeș, fie unele inscripții semnalate de un contemporan de la mijlocul secolului al XVIII-lea.

În încheierea lucrărilor sesiunii a luat cuvîntul prof. univ. dr. doc. Ion C. Chițimia de la Universitatea din București, Gr. Comartin și C. Mohanu din partea Comitetului de partid județean Argeș și orașenesc Curtea de Argeș, care au remarcat importanța contribuției a lucrărilor acestui simpozion la îmbogățirea istoriografiei românești relativ la epoca marelui Neagoe Basarab.



În scopul valorificării creatoare a trecutului glorios al poporului nostru a fost organizată la Tîrgoviște o sesiune de comunicări științifice de către Consiliul popular al județului Dimbovița, Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Dimbovița și Societatea de științe istorice din R.S.R., Filiala Tîrgoviște în colaborare cu Inspectoratul școlar al județului Dimbovița, la care au luat parte, timp de două zile (23–24 octombrie 1971), numeroși istorici, muzeografi, arheologi, arhitecți din Tîrgoviște, București și Cluj, precum și cadre didactice din orașul Tîrgoviște și din județul Dimbovița.

Lucrările sesiunii au fost deschise de N. Tăbîrcă, membru al C.C. al P.C.R., prim secretar al Comitetului județean Dimbovița al P.C.R., președintele Comitetului executiv al Consiliului popular județean Dimbovița, care în cuvîntul său de salut a arătat importanța acestei manifestări științifice, scoțînd în evidență, pe de o parte, legăturile strînse ale acestui oraș cu celelalte orașe românești, iar pe de alta integrarea organică a orașului Tîrgoviște în întreaga istorie a țării noastre de la originea sa medievală pînă în zilele noastre.

A urmat apoi expunerea următoarelor comunicări: Dan Berindei, *Reședințe din Țara Românească între secolele XV–XVIII*; N. Nistor, *Legăturile Sibiului cu Tîrgoviștea în secolele XV–XVII*; Șt. Olteanu, *Locul și rolul Tîrgoviștei în cadrul producției meșteșugărești medievale din Țara Românească*; Lia Lehr, *Organizarea administrativă a orașului Tîrgoviște în secolele XVI–XVII*; Alexandru Matei, *Știri despre Tîrgoviște în izvoarele narative transilvănene din secolul al XVII-lea*; Radu Gioglovan, *Celatea Tîrgoviștei*; Constantin Șerban, *Știri inedite despre manufactura de sticlă din Tîrgoviște de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*; Mireca Grigorescu, *Călători străini despre Tîrgoviștea medievală*; Gabriel Mihăescu, *Date noi despre monumentele tîrgoviștene în lumina ultimelor cercetări arheologice*; Petre Cristea, *Prezențe domnești în Tîrgoviștea postvoivodală*; Daniel Popescu, *Arhitectul Clavel*; Ion Călinescu, *Tîrgoviștea și județul Dimbovița prezent și perspective*.

În comunicările prezentate au fost tratate principalele aspecte ale dezvoltării orașului Tîrgoviște în multiseculara sa existență, și anume în domeniul economic, social, politic, cultural etc. Astfel, s-au arătat condițiile istorice ale apariției și dezvoltării micii producții de mărfuri, felul cum s-a încadrat producția meșteșugărească tîrgovișteană în contextul întregii producții meșteșugărești a Țării Românești, care au fost primele manufacturi înființate pe moșia acestui oraș și cum o încercare de înființare a unei sticlării la sfîrșitul secolului al XVIII-lea în acest oraș a fost obiectul unui lung proces brașovean, la ce nivel s-au dezvoltat relațiile economice ale capitalei Țării Românești cu Sibiul în perioada de înflorire a evului mediu și rolul pe care l-au avut aceste două orașe în sporirea economiei urbane din țările române, așa cum este oglindită fie în unele izvoare narative transilvănene, fie în însemnările unor călători străini din evul mediu.

De asemenea, s-a aflat, din aceste comunicări, ce rol politic a îndeplinit orașul Tîrgoviște în evul mediu, ca reședință domnească, dar și în calitate de capitală a Țării Românești, timp în care a devenit nu numai nucleul principal al rezistenței naționale în lupta antiotomană, dar și o așezare urbană, care s-a bucurat de o largă autonomie administrativă și juridică.

În fine, a mai fost evocată viața cotidiană a orașului de la primele sale începuturi, chiar înainte de a deveni așezare urbană, pe baza cercetărilor arheologice pînă tîrziu în epoca modernă, pe baza cercetărilor de arhivă, cînd Tîrgoviștea ocupă un loc important în dezvoltarea politică și culturală a României, adevărit și în zilele noastre prin mărețele realizări ale oamenilor muncii, care construiesc și în această parte a țării socialismul.

În încheierea lucrărilor, Tiberiu Varga, vicepreședintele Comitetului executiv al Consiliului popular județean Dîmbovița, a subliniat valoroasa contribuție a acestei sesiuni de comunicare științifice la îmbogățirea istoriografiei orașului Tîrgoviște și județului Dîmbovița și implicat a istoriei poporului român.

Cu acest prilej, participanții la această importantă manifestare științifică au avut prilejul să viziteze importante obiective istorice și culturale din oraș (Muzeul tiparului, Muzeul scriitorilor tîrgovișteni) și din județ (Mănăstirea Dealul, Mănăstirea Cobia, Casa memorială „I. C. Visarion” din Costești Vale, Palatul brîncovenesc de la Potlogi etc.) și să asiste la un reușit „Spectacol de sunet și lumină” organizat în incinta complexului muzeal de la Curtea domnească din Tîrgoviște.



Comitetul de cultură și educație socialistă din județul Teleorman în colaborare cu subfiliala din Roșiorii de Vede a Societății de științe istorice din R.S.R. a organizat la Roșiorii de Vede, în ziua de 26 noiembrie 1971, un simpozion cu tema „Secolul XVI și renașterea românească”.

Lucrările simpozionului, desfășurate în prezența unui mare număr de cadre didactice și muzeografi din orașul Roșiorii de Vede și din județul Teleorman, au fost deschise de I. Putineanu, inspector la Consiliul de cultură și educație socialistă al județului Teleorman, care a evocat figura lui Neagoe Basarab în contextul dezvoltării culturii și artei românești în evul mediu.

A urmat apoi expunerea următoarelor comunicări: prof. univ. dr. doc. Ion I. Chișimia, *Cultura din vremea lui Neagoe Basarab în contextul european*; A. Gonța, *Relațiile culturale dintre Țara Românească și Moldova pe urma lui Neagoe Basarab*; Constantin Șerban, *Diplomația românească pe timpul lui Neagoe Basarab*; I. Mailat, *Radu grămăticul, fiul județului Teleorman*.

În expunerile lor, vorbitorii au scos în evidență nivelul la care a ajuns cultura românească în vremea lui Neagoe Basarab, puternica influență exercitată de aceasta asupra culturii popoarelor din sudul Dunării, contribuția domnului muntean la dezvoltarea tiparului, literaturii parenetice, la îmbogățirea limbii literare, strînsele legături de familie stabilite în această vreme între boierii munteni și cei moldoveni, au arătat contribuția unor boieri munteni la construirea unor monumente de artă în Iași în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, au demonstrat caracterul european pe care l-a avut diplomația promovată de Neagoe Basarab, în sfîrșit au evocat figura necunoscută a unui grămătic muntean care a scris un evangheliar slavon, aflat azi în colecțiile de manuscrise de la British Museum din Londra.

Cu acest prilej, participanții au avut posibilitatea să viziteze importante instituții culturale din orașul Roșiorii de Vede: Muzeul de arheologie, Muzeul răscoalei țărănești din 1907, Mănăstirea Sărdăreasa (ctitorie din sec. XVIII), precum și locuri memoriale legate de mișcarea muncitorească din localitate.

Constantin Șerban

L. BÁNYAI, *Pe făgașul tradițiilor frățești*, Biblioteca de istorie, București, 1971, 286 p.

Cartea lui L. Bányai umple un gol în istoriografia noastră și, din acest punct de vedere, reprezintă, fără îndoială, un eveniment editorial. Devine din ce în ce mai clar faptul că istoria poporului român nu poate fi privită izolat, ci în strinsă legătură cu istoria altor popoare. Cu atât mai valabilă este ideea că, în interiorul statului nostru, evoluția istorică a românilor trebuie legată și de istoria naționalităților conlocuitoare. Importanța științifică și politică a acestui punct de vedere este considerabilă. L. Bányai urmărește legătura de veacuri stabilită între poporul român, maghiari, germani și alte naționalități de pe teritoriul patriei noastre.

Prima parte a cărții lui L. Bányai, intitulată *Veacuri de conviețuire* (p. 11–93), cuprinde o epocă largă, de la formarea poporului român până la primul război mondial. Capitolul *Origini* explică procesul de naștere și aria de răspândire a poporului român, subliniind unitatea și continuitatea sa pe teritoriul patriei noastre; prezintă apoi originea și așezarea ungarilor, la sfârșitul secolului al IX-lea, în Panonia, urmând, în secolele ulterioare, pătrunderea unor triburi maghiare în Transilvania; în sfârșit, este descrisă așezarea secuilor și, apoi, a sașilor în Transilvania.

Capitolul următor, *Mesașul Bobilnei*, explică procesul de formare a iobăgiei, intensificarea asupra feudală, cauze care au generat răscoala din 1437 și războiul țărănesc din 1514, condus de Gheorghe Doja, prilejuri de

afirmare a solidarității celor exploatați, indiferent de originea lor etnică.

Capitolul *Alianțe antiotomane* constată relațiile strinse ale Transilvaniei cu Moldova și Țara Românească de-a lungul întregului ev mediu. Legăturile erau multiple: economice, demografice, politice, militare, bisericesti etc. În cadrul Ungariei medievale, Transilvania a constituit o unitate autonomă, orientată mai mult spre celelalte țări române. Unitatea s-a accentuat ca urmare a luptei comune împotriva invaziei otomane, a cărei desfășurare, autorul o descrie, în linii mari, începând cu Iancu de Hunedoara și terminând cu alianța celor trei principate la mijlocul secolului al XVII-lea.

Capitolul *Lupta comună antihabsburgică* prezintă soarta comună a românilor, a maghiarilor și a celorlalte popoare asuprite în cadrul Imperiului habsburgic. Colaborarea dintre cei exploatați s-a manifestat cu prilejul răscoalei lui Francisc Rakoczi al II-lea (1703–1711) și în timpul răscoalei lui Horea (1784). Autorul prezintă mișcările sociale și naționale până în ajunul revoluției din 1848. Afirmarea tot mai puternică a conștiinței naționale nu a înlăturat ideea înfrățirii popoarelor, exprimată clar în ajunul revoluției de românul George Barițiu, maghiarul Szentiványi Mihály și sasul St. Ludwig Roth.

În capitolul *Revoluția de la 1848*, autorul se referă la aspectele deosebit de complexe ale problemei naționale în acest an revoluțio-

nar. Faptul că nu s-a putut realiza un front unic este explicat, în chip just, prin „rigiditatea și gravele greșeli ale guvernului revoluționar maghiar în problema națională” (p. 61); aceste greșeli au fost înlăturate, dar prea târziu, prin Proiectul de pacificare, semnat de L. Kossuth, N. Bălcescu și C. Bolliac. Înfringerea revoluțiilor de la 1848 a arătat însă necesitatea imperioasă a unirii celor exploatați, indiferent de naționalitate.

Capitolul *Neoabsolutism și pseudoliberalism* tratează perioada cuprinsă între revoluție și compromisul austro-ungar din 1867. În cadrul emigrației europene, s-a stabilit o colaborare între revoluționarii români și maghiari, urmărindu-se realizarea unei confederații a popoarelor asuprite din Europa centrală și răsăriteană. Autorul se referă și la Unirea din 1859, arătând că „mulți maghiari manifestau simpatie față de Unirea Principatelor. Văzînd în aceasta un exemplu pentru continuarea luptei de independență națională față de Habsburgi” (p. 72). În timpul domniei lui Cuza au continuat legăturile cu revoluționarii maghiari, care considerau țara noastră o bază de plecare în vederea declanșării insurecției anti-habsburgice.

Capitolul *Sistemul dualist al aspirării* se referă la perioada cuprinsă între compromisul din 1867 și izbucnirea primului război mondial. Deși condițiile au fost acum mai puțin prielnice, totuși se pot înregistra diferite acțiuni comune româno-maghiare. Autorul amintește interesanta personalitate a lui Ludovic Mocsáry (1826—1916), care în cadrul Partidului Independenței „reprezenta... luciditatea pentru adoptarea unei politici realiste în problema națională” (p. 80). Colaborarea româno-maghiară s-a manifestat din plin în cadrul mișcării muncitorești și socialiste (lucrarea subliniază rolul Asociației din Timișoara, condusă de Carol Farkas și Ion Ungureanu, precum și activitatea Partidului Social Democrat din Ungaria, înființat în 1890, în interiorul căruia românii și-au constituit o secție aparte în 1905, editînd din 1903 și gazeta „Adevărul”). Pentru o atitudine realistă în problema națională s-au pronunțat și radicalii burhezi, conduși de Oscar Jászi, dintre intelectualii care au militat pentru apro-

pierea popoarelor asuprite merită să fie amintit și poetul Ady Endre.

Creдем că prima parte a cărții ar fi putut să fie mai amplă, eventual divizîndu-se intervalul de 1000 de ani cuprins aici, potrivit orînduirilor sociale; astfel, o primă parte ar fi putut trata evenimentele pînă în ajunul revoluției din 1848, iar a doua parte ar fi mers pînă la dezmembrarea monarhiei habsburgice, ambele părți dispunînd de un spațiu corespunzător. În ce privește perioada 1848—1918 s-ar fi cuvenit o tratare mai detaliată a relațiilor româno-maghiare în timpul emigrației, în vremea domniei lui Cuza¹; de asemenea, pentru anii dualismului nu trebuiau trecute cu vederea relațiile dintre oamenii politici burhezi români și maghiari, ale căror contacte au culminat cu tratativele din ajunul primului război mondial. Tot referitor la perioada dualismului, se mai putea insista asupra relațiilor dintre români și germani, mai ales sași². Titlul subcapitolului referitor la mișcarea memorandistă: *Reluarea activismului* nu este poate cel mai potrivit; Memorandumul din 1892 a însemnat o încununare a tacticii pasiviste; activismul s-a reluat abia la începutul secolului al XX-lea, oficial prin conferința P.N.R. din 1905.

Partea a doua a cărții, intitulată *Lupta solidară revoluționară* (p. 97—131), descrie anii primului război mondial și revoluția maghiară din 1919. Primul capitol, *În vîltoarea primului război mondial*, se referă, în principal, la lupta antirăzboinică a maselor și la intensi-

¹ Date interesante asupra acestei perioade se găsesc la Kovács Endre, *A Kossuth-emigráció és az európai szabadságharcok* (E migrația kossuthistă și mișcările de eliberare europene), Budapesta, 1967.

² Din partea românilor a existat în permanență dorința de cooperare cu sașii. Cu puțin înainte primului război mondial, „Gazeta Transilvaniei” (nr. 124 din 8 21 iunie 1914) lansă, sub semnătura istoricului I. Ursu, un călduros apel: „Mici insule într-o mare românică, sașii sînt destinați a-și duce viața lor cu românii, în cari vor trebui să vadă tovarăși de viață și de luptă pentru a ridica Ardealul la situația pe care o merită... Fac apel la sași, ca să înțeleagă rostul lor... pe care nu-l pot păstra decît în alianță cu românii, în cari vor trebui să vadă cei mai sinceri tovarăși pentru apărarea intereselor lor, cari sînt identice cu cele ale românilor”.

ficarea, spre sfârșitul războiului, a mișcării revoluționare. În marile acțiuni care au loc acum se manifestă solidaritatea tot mai strînsă a maselor asuprite din monarhia habsburgică. Lupta maselor, a popoarelor asuprite, a constituit principala cauză a dezmembrării imperiului. După cum arată autorul, „mișcarea revoluționară ce se intensifică începînd cu luna septembrie 1918 în toate părțile monarhiei habsburgice, o dată cu prăbușirea frontului, a dat lovitură de grație dominației claselor stăpînitoare austriece și ungare, conștințind hotărîrea popoarelor asuprite de a se despărți de imperiul habsburgic și a forma state naționale independente” (p. 109).

Capitolul *Oamenii muncii români, maghiari, germani laolaltă în Transilvania unită cu România* explică necesitatea istorică a prăbușirii Austro-Ungariei, prezentînd apoi desfășurarea revoluției burghezo-democratice în Ungaria și Transilvania. Este semnificativ manifestul din 3 noiembrie 1918 al intelectualiilor maghiari (semnat, printre alții, de Ady Endre, Béla Bartók), care salută nașterea statului național maghiar și eliberarea popoarelor oprite (reluînd însă și ideea, acum depășită, a unei confederații); de asemenea, manifestul din 18 noiembrie al Consiliului Național Român, unde se arată că „națiunea română din Ungaria și Transilvania nu dorește să stăpînească asupra altor neamuri” și „este gata a asigura fiecărui popor deplina libertate națională”. În continuare, autorul prezintă desfășurarea adunării de la Alba-Iulia din 1 decembrie 1918, care a proclamat unirea Transilvaniei cu România. „Cu tot obstructionismul elementelor naționaliste — se subliniază în lucrare —, masele largi maghiare și germane din Transilvania au avut aceeași năzuință cu poporul român: instaurarea unui regim democratic și realizarea drepturilor naționale egale, proclamate la Alba-Iulia” (p. 120). Urmează descrierea anului revoluționar 1919 în Ungaria și România.

Partea a treia a lucrării, *Sub flamura Partidului Comunist Român*, este cea mai bine documentată și mai interesantă, aducînd multe date noi. Ea ocupă de fapt aproape jumătate din carte (p. 135—262), autorul prezentînd aici detaliat perioada interbelică și al doilea

război mondial. Primul capitol, *Cristalizarea vieții politice în perioada postbelică*, se referă la activitatea Consiliului Dirigent (1918—1920) în Transilvania, la reforma agrară din 1921 (caracterul acesteia este apreciat ca „pozitiv atît pentru țărînimea română, cît și pentru cea maghiară din Transilvania”), la dezvoltarea vieții economice. Sînt prezentate diferite acțiuni realiste maghiare în legătură cu Transilvania, cum ar fi apelul publicat de Oscar Jászi în „Bukaresti hirlap”, în 1921³. Tot în această vreme se fondează Uniunea Maghiară (1921), transformată, în 1922, în Partidul Maghiar din România; politica acestei organizații a fost însă conservatoare.

Capitolul următor, *Întărirea unității de luptă a oamenilor muncii români, maghiari și de alte naționalități*, prezintă crearea Partidului Comunist Român, congresul său de constituire marcînd „închegarea solidarității de luptă conștientă și trainică a oamenilor muncii de toate naționalitățile din România” (p. 150). Sînt descrise apoi unele curente democratice din sinul populației maghiare din România (activitatea Partidului Popular Maghiar, societatea literară „Erdélyi Helikon”, revista „Korunk”, înființată în 1926).

În capitolul *Madoszul în fruntea maselor populare maghiare din România*, autorul prezintă activitatea Opoziției Partidului Popular Maghiar, transformată apoi — la 19—20 august 1934 — în Uniunea oamenilor muncii maghiari din România (Madosz). Activitatea revoluționară a acesteia, sub îndrumarea P.C.R., în strînsă legătură cu oamenii muncii români, este descrisă amănunțit, autorul lucrării, fost secretar general al Madoszului, fiind foarte bine informat în această materie.

Urmează capitolul *De la Anschluss la dictatul de la Viena*, care tratează solidaritatea româno-maghiară în fața primejdiei fasciste.

³ Cu puțin timp înainte, Oscar Jászi vizitase România. N. Iorga notează (în *Memorii*, vol. III, p. 83—84) detaliat întrevederea din 26 noiembrie 1920 cu sociologul și omul politic maghiar: „Jászi vine la mine. Un cap român, cu ochii aprinși și cu păr alb scurt, dîr pe frunte. Cu totul altceva decît ce așteptam... A venit să expue situația din Ungaria și să ceară, ca democrat, concursul de la democrați... E ceva de student entuziast în acest om, care era speranța radicalilor maghiari...”.

În această perioadă, „sub îndrumarea P.C.R., Madoszul a militat pentru mobilizarea într-un singur șuvoi de luptă a tuturor oamenilor muncii maghiari împotriva fascismului, șovinismului și demagogiei revizioniste” (p. 214); un rol însemnat a avut în anii 1939—1940 și gazeta „Erdély magyar szó”. Presiunea puterilor fasciste a dus însă la impunerea dictatului de la Viena prin care România pierdea o populație de 2 667 007 locuitori, 50,2% din aceștia fiind români și 37,1% maghiari. În organizarea acțiunilor de protest împotriva dictatului a jucat un rol și Madoszul.

Capitolul *Lupta comună împotriva dictaturii militarofasciste și a ocupației horthiste* prezintă anii celui de-al doilea război mondial; autorul se referă la persecuțiile horthiste în nordul Transilvaniei, insistând asupra realizării unei strînse cooperări a oamenilor muncii români și maghiari, împotriva fascismului și războiului. În încheierea capitolului sînt descrise insurecția națională antifascistă și luptele care au dus la eliberarea nordului Transilvaniei pînă la 25 octombrie 1944.

Ultima parte a cărții, *Liberi și egali în drepturi*, descrie anii ce au urmat celui de-al doilea război mondial, arătîndu-se rezolvarea problemei naționale în România de astăzi. Cîteva date sînt semnificative. „Cititorilor maghiari din țara noastră — scrie autorul — le stau la dispoziție 41 de ziare și reviste, într-un tiraj de peste 500 000 de exemplare, la o singură apariție. În perioada 1966—1970 au apărut, la diferite edituri, în limbile maghiară, germană, sîrbo-croată, ucraineană și idiș, 1 501 titluri în 7 335 700 de exemplare” (p. 277). Din cei 218 membri titulari și cores-

pondenți ai Academiei de Științe Sociale și Politice, 27 aparțin naționalităților conlocuitoare. Din 465 de deputați ai Marii Adunări Naționale, aleși în 1968, 403 sînt români, 41 maghiari, 12 germani, 9 de alte naționalități.

Îmbrățișînd întreaga problematică a istoriei raporturilor dintre poporul român, maghiari, germani și alte naționalități într-o sinteză de aproape 300 de pagini, volumul *Pe făgașul tradițiilor frățești* ar fi putut cu greu să reflecte o lumină la fel de puternică asupra tuturor perioadelor și evenimentelor. După cum am arătat, cred că prima parte s-ar fi convenit a fi mai dezvoltată, mai amănunțită, în timp ce paginile referitoare la istoria contemporană sînt deosebit de interesante și bogate în fapte. Oricare ar fi inegalitățile cărții, ansamblul este însă remarcabil, constituind, subliniem încă o dată, prima lucrare din istoriografia noastră care tratează în întregime această problemă. Dacă un specialist ar fi preferat, poate, o lucrare mai amplă (și, desigur, o bibliografie cît mai completă, care, din păcate, lipsește), pentru publicul larg lucrarea va fi, fără îndoială, mai accesibilă în forma actuală.

Pentru a-și atinge pe deplin scopul, cartea lui L. Bányai va trebui să reprezinte un început și un îndemn. Fiecare capitol, fiecare subcapitol arată cît de vastă este problematica raporturilor dintre români și cei care trăiesc laolaltă cu ei. În acest domeniu este de dorit o cercetare amănunțită, în care să fie angrenat un număr cît mai mare de specialiști. Credem că rezultatele unei asemenea cercetări vor fi deosebit de fructuoase.

Lucian Boia

* * * *Împotriva fascismului*. Sesiunea științifică privind analiza critică și demascarea fascismului în România, 4—5 martie 1971, București, Edit. politică, 1971, 319 p.

Lucrarea recenzată cuprinde, într-un prețios mănunchi, comunicările sesiunii științifice organizate între 4 și 5 martie 1971 de

Academia de Științe Sociale și Politice a R. S. România și Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.,

în care sînt înfățișate aspecte privind rolul nefast al fascismului în țara noastră, ca și pretutindeni.

Studierea și analiza critică a apariției și ascensiunii organizațiilor fasciste spre acapararea puterii de stat își au motivarea nu numai într-o simplă cercetare, ci mai ales în considerente de ordin politic și ideologic ce privesc educația maselor și în special a tinerelor generații.

Istoriografia noastră s-a preocupat îndea-proape de mișcarea antifascistă, temă care continuă să fie în atenția istoricilor; în schimb problemei fascismului, factorilor interni și externi care au favorizat apariția organizațiilor fasciste le-a acordat o mai mică atenție. Apariția acestei culegeri se înscrie pe linia preocupării permanente a istoriografiei epocii contemporane, aceea de a acoperi din petele albe care privesc societatea românească dintre cele două războaie mondiale.

Desigur — după cum mărturisește în cuvîntul de deschidere I. Popescu-Puțuri —, studiile aduc noi date și fapte, dar „mai rămîn încă aspecte pentru a căror deslușire vor fi necesare cercetări ulterioare”.

În studiul *Condițiile apariției fascismului pe plan mondial și lupta poporului român împotriva fascismului internațional*, prof. univ. dr. Valter Roman arată că fascismul a apărut ca o formă de existență politică a marelui capital monopolist, promovînd pe primul plan al acțiunii politice demagogia socială și violența, rasismul și asasinatul, exterminarea fizică a adversarilor politici, a elementelor democratice, instigarea fățișă la război, urmărind înrobirea unor întregi popoare. Fascismul nu reprezintă însă o treaptă inevitabilă în evoluția capitalismului.

Ocupîndu-se de ideologia și programul social-politic al fascismului, autorul arată că la noi ideologia mișcării legionare a constituit un conglomerat de concepții confuze, retrograde, naționaliste și șoviniste.

Încă din primul moment al instaurării la putere a hitlerismului în Germania, cercurile democratice și progresiste din țara noastră, în frunte cu clasa muncitoare, au declanșat și susținut o luptă dirză împotriva fascismului. Autorul relevă, în această privință, cazuri

concrete, cum ar fi lupta voluntarilor români în Spania, Franța etc.

Pe baza unui bogat material documentar, Petre Ilie, în articolul *Relațiile dintre Garda de fier și Germania nazistă*, înlătură idelle pe care le mai flutură unii pseudoistorici ai mișcării legionare, anume că legionarii nu ar fi avut sprijinul Germaniei hitleriste sau, recunoscînd aceste legături, condamnă Germania că „a abandonat” mișcarea legionară în ianuarie 1941. Autorul se referă la cazuri concrete ca acela privind consfătuirea din 23 iunie 1934, unde s-a discutat problema distribuirii fondurilor germane pentru România, sprijinul și simpatia oficială față de legionari acordate de diplomații germani în februarie 1937 cu prilejul înmormîntării legionarilor Moța și Marin sau cu ocazia procesului lui C. Z. Codreanu etc.

Prof. univ. dr. Aron Petric, în studiul său *Cu privire la periodizarea fascismului în România*, fixează etapele prin care a trecut fascismul din țara noastră. O primă etapă ar fi pînă la sfîrșitul crizei economice (1933), etapă caracterizată prin încercarea de conturare a doctrinei, a programelor și a tacticilor organizațiilor fasciste; a doua etapă se referă la anii 1933—1937, caracterizată prin tendințele de ascensiune spre putere ale organizațiilor de extremă dreaptă; perioada dictaturii regale este considerată a treia etapă (februarie 1938 — august 1940) și, în sfîrșit, ultima etapă din 1940 pînă în august 1944. Periodizarea propusă de autor se bazează pe o serie de factori interni, ca evoluția vieții economice și social-politice, structura organizatorică, doctrină, programele și activitatea grupărilor fasciste etc. Elemente ale organizațiilor fasciste au mai acționat un timp și după august 1944. Nu cumva aceasta ar fi ultima etapă?*

Conținutul regimului politic instaurat în septembrie 1940 constituie obiectul studiului conf. univ. dr. Gh. Zaharia intitulat *Caracterul instaurării dictaturii legionaro-antonesciene*. Regimul politic fascist instaurat în septembrie

* La p. 271 prof. univ. Miron Constantinescu afirmă că în perioada anilor 1944—1948 mișcarea legionară a fost complet demascată și sfîrșită.

1940 a fost o dictatură a celor mai reacționare, mai șovine și mai agresive cercuri politice ale claselor dominante, a căror expresie și bază politică a constituit-o Garda de fier. Rebeliunea din ianuarie 1941 n-a schimbat caracterul regimului. Autorul conchide că, fără a se confunda cu regimul hitlerist, regimul antonescian a rămas o variantă de fascism pînă la insurecția din august 1944, insurecție inițiată de P.C.R., organizată și infăptuită în colaborare cu alte forțe antihitleriste, insurecție care a doborât fascismul și a deschis calea lichidării lui și a bazelor care l-au generat.

Constanța Bogdan, în studiul *Baza social-economică a fascismului în România*, relevă sprijinul concret dat de oameni politici Gărzii de fier, cît și încercările legionarilor de a-și crea o bază economică proprie momentului în care reușiseră să acapareze puterea politică. Cît privește baza socială a fascismului în țara noastră, autoarea afirmă că aceasta a fost expresia fracțiunii ultrareacționare a marelui capital și a aristocrației funciare, falimentară politiceste, interesată în înlocuirea statului parlamentar cu un stat totalitar. Fascismul s-a bucurat de unele adeziuni în rîndurile micii burghezii, în marea masă a muncitorilor neavînd succes. În rîndurile intelectualilor, adeziunea a fost redusă. Problema bazei sociale a fascismului în România va trebui încă studiată în lumina unei analize cantitative pentru a pune în evidență starea de fapt a adeziunii parțiale la fascism a unor elemente care în mod normal, conform intereselor lor, nu ar fi trebuit să se alăture mișcării legionare.

În perioada 1940 — august 1944, România a fost numită „aliată” a Germaniei, în fond ea a fost o țară ocupată, iar Germania hitleristă a practicat un jaf de proporții uriașe în economia românească, pe care și-a subordonat-o intereselor ei. Această problemă este abordată de către prof. univ. dr. N. N. Constantinescu într-un studiu intitulat *Subordonarea economiei românești de către Germania hitleristă și folosirea în acest scop de către ea a grupărilor fasciste*. Autorul conchide că jaful economic la care a fost supusă România de către hitleriști s-a ridicat, după calcule incomplete, la circa 63 de miliarde de lei 1938,

adică peste 446 000 000 de dolari valută 1938, la care trebuie adăugate pagubele săvîrșite între 23 august—25 octombrie 1944 de către trupele hitleriste și hortiste în retragere, ceea ce ar duce la suma de 660 753 500 de dolari S.U.A. valută 1938.

O contribuție meritorie la studierea condițiilor instaurării dictaturii legionare este articolul semnat de V. Liveanu și I. Chiper, intitulat *Condițiile instaurării dictaturii legionaro-antonesciene*. Pe baza unui bogat material documentar edit și inedit, autorii arată că, în primele zile după dictatul de la Viena, legionarii, profitînd de starea de derută și consternare care cuprinsese opinia publică cea mai largă din România, au încercat și au izbutit, cu largul concurs al Germaniei naziste, să instaureze dictatura legionaro-antonesciană. La 14 septembrie, odată cu anunțarea noului guvern cu majoritate legionară, România a fost decretată stat național-legionar.

Dr. Fl. Nedelcu, în articolul *Pactul de neagresiune electorală — origini și consecințe asupra evoluției vieții politice*, abordează problema înțelegerii de neagresiune electorală încheiată la 25 noiembrie 1937 de Iuliu Maniu cu partidul „Totul pentru țară” și Partidul Național-Liberal al lui Gh. Brătianu. Pactul reprezenta în realitate o coaliție politică îndreptată împotriva regelui Carol al II-lea și pe un alt plan împotriva forțelor democratice.

O problemă interesantă este aceea studiată de dr. M. Fătu și dr. I. Spălățelu în articolul *Contradicțiile dintre generalul Antonescu și Garda de fier în perioada septembrie 1940 — ianuarie 1941*. Pentru a înlesni analiza fenomenului pus în discuție, autorii schițează o periodizare: 1. o colaborare sui generis (septembrie—noiembrie 1940); 2. apariția pe prim plan a unor puternice contradicții între cele două grupări (decembrie 1940 — primele două decade ale lunii ianuarie 1941) și 3. sfîrșitul colaborării dintre gruparea militară condusă de I. Antonescu și Garda de fier în urma rebeliunii din 21—23 ianuarie 1941. Este subliniat faptul că singurul mobil de fond al contradicțiilor dintre Antonescu și legionari a fost lupta pentru supremație, pentru dominația absolută în stat.

Pe linia cercetării mișcării legionare se înscrie și articolul *Garda de fier în parlamentul României*, semnat de Stelian Neagoie. Autorul se referă la demagogia deputaților gardiști în anii 1931—1933, în frunte cu Corneliu Z. Codreanu.

În articolul său *Tehnica și resorturile teroarei în perioada dictaturii legionaro-antonesciene*, Matei Ionescu subliniază că terorismul ridicat la rangul unei politici de stat (cărui i-au căzut victimă numeroase personalități politice și culturale, printre care N. Iorga, V. Madgearu etc.) a constituit o trăsătură caracteristică și dominantă a întregii guvernări legionare, culminând cu crimele la care s-au datat legionarii în zilele de 21—23 ianuarie 1941.

Traian Udrea, în studiul *Politica externă a dictaturii legionaro-antonesciene (septembrie 1940 — ianuarie 1941)*, pe baza unor documente noi, relevă caracterul antipatriotic și antinațional al acestei politici, subliniind, între altele, consecințele negative pentru interesele vitale ale poporului român prin aderarea României la pactul tripartit, aducerea trupelor germane în țară, întreruperea relațiilor economice și diplomatice cu fostele sale aliate, transformarea țării într-o bază de aprovizionare a Germaniei hitleriste.

Într-un interesant articol, intitulat *Penetrația ideologiei naziste în România*, dr. Aurel Petri fixează începuturile acesteia după venirea lui Hitler la putere. Penetrația nazistă a cunoscut o dezvoltare continuă, sprijinind instaurarea regimului militaro-legionar, dar ea nu a pătruns în întreaga opinie românească. Concepțiile naziste, antisovietismul, ideile național-socialiste cu privire la noua ordine europeană etc. nu au prins rădăcini în rindurile clasei muncitoare, ale țărănimii, ale intelectualității etc.

Referiri importante cu privire la ideologia legionară și cu precădere a „învățăturii de bază” a lui Nae Ionescu se fac în articolul *O „ideologie” monstruoasă*, semnat de prof. univ. G. Ivașcu. Cultul morții și al reînnoirii de după moarte, disprețul pentru viață, pentru om și pentru progres sînt numai cîteva aspecte ale doctrinei mistice a lui N. Ionescu. *Legionarismul și literatura* se întitulează stu-

diul semnat de prof. dr. docent Șerban Cioculescu. Literatura lirică legionară, după cum susține autorul, e aproape integral dedicată slăvirii lui Corneliu Zelea Codreanu. Poezia legionară își câștigase un drept de ultimă oră în persoana lui Aron Cotruș, iar proza își găsisse în sfîrșit romancierul în persoana unui oarecare Mircea Streinu.

Dr. Gh. I. Ioniță, specialist în perioada 1934—1940, este prezent în lucrare cu studiul *Lupta partidului comunist, a mișcării muncitorești și democratice din România împotriva organizațiilor fasciste*, luptă care a interesat în mod firesc masele cele mai largi — clasa muncitoare, țărănimea, intelectualitatea, studențimea, funcționăria, meseriașii etc. Autorul relevă aspecte ale concentrării într-un front comun antifascist a tuturor organizațiilor revoluționare, semnificația acordului de la Tebea etc. O contribuție de seamă la demascarea fascismului a adus-o și presa antifascistă a vremii, unde au colaborat numeroase personalități științifice și culturale.

Înfățișînd diferite acțiuni de luptă ale comuniștilor din diverse întreprinderi împotriva legionarilor, dr. Maria Covaci, în studiul *Lupta P.C.R. împotriva dictaturii militarogardiste*, relevă că aversiunea față de mișcarea gardistă și politica acesteia și-au manifestat-o și alte curente politice. În cele cinci luni de guvernare militaro-gardistă s-a creat în țară un puternic curent antilegionar. S-au găsit pe aceeași platformă antilegionară grupări politice de diferite nuanțe și cu interese diverse. Elaborînd o tactică justă, corespunzătoare etapei istorice respective, P.C.R. a reușit să stringă în jurul său toate forțele poporului în vederea răsturnării dictaturii antonesciene.

Instaurarea dictaturii legionare—antonesciene a însemnat și dezlănțuirea unei crunte prigoane șovine. Masele populare au condamnat persecuțiile sadice, încercările de învrăjbiere națională. Prof. univ. dr. docent Bányai Laszlo, în studiul său *Lupta comună a oame-nilor muncii români și maghiari împotriva dictaturii militaro-fasciste și a cotorpirii hor-thiste*, arată că unitatea de luptă a oamenilor muncii români, maghiari și de alte naționalități s-a manifestat în cadrul multor acțiuni comune, conduse de partidul comunist. Rela-

tind cazuri concrete care au avut loc între anii 1940 și 1944, profesorul Bányai conchide că zeci de mii de militanți comuniști și antifasciști români, maghiari și de alte naționalități din nordul Transilvaniei au constituit o forță de care se temeau autoritățile horthiste.

Un studiu cu un pronunțat caracter memorialistic este *Reichul și legionarii în primăvara anului 1940*, semnat de dr. docent prof. M. Ghelmegeanu, care în calitate de fost ministru de interne în guvernul Tătărescu, relatează conjunctura internațională din primăvara anului 1940, când legionarii, cu ajutorul Germaniei hitleriste, au căutat să forțeze mina regelui Carol al II-lea și să-și croiască drum spre putere. Întrucât Carol al II-lea n-a consimțit să le asigure decît o prezență simbolică în noul guvern Gigurtu, legionarii trec din nou în opoziție și întreprind diverse acțiuni.

Tot cu caracter memorialistic se prezintă și studiul prof. univ. dr. docent C. C. Giurescu intitulat *Amintiri de la Facultatea de litere din București privind perioada regimului legionar (septembrie 1940 — ianuarie 1941)*. Autorul menționează de la început că, din cei 24 de profesori cît numără Facultatea de litere din București în toamna anului 1940, numai unul singur era înregimentat în Garda de fier. Numărul studenților legionari constituie o minoritate, regimul legionar negăsind decît o aderență minimală în cadrul facultății. Autorul descrie aspecte privind încercările de epurare a profesorilor din timpul rebeliunii legionare.

Lucrarea se încheie cu considerațiile concluzive ale prof. univ. Miron Constantinescu, președintele Academiei de Științe Sociale și Politice a R. S. România, asupra comunicărilor ținute în sesiune, cît și în general asupra mișcării legionare. Domnia-sa afirmă că cercetările trebuie continuate și aprofundate pe toate laturile: istorice, politice, sociologice, filozofice, deoarece pînă în prezent problema fascismului nu a fost analizată decît sumar. Vor trebui examinate în mod special condițiile interne ale apariției fascismului și în special a Gărzii de fier, care timp de trei decenii a însemnat paginile istoriei noastre cu teroare și fărâdelegi: „Nu există în întreaga istorie politică a României pagini mai îngre-

roase și mai hidoase decît acelea înscrise de Garda de fier... În tot decursul activității sale, această grupare a acumulat un imens număr de cruzimi, jafuri și masacre împotriva proletariatului, a țărănimii muncitoare, a intelectualității înaintate din țara noastră”, se spune în concluziile domniei-sale (p. 259). Apariția acestor organizații trebuie legată de contextul realității societății românești de atunci, anume de condițiile unei țări puțin dezvoltate cum era România antebelică. Ceea ce a dus la apariția Gărzii de fier a fost contradicția fundamentală din societatea românească, contradicția dintre clasele exploatare și masele populare muncitorești și țărănești. Garda de fier a reprezentat astfel atît paturile cele mai retrograde ale burgheziei, cît și cercurile cele mai reacționare ale moșierimii și chiaburimii.

Va trebui examinat și precizat momentul în care Garda de fier a devenit agentura fascistă, întrucît nu încă de la înființarea Legiunii „Arhanghelului Mihail” s-a situat în această postură. O analiză consistentă trebuie făcută și momentelor când mișcarea legionară dobîndise o oarecare înflurire în mase, și aceasta în mod distinct pe categorii și clase sociale. Domnia-sa subliniază că orientarea Gărzii de fier a fost nu numai antițărancească, ci în primul rînd antinațională în toate problemele fundamentale ale poporului nostru.

„Încă de la formarea sa, Partidul Comunist Român a luat poziție hotărîtă împotriva curentelor de extremă dreaptă; atunci când s-a constituit Garda de fier, aceasta a fost considerată forța cea mai periculoasă în rîndurile extremei drepte și a fost demascată și înfiertată ca atare. În perioada 1933—1937, când Garda de fier a fost în plină ascensiune, Partidul Comunist Român, Uniunea Tineretului Comunist, unele organizații ale Partidului social-democrat și ale Tineretului social-democrat au desfășurat mari acțiuni pentru a combate legionarismul atît în întreprinderile industriale, de transport, cît și în școli și instituții de învățămînt superior”, se mai afirmă în concluziile domniei-sale (p. 271).

Prezentată sub forma unei eulegeri, prin tratarea unor momente semnificative din

activitatea mișcării legionare și în general a organizațiilor fasciste din țara noastră, cât și prin direcțiile de viitor în cercetarea acestei probleme, lucrarea are o unitate. Ea constituie o demascare a fascismului, a uneltirilor

și a practicilor criminale folosite, a rolului funcst pe care l-a avut acest instrument al hitlerismului în țara noastră, Garda de fier.

M. Rusenescu

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul” pînă la Mihai Viteazul, București, Edit. Academiei, 1971, 174 p. + pl.

Editura Academiei inaugurează cu această carte o idee fericită, materializată în colecția „Istorie și civilizație”, menită să facă cunoscute unui public cât mai larg, într-o formă cât mai accesibilă, momente și personalități de sea mă din istoria atât de frumoasă a patriei noastre.

Uvertura este semnată de cunoscutul medievist Ștefan Ștefănescu, care prezintă cititorilor istoria Țării Românești în secolele XIV—XVI. Cartea se împarte în patru capitole, din care primul are și rolul de introducere.

În acest prim capitol, intitulat *Tradiția daco-romană și lumea „barbară”*, autorul prezintă pe scurt etnogeneza și originea poporului român, apariția și consolidarea relațiilor feudale, primele formațiuni politice și procesul de închețare a statului feudal al Țării Românești. Autorul subliniază rolul deosebit al conștiinței originii romane pentru istoria patriei noastre, arătând că „tradiția descendenței daco-romane a jucat în rîndul populației de la nordul Dunării rolul de idee politică forță; alături și ilustrată de comunitatea de limbă, ea a menținut și a întărit coeziunea acestei populații într-un corp etnic distinct, deasupra căruia în vremea mileniului de năvăliri «barbare» apărea numele popoarelor care într-un moment sau altul au stăpînit nominal pe teritoriul vechii Daco-Romanii” (p. 13). Tradiția romanității a fost atât de puternică, încît toți scriitorii străini care au venit în contact cu poporul nostru au remarcat nu numai această realitate, dar și faptul că românii se mîndreau cu această origine și țineau să li se spună astfel, nu vlahi cum le ziceau unele popoare străine.

„Forța tradiției era atât de puternică și conștiința originii etnice atât de vie, încît cel dintîi stat care a luat naștere pe teritoriul Romanici nord-dunărene s-a numit Țara Românească” (p. 30).

Foarte interesantă ni se pare și explicația absenței poporului nostru din izvoarele istorice în anumite perioade; autorul arată că aceste izvoare „notau nu atât stabilitatea, nu atât cursul normal în desfășurarea istoriei, cît mai ales mișcarea, marile schimbări, numele popoarelor nomade ajunse în stăpînirea ținuturilor românești” (p. 16).

Autorul vorbește pe larg de vlahii de la sudul Dunării, unde ei sînt amintiți de numeroase izvoare și unde au jucat un rol de seamă în înființarea Imperiului vlaho-bulgar, care a întreținut relații strînse cu românii de la nordul Dunării.

Următorul moment important este diploma din 1247, care „reflectă un stadiu avansat de organizare a formațiunilor politice românești” (p. 25), proces continuat și dezvoltat apoi de urmașii conducătorilor politici amintiți la 1247 și desăvîrșit de Basarab „întemeietorul”.

Următorul capitol — cel mai lung din lucrare (63 p.) — are un titlu foarte sugestiv: *Confruntarea societății românești în secolele XIV—XVI cu ideea de pace și de război*. Autorul analizează aici cu deosebită perspicacitate politica externă a domnilor Țării Românești, care „au știut să folosească, după împrejurări, în interesul țării, arta diplomației sau sabia, cordialitatea în relațiile cu alte state cu simțul demnității”. Un loc deosebit ocupă în acest capitol — cum este și firesc — glorioasele

lupte pentru apărarea independenței, conduse de marii voievozi Mircea cel Bătrîn, Vlad Tepeș sau Radu de la Afumați. Autorul subliniază cu multă convingere rolul legăturilor dintre țările române, îndeosebi în lupta lor comună pentru apărarea independenței amenințate de turci. El arată, de pildă, că Ștefan cel Mare a intervenit în Țara Românească pentru a împiedica aservirea ei de către turci sau că Iancu de Hunedoara „a intervenit activ în Țara Românească și în Moldova. . . în înfăptuirea planului său de acțiuni antiotomane”.

Capitolul al III-lea are ca obiect „*Capitulațiile*” cu Poarta otomană și situația politică a Țării Românești sub dominația otomană. Aici autorul supune unei minuțioase analize problema existenței acestor așa-zise „capitulații”. Scopul acestor capitulații — creație a secolului al XVIII-lea — era acela de a dovedi „ilegalitatea sporirii nemăsurate a haraciului și a celorlalte dări, precum și a numirii domnilor de-a dreptul de către Poartă” (p. 109). Constatînd că — spre deosebire de Moldova — capitulațiile Țării Românești nu au fost supuse unei cercetări minuțioase, autorul întreprinde o asemenea cercetare. Făcînd analogie cu situația din Moldova, Ștefan Ștefănescu ajunge la concluzia că, „în redactarea din secolul al XVIII-lea a capitulațiilor, autorii lor au pornit de la stări de lucruri reale, pe care tradiția istorică le-a păstrat, transmis și uneori completat cu elemente specifice, proprii unor anumite perioade, dar că la bază există un fond istoric real, cert” (p. 117).

Autorul analizează apoi situația de fapt a Țării Românești sub dominația otomană, dovedind cu argumente convingătoare că domnia și-a păstrat într-o mare măsură atribuțiile suveranității, că turcii nu aveau dreptul să se așeze pe teritoriul țării. Fără îndoială că această problemă a dominației otomane este una din problemele centrale ale istoriei noastre. De aceea cred că bine a făcut autorul că a insistat asupra ei. Mi se pare însă că este puțin cam exagerat să vorbim de „distrugerea sistemului de apărare a țării, format din rețeaua de cetăți” (p. 125), deoarece în secolul al XVI-lea Țara Românească — spre deosebire de Moldova — nu mai dispunea de

asemenea rețea; precum se știe, cele două importante cetăți de la Dunăre, Turnu și Giurgiu, fuseseră cucerite de turci încă din deceniul al doilea al secolului al XV-lea. În plus, nu am impresia că garda turcească „s-a stabilit în capitala țării” (p. 125), deoarece o asemenea gardă este amintită numai în timpul anumitor domnii de la mijlocul secolului al XVI-lea.

Sînt analizate apoi obligațiile țării față de Poartă și se scoate în relief rolul negativ al dominației otomane pentru dezvoltarea social-economică a Țării Românești. O problemă asupra căreia îmi exprim unele rezerve este aceea a existenței așa-numitului „monopol turcesc în domeniul comerțului exterior” (p. 130). Am impresia că aici noi am exagerat puțin admitînd această noțiune, deoarece țările române au continuat să întrețină relații comerciale cu alte țări și în timpul dominației otomane. Poate că ar fi mai potrivită noțiunea de cvasimonopol sau ceva asemănător, aceasta deoarece nu a existat un monopol în sensul riguros exact al cuvîntului.

Ultimul capitol se intitulază foarte frumos *Epopoea românească de la sfîrșitul secolului al XVI-lea* și el prezintă lupta într-adevăr de epopee condusă de unul din marii noștri eroi, problemă foarte cunoscută autorului, care a adus unele prețioase contribuții la înțelegerea ei mai deplină. Sînt urîndite și explicate toate acțiunile mai de seamă ale acestui mare domn, care a realizat prima unire politică a țărilor române, „pohtă” sa plătită apoi cu viața. Autorul arată că „unirea țărilor române din anii 1599—1600 a fost determinată de necesitatea creării unui puternic front antiotoman. Ea a fost înlesnită de legăturile economice, politice și culturale dintre cele trei state, de existența conștiinței unității de neam și a faptului că altădată, în vechime, cele trei țări formau o singură unitate etnică-teritorială sub numele de Dacia” (p. 166). Capitolul se încheie cu aceste frumoase cuvinte: „În anii de grea încercare pentru poporul nostru, Mihai Viteazul a fost o călăuză, un imbold la rezistență și îndemn la luptă; numele și exemplul lui au întărit energiile populare și au dus

În concluzie, autorul subliniază faptul că istoria Țării Românești în epoca de care se ocupă este de fapt o „istorie a unei înverșunate rezistențe”, în care „primejdia a augumentat voința de a nu ceda imixtiunii străine” și în care ideea de unitate a fost totdeauna prezentă: „Nutrită de întreg poporul român, fiecare provincie încercând s-o realizeze atunci când forța ei părea că îi permite să o facă, această idee a devenit fapt pentru scurt timp în vremea lui Mihai Viteazul. Actul

odată sugerat, vremea n-avea decât să-i accentueze necesitatea și să-i înlesnească realizarea definitivă”.

Foarte bine informată, scrisă într-un stil cald, respirând un puternic patriotism, lucrarea lui Ștefan Ștefănescu este, fără îndoială, o nouă contribuție de preț la cunoașterea mai profundă a trecutului patriei noastre, trecut atât de scump nouă tuturor.

N. Stoicescu

ZOE DUMITRESCU-BUȘULENGA, *Renașterea, umanismul și dialogul artelor*, București, Edit Albatros, 1971, 272 p.

Problematika Renașterii deschisă, printr-o serie de afirmații lapidare, de Jules Michelet și de Jakob Burckhardt, la mijlocul secolului trecut, a continuat să fie dezbătută într-o complexitate de poziții interpretative din ce în ce mai mare, ajungând astăzi să împărtășască fervoarea de care s-au bucurat în ultimele decenii cercetările și dezbaterile asupra *Aufklärung*-ului și asupra Barocului. Abordată din diferite unghiuri de privire, Renașterea, ca fenomen de largă, aproape unică, respirație europeană, se bucură de prețuirea actuală a unui mare număr de savanți și cercetători europeni și americani, care îi consacră lucrări, studii, articole și, din ce în ce mai mult, pe măsura progresării spiritului comparatist și a mentalității cooperării internaționale, colocvii și simpozioane.

Țara noastră a participat la discuția problematicii Renașterii printr-un mic număr de lucrări, considerate însă de o valoare certă. Mai întâi cele trei volume ale profesorului P. P. Negulescu, consacrate analizei exhaustive a *Filozofiei Renașterii*. Apoi lucrarea, recent reeditată cu analiza problemelor și bibliografia la zi, a profesorului Andrei Oștea: *Renașterea și Reforma*. În sfârșit, cu miniaturile, foarte apreciate și scrise într-un stil fermecător, ale lui Const. Antoniaade, consacrate lui

Machiavelli, Aretino și altor figuri din *Cinquecento*, și cu foarte recente investigații ale profesorului Edgar Papu asupra *Lumilor imaginare ale Renașterii*.



De foarte curând, literatura istorică românească s-a îmbogățit cu o nouă lucrare asupra Renașterii, datorită prof. Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Apărută în Editura Albatros, 1971, lucrarea are un titlu deosebit de promițător și pe care, de altfel, conținutul nu-l dezmente: *Renașterea, umanismul și dialogul artelor*.

Într-adevăr, Renașterea a fost o proliferare a spiritului umanist, vibrând în Italia încă din secolul al XII-lea. Proliferare care a sfârșit prin a cuprinde, între aripile ei, cea mai mare parte a Europei, răspindindu-și parfumul, în același timp îmbătător și revigorator, tocmai în preajma ofilirii unei eflorescențe care nu mai putea suporta crivățul nemilos al fanatismului și obscurantismului. Și a fost, mai presus de toate, un ispititor și permanent dialog între om și nenumăratele lui stilii. Un dialog a cărui actualizare o încearcă — și o izbutește — autoarea lucrării.

Cu o mare siguranță în organizarea materialului și a ideilor, Zoe Dumitrescu-Bușulenga abordează problematica Renașterii pe trei capitale, care sînt tot atitea etape ale vibrației

spiritului renașcentist : 1. *Prolegomenele spirituale ale Renașterii și închegarea curentului renașcentist*, care sîrșește prin a triumfa în arta socială prin excelență, cea mai complexă și mai stilistică : *arhitectura*. 2. *Linia platonizantă a Renașterii*, implicînd nu numai o repudiare, mai mult sau mai puțin mărturisită, a dimensiunilor spirituale statice medievale, ci și o selecție esențială între firele spirituale ale antichității cu predominarea dinamismului platonician în dauna inventarelor statice de tip aristotelic. În sîrșit, 3. *Amurgul titanilor* cuprinde, în mai puțin de 20 de pagini, o viziune veridică a cauzelor risipirii Renașterii între cele patru vînturi ale spiritului.

Între aceste capitole înlănțuite logic se intercalează un al patrulea, proiectînd o serie de lumini asupra unui fenomen literar singular al Renașterii, și anume asupra literaturii burlești și asupra spiritului parodic al Renașterii.



Inventariînd liniile de forță prin care umanismul s-a infiltrat și închegat în cultura europeană încă medievală, autoarea nu se sfiște să menționeze fenomenele, încă singulare, ale evului mediu de mijloc, și să citeze nume de precursori ca Gerbert, Mihail Psellos și chiar, cu anumite limite, Jean de Meung. Degajînd marile linii de forță și *modelele* umaniste [Atena — Roma, Roma — Bizanț, Bizanț Italia (în special Florența), Italia — Europa], autoarea situează astfel cadrul geografic și spiritual în limitele căruia vor vibra, succesiv și nuanțat, tensiunile umaniste și renașcentiste.

În jocul subtil de forțe care a dus la *închegarea curentului umanist european*, autoarea detectează *curentul unificator* care a dus la *solidaritatea intelectualilor continentului* sub stindardul de azur al „republicii literilor”, „patrie ideală a umanștilor europeni, de la Petrarca la Erasmus, și al cărei centru necontestat rămîne Italia”. Urmărind lungă și lentă stratificare, vreme de mai bine de un sfert de mileniu, a ideologiei umaniste, autoarea înținește în mare măsură ideile dezvoltate, încă din 1947, de unul din marii istorici contemporani ai Renașterii, și anume de Roberto

Weiss, care, într-o conferință ținută la *University College din Londra*, insistase asupra rolului fundamental — deși multă vreme neglijat de cercetători — pe care l-au jucat jurștii italieni (formați la școala din Bolonia și puși în slujba republicilor sau principilor Italiei), în elaborarea noilor tensiuni intelectuale, laice și cicroniene, care au pregătît climatul renașcentist¹. Ca și Weiss, dar cu o mai pregnantă aprofundare a nuanțelor, autoarea ni-i înfățișează pe Lovato dei Lovati, Albertino Musato, Coluccio Salutati, Lionardo Bruni Aretino, Giannozzo Manetti și continuă cu portretele unor Niccolo Niccoli, Poggio Bracciolini, Flavio Biondo da Forli, Lorenzo Valla, Marsilio Ficino, Leone Battista Alberti, papa Aenea Silvio Piccolomini, Pico della Mirandola, pentru a-și încheia primul capitol cu schițarea a două personalități singulare și contrastive, fără de care, evident, Renașterea nu și-ar fi atins unele din supremele valențe : Lorenzo de Medici, patronul și coordonatorul tensiunilor renașcentiste din locul geometric al Florenței, orașul fără de care Renașterea n-ar fi avut maestatea și plenitudinea ei specifică, și Leonardo da Vinci, cea mai complexă și mai caracteristică dintre uriașele personalități ale Renașterii.

Una din marile calități ale autoarei este capacitatea de sinteză, redată printr-o remarcabilă economie de mijloace verbale. Semnalăm astfel conciziunea de medalie a unor formulări esențiale : „sensul plenitudinii umane”, „masiva campanie de *readucere a Greciei vechi pe pămîntul Italiei prin transfer de manuscrise*” (subl. ns.); ambiția lui Lionardo Bruni de a fixa „în stil clasicizant istoria propriei sale cetăți” și astfel reușita „laicizării istoriei”; „curiozitatea filologică *laică*”, „prețuirea timpului” (de către Giannozzo Manetti) ca o intuiție modernă etc. În fond, umanismul, cu înflorirea lui renașcentistă, se construiește,

¹ Asupra tezelor lui Roberto Weiss, recent consemnate în nr. 105 din mai 1969 (p. 1 — 16) al lui „Bulletin of the Institute of Historical Research”, cf. o dare de seamă a subsemnatului, sub titlul de *Umanismul medieval și umanismul renașterii (Renașterea, prerenășterea și anteprenășterea)*, în „Studii” nr. 4, p. 795 — 800.

evident, și în jurul unor noi noțiuni a *timpului* și a *spațiului* . Nici spațiul, nici timpul renașcentist nu mai sînt spațiu și timpul evului mediu. Sînt, în același timp, și mai largi, și mai restrinse. Dar ceea ce le diferențiază în esență de evul mediu este mai ales noul *ritm* în care sînt concepute, ritm care s-a transmis în mare măsură întregii gândiri moderne și a contribuit, cum foarte judicios observă autoarea, la „echivalența dintre acțiunile umaniștilor și ale cuceritorilor de noi pămînturi”. Și umanismul englez tirziu, continuă autoarea, „și așa-zisa piraterie a unor umaniști ca Martin Frobisher, Walter Raleigh, Francis Drake și alții avea rădăcini nu numai în datele și lucrurile economice” (pag. 56).

Tensiunile umaniste tind astfel să lărgească, să dilateze și lumea, și cosmosul pe măsura dilatării energetice a spiritului uman, a inteligenței individuale creatoare. De aici, cum observă autoarea, propensia spre cunoașterea integrală aflată în sufletele cele mai nobile, cele mai evolute; și, de asemenea, „nevoia absolută de libertate” (p. 61). Este, în același timp, o deschidere, o elasticizare atât ale spiritului omenesc, cât și ale societății medievale, sfîrșita și sleită de încorsetarea birocratică, rigidizantă și obscurantistă, a bisericii și monarhiei. Sterilității administrative care caracterizează sfîrșitul evului mediu, i se opune umanismul, aducînd o neliniște nouă, care nu coincide cu neliniștea morții, atât de generalizată în secolele XIV și XV, după marea încercare a ciumei din 1349—1352. Umaniștii determină astfel, prin gîndirea lor deschisă spre viitor și infinit, o nouă *echilibrare a forțelor intelectuale și materiale* . Ei smulg fideiștilor primatul intuiției mistice și se străduiesc s-o exprime în termeni intelectuali, păstrîndu-i adîncimea sociomorală și pipăind socialul în străfundurile instinctului vital, pentru a-l așeza iarăși pe om pe traiectoria elanului vital creator de care-l îndepărtase rigiditatea concepțiilor medievale decadente și sterilizante, prin mărginirea lor intelectuală și prin consecințele educative ale birocratizării gîndirii scolastice. Și astfel săgeata invenției creatoare, smulsă din tolba culturii umaniste de reflecție și exegeză antică, a ajuns, un moment, să înflorească în libertate și să vibreze

în piatra și marmora *arhitecturii umaniste* , și în urbanismul, în toate domeniile, preconizat de Baldassare Castiglione, de Leonardo da Vinci și de Michelangelo Buonarrotti.



Într-un mod ingenios, autoarea derivă unul din firele platonismului renașcentist din curțile de amor provenșale medievale și, mai discutabil, din augustianism. Platonismul, de fapt, deschide perspective noi, pe care gîndirea statistică și statică de inventariere de tip solipsistic, a aristotelismului înflorit în scolastică, nu le-ar fi putut concepe. În mod firesc, linia gîndirii platonizante silește filozofia să facă un salt în științele sociale, scumpe lui Socrate: în morală și politică. Și, printr-un reflex firesc, temerile paroxistice medievale, insuficient potolite de religie și educație, răbufnesc în temperamente renașcentiste singulare și în primul rînd în sufletul titanic al lui Michelangelo, sub forma unei torsiuni dramatice între năzuințele sufletului și rigorile limitative ale trupului material. Frinturi de macrocosm și de microcosm trec prin cîmpul observației marilor artiști ai Renașterii, consideră autoarea, în analiza atât de fină pe care o face mentalului shakespearian, astfel cum se manifestă mai ales în cea mai tipic renașcentistă și italianizantă dintre operele lui, celebrele sonete de inspirație petrarchistă.

Paranteza consacrată *spiritului burlesc* al Renașterii este pe deplin justificată și prețioasă și pentru justa înțelegere a anumitor poteci ale opereii shakespeariene, pe care merg pașii unor Touchstone, Feste, Autolycus sau sir Toby Belch. Poteci pe care un spirit post-clasicizant și, în fond, mărginit, ca al lui Voltaire, nu le putea concepe. *Burla* provine din evul mediu, ca o reacție sănătoasă a poporului față de mizeriile existenței feudale, și a fost receptată de umaniștii cei mai vestiți, în frunte cu Erasmus din Rotterdam și cu Thomas Morus, pentru a nu mai vorbi de Boccaccio și de Rabelais. Nici Dante n-a disprețuit-o, iar Luiggi Pulci sau Arcetino, Poggio Bracciolini și chiar Baldassare Castiglione au prețuit-o și cultivat-o. Înflorită în *nouvelle* sau în *fabliaux* , apoi în romanul *picaresc* și în comedii rustice și *facetii* , *burla* a constituit

o mare forță de derivație intelectuală și socială, un triumf al imaginației creatoare într-un mediu voit peiorativizat.



Amurgul Renașterii, ca și acel al evului mediu, atât de admirabil poetizat de Huizinga, este analizat de autoare în contextul unui fenomen specific, și firesc, *de oboseală*. Manifestarea esențială a acestui fenomen de sleire a forțelor creatoare, vitale, ale umanismului și renașterismului o detectează autoarea în substituirea criteriului cantitativ criteriului calitativ, eminentamente creator, al Renașterii. *Modelele*, care au avut un rol atât de esențial în dinamizarea și revigorarea spiritului european prin imitația creatoare a antichității mediteraneene, se diluează în stiluri și precepte, în genuri literare prestabilite și în pedanterie stilistică puristă, de proiecție alexandrină. Rezultate ale erudiției medievale, noile direcții ale spiritului religios european au silit spiritul european să devieze de la linia dreaptă, largă și maiestooasă, pe care se angajase plină atunci, sub magia spiritului clasic și a vibrației de medalie a retoricii stilistice ciceroniene. Momentul în care, în al treilea deceniu al secolului al XVI-lea, umanismul — și spiritul Renașterii alături de el — refuză, prin glasul autorizat al celui mai celebru din-

tre reprezentanții lui, Erasmus din Rotterdam, să-și împreune apele cu acelea ale Reformei lutherane, este unul din momentele solemne ale evoluției spiritului european. Pe acest refuz s-a clădit întreaga spiritualitate barocă a Contrareformei și s-au pus bazele spiritului științific european și ale clasicismului. Și astfel, ca toate marile idei și curente din istoria omenirii, spiritul umanismului și al Renașterii a apus ca să poată renaște iarăși, în secolul al XVIII-lea, sub numele de *Aufklärung*, apăsînd, de data aceasta cu tot bagajul științei și tehnicii europene, asupra vechiului curent medieval, rigidizant și obscurantist, care pîndește din umbră, la fiecare pas, inteligența europeană. Sau, cum atât de pregnant se exprimă autoarea în final, printr-una din acele formule sintetice și atât de dense al căror secret îl are : „Umanismul este, în fiecare epocă a istoriei europene, cea mai frumoasă amintire intelectuală a țărilor bătrînelui continent, și o cheazășie păstrată pentru certitudinile privitoare la soarta viitoare a omului. Din orice criză gravă, umanitatea poate ieși sprijinindu-se pe acest solid suport, singur în stare să constituie rampa de lansare a cercetării științifice contemporane”.

Dan A. Lăzăr scit

„*Revue des Études Sud-Est Européennes*” (Éditions de l’Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, t. VII—VIII, 1969—1970)

Revista ce formează obiectul prezentării noastre a apărut în cursul anilor 1969, 1970, în cîte patru numere anual.

Studiile, articolele, numeroasele contribuții grupate tematic sub titluri sugestive, rețin atenția prin aportul pe care-l aduc la cunoașterea diferitelor domenii de viață economică, socială, politică și culturală a popoarelor din sud-estul Europei. Astfel studiile publicate reflectă rezultatele obținute în cercetarea sud-est europeană românească. Dar nu numai atât, revista prezintă cititorilor numeroase contribuții semnate de savanți din alte țări preocupate de problemele sud-est europene, fapt ce arată prestigiul de care se bucură acest for științific românesc, locul de seamă pe care îl ocupă în viața științifică din această zonă.

Vom alege, spre a face o succintă prezentare, studiile ce interesează direct domeniul istoriei, fie că este vorba de istorie politică, economică sau culturală. Cu regret vom lăsa deoparte interesantele contribuții din domeniul lingvisticii (H. Mihăiescu, E. Mihăilă Scărlătoiu), etnografiei și folclorului (A. Fochi), istoriei de artă (Ana-Maria Musicescu, E. Costescu).

Semnălăm în mod special primul număr al anului 1969, care a avut un rost omagial, fiind închinat celei de-a 90-a aniversări a bizantinologului român Nicolae Bănescu. Prin el adus activității științifice a savantului român, volumul cuprinde, pe lângă bibliografia lucrărilor sale, un număr de 29 de articole

aparținând unor renumiți oameni de știință din țară și de peste hotare, articole ce se raportează tematic la epoca și problemele asupra cărora a lucrat Nicolae Bănescu. Articole omagiale se mai află și în numerele 3 și 4 ale aceluiași an. Ne aflăm astfel în prezența unui important număr de cercetări asupra evului mediu sud-est european și, mai exact, asupra unei perioade ce merge pînă în veacul al XV-lea.

Menționăm, în cadrul problemelor de istorie veche și arheologie, corpusul de monumente în cea mai mare parte inedit pe care-l publică Maria Alexandrescu Vianu în *Les sarcophages romains de Dobroudja; Commentaire épigraphique* (Em. Popescu) (t. VIII, nr. 2, 1970, p. 269—328).

Istoria Bizanțului sub diversele ei latui ocupă un loc considerabil, dată fiind împrejurarea specială menționată deja a existenței unui volum întreg ale cărui studii se înscriu în aceste preocupări.

Observații legate de aspectele social-economice ale istoriei bizantine ni le oferă J. Irmscher în *Erwägungen zum frühbyzantinischen Gesellschaftssystem* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 121—125), trecînd în revistă opiniile emise asupra societății bizantine din vremea marilor invazii pînă în secolul al XII-lea, ceea ce-i îngăduie să constate că, alături de regimurile sociale locale, trebuie luate în considerare și structurile sociale ale triburilor migratoare, care și-au exercitat influența asupra formării

societății bizantine plină în secolul al XII-lea. Savantul sovietic A. P. Každan, în *Один неточно истолкованный пассаж в „Истории Иоанна Киннама”* (t. VII, nr. 3, 1969, p. 469—473), analizând un pasaj din istoricul Kinnamos, dă o nouă interpretare unor termeni plină azi greșit înțeleși, ce ascund procesul de închinare feudală, deci de feudalizare a Bizanțului sub forma etericeii, în vremea lui Manuel I. O prezentare a stadiului actual al cercetării asupra celor două instituții prin care poporul putea să-și manifeste voința sa în Imperiul bizantin o face Gh. Cronț în *Les dèmes et les partis politiques dans l'Empire byzantin aux V^e—VII^e siècles* (t. VII, nr. 4, 1969, p. 671—674). În preocupările privind istoria Bizanțului în vremea marilor invazii se înscriu studiile semnate de H. Evert Kappesowa *Recherches sur la colonisation slave à Byzance* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 63—71) și N. Pigulevskaya, *Note sur les relations de Byzance et de Huns au V^e siècle* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 199—203). Autoarea primului studiu, abordând problema schimbărilor etnice și sociale pe care le-a provocat colonizarea în masă a slavilor în Peninsula Balcanică, sugerează ideea că elementul slav a început să se grecezeze înainte de restabilirea autorității bizantine. Este ridicată și problema modificărilor sociale cauzate de colonizarea slavă, folosind ca izvor de studiu Codul rural. Articolul lui N. Pigulevskaya, oprindu-se asupra unui supliment al cronicii siriene a lui Zaharia Retorul, urmărește destinele unei misiuni creștine venite din Armenia care a creștinat un trib hun, probabil pe cel al sabirilor.

O serie de contribuții se ocupă de cercetarea instituțiilor bizantine. În *Études sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 81—89), R. Guiland prezintă câteva funcții din vremea Imperiului bizantin timpuriu, pe acelea de skouteiros, protokomes, praetor plebis. Același autor, în *Contribution à la prosopographie de l'Empire byzantin. Les Patrices sous les règnes de Théophile (829—842) et de Michel III (842—867)* (t. VIII, nr. 1, 1970, p. 593—610), dă o listă a patricienilor bizantini din vremea împăraților Theofil și Mihail al III-lea.

Noi puncte de vedere privind istoria capitalei bizantine le găsim în articolul lui S. Runciman *Constantinople-Istanbul* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 205—208), care, urmărind vechile denumiri ale capitalei imperiale, arată că aceea de Istanbul este întâlnită încă din secolul al XIII-lea la arabii Ibn al Athir și Abul Fida; J. Gouillard în *Un „quartier” d'émigrés palestiniens à Constantinople au IX^e siècle?* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 73—76) ridică o problemă de demografie urbană, aceea a cartierelor naționale ce încep să apară în Constantinopol din secolul X, pornind de la analiza unui fapt anterior din veacul IX, cind călugări emigranți din Palestina se așază cu permisiunea împăratului Mihail I la Chôra; E. Frances în *Constantinople byzantine aux XIV^e et XV^e siècles. Population. Commerce. Métiers* (t. VII, nr. 2, 1969, p. 405—412) face o scurtă schiță a situației populației (căutînd să stabilească numărul locuitorilor în ajunul exodului), comerțului, meseriilor din Constantinopol în ultima sa perioadă de existență.

Zona geografică a Dunării de jos formează obiectul de studiu al unui mare număr de articole. Astfel, în *Byzance ou Bizone* (t. VII, nr. 2, 1969, p. 400—404), VI. Iliescu se ocupă de unul din cele mai frământate momente ale istoriei țărmului apusean al Mării Negre din a doua jumătate a secolului IV î.e.n., în vremea regelui Ateas, cînd a avut loc prima așezare a sciților în această regiune.

P. Diaconu în *Une information de Skylitzès Cédrenos à la lumière de l'archéologie* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 43—49) coroborează știrile cronicarului bizantin Skylitzes referitoare la luptele ce au avut loc în 979 între bizantini și kievieni în fața Silistrei cu rezultatele ultimelor săpături arheologice făcute asupra fortărețelor din Dobrogea la care apar ziduri construite în vremea lui Ioan Tzimiskes.

Pentru istoria stăpînirii bizantine în această zonă geografică în secolul XI aduce date noi: V. Laurent *Deux nouveaux gouverneurs de la Bulgarie byzantine. Le proèdre Nicéphore Batatzès et le protoproèdre Grégoire* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 143—150), continuînd cercetarea inițiată de N. Bănescu, care a stabilit pe baza mărturiilor sigilografice lista guverna-

torilor bizantini ai temelor Bulgariei și Patristrion, identifică pe aceeași bază numele a doi guvernatori necunoscuți ai temei Bulgaria de la sfârșitul secolului XI, Nicefor Batatzes după 1070 și Grigore între 1078 și 1096. Redatarea unei inscripții de la Silistra este făcută de Ihor Ševčenko în *A Byzantine inscription from Silistra reinterpreted* (t. VII, nr. 4, 1969, p. 581–598).

Circulația hyperperului în regiunea Dunării de jos în veacurile XI–XV a fost urmărită de O. Iliescu în *L'hyperpère byzantin au Bas-Danube du XI^e au XV^e siècle* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 109–118), autorul stabilind trei perioade ale circulației acestei monede de schimb: cea de la sfârșitul secolului XI la 1204, cea din 1219–1327 și cea din 1327–1437, după această dată supraviețuind doar sub forma numirii date unei taxe vamale. Anexa articolului cuprinde prezentarea descoperirilor de hyperperi bătuți între 1222 și 1327, ca și o hartă a difuzării acestei monede la Dunărea de Jos între 1093 și 1327.

Mai semnalăm articolele semnate de A. Garzya *Un lettré du milieu du XII^e siècle: Nicéphore Basilakès* (t. VIII, nr. 4, 1970, p. 611–621), care conține o sinteză a biografiei și producției literare a unuia din oamenii de litere a perioadei Comnenilor. Destinele unui alt personaj mult discutat se lămuresc în articolul lui G. G. Litavrin intitulat *Тру письма Михаила Пселла Катакалону Кекаумени* (t. VII, nr. 3, 1969, p. 455–468). Sînt făcute completări și se aduc date noi pentru cariera lui Katakalon Kekaumenos din perioada 1057–1066 pe baza scrisorilor lui Mihail Psellos. Preocupat de problema eclosiunii elenismului modern, J. Irmscher, în *Nikāa als Zentrum des griechischen Patriotismus* (t. VIII, nr. 1, 1970, p. 33–47), relevă faptul că Imperiul de la Niceea a fost așezat pe baza umanismului postbizantin.

Probleme de textologie și numismatică sînt abordate de articolele: *Sur deux termes grecs concernant l'écriture à l'époque byzantine* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 151–154), semnat de Paul Lemerle; *An Imperial Lectionary in the Monastery of Dionysiu on Mount Athos. Its Origin and its Wanderings* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 239–253) de K. Weitzmann, în

care se stabilește originea și se urmărește circulația tetraevangelului alcătuit între 1057 și 1059 pentru Mănăstirea Studion, semnalîndu-se o însemnare din veacul al XVI-lea a domnului Țării Românești Mircea Ciobanul, care a ferecat manuscrisul și l-a dăruit Mănăstirii Dyonisiu; Articolul *Das sogenannte Geschichtswerk „De Administrando Imperio“* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 77–80), al cărui autor, V. Grecu, arată că, în urma analizei conținutului, *De Administrando Imperio*, apare ca o crestomație alcătuită de Constantin al VII-lea Porphyrogenetul pentru folosul prințului moștenitor; *Cruces der Basilakestradiation* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 255–258) de P. Wirth; *Théodore Studite et la 3^e invention de la Tête du Précurseur* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 91–93) de F. Halkin, care restabilește paternitatea unui text al lui Theodor Studitul pusă la îndoială de Du Cange; *Anonymes Pamphlet gegen eine byzantinische „Mafia“* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 95–107), care cuprinde o nouă ediție însoțită de traducere a unui pamflet din veacul al XIV-lea, alcătuită de H. Hüniger, și *Un apografo della Cronaca dei Tocco prodotta da Nicola Sofianòs* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 209–213), semnat de G. Schirò; *J. Lydos et la « fabula » latine* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 231–37), în care N. Șerban Tanașoca analizează un text referitor la teatrul din Roma datorat lui Ioan Lydos, ale cărui cunoștințe asupra subiectului se arată a fi fragmentare. Stabilirea numelor proprii ale personajelor istorice și mitologice de proveniență italiană ce se întîlnesc în textele teatrului cretan din ultimele decade ale secolului XVI și începutul secolului XVII îl conduc pe E. Kriaras, în *Noms propres de provenance italienne dans le « Théâtre » crétois — Degré d'érudition des auteurs* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 135–141), la concluzii referitoare la umanismul autorilor cretani. I. Barnea, în *Plombs byzantins de la collection Michel C. Stoutzo* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 21–37) prezintă o colecție de 258 de plumburi de comerț și sigilii de proveniență dobrogeană ce ilustrează legăturile Dobrogii cu unele orașe asiatice. Falsitatea unei monede bizantine din veacul al XIII-lea este dovedită de T. Bartelè *Una falsa moneta di Issaco II e Alessio IV (1203–1204)* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 35–39).

Cunoscut prin cercetările sale asupra doctrinei dualiste a bogomililor, Iv. Dujčev urmărește în *Aux origines des courants dualistes à Byzance et chez les Slaves méridionaux* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 51—62) influența cultului mithriac asupra doctrinelor dualiste în Bizanț și asupra bogomilismului, ca și căile pe care s-au exercitat aceste influențe.

O trecere în revistă a principalelor basilici paleocreștine din Grecia și insulele arhipelagului de pînă în secolele VI—VII o face R. Janin în *Les basiliques paléochrétiennes des pays grecs* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 127—132).

Puncte de vedere noi asupra poziției unor cetăți le aduc: A. Bolșacov Ghimpu în *La localisation de la forteresse Turrus* (t. VII, nr. 4, 1969, p. 686—690), care identifică cetatea Turrus cu cea grecească ulterior romană de la Tyras; Taverdet Gérard, în *Au sujet du toponyme „Markellai-Marcellae”* (t. VII, nr. 2, 1969, p. 397—399); V. Bcșevliev în *Procopiana* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 39—41), ce reconstituie forma unor nume de cetăți găsite în lucrarea lui Procopius intitulată *De aedificiis*.

O serie de contribuții se referă la diverse aspecte ale istoriei relațiilor dintre popoarele din sud-estul Europei. Este vorba de relațiile economice în bazinul Mării Negre, subiect abordat de P. Racine, *Le marché génois de la soie en 1288* (t. VIII, nr. 3, 1970, p. 403—417), pe baza unui material inedit deosebit de interesant, un inventar al cartulariilor notarului genovez Enricus Guglielmus Rubeus.

Surprinderea relațiilor politice la Dunărea de mijloc în vremea pătrunderii maghiarilor în *Gesta hungarorum* a notarului anonim l-a preocupat pe Gyula Moravcsik în *Der ungarische Anonymus über die Bulgaren und Griechen* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 167—174). Faptul că cronica notarului maghiar conține reminiscențe ale luptelor și faptelor lui Kean (Krum) și ale lui Salan îl conduce pe autor la concluzia că Anonimul a folosit o sursă unică azi pierdută. Eugen Stănescu, în articolul său *Autour d'une lettre de Démétrios Kydonès expédiée en Valachie* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 221—230), întărește, printr-o demonstrație ce ia în considerare situația politică

a Țării Românești în raport cu țările balcanice și interesul pe care aceasta putca să-l trezească Bizanțului, părerea că Demetrios Kydones a expedit în Țara Românească, în 1386, o scrisoare către un prieten al său.

Tot asupra relațiilor politice din Balcani de la sfîrșitul secolului XIV zăbovește și Fr. Pall în *Considerazioni sulla partecipazione veneziana alla crociata antioctomana di Nicopoli* (1396) (t. VII, nr. 1, 1969, p. 181—197). Printr-o analiză minuțioasă a surselor istorice se face dovada neparticipării Veneției la cruciada din 1396, a necooperării escadrei venetiene cu trupele cruciate terestre.

Contribuție prețioasă la cunoașterea istoriei Țării Românești, studiul lui N. Constantinescu intitulat *La résidence d'Argeș des voivodes roumains des XIII^e et XIV^e siècles. Problèmes de chronologie à la lumière des récentes recherches archéologiques* (t. VIII, nr. 1, 1970, p. 5—31) readuce în discuție, pe baza ultimelor cercetări arheologice, o serie de probleme de cronologie legate de ansamblul curții domnești, cea mai veche reședință voievodală cunoscută pentru Muntenia veacului XIV. Una dintre cele mai interesante concluzii pare să fie aceea că curtea domnească din vremea lui Basarab și Vladislav se întemeiază pe o locuire anterioară unde în secolul XIII se va fi aflat reședința lui Seneslau. Ultima construcție a ansamblului a fost biserica domnească din vremea lui Vladislav I.

Rețin în chip deosebit atenția o serie de materiale ce au fost grupate sub titlul sugestiv *Călători și realități sud-est europene*. Utilitatea studiilor din această rubrică este deosebită, căci ele aduc un plus de informație atât pentru trecutul nostru, cît și pentru acela al altor popoare balcanice, pentru care acest gen de izvoare narative reprezintă mărturii deosebit de valoroase. Dovadă sînt informațiile de natură politică și militară privind Imperiul otoman, ca și acela referitoare la regimul agrar și felul de trai al populației din Serbia și Bulgaria ce se desprind din jurnalul de călătorie al lui H. Cavendish. P. Cernovodcanu în *Le voyage de Henry Cavendish dans les Balkans au cours de l'année 1589* (t. VIII, nr. 3, 1970, p. 419—433) alătură traducerii sub formă de rezumat însoțit de excerpte largi a jurnalului

călătoriei lui H. Cavendish alcătuit de Fox, omul său de încredere, și un comentariu asupra provenienței manuscrisului și împrejurărilor alcătuirii sale. Așa cum a făcut-o și în alte articole apărute în paginile aceleiași reviste, Maria Holban, printr-o riguroasă analiză critică a textelor, lămurește, în *Aulour de Parcevich* (t. VIII, nr. 4, 1969, p. 613—646), o problemă dacă nu controversată, cel puțin obscură — aceea a misiunilor diplomatice cu care P. Parcevich, secretarul arhiepiscopului catolic de Marcianopolis, ar fi fost investit de regele Poloniei și domnia țarilor române lângă curia papală și republica Veneției. Autoarea dovedește printr-o demonstrație minuțioasă falsurile comise de Parcevich în corespondența oficială, destrămlând mitul pretensei activități a lui Parcevich, de care au fost convinși cercetătorii premergători.

V. Mačaradze în articolul său *Грузинский путешественник XVIII века Иона Гедеванишвили о Молдове и Валахии* (t. VIII, nr. 3, 1970, p. 435—459) ne face cunoscută o parte a jurnalului de călătorie al călătorului georgian Iona Ghedevanișvili. Textul prezintă un anumit interes pentru istoria Moldovei din 1780—1792, din perioada războiului ruso-turc și a păcii de la Iași. Un jurnal de călătorie anonim de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (cuprinzând drumul de la Londra la Constantinopol parcurs în 60 de zile) este atribuit de G. F. Cushing unuia dintre însoțitorii lui John Sibthorp, Dr. Dallo-way, în *Dr Dalloway's itinerary* (t. VIII, nr. 3, 1970, p. 461—480).

Relațiile politice ale României independente cu țările din sud-estul Europei grupează câteva articole. Pe baza unei bogate informații inedite C. Velichi studiază relațiile româno-grecești în perioadele 1866—1879 *Les relations roumano-grecques durant la période 1866—1879* (t. VIII, nr. 3, 1970, p. 525—548) și 1879—1911 în *Les relations roumano-grecques pendant la période 1879—1911* (t. VII, nr. 3, 1969, p. 509—542). Sunt prezentate lupta comună pentru independența națională a popoarelor balcanice și înlăturarea asupra otomane, negocierile secrete pentru o alianță bipartită (între Grecia și România) și pentru una cvadripartită (România, Grecia, Serbia, Munte-

negru). Cel de-al doilea studiu urmărește evoluția sinuoasă a relațiilor politice dintre cele două țări după apariția legației române de la Atena (1879) și a oficiilor diplomatice ale Greciei în România plină în ajunul izbucnirii războaielor balcanice.

Problema relațiilor politice-militare româno-sârbe din a doua jumătate a secolului al XIX-lea (1859—1866) este tratată de C. Căzănișteanu în *Über den Abschluss eines rumänisch-serbischen Bündnisvertrages im siebenbenen Jahrzehnt des 19. Jh.* (t. VIII, nr. 1, 1970, p. 121—131). Articolul aduce o nouă interpretare și completare a faptelor știute despre misiunea ofițerului român Herkt în Serbia în 1862 și 1865. Se arată că scopul urmărit a fost acela al încheierii unei înțelegeri politice-militare de întrajutorare care s-a și făcut în august 1862.

Bogăția conținutului și originalitatea punctelor de vedere conferă articolelor apărute sub titlurile *Istoria ideilor, Carte și cultură, Relații culturale* un interes sporit, dat fiind și faptul că se axează pe probleme variate dintr-un domeniu mai puțin studiat, acela al istoriei culturii sud-est europene.

Studiul în două părți *Les intellectuels du Sud-Est européen au XVII^e siècle I, II* (t. VIII, 1970, nr. 2, p. 181—230, și nr. 4, p. 623—668), semnat de Virgil Căndea, este o anchetă întreprinsă asupra intelectualilor veacului al XVII-lea, epocă de un deosebit interes pentru cristalizarea unor mentalități, atitudini și idealuri predominante din viața spirituală a Europei sud-estice, dintr-un spațiu geografic cuprinzând toată aria de cultură și idei a Mediteranei orientale. Este studiat mediul cultural din care proveneau acești intelectuali și instituțiile în care ei se formau. Analiza arată că formația lor era în urmă în raport cu epoca. Remediile acestei rămăneri în urmă sînt căutate, se arată în articol, fie într-un program de redresare doctrinară, fie în Occident, ceea ce însemna nu numai preluarea programelor de educație și trimiterea de studenți în universitățile italiene, ci și acordul dat unor inovații, deci implicat unor concesiuni doctrinare. Capitole speciale se ocupă de prezentarea fondului doctrinar și etic al intelectualilor sud-est europeni din epoca studiată.

Cea de-a doua parte a studiului cuprinde diferite categorii de intelectuali fie turci sau integrați culturii islamice, creștini (greci, slavi de sud, români), renegați și convertiți, ulema, dragomani, teologi conservatori și umaniști cu idei avansate. În încheiere se relevă achizițiile antitraditionale care definesc mutația intelectuală ce se produce în Europa de sud-est în cursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea.

Punctul de plecare al articolului lui Al. Dușu *An Interpreter of South East European History: Titus de Moldavia* (t. VIII, nr. 3, 1970, p. 517–523) este ediția engleză a unei lucrări apărute în vechiul al XVII-lea (1694), intitulată *Letters of the Turkish Spy*, al cărei autor este Titus de Moldavia, om deosebit de cultivat, cunoscător al mai multor limbi orientale, preot catolic aflat în anturajul lui Richelieu și Mazarin.

Lucrarea lui Carl Göllner *Der Einfluß der Göttinger Universität auf die Aufklärungsphilosophie in Rumänien* (t. VII, 4, 1969, p. 599–611) se înscrie pe linia cercetărilor întreprinse asupra epocii luminilor, ca călînd să evidențieze influența exercitată de Universitatea din Göttingen asupra filozofiei românești a epocii.

Urmărind preocupările culturale ale lui Nicolae Rosetti Rosnovanu, cunoscut pînă acum doar din activitatea sa politică, Vlad Georgescu în *Préoccupations culturelles chez N. Rosetti-Rosnovanu* (t. VIII, nr. 2, 1970, p. 231–239) evocă începutul carierei acestuia, perioada 1818–1821, cînd Rosetti Rosnovanu ia contact cu cultura și civilizația franceză. Urmărează un examen al activității sale culturale, activitate desfășurată sub impulsul contactelor cu Occidentul, a cărei importanță depășește frontierele Moldovei. Figura omului de cultură Rosetti Rosnovanu se detașează și din comentariul făcut de N. Isar *Deux correspondants de N. Rosetti Rosnovanu, Coray et Guilford. Une lettre de Piccolo* (t. VIII, nr. 2, 1970, p. 365–372) pe marginea unor scrisori inedite. Scrisoarea lui N. Piccolo pune în lumină rolul jucat de Rosetti Rosnovanu în introducerea învățămîntului lancasterian la noi și de aici în Balcani.

Un memoriu, pînă acum inedit, întocmit în înclisoare de ideologul mișcării din 1810,

Mitică Filipescu, însoțit de o prezentare a vieții și a personalității autorului, este publicat de Emil Virtosu sub titlul *Riformes sociales et économiques proposées par Mitică Filipescu en 1841. Un mémoire inédit* (t. VIII, nr. 1, 1970, p. 109–120).

Pentru începuturile tiparului românesc se fac noi precizări de către L. Deinény în *Où en est-on dans la recherche concernant les débuts de l'imprimerie en langue roumaine?* (t. VIII, 1970, nr. 2, p. 241–268), în care autorul revine pentru a-și expune punctele de vedere și a înfățișa principalele fapte și argumente pe care se bazează concluziile sale asupra începutului tiparului în limba română. Sînt prezentate argumentele tezelor sale despre existența tiparniței chirilice la Sibiu la mijlocul secolului al XVI-lea și tipărirea aici de către Filip din Moldova una și aceeași persoană cu Philippus Pictor sau Malher a mai multor cărți chirilice, printre care și *Catechismul românesc din 1544*.

Contribuții noi și interesante aduc articolele ce se ocupă de studiul relațiilor culturale, literare dintre popoarele din spațiul sud-est european. Scopul lor este de a stabili ce este original și ce nu, ce este propriu și ce este comun în cultura acestor popoare.

Personalitatea cronicarului grec Constantin Daponte se conturează în articolul lui Nestor Camariano *Constantin Dapontès et les Principautés Roumaines* (t. VIII, nr. 3, 1970, p. 481–494). Sintetic sînt înfățișate toate datele cunoscute referitoare la cronicarul grec, făcîndu-se unele corectări asupra unor afirmații cronate. Materiale inedite din fondurile Arhivelor statului din București (documente din perioada 1775–1826) privind ajutoarele acordate de domnii fanarioți unui număr de școli grecești sînt publicate de către Gh. Pirnuța în *Documents concernant les aides accordées par les pays roumains aux écoles grecques de l'étranger* (t. VII, nr. 4, 1969, p. 647–655). Semnalăm și nota lui C. Dima Drăgan referitoare la *Le patriarche Chrysanthé Notaras et le docteur Jean Comnène étudiants à Padoue* (t. VII, nr. 4, 1969, p. 691–693).

Cornelia Papacostea Danielopolu semnează două studii consacrate cercetării vieții culturale din sinul comunităților grecești din București *La vie culturelle de la commu-*

nauté grecque de Bucarest dans la seconde moitié du XIX^e siècle (t. VII, nr. 2, 1969, p. 311—333) și din Brăila, Galați, Giurgiu, Tulcea, Sulina, Constanța, Calafat *La vie culturelle des communautés grecques de Roumanie dans la seconde moitié du XIX^e siècle* (t. VII, nr. 3, 1969, p. 475—493). Pe baza unui material informativ bogat, provenit în cea mai mare parte din periodicele grecești ale vremii ce apăreau la București și provincie, sînt prezentate toate aspectele vieții culturale: biserica, școala, societățile culturale, tipografiile, presa, tipăriturile, teatrul, personalitățile culturale mai importante și activitatea lor.

Printre contribuțiile care pun în lumină rolul jucat de țara noastră în promovarea mișcării naționale de eliberare a popoarelor din Balcani în secolul trecut se înscrie și materialul lui Tr. Ionescu-Nișcov *Jan Urban Jarnik et la colonie albanaise de Roumanie à la fin du siècle dernier* (t. VII, nr. 4, 1969, p. 657—670). Pe baza unei bogate informații inedite se aduc date interesante asupra legăturilor pe care le-a stabilit savantul ceh cu lumea albaneză, prin intermediul limbii și al mediului românesc.

Una din concluziile interesante ce se detașază din studiul relațiilor literare româno-bulgare din perioada 1878—1916 întreprins de Elena Siupiur, intitulat *Les relations littéraires roumano-bulgares pendant la période 1878—1916* (t. VIII, nr. 3, 1970, p. 495—515), este aceea a orientării acestora către domeniul științific. Se subliniază și rolul pe care l-au jucat în evoluția și natura raporturilor literare publicațiile periodice, la acea dată mijlocul principal de difuzare a literaturii. Aceeași cercetătoare identifică pe autorul unor reportaje privind insurecția bulgară din aprilie 1876 apărute în ziarul „Telegraful”, în articolul *Kiriak Tankov est-il l'auteur des reportages du „Telegraful”?* (t. VII, nr. 4, 1969, p. 681—685).

Nu lipsesc din paginile revistei nici articolele consacrate unor complexe probleme de istorie a dreptului și a instituțiilor. Lui Val. Al. Georgescu i se datorează publicarea în

continuare a unor manuscrise juridice românești din veacurile XV—XIX în *Présentation de quelques manuscrits juridiques de Valachie et de Moldavie (XV^e—XIX^e siècle)*, II (t. VII, nr. 2, 1969, p. 335—365). Tot Val. Al. Georgescu, care cu un alt prilej a publicat un studiu cu caracter monografic privind opera juridică a lui Mihail Fotino în *Un manuscrit parisien du « Nomikon Procheiron » (Bucarest 1766) de Michel Fotino (Photinopoulos)* (t. VIII, nr. 2, 1970, p. 329—363), prezintă un text necunoscut al operei juridice a lui Fotino păstrat în manuscrisul paizian 1323, copie a Manualului de legi elaborat în 1766.

Cercetărilor făcute asupra instituției cnezatului, de a cărei origine s-a ocupat Ioan Bogdan (Despre enejii români), li se adaugă o alta a lui Th. Trăpcea, cu titlul *L'organisation „kneziale” au Banat du milieu du XVII^e siècle au début du XIX^e siècle* (t. VII, nr. 3, 1969, p. 495—508). Studiul aduce o serie de informații interesante cu privire la supraviețuirea într-o formă modificată a instituției cnejilor în Banat, supraviețuire datorată unor condiții speciale: autonomia populației românești din districtele valahice, mai ales din cele reunite în „universitas kneziorum et aliorum valahorum”, precum și rolul de instituție intermediară pe care l-a jucat ea între populația românească autohtonă și diferiții cucuritori.

În încheiere, atragem atenția asupra materialelor publicate la rubricile „Discussions”, „Comptes rendus” și „Notices bibliographiques”, ca și asupra cronicilor consacrate unor importante manifestări științifice sud-est europene.

Însistăm asupra prestigiului de care se bucură acest for al cercetărilor sud-est europene din țara noastră reflectat atât în ecourile pe care le au într-o serie de reviste străine materiale publicate în paginile sale, cit și prin colaborarea internațională tot mai numeroasă de care se bucură.

Anca Iancu

ISTORIA ROMÂNIEI

N. STOICESCU, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, Edit. enciclopedică română, 1971, 456 p.

Efortul sistematic al lui N. Stoicescu de a da istoriografiei românești instrumentele de lucru care să reînnoiască obiectivele și direcțiile de investigație se dovedește remarcabil de fecund. După un șir de valoroase contribuții bibliografice — între care se cuvine amintită în rândul întii *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România* (2 vol. apărute pînă acum) —, după o excelentă lucrare de metrologie medievală, care, incontestabil, va contribui la progresul studiilor privind economia societății feudale, N. Stoicescu dă acum la iveală acest dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova în secolele XIV—XVII, destinat să slujească, cum se va vedea, unor ample și multiple cercetări de istorie națională.

Monografia închinată sfatului domnesc îl recomandă cu prisosință pe autorul ei pentru întocmirea unui dicționar ca cel de față. Studiul acestei instituții fundamentale a structurilor politice medievale, N. Stoicescu l-a întemeiat pe examinarea și analiza exhaustivă a materialului documentar intern și pe cunoașterea aprofundată a unei bogate literaturi de specialitate. Acum, N. Stoicescu ne pune la îndemînă „dosarele” personale ale marilor dregători pe temeiiul cărora și-a elaborat lucrarea despre sfatul domnesc; dispunem, așadar, de elementele de construcție și de infrastructură ale

amintitei monografii, elemente care, adunate și sistematizate într-un cadru de sine stătător, capătă funcția unui instrument de lucru de excepțională valoare.

Dicționarul lui N. Stoicescu oferă datele esențiale despre circa 950 de boieri ajunși în fruntea ierarhiei politice și administrative a Moldovei și Țării Românești. Dacă, prin urmare, nu avem de-a face — așa cum sîntem de altminteri avertizați și în introducere — cu o *lucrare* de genealogie, întrucît, din ansamblul familiilor boierești, autorul a ales numai pe acei membri care au străbătut treptele unor cariere publice, dobîndind uneori demnitatea supremă — domnia —, trebuie imediat arătat că dicționarul nu se dispensează — și nici nu se putea dispensa — de aportul cercetării genealogice. Numai că, de astă dată, genealogia nu este chemată să dezvăluie vechimea sau noblețea unui neam, ci să lumineze aspecte de bază ale istoriei suprastructurii sociale și politice medievale.

Dicționarul include pe toți marii dregători din Moldova și Țara Românească despre care sursele oferă un minimum de informație (de aceea au fost lăsați la o parte circa 100 de boieri, membri ai sfatului, cunoscuți numai prin semnalarea nominală). Pentru fiecare personaj, în măsura îngăduită de izvoare, se indică numele părinților (eventual al socriilor), al soției, al descendenților și rudelor mai apropiate, *cursus honorum*, principalele momente ale biografiei celui indicat, data morții și locul înmormîntării, ctitorii de așezăminte ecleziastice. Fiecare articol este însoțit de o notă bibliografică în cadrul căreia se indică

izvoarele și principalele lucrări privind respectivul boier.

Simpla enumerare a structurii lucrării relevă valoarea deosebită a dicționarului, face inutilă demonstrația utilității ei. Dicționarul încheie în fișele biografice, rînduite cronologic (pe secole) și alfabetic, dinamica socială și politică a societății medievale românești, sub învelișul unei expuneri, căreia caracterul de dicționar enciclopedic al lucrării îi impune observarea unor canoane reci de prezentare a datelor, și ascunde confruntările politice care în momentele de paroxism au însingurat paginile conflictelor dintre domn și boierime sau dintre grupările boierești. Această istorie, care constituie conținutul vieții politice a Moldovei și Țării Românești în evul mediu, va putea fi de acum înainte studiată într-o nouă perspectivă datorită strădaniilor lui N. Stoicescu.

Noul dicționar este o piatră de temelie pentru viitoarele cercetări asupra boierimii, clasa conducătoare a societății feudale. El va permite investigarea — de astă dată practic completă — a ceea ce am numi *establishment*-ul societății medievale românești. Vom putea cunoaște, într-o măsură cu mult mai satisfăcătoare decât pînă acum, chipul în care se recrutau marii dregători, principalii factori politici ai celor două țări românești, relațiile dintre domn și familiile boierești și dintre familiile boierești înseși. Se va vedea acum, pe o solidă bază documentară, în ce măsură se poate vorbi de o „nouă boierime”, de o primenire a cadrelor boierești ca urmare a tăierilor masive de boieri ordonate de domni autoritari de felul lui Mircea Ciobanul. Continuitate sau hiatus, marile familii sau oameni noi, mari stăpîni de pămînt sau clienți ai domnului, cliși și cînd, în ce raport și de ce sînt numai cîteva din lungul șir de întrebări care își vor putea găsi răspuns pe baza datelor furnizate de acest dicționar.

În problemele astăzi atît de obscure sau controversate ale pătrunderii elementelor levantine în rîndurile boierimii autohtone, ale concurenței dintre băștinași și străini, ale luptelor dintre facțiunile boierești, dicționarul aduce informația sigură pe care se poate clădi temeinic. Se vor putea studia, spre pildă,

problemele originii așa-numiților pefanarioși, ale sensului grupării boierilor în jurul marilor familii care își disputau controlul domniei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, atît în Țara Românească, cît și în Moldova, precum și cele legate de raportul dintre boierie și dregătorie.

De-a lungul întregii sale lucrări, autorul dă dovadă de o excelentă stăpînire a surselor și a bibliografiei, a imensului material documentar explorat atît de minuțios și de rodnic. *Dicționarul marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, instrument de lucru indispensabil oricărei cercetări de medicvistică românească, va contribui în chip substanțial la progresul acestei discipline.

Șerban Papacostea

APOSTOL STAN, *Le problème agraire pendant la révolution de 1848 en Valachie*, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, La collection Bibliotheca Historica Romaniae, Bucarest, 1971, 154 p.

În ortinduirile precapitaliste problema agrară era primordială. Celelalte probleme existente gravitau în jurul acesteia, punerea sau realizarea lor fiind în funcție de stadiul istoric de dezvoltare a relațiilor de producție, agricultura fiind ramura economică prin excelență predominantă. Toate clasele și categoriile sociale se confruntau politic și ideologic pe temeiul problemei agrare. Partidele politice înseși au fost rezultatul unei înfruntări acerbe și unei sciziuni produse în rîndurile clasei dominante determinate de divergențele de principii cu privire la căile de rezolvare a acestei acute probleme, care a afectat întregul proces istoric de formare a statului național român modern.

Pasionantă sub toate aspectele, problema agrară a fost totuși insuficient cercetată în trecut, uneori chiar denaturată. Investigarea profundă și analiza dialectică a relațiilor agrare

ar fi evidențiat, desigur, numeroasele imperfecțiuni ale regimului politic.

Lucrarea lui Apostol Stan, de fapt o sinteză a unei ample monografii susținute ca teză de doctorat, se integrează eforturilor depuse în ultimele decenii spre elucidarea trăsăturilor esențiale, a caracterului specific și a căilor proprii de rezolvare a problemei agrare în România. De altminteri, această lucrare nu este decât finalitatea unor mai îndelungi strădanii ale autorului, în scopul analizei temeinice a unor din numeroasele aspecte ale relațiilor agrare în perioada revoluției din 1848.

Concepută pe baza unui bogat material documentar, în mare parte inedit, lucrarea dedicată problemei agrare în timpul revoluției de la 1848 în Țara Românească constituie o fruscă a vieții sociale din lumea satelor, în plină efervescență, spre mijlocul secolului al XIX-lea, secol în care s-au împlinit o mare parte din dezideratele arzătoare ale poporului român.

După o scurtă introducere, în fapt o expunere de motive asupra importanței și necesității tratării subiectului, autorul analizează, într-un prim capitol, „Problema agrară în gândirea social-politică din epoca Regulamentului organic (1831—1848)”. Pe baza unor importante surse documentare, mai ales statistici, autorul evidențiază cu date concrete condițiile tot mai grele de muncă și de trai ale țărănimii. Creșterea cererii de cereale-marfa pe piața internațională, deci dezvoltarea capitalismului, determină intensificarea exploatarei țărănimii. Din totalul satelor existente, trei sferturi erau locuite de țărănimia dependentă. În cadrul acestui capitol se face o temeinică și sistematică analiză a situației țărănimii, relevându-se în profunzime cauzele revoltelor continue ale țărănimii și în genere starea de spirit revoluționară de la sate în preajma izbucnirii revoluției. Critica severă a sistemului politic de către elementele progresiste ale burgheziei în ascensiune, atât în presă, cât și prin broșuri sau lucrări mai ample, activitatea revoluționară clandestină erau menite să ridice poporul la luptă pentru dreptate socială și națională. Încercările, cu caracter local, de îmbunătățire a situației țărănimii din partea unor proprietari cu vederi liberale

dovedeau că numai prin adoptarea unui program agrar general se putea ajunge la rezultate bune și de durată.

Capitolul următor este dedicat analizei programului agrar al revoluției din 1848 în Țara Românească, care împreună cu alte măsuri, era menit să producă schimbarea revoluționară a trecerii de la feudalism la capitalism. Autorul analizează, apoi, cauzele rămîinerii în urmă a țărărilor române în comparație cu statele dezvoltate din Europa. Calea eliberării țărănilor era cea a transformării lor din clăcași în proprietari deplin ai loturilor ce le aveau în folosință.

În capitolele următoare, autorul analizează: implicațiile social-politice ale problemei agrare, ridicarea la luptă a țărănimii în timpul revoluției, lucrările comisiei proprietății și dizolvarea ei, lupta țărănimii pentru apărarea revoluției după 13 septembrie 1848.

Autorul remarcă faptul deosebit de important că revoluția din 1848 a avut de partea sa majoritatea țărănimii dependente. Țăranii au participat la Izlaz, iar apoi au sprijinit acțiunile revoluționare care au urmat. De teama unor puternice atacuri contrarevoluționare, guvernul provizoriu amână aplicarea programului agrar. Numai un mic grup de revoluționari, în frunte cu N. Bălcescu s-a declarat pentru aplicarea imediată a programului, printr-un decret. Autorul, pe bună dreptate, precizează că ezitățile în aplicarea programului agrar nu erau lipsite de teme: „Este incontestabil că rațiunile de politică externă, teama de a nu vedea boierii conservatori detașați total de ei în urma unei acțiuni precipitate, ceea ce ar fi provocat o intervenție militară a puterilor suzerane și protectoare, au determinat majoritatea conducătorilor revoluției să amâne aplicarea programului agrar” (p. 56). Așadar, cauze obiective, care au fost neglijate în unele studii de până acum. De altminteri, și fără aplicarea programului agrar, precum și a altor măsuri, revoluția a fost înăbușită de armatele celor două mari puteri. În mod judicios, autorul formulează unele judecăți de valoare cu privire la personalități și evenimente, la înfruntarea de interese între elementele conservatoare și liberale, atât în timpul acțiunilor revoluționare, cât și în co-

misia proprietății, rolul țărânimii ca principală forță de șoc a detașamentelor revoluționare, patriotismul ei fierbinte și avântul în luptă contra asuprii sociale și naționale, chiar după 13 septembrie 1848. Înăbușirea mișcărilor țărănești s-a dovedit dificilă pentru căimăcămia instaurată la cirna statului după intrarea trupelor străine. Revoltele țărănești au fost înfrinte numai prin intervenția detașamentelor militare.

În concluzie, autorul evidențiază că, deși înfrintă, revoluția a avut puternice urmări pentru evenimentele de mai târziu, care au condus la înfăptuirea statului național român modern.

Calități incontestabile, dovedite de un stil fluent, o argumentare riguros științifică, pasiune în căutarea adevărului istoric, stau mărturie unei lucrări științifice de maturitate a autorului său.

Firește, se pot face unele observații critice, dar acestea nu sînt de natură a modifica aprecierile de ordin general. Printre altele, s-ar fi impus, de pildă, o delimitare politică mai clară a forțelor adverse aflate în luptă, în sensul constituirii viitoarelor partide politice: liberalii și conservatorii, de altfel frecvente în text ca atare, dar fără a se fi tras o concluzie corespunzătoare.

Din analiza desfășurării unor mișcări țărănești rezultă, uneori, o amplificare fără temeii a caracterului lor: „Mișcărilor sociale... reprezentau o formă de negare a sistemului feudal” (p. 20). Or, este evident că țărâimea nu ținea la doborîrea sistemului feudal, ci la îmbunătățirea condițiilor ei de muncă și trai. Rolul acesta îl putea avea numai burghezia așa cum și afirmă, de altfel, autorul la pagina 21.

Nu pare cuprinzătoare categoria de „sistem socio-economic” sau „socio-politic” dată de autor regimului regulamentar, care, reiese și din lucrare, era mult mai complex, avînd și alte trăsături. Însăși folosirea a două denumiri pentru sistemul politic este de natură a crea confuzii (pagina 25 și urm.). Astfel Ion Heliade-Rădulescu critică sistemul socio-politic, iar N. Bălcescu pe cel socio-economic. Care e deosebirea? Nu este vorba în fapt de unul și același regim politic, cel regulamentar?

În legătură cu calea de trecere de la feudalism la capitalism în țările române s-ar putea

pune întrebarea: erau posibile improprietărea țărănilor și schimbarea regimului politic la mijlocul secolului al XIX-lea, cînd nu avusese loc acest proces în marile imperii vecine abolite?

Se știe doar că reforma agrară din 1864 n-a dus la lichidarea tuturor formelor de exploatare feudală a țărânimii. Prin urmare, existau unele limite obiective ale punerii în aplicare a programelor revoluționare de la 1848, care n-au fost sesizate de către cei mai înflăcărați militanți, printre care și N. Bălcescu, în scopul stabilirii exacte a dificultăților posibile.

Țărâimea, afirmă adeseori autorul, era direct interesată în rezolvarea problemei agrare, alăturîndu-se cu entuziasm forțelor revoluționare. Dar înțelegerea de către ea a concepțiilor burgheze era mai puțin posibilă. Era bine, în consecință, să se evite formularea unor astfel de raționamente: „dezbaterele asupra principiului de proprietate în cadrul Comisiei și mai ales intervențiile țărănilor s-au desfășurat în spiritul concepțiilor burgheze” (p. 109), întrucît ideologia burgheza abia începuse a pătrunde în masele populare. Țărăni erau pătrunși mai degrabă de spiritul dreptății izvorit direct din practica socială.

Pentru a nu se crea unele confuzii, era necesară o explicație mai amplă asupra a ceea ce înțelegeau contemporanii prin „idcîl socialist sau comuniste ale epocii” (p. 109).

În majoritatea lor, observațiile critice se referă la terminologie, la determinarea conținutului noțiunilor și categoriilor politice, economice și sociale, operație dificilă, de altfel, nu numai pentru istorici, dar și pentru cercetătorii istoriei filozofiei. Prin urmare, probleme încă în curs de clarificare, controversate, care diminuează doar în mică măsură valoarea, în ansamblu, a lucrării.

Analizată în contextul actual al noii istoriografii, cartea lui Apostol Stan, concepută în baza unui amplu și variat material documentar și interpretată cu un riguros spirit critic, va fi o operă utilă specialiștilor în istoria modernă a României. Inițiativa publicării într-o limbă de circulație internațională se justifică pe deplin, sporînd, odată mai mult, prestigiul istoriografiei românești peste hotare.

Anastasiu Iordache

* * * *STUDII DE ISTORIE A BANATULUI*, II, UNIVERSITATEA DIN TIMIȘOARA 1970, 263 p.

Al doilea volum de *Studii de istorie a Banatului* prezintă rezultatul noilor cercetări întreprinse în legătură cu istoria acestei părți a țării noastre. Studiile apărute, prin bogăția informațiilor, cât și prin valoarea interpretării acestora, reușesc să confirme utilitatea inițialivei Universității din Timișoara, care încă de la primul volum s-a arătat de bun augur. În același timp se reliefează și importanța continuă a preocupărilor privind istoria locală, menite să scoată la lumină pagini din trecutul poporului nostru, dintr-o anumită regiune, contribuindu-se și în acest fel la adâncirea cunoștințelor privitoare la istoria națională.

Rod al eforturilor unor cercetători timișoreni, cât și al unor prestigioși istorici din țara noastră, volumul începe cu un studiu deosebit de important pentru cercetările privitoare la istoria Banatului, intitulat *Sursele istorice turcești privind stăpânirea asupra Banatului* (p. 9—21), aparținând lui Aurel Decei. Bun cunoscător al surselor istorice turcești, autorul sennalează izvoarele privitoare la istoria Banatului, referindu-se numai la materialele accesibile din bibliotecile și arhivele din țară. La acestea se adaugă și microfilmele realizate la Istanbul și Ankara de către turcologii M. Guboglu și M. Mehmed, astfel că o serie de scrieri istorice turcești inedite au fost puse la îndemâna istoricilor noștri. Dintre acestea, mai multe se referă la evenimentele secolului al XVII-lea și al XVIII-lea din Banat.

Al doilea studiu, *Călătoria lui Evliya Celebi efendi în Banat* (p. 23—60), aparține lui Mihail Guboglu. Cu acest prilej este publicată pentru prima dată în limba română descrierea călătoriei cunoscutului Evliya Celebi, care a cutreierat toate colțurile Imperiului otoman.

Din monumentală sa operă geografică-istorică, în zece volume, intitulată *Seyahataname* (Cartea călătoriilor), M. Guboglu ne prezintă într-o erudită traducere partea referitoare la Banat. Astfel cititorul ia cunoștință cu descrierea făcută de călătorul turc orașului Timișoara, a fortificațiilor sale, precum și a

fortărețelor Făget, Lipova, Arad, Șiria, Șoimuş, Lugoj, Orșova. Urmărite cu interes, descrierile de călătorie evident devin utile în măsura în care sînt confirmate și de alte știri istorice.

Lista localităților din Banat de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea (p. 61—68) este prezentată de Pavel Binder (Brașov), pe baza unui *Conscriptio Districtuum*, aparținînd colecției Marsigli. Sînt prezentate 390 de localități bănățene, cele mai multe aflîndu-se pe teritoriul țării noastre, cu denumirea originară, cât și cu cea actuală.

Francisc Pall, în studiul *Informații inedite despre refugiați bulgari în Banat spre sfîrșitul sec. XVIII* (p. 69—90), pe baza unor informații inedite provenite din arhivele din Roma, se referă la unele date privind pe bulgarii refugiați în Banat, cât și la figura interesantă a misionarului catolic Ștefan Lupi. Datele sînt culese și din corespondența altor misionari, ca bulgarii Mihail Mirkovici și Nicolae Kasil și ca italianul Fedele Rocchi, pe care aceștia au avut-o cu Propaganda Fide din Roma. Pe baza unei erudite analize se reconstituie figura lui Ștefan Lupi, necunoscut pînă acum în literatura istorică, cât și unele aspecte ale istoriei sud-est europene de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea. Studiul istoricului Francisc Pall este însoțit și de textul documentelor la care se referă.

Contribuții la istoricul învățămîntului în granița militară bănățeană la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea (p. 91—110), de Costin Feneșan, este un documentat studiu care ne oferă date detaliate, pe localități, a numărului școlilor, a categoriilor acestora, a numărului elevilor și învățătorilor din granița militară bănățeană. Bogat documentat, studiul utilizează și material de arhivă, precum și tabele statistice minuțioase.

Lucrarea lui Aurel Țință *Colonizări fortate de refugiați spanioli și italieni în Banat 1716—1740* (p. 111—139) se referă la prima perioadă a colonizării habsburgice în Banat, cînd au fost aduși un număr însemnat de italieni și spanioli, originari din provinciile italiene de sub stăpînirea Austriei. Aceste colonizări erau menite să asigure cadrele necesare

dezvoltării unor ramuri de producție, îndeosebi a mineritului. Deși Administrația a făcut mari cheltuieli cu transportul și pensiile acordate acestora, condițiile lor de trai erau destul de dificile. Autorul folosește documente inedite, unele din arhivele vieneze, pe care le și publică în anexă, reușind să aducă o valoroasă contribuție la cunoașterea trecutului Banatului.

Un alt studiu, *Călători străini despre Banat și Timișoara* (sec. XVIII—XIX), semnat de Alexandru Rusu și Constantin Rudneanu se referă la faptul că, în cursul istoriei sale zburcimate, Banatul a fost vizitat de numeroși călători, dintre care unii au lăsat valoroase mărturii. Astfel Johann Lehman (1785), contele Hoffmannsegg (1793), Fr. Griselini (1774), Auguste de Legarde (1828), Ana de Carlovitz (1816), Karl Koch (1843), John Paget (1835), Anatole Démidoff (1840).

O bună parte din călători sînt militari, care au însoțit armatele austriece în diferite lupte, sau agenți europeni cu diferite misiuni. O valoare deosebită o reprezintă *Istoria Banatului timișan* a lui Griselini, tradusă și publicată la București în anul 1926. La interesul pe care-l prezintă acest studiu contribuie și o hartă cu itinerarele urmate de călătorii respectivi.

Asociațiile învățătoresți din Banat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (p. 155—172) de Victor Țircovnicu se referă la asociațiile profesionale ale învățătorilor, care au contribuit la îmbunătățirea procesului de învățămînt, la orientarea progresistă a învățătorilor, la creșterea solidarității lor, la promovarea culturii în mase. Aceste asociații ale învățătorilor din Banat, așa cum subliniază autorul, s-au constituit sub impulsul asociațiilor muncitorești, jucînd un rol important în promovarea intereselor profesionale, materiale și morale ale învățătorilor bănățeni.

În studiul *I. Slavici și I. Sîrbu studenți la Viena* (p. 173—198), Ion Ionașcu abordează o problemă interesantă a studenților români care frecventau diferite universități din străinătate. Dintre aceștia se insistă cu deosebire asupra lui I. Slavici și I. Sîrbu, tineri bănățeni lipsiți de mijloace materiale. Sînt publicate corespondența acestora, cît și memoriul prin care solicită societății, „Transilvania” bursele necesare continuării studiilor.

I. D. Suciuc în *Ideologia ziarului „Dreptatea” 1893—1898* (p. 199—201) relevă importanța rolului pe care acest ziar l-a avut în lupta românilor bănățeni pentru libertate socială și națională. Platforma-program a „Dreptății” este alcătuită de Valeriu Braniște, apariția ziarului fiind motivată prin necesitatea „solidarității naționale” tocmai într-un moment important al luptei românilor din această parte a țării, și anume în preajma procesului Memorandumului. În cei patru ani de apariție, „Dreptatea” a susținut solidaritatea națională, a luptat pentru unitatea statală a poporului român, a dus o politică de apropiere și susținere a intereselor clasei muncitoare și a țărănimii.

Un alt studiu, publicat în volumul la care ne referim, intitulat *Din viața și activitatea lui Emanuil Ungurianu* (p. 205—218), aparține lui Th. N. Trăpcea. În acest studiu se reliefează activitatea desfășurată de Em. Ungurianu în lupta poporului din care făcea parte. Pătruns de ideea necesității culturalizării maselor, condiție, după el, esențială pentru ridicarea bunăstării materiale și a conștiinței naționale a poporului român, Ungurianu a acționat în acest sens prin înființarea, ajutorarea și subvenționarea de școli de toate gradele, prin înființarea, stimularea și activizarea instituțiilor de cultură. Studiul, relevînd personalitatea multilaterală a animatorului și patriotului Em. Ungurianu, reușește să-i definească locul pe care-l merită în istoria țării noastre.

Traian Bunesuc, în *Manifestații protestatare ale maselor populare din Banat împotriva dictatului de la Viena* (p. 219—236), pe baza unor documente inedite, din diferite arhive, reconstituie un capitol important din istoria poporului nostru. În cadrul șirului de manifestații de protest ale poporului nostru împotriva dictatului de la Viena, demonstrația antifascistă a maselor populare din Timișoara ocupă un loc deosebit. Studiul relevă rolul conducător al P.C.R. în organizarea acestor manifestații protestatare împotriva odiosului dictat.

În lucrarea *Din lupta tineretului comunist de la Reșița, 1930—1940* (p. 237—245), Gh. I. Oancea prezintă activitatea politică și ideologică a tineretului utecist, precum și integrarea acestuia în lupta forțelor revoluționare din

România. Tineretul și organizația sa revoluționară au constituit, în anii grei ai ilegalității, un prețios ajutor al partidului în marile bătălii de clasă, în lupta dusă împotriva regimului de exploatare, împotriva războiului, pentru apărarea independenței și suveranității patriei.

Volumul se încheie cu un alt studiu de istorie contemporană, *Das Freie Wort* (Cuvântul liber) (p. 237—245), de Marin Wiliam. Din lucrare se reliefaază ideea că acest ziar, apărut la Reșița în perioada 1932—1933 (în total 25 de numere), a jucat un rol pozitiv în dezvoltarea conștiinței clasei muncitoare din Reșița, cât și din alte centre industriale ale Banatului. Autorul relevă programul ziarului, care a îmbrățișat o gamă largă de probleme, având o poziție consecvent antifascistă și antihitleristă, combătând în rândul populației muncitoare germane din Banat influențele propagandei hitleriste. Prin toate acestea, *Das Freie Wort* face parte integrală, conchide autorul, din presa progresistă apărută în limba germană în țara noastră.

Corneliu Popoți

* * * *Pravila ritorului Lucaci 1581*. Text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizeseu, Edit. Acad., București, 1971, 246 p. text + 141 p. fotocopic în 8°

Nu poate fi îndeajuns salutată inițiativa Institutului de lingvistică din București de a da la lumină vechile texte românești din secolul al XVI-lea, adevărate pietre de temelie ale limbii noastre literare. *Pravila* slavonă și română a „ritorului și sholasticului” Lucaci, caturar moldovean din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, este una din aceste lucrări care își așteptau editorul de aproape 400 de ani. Considerată drept cel mai vechi manuscris juridic românesc, ea nu a beneficiat, pînă la actuala ediție, de cercetări de largă respirație. Ediția lui I. Rizeseu vine să umple acest gol, adăugînd transcrierile textului românesc al *Pravilei* (p. 159—183) o *Introducere* (p. 7—33), un *Studiu de limbă* (p. 35—145), un *Indice*

de cuvinte (p. 185—214) și reproducerea fotografică a textului slav cu traducerea românească interliniară (p. 247—390). Ne aflăm deci în fața unei ediții de înalt nivel științific, pe linia celor mai bune tradiții de editare de texte.

Dacă analiza limbii și indicele de cuvinte utilizate de Lucaci vădese însușiile literare și bogăția de vocabular ale acestuia, în schimb contribuția editorului adaugă elemente noi la dosarul încă deschis al vechilor noastre legiuiri: izvorul *Pravilei* lui I. ucaci nu a fost moldovenească, iar traducerea în românește a primelor pravile s-a făcut cu cîteva decenii înainte de 1581 în Muntenia sau sudul Ardealului (p. 32). Sînt aici concluzii de cea mai mare importanță pentru istoria literaturii noastre vechi în genere. Sintem de aceea în drept să sperăm și mai mult din editarea și studierea amănunțită a altor monumente juridice și de limbă românească din secolele XVI—XVII.

Cîteva observații de detaliu asupra persoanei lui Lucaci ritor și sholastic nu vor fi, credem, fără folos: afirmația lui N.N. și N. Smochină potrivit căreia Lucaci ar fi originar din satul Costești pe Ciuhur se bazează pe un document din 1576 apărut la 14 de la Petru Șchiopul, păstrat în regest (Biblioteca Academiei R.S.R., ms. 2812, f. 96 v), al cărui text este următorul: „Uric di la Petru v(oe)vod, întăritor lui Lucociu diac, ficior Nastii, pe o a triia parte din satul Costeștii ei iaste pre Ciuhuru, unde cade (f)n Prutu si cu moara ei iaste pre Ciuhur, unde cade in Prut și cu moara ei iaste din gios pre Ciuhur, cari au cumpărat-o muma lui, Nastea, cu preț doao sute galbini tătărăști”. Vinzătorul satului era un oarecare Gliga, în vremea domniei lui Ștefan Rașcu (*Documente privind istoria României*, A, Moldova, vac. XVI, vol III, p. 62—63, prescurtat DIR). Sînt de regeste privind satul Costești aflată în acest manuscris ar putea aduce date noi asupra lui Lucaci, desigur dacă admitem identificarea Lucaci diac din 1576 = Lucaci ritor și sholastic la Mănăstirea Putna în 1581. De la același diac cunoaștem și două documente, unul din 1571 iulie 15, păstrat doar într-o copie (DIR, *ibidem*, p. 3), și un original din 2 iunie 1575 (*ibidem*, p. 55, la Arhivele Statului București,

Mănăstirea Pobrata, XII/2). Compararea textului acestui document cu scrisoarea *Pravilei* ar putea duce la concluzii importante, pe care însă le rezervăm editorului, mulțumindu-ne aici cu semnalarea lor.

Pentru identificarea persoanei lui Lucaci ritorul, mai avem și posibilitatea alegerii lui Lucaci, marele logofăt al lui Ștefan Rareș, între 1551 aprilie 28 și 1552 mai 14 (*ibidem*, vol. II, p. 6–33; observăm că el nu apare în lucrarea lui N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV–XVII*, București, 1971, la p. 314, unde îi era locul). Să fie tot el boierul Lucoci, mort înainte de 26 noiembrie 1587, care lasă Mănăstirii „Sf. Sava” din Iași bani, vite și altelc? (DIR, *ibidem*, vol. III, p. 369–370). Nu credem.

O altă problemă pe care editorul nu o rezolvă este aceea a importanței prevederilor pravilei pentru societatea moldoveană din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Erau ele aplicate sau nu? Dacă ar fi să judecăm după situația celui care a comandat *Pravila* — Eustatie fostul episcop de Roman, retras la Mănăstirea Putna ca schimnicul Erenia —, ele nu puteau fi aplicate, căci nu vedem unde ar fi putut el să judece cazurile enumerate în *Pravila* sfântului Vasile cel Mare (în versiunea „îndulcită” a lui Ioan Postitorul — „Ajunașul” după ritorul Lucaci). Astfel pentru crime, sfântul Vasile dă 15 ani de post (Ioan Postitorul și Lucaci doar 5), pentru a nu cita decât

un exemplu. Însă pentru omor în aceeași vreme în Moldova „se punea capul” sau se plateau compoziții foarte mari rudelor victimei și domnului, ca de altfel și în Muntenia. H. H. Stahl a arătat de curând în mod convingător că textele de legi bizantino-slave nu erau aproape niciodată aplicate în practică, domnii și boierii conformându-se obiceiului pământului pină tirziu în secolul al XVIII-lea (*Controverse de istorie socială românească*, București, 1969, p. 17–28; Ș. Papacostea, *Ollenia sub stăpânirea austriacă. 1718–1739*, București, 1971, p. 267 și urm.). Desigur, în cazul nostru este vorba de justiția ecleziastică, însă ea de obicei se ocupa de cazurile mărunte, cum ar fi căsătoria între rude apropiate, adulter, concubinaj, necinstirea bisericii, judecarea preoților care nu-și fac datoria etc. (P. P. Panaitescu, cap. *Biserica*, în vol. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII)*, București, 1957, p. 453). În legătură cu acestea pot fi puse amănunțite analize ale înrudirilor, „semențiile” din pravilă, a căror cunoaștere era deci necesară judecătorului bisericesc. Rămâne nu mai puțin de studiat pentru viitor modul de aplicare al prevederilor pravilei manuscrise în judecățile agenților domniei, ai boierilor și ai mănăstirilor. Atunci se va putea sublinia mai corect întreaga importanță a acestui grup însemnat de opere ale literaturii române vechi.

Matei Cazacu

ISTORIE UNIVERSALĂ

NESTOR CAMARIANO, *Alexandre Mavrocordato, le grand drogman. Son activité diplomatique 1673–1709*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1970, 107 p. + VIII pl.

Figura atât de interesantă a marelui drogoman al Porții și sfetnic de taină al Divanului (Ἐξ ἀπορρήτων), Alexandru Mavrocordat

(1641–1709), unul din negociatorii păcii de la Karlowitz (1699) și înaintaș al familiei ce a dat o serie de domni Moldovei și Țării Românești în perioada fanariotă, s-a bucurat de atenția cuvenită din partea istoricilor sud-estului european încă din veacul trecut. Numeroaselor articole, studii și lucrări mai vechi apărute cu privire la multilaterală activitate desfășurată de Exaporit atât pe plan politic, cât

și cultural, li s-a adăugat recent monografia cercetătorului Nestor Camariano, dedicată în special activității diplomatice a cărturarului grec.

Precedată de un scurt capitol tratând despre familia, educația și studiile lui Mavrocordat pînă la promovarea sa în slujba de mare dragoman al Porții (1673), lucrarea este consacrată, cu precădere, rolului jucat de influentul dregător în negocierile Porții cu Austria, Franța și Rusia, în special în perioada atît de agitată a războiului dintre „Liga sfîntă” și Imperiul otoman, izbucnit după asediul Vienei (1683).

N. Camariano dezvăluie originea lui Alexandru Mavrocordat, fiu al unui Niculae, fruntaș din Chios strămutat în Fanarul Constantinopolului și al Roxanei, văduva lui Alexandru Cuconul, domn al Țării Românești (1623—1627) și al Moldovei (1629—1630); după studii de medicină și filozofie urmate la universitățile din Padova și Bologna (1664), tînărul spudeu s-a reintors la Constantinopol, unde și-a desăvîrșit cultura și cunoștințele în limbă orientale. A manifestat, de timpuriu, preocupări culturale — în special în domeniul istoriei, teologiei și literaturii clasice —, asupra cărora autorul monografiei se oprește în treacăt; Exaporitul a lăsat de asemenea și o bogată corespondență, editată, în mare măsură, acum aproape un veac de Th. Livadas¹. Datorită pregătirii sale și a meritelor dobîndite pe lingă persoana marelui vizir Ahmed Köprülü, Mavrocordat a fost numit mare dragoman al Porții la moartea deținătorului slujbei, Panaiotaki Nicusios Mamon (2 octombrie 1673), la rîndul său un grec instruit și influent². Meritele lui Mavrocordat în do-

meniul diplomației au reieșit în special în perioada negocierilor de pace inițiate de turci cu austrieii și aliații lor din „Liga sfîntă” după 1689, culminînd cu tratativele de la Karlowitz, care au pus capăt războiului prin concesiile teritoriale moderate din partea otomanilor, în pofida grelelor înfrîngerii suferite pe cîmpurile de luptă.

Rolul de politician abil al Exaporitului și de bun cunoscător al mentalității cercurilor diriguitoare de la Constantinopol s-a vădit — după cum subliniază autorul — și în decursul spinoaselor discuții susținute cu reprezentanții lui Ludovic al XIV-lea la Poartă, care au solicitat, în zadar, de la turci punerea locurilor de pelerinaj din Palestina sub protecția misionarilor catolici; de asemenea activitatea plină de zel a lui Mavrocordat — în special după încheierea păcii de la Constantinopol între ruși și turci (1700) — a fost pusă pentru a tempera avîntul belicos al otomanilor dornici să profite de pe urma greutăților întîmpinate de Petru cel Mare în luptele sale împotriva lui Carol al XII-lea al Suediei, îndemnînd pe dregătorii Porții la moderație și prudență. Cu puțin timp înainte de moartea sa (23 decembrie 1709), Exaporitul a avut satisfacția de a-și vedea pe unul din fii, Nicolae, înălțat ca domn în scaunul Moldovei (6 noiembrie).

Nestor Camariano a tratat cu competență și acuratețe subiectul atît de pretențios și dificil al activității diplomatice desfășurate de Alexandru Mavrocordat timp de aproape patru decenii, bazîndu-se în general pe un material documentar variat și destul de bogat. Cu toate acestea, lucrarea prezintă încă unele deficiențe — mai ales din punct de vedere interpretativ —, comportînd unele discuții și este susceptibilă de completări și sub raport bibliografic.

În primul rînd s-ar putea imputa autorului o anumită parțialitate în tratarea subiectului, prin idealizarea figurii lui Alexandru Mavrocordat, ale cărui calități au fost, pe drept, reliefate, dar în schimb, scăderile sale, rediate mult mai estompat. Totodată, figura Exaporitului apare în cadrul lucrării excesiv de singularizată, fără a se arăta că de fapt el era

¹ Atragem aici atenția asupra faptului că de curînd a fost scos la licitație la Londra un manuscris grec de 222 de file din colecția Guilford, conținînd 109 scrisori ale Exaporitului (cu 9 în plus față de cele editate de Livadas) și 75 ale fiului său, Nicolae Vodă (ef. Dan Simonescu, *Monumente ale culturii noastre de vînzare la o licitație publică din Londra*, în „Apulum...”, Alba-Iulia, VIII (1971), p. 217).

² Pentru raporturile dintre cei doi, amintim și articolul — nefolosit de N. Camariano — al lui P. Gh. Zerlendis, Παναγιώτης Νικουσίσιος και Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ἄρχοντες Μυκονίων, în „Νησιωτική Ἐπετηρίς”, I (1918), p. 161—176.

exponentul acelei păături a societății grecești din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, care — trecînd peste prejudecățile religioase — socotise util a se pune în slujba statului otoman, spre a supraviețui din punct de vedere etnic și a-și apăra interesele de clasă. Aceeași tendință de hipertrofiere a meritelor diplomatice — reale, desigur, — ale lui Mavrocordat se constată și în capitolul în care sînt prezentate negocierile de pace de la Karlowitz, unde activitatea celorlalți reprezentanți, austrieci, poloni, ruși, venețieni, dar în special a mediatorilor anglo-olandezi, este prea diminuată în raport cu aceea a marelui dragoman, socotit aproape ca un factotum al imperiului turcesc.

De asemenea, deși autorul face mențiuni disparate în decursul lucrării la legăturile Exaporitului cu diferiți domni sau dregători din Țara Românească și Moldova, în special cu Cantacuzineștii și cu Brincoveanu, socotim că ar fi fost mult mai indicată prezentarea lor într-un capitol special — absent din monografie — dedicat legăturilor lui Mavrocordat cu țările române (inclusiv Transilvania), unde aceste raporturi ar fi fost tratate mai ample și într-un cadru unitar.

O altă lacună a lucrării constă și din inexistența unui capitol separat pentru relațiile marelui dragoman cu Anglia și Olanda, ai căror reprezentanți diplomatici la Poartă au ținut strîns și multiple legături cu Mavrocordat mai ales în decursul tratativelor de la Karlowitz, unde lordul William Paget și Jacob Colyer au jucat importantul rol de mediatori între părțile beligerante. Socotim în acest sens că autorului i-ar fi fost utilă consultarea monografiilor dedicate păcii de la Karlowitz³,

³ E. Shepherd Creasy, *The Peace of Carlowitz A. D. 1699*, în „Dublin University Magazine”, august 1857, p. 158—167; R. van Zuijlen van Nijvelt, *De Vrede van Carlowitz*, Utrecht, 1883; M. Popović, *Der Friede von Karlowitz (1699)*, Leipzig, 1893, 73 p.; I. Acsády, *A karloviczi béke története, 1699* (Istoria păcii de la Karlowitz, 1699), Budapesta, 1899, 80 p. etc., iar mai recent W. B. Munson, *The Peace of Karlowitz* (teză de doctorat, Universitatea din Illinois, 1940), și R. A. Amou — El — Haj, *Ottoman Diplomacy at Karlowitz*, în „Journal of The American Oriental Society”, nr. 4/1967, p. 498—512.

unde ar fi găsit informații pentru aspectele evocate.

În aceeași ordine de idei, dorim a preciza că figura și activitatea lui Alexandru Mavrocordat au fost pe larg evocate în cuprinsul memorialului alcătuit cu privire la ambasada sa în Imperiul otoman de sir William Trumbull între 1687 și 1691⁴, care, deși situat pe poziții ostile și uneori vădit subiective față de atotputernicul dragoman, îi recunoștea totuși marca cultură și abilitatea în domeniul diplomației. Acest raport este cu atât mai însemnat cu cît confirmă și afirmația autorului făcută în legătură cu persoana lui Scarlat, bunicul după mamă al lui Mavrocordat. Într-adevăr — fără a putea fi identificat cu un contemporan al său, cărturarul Scarlat Vlăsios, așa cum au încercat, chiar recent, s-o demonstreze unii cercetători greci —, bunicul Exaporitului a fost un bogat gelep constantinopolitan, îmbogățit de pe urma negoțului⁵; însuși tatăl lui Mavrocordat — precizează aceeași sursă — a practicat, în condiții modeste, comerțul cu muselină și pînzeturi în cartierul Galata din capitala Imperiului otoman⁶. În sfîrșit, relatînd despre începuturile carierei marelui dragoman, ambasadorul englez precizează că tînărul grec a fost remarcat de marele vizir Ahmed Köprülü prin serviciile aduse, ca medic, familiei sale⁷. Rezerva pe care au manifestat-o,

⁴ British Museum, *MSS Add. 34799: Memorials (!) of my Embassy in Constantinople*, f. 28—37 (în microfilm la Biblioteca Centrală de Stat a R.S.R., M 35/65).

⁵ „Mauro — Cordato was born of Greek parents; his mother was the daughter of Scarlato, who in those times had an office of considerable Profit, calld the Surugi — Bachi, one that provides sheep for the Scraglio” (*ibidem*, f. 28).

⁶ Tatăl Exaporitului „a handsom young fellow, native of Scio, . . . livd (!) in Galata & sold the Dimitees & ordinary she(ette)s of that Countrie in a poor shop” (*ibidem*).

⁷ *ibidem*. Pentru activitatea de medic a lui Mavrocordat, mai semnălam și următoarele studii — neamintite de N. Camariano — ale lui P. Vallery-Radot, *Un médecin diplomate: le docteur Alexandre Maurocordato (1641—1709)*, în „La Presse Médicale”, LXVIII (1960), nr. 89 (31 Déc.), p. 2349 și urm., și G. Brătescu, *Alexandru Mavrocordat Exaporitul și medicina românească*, în „Viața medicală”, XIII (1966), nr. 20, p. 1417—1422.

la început, față de Mavrocordat, diplomații englezi acreditați la Poartă, s-a datorat probabil și faptului că unul din inamicii și detractorii săi, Ianacli Porphyrita, fost tălmăci al ambasadei imperialelor la Constantinopol, iar mai târziu capuchehaie a lui Constantin Brîncoveanu și dragoman al flotei otomane, se afla în strînse raporturi atît cu Trumbull, cît și cu lordul Paget⁸. Totodată pentru negocierile lui Mavrocordat, ca reprezentant al părții turcești, cu miniștrii imperiali începînd din 1689 și relațiile sale cu rezidentul Olandei la Constantinopol, Colyer, se găsesc date prețioase în culegera de rapoarte ale ambasadorilor olandezi la Viena între 1670 și 1720⁹, iar pentru raporturile cu Polonia în monografia lui W. Konopczynski¹⁰.

În privința legăturilor Exaporitului cu austriei mai dorim să semnalăm autorului amănunțele pe care le dă abatele Simperto, autorul jurnalului de călătorie al emisarului imperial la Poartă, contele Wolfgang von Öttingen, trimis în Turcia la sfîrșitul anului 1699 pentru ratificarea tratatului de pace de la Karlowitz. În acest izvor se face o relatare foarte amănunțită a negocierilor trimisului austriac cu dregătorii otomani, insistîndu-se asupra întrevederilor avute cu Mavrocordat,

⁸ Acesta din urmă — în scrisoarea adresată la 2/12 octombrie 1693 lui George Stepany, reprezentantul Angliei la Dresda — regreta neînțelegerile survenite între Porphyrita și curtea din Viena și pleda insistent pentru reluarea legăturilor dintre imperiali și capuchehaia munteană, foarte bine informată asupra acțiunilor Porții. Recomandarea făcută cancelarului Kinsky de Stepany la 5/15 ianuarie 1694 în favoarea lui Porphyrita se explică, așadar, prin rugămîntea făcută de Paget, și nu datorită unor relații de prietenie — inexistente de fapt — între rezidentul englez în Saxonia și dragomanul grec din Constantinopol, după cum presupune, în mod eronat, N. Camariano la pagina 29 a lucrării sale.

⁹ Vezi G. von Antal — J.C.H. de Pater, *Weensche Gezantschapsberichten van 1670 to 1720* (Rapoartele ambasadorilor din Viena între 1670 și 1720), vol. I: *1670—1697* S-Gravenhagen, 1929, p. 391—392, doc. 157; p. 404—405, doc. 164; p. 428, doc. 175; p. 429—430, doc. 176; p. 434, doc. 178; p. 434—436 doc. 179 etc.

¹⁰ Cf. *Polska a Turcja, 1683—1792*, Warszawa, 1936, p. 9—37.

socotit principalul purtător de cuvînt al delegației turcești¹¹. În sfîrșit, cu privire la rolul jucat de Exaporit în evoluția raporturilor dintre Rusia și Imperiul otoman după 1700 se pot folosi și unele date extrase din corespondența lui Brîncoveanu, a lui Theodor Corbea ș.a. cu demnitarii ruși¹².

Interesantă încercare de sinteză privind unele aspecte ale activității diplomatice depuse de Alexandru Mavrocordat în serviciul Porții în ultimele decenii ale veacului al XVII-lea și la începutul celui de-al XVIII-lea, monografia lui Nestor Camariano — putînd primi îmbunătățiri într-o viitoare ediție — are totuși meritul de a fi scos în evidență rolul de seamă jucat de acest înzestrat cărturar grec în politica Imperiului otoman într-una din perioadele cele mai critice ale existenței sale.

Paul Cernovodeanu

* * * *Tanulmányok a magyar helyi örkormányzat múltjáról* (Studii privitoare la trecutul istoric al autonomiei locale din Ungaria), Közgazdasági és Jogi Könyvtár, Budapest, 1971, 512 p.

Sub redacția a doi cunoscuți specialiști ai istoriei statului și dreptului din Ungaria, profesorul Bónis György și cercetătorul Degré Alajos, a apărut recent o interesantă culegere de studii în care sînt abordate aspecte diferite ale evoluției istorice a autonomiei locale din Ungaria în secolele XV—XX. Lucrarea a fost

¹¹ *Diarium oder Aussführliche curiose Reiss Beschreibung von Wien nach Constantinopel und... wider zurück in Teutschland... dess... Grafen und Herrn... Wolfgang zu Oettingen...*, Augsburg, 1701, p. 123, 126—127, 144, 151, 154, 169 etc.

¹² *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV — начало XVIII в.* (Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România), vol. III: *1673—1711*, Moscova, 1970, p. 139, doc. 39; p. 157, doc. 45; p. 197, doc. 54; p. 223, doc. 66.

concepută inițial ca o sinteză referitoare la istoricul organelor reprezentative din țara vechină. S-a constatat însă că studiile preliminare nu oferă încă un temei suficient de solid pentru o sinteză bazată pe concepția materialist-dialectică. Astfel s-a ajuns la concluzia că mai întâi trebuie lămurite o serie de aspecte particulare, cercetate în detaliu, mai ales conținutul de clasă al organelor reprezentative în diferite epoci istorice, publicând contribuțiile astfel elaborate într-un volum de studii închinat aniversării a 25 de ani de la eliberarea Ungariei.

Din cele 17 studii de dimensiuni diferite, cinci se referă la epoca feudală, iar restul de 12 la perioada modernă și contemporană, mergând până la 1945.

Bácskai Vera abordează într-un amplu studiu evoluția autonomiei țărilor în secolele XV și XVI. Ea arată felul în care au apărut organele autonomiei locale (consiliul, judele și jurații) și conținutul lor de clasă. Studiind atent și adunând cu migală toate datele despre juzii și jurații unor orașe, autoarea reușește să înfățișeze un tablou concludent al compoziției de clasă a acelor care făceau parte din aceste organe. Arată, de exemplu, că timp de decenii funcția de jude era deținută de aceeași persoană sau de persoane din aceeași familie de cetățeni înstăriți ai țărilor. Ea se referă și la unele aspecte ale luptei pentru lărgirea autonomiei, dar și împotriva acaparării funcțiilor de un grup foarte restrâns de cetățeni.

Este de asemenea interesant studiul semnat de Degré Alajos cu privire la adunările comitatense din secolele XVI—XVII. Adunările generale comitatense, apărute ca instituție în secolul al XIII-lea, se cristalizează definitiv ca organul principal al autonomiei locale din comitate. Studiind hotărârile acestor adunări din comitatul Zala publicate în *Corpus statulorum Hungaricae*, Degré încearcă să stabilească perioada cât țineau adunările, locul lor, felul de convocare, compoziția lor de clasă, problemele pe care le dezbăteau, componența lor. Fiind vorba de adunări generale ale nobilimii din comitat, ele se ocupă de discutarea și aplicarea poruncii puterii centrale, de treburile generale ale comitatului, de răspunsurile care urmau să fie date în numele comitatului la

misuni străine, de apelurile judiciare făcute la comitat, de judecarea proceselor intentate unor nobili, de cereri și plingeri particulare și de protestele ce urmau să fie trecute în proto-coalele adunării comitatului. Un capitol important din studiu se ocupă de felul în care funcționa adunarea și de întocmirea proto-coalelor.

Tirnitz József prezintă pe larg activitatea „consiliului cel mare” al orașului liber regesc Sopron în perioada dintre 1526 și 1711. Acest consiliu, inițial organ al luptei împotriva patriatului, în secolul al XVI-lea devine un instrument în mâna orașenimii înstărite.

O problemă interesantă abordează și Komoróczy György în studiul său referitor la sistemul de reprezentare în orașul Debrecin în secolele XVI—XVII, acest oraș atât de specific, cu puternice trăsături agrare și o populație corespunzătoare acestei structuri economice. Autorul încearcă să stabilească lista membrilor marelui consiliu pe o perioadă de un secol și jumătate, lista țărilor și a juzilor. Aceste liste sînt foarte instructive, căci comparîndu-le cu listele de impozit oferă un tablou concludent despre compoziția socială și profesională a membrilor forurilor conducătoare din oraș. Pentru o perioadă mai tîrzie (secolele XVII—XIX) se studiază activitatea și compoziția consiliului orașenesc al țărilor Szombathely aflat sub jurisdicția episcopală. Lengyel Alfréd trece dincolo de zidurile orașului medieval și încearcă să reconstruiască conducerea și autonomia satelor de iobagi supuse jurisdicției nobilimii clericale în epoca de destrămare a feudalismului.

Revoluția din 1818 a adus o radicală schimbare în alegerea organelor reprezentative și despre felul în care s-a realizat acest salt ne informează Balázs Péter în studiul privind alegerile la 1818 în orașul și județul Győr.

Un număr de șapte studii abordează problema autonomiei județelor, orașelor și comunelor în epoca capitalistă. Balogh István studiază transformarea autonomiei comitatense pe exemplul județului Szabolcs, Kanyar József, analizînd comitatul Somogy, Ujlaky Zoltán comitatul Hajdu, pe cînd același proces în cadrul orașelor este prezentat de Simonffy Emil în cazul orașului Zalaegerszeg, de Horváth Ferenc cu privire la orașul Szombathely

și de Schneider Miklós în privința orașului Szentcs. Refinnoirea autonomiei comunale în epoca burgheză se analizează în studiul lui Sály István, care cercetează activitatea corpului reprezentativ din comuna Györsziget în perioada dualistă.

Ultimele trei studii se referă la perioada dintre cele două războaie mondiale, perioada regimului contrarevoluționar din Ungaria. Farkas Gábor prezintă activitatea corpului legislativ din comitatul Fejér între 1919 și 1944, pe cînd Szabó Ferenc analizează asociațiile economice județene exponente ale intereselor moșierinii din acea perioadă. Studiul semnat de Sárközi Zoltán, studiază foarte nuanțat activitatea Camerei de comerț și industrie din Budapesta între 1920 și 1945.

Deși spațiul restrîns nu ne permite să prezentăm decît foarte fugitiv tematica volumului, se poate constata și din aceasta că studiile publicate în carte cuprind aspecte variate, aduc în circuitul științific teze și teme noi, bazîndu-se pe un bogat material de fapte.

Ludovic Demény

WALTRAUD HEINDL, *Graf Buol-Schauenstein in St. Petersburg und London (1848—1852). Zur Genesis des Antagonismus zwischen Österreich und Russland*, Edit. Hermann Böhlau Nachf., Viena-Köln-Graz, 1970, 155 p.

Monografia apare ca al IX-lea volum al seriei „Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie”, editată de Comisia pentru istoria monarhiei austro-ungare a Academiei de Științe Austriece. Volumele apărute pînă în prezent în această serie aduc, în bună parte, contribuții valoroase referitoare la istoria teritoriilor românești, care s-au aflat pînă în 1918 sub stăpînirea austro-ungară. Ne gîndim, bunăoară, la volumul al III-lea despre mișcarea națională a românilor din Bucovina: „Die rumänische

Nationalbewegung in der Bukowina und der Dako-Romanismus” (1965) de Erich Prokopowitsch.

Scopul principal urmărit de monografia de care ne ocupăm aici este reabilitarea lui Buol-Schauenstein în calitate de ambasador austriac la Petersburg (1848—1850) și Londra (1851—1852) și ca ministru de externe în timpul războiului Crimeii. Spre deosebire de istoriografia de pînă acum, care vede în Buol autorul principal al rupturii dintre Rusia și Austria în războiul din 1853—1856, autoarea monografiei caută să demonstreze, folosind un bogat material arhivistic inedit, că de fapt această evoluție își are rădăcinile deja în politica guvernului Schwarzenberg, pe care Buol a reprezentat-o la Petersburg și Londra.

Pe istoricul român nu-l interesează însă, în primul rînd, această chestiune. De aceea dorim să ne oprim asupra acelor probleme ale monografiei care au tangență cu istoria țării noastre.

Lucrarea aduce o serie de amănunte noi în legătură cu intervenția trupelor țariste împotriva revoluției din Transilvania și Ungaria. Se demonstrează cu noi date faptul că intrarea acestora în Transilvania nu s-a produs în urma apelului unor autorități civile săsești sau românești din Sibiu și Brașov, ci doar în urma cererii generalului austriac Puchner către generalul forțelor țariste din Țara Românească, Lüders, și în urma convenției încheiate între guvernul și curtea de la Viena și Petersburg. Interesante sînt apoi relatările despre disensiunile dintre comandamentul trupelor rusești și austriece în timpul intervenției contrarevoluționare și încercarea cabinetului de la Viena de a diminua contribuția Rusiei în înăbușirea revoluției.

În legătură cu motivele care au determinat Rusia țaristă să vină în ajutorul Imperiului habsburgic, monografia citată demonstrează clar că ea nu s-a făcut din „dragoste pentru Austria” sau din „fidelitate cavalească” rezultată din promisiunea dată cîndva de țarul Nicolae împăratului Francisc I. Așa cum o sublinia deja pe atunci Buol în depeșele sale, dar și alți diplomați și personalități politice ale vremii, printre care chiar țarul și cancelarul său Nesselrode în declarații confidențiale,

Rusia a recurs la acest „ajutor” din nevoi de autoapărare, de teamă că revoluția ar putea să se extindă și în Imperiul Romanovilor. O Austrie conservativă constituia, în afară de aceasta, un bastion care apăra Rusia de mișcările liberale și putea fi contrapusă Prusiei în Europa centrală. În lumina acestor fapte, se arată în lucrare, teza vehiculată în istoriografie, despre lipsa de recunoștință a Austriei față de Rusia în timpul războiului Crimeii și pierde orice temei. Citindu-l pe diplomatul și scriitorul rus Jomini, W. Heindl scrie: „Politica nu permite astfel de sentimente. Ea este o știință a rațiunii și calculului”.

Autoarea citează mai multe exemple din care reiese aversiunea ofițerilor și soldaților ruși față de intervenția contrarevoluționară din Ungaria și Transilvania.

Istoricul român mai găsește apoi în lucrarea despre diplomatul austriac o serie de informații prețioase referitoare la jocul diplomatic din timpul crizei orientale în ajunul războiului Crimeii. Se scoate în evidență mai ales rolul Angliei în răcirea relațiilor dintre Rusia și Austria și întreaga conjunctură internațională care a impus Imperiului habsburgic o revizuire a politicii sale față de partenerul din 1819.

Michael Kroner

ALBERT SOBOUL, *La civilisation et la Révolution Française*, vol. I, *La crise de l'ancien régime*, Paris, Arthaud, 1970, 631—638 p. + 80 f. ilustr.

Publicată în prestigioasa colecție „Les grands civilisations”, de sub conducerea lui Raymond Bloch, după *La civilisation de l'Occident* de Jacques Le Goff, tradusă recent și în românește, sau *La civilisation de l'Europe classique* de Pierre Chaunu, noua carte a profesorului de la Sorbona Albert Soboul, directorul apreciatei reviste „Annales historiques de la Révolution Française”, încorporează o activi-

tate de aproape un sfert de veac pentru interpretarea pe baze materialiste a Revoluției Franceze. În afară de compendiul bine cunoscut și mereu reeditat sub diferite forme începând cu 1948, tradus și în românește, cităm ca apărute sub semnătura sa în ultimii ani: *Le procès de Louis XVI*, în colecția „Archives” a Editurii Juillard, *La France à la veille de la Révolution. I. Économie et société* și contribuția fundamentală pentru studiul problemei: *Payans, Jacobins et sans-culottes. Études d'histoire révolutionnaire*, toate publicate în 1966, *Le Directoire et le Consulat*, în 1967, *Les sans-culottes*, în colecția „Politique” de la Éditions du Seuil, 1968, sau *La première république. 1792—1804* la Calmann-Lévy în același an.

Demonstrând că civilizația franceză a fost dominată în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea de „Criza vechiului regim”, primul volum din *La civilisation et la Révolution Française* e dedicat de fapt studiului preliminarilor revoluției.

Sintetizând rezultatele cercetărilor anterioare — ale sale și ale altora —, sprijinindu-se în primul rând pe datele demografice și economice, făcând apel la metode moderne ca istoria comparativă sau istoria cantitativă, autorul distribuie materia în funcție de clasele sociale și de contradicțiile lor economice, politice sau ideologice care au dus la „punctul de ruptură revoluționară”.

După o introducere care fixează punctul de vedere al autorului asupra definirii rolului istoric al „secolului luminilor” („încununat prin revoluție”, acesta ocupă „un loc excepțional în evoluția lumii contemporane”) și a metodologiei celei mai adecvate pentru studiul „vechiului regim”, prima parte a cărții, intitulată „La terre et les paysans”, studiază cadrul de muncă și existență al maselor țărănești, în esență feudal și aristocratic. Sunt cercetate în acest scop raporturile dintre seniori și țărani, dintre prețurile agricole și veniturile funciare. Sunt subliniate tarele vechiului sistem agrar, bazat pe dijmă, corvezi și alte îndatoriri feudale, precum și pe o tehnică agricolă rudimentară, diferențierile în rândurile țărănimii, cu creșterea importanței „țărănimii proletare”, devenită „grupul social cel mai numeros din vechea Franță”. Deoarece în perioadele

de criză, venitul proprietarului feudal urca la maximum, în vreme ce acela al țăranului salariat sau venitul mixt al micului proprietar scădea la minimum, scăderea salariilor, amplificată de agravarea sarcinilor fiscale, „zdrobește” în preajma anului 1789 marea „masă a țărănimii”, cu alte cuvinte „a națiunii”, în vreme ce privilegiile ajung la paroxism. „Aceasta era contradicția fundamentală a veacului”. Ea va fi rezolvată în timpul revoluției prin „exproprierea feudalității”, dar de-abia la 17 iulie 1793. Într-un capitol special, dedicat „mentalității și culturii țărănești”, se conchidea pe drept cuvânt că, dacă „poporul de la țară” a acceptat revoluția, doleanțele social-economice, nu iluminismul diluat al almanahurilor și cărților de cintece l-au determinat să dea aristocrației „lovitura mortală”. Iar dacă asupra abolirii privilegiilor feudale țărănimea era unanimă, în ce privește căile de rezolvare a „problemei pământului” au apărut încă de la sfârșitul vechiului regim antagonismele viitoare. De aici caracterul moderat, odată feudalitatea abolită, a operei agrare a revoluției, care, dacă multiplică numărul micilor proprietari, menține și marea proprietate.

Partea a doua a cărții, intitulată „L’Aristocratie”, definește particularitățile diferitelor categorii ale acesteia în capitolul „L’épée, la mitre et la robe” și caracterul ei parazită în „Richesse et train de vie de l’aristocratie”. Se scoate în evidență caracterul reacționar al „ideologiei aristocratice” bazată pe o pretinsă superioritate biologică sau morală, pe apologia catolicismului și a altor valori tradiționale împotriva raționalismului iluminist, pe teoriile reacțiunii antiabsolutiste și parlamentare. Este drept, o parte a aristocrației reclama reformarea instituțiilor, dar numai în profitul său. În acest sens, liberalismul aristocratic (libertatea individuală, monarhie constituțională chiar, prin convocarea regulată a statelor generale, reformarea administrației locale etc.) se dovedește „strămoșul liberalismului conservator al monarhiei cenzitare”. El se asociază spre sfârșitul secolului al XVIII-lea cu „exclusivismul nobiliar” și crearea mitului de castă. De aceea, „dacă revoluția nu a fost întru totul burgheză, a fost cu siguranță

antiaristocratică și antifeudală”. Un interes deosebit prezintă capitolul prin care A. Soboul demonstrează, pe baza studiului comparativ al diverselor tentative de „despotism luminat”, că de fapt în gândirea filozofilor și fiziocraților, conceptul nu avea același sens cu cel din practica suveranilor „luminați”. Preocupările acestora fie în centrul, fie în răsăritul Europei, vizau nevoile aparatului birocratic și administrativ sau ale stimulării capitalismului incipient în slujba intereselor întăririi puterii centrale. E fals că „despotismul luminat” ar fi dus în Franța la rezultate analoge cu revoluția, pretinzând mai puține pierderi. Eroarea se datorează confundării acestor rezultate — ca la H. Pirenne — cu „raționalizarea statului”. A întări puterea centrală și a unifica statul, a reglementa organizarea sa administrativă însemna, pe drept cuvânt, completarea operei monarhiei. Dar Revoluția franceză a însemnat de asemenea monarhie constituțională, apoi republică — lovituri decisive pentru despotismul luminat. De aceea adepții acestuia au condamnat și combătut revoluția, care a însemnat abolirea privilegiilor, eliberarea țăranului, egalitatea în drepturi, aristocrația atinsă în averea și autoritatea ei socială.

Cea de-a treia parte a cărții istoricului francez, intitulată „Bourgeois et bourgeoisie”, privește specificul și evoluția a ceea ce vechiul regim înțelegea prin „Tiers Etat”, de la micul meseriaș sau comerciant, rentierul și clerul de jos la marea burghezie financiară, comercială sau industrială și „profesiunile liberale”. După ce în câteva pagini se încearcă definirea burgheziei, clasă socială multiformă cu limita superioară rigidă, de ordin juridic, față de nobilime, dar cu limita inferioară dificil de determinat spre categoriile populare, se studiază caracteristicile structurale, mentalitatea și evoluția diferitelor pături ale acesteia. E amintită originea funciar țărănească a burgheziei franceze în ansamblu, chiar dacă n-au lipsit de-a lungul vremii infiltrațiile eterogene sau încercările de a interesa nobilimea în activități specific burgheze. În acest sens se menționează încercarea ratată a regalității de a constitui din „burghezia de afaceri” o „nobilime comercială” sau aceea a unor gânditori iluminiști ca Voltaire de a interesa în comerț

nobilimea franceză după modelul aristocrației engleze. De altfel, avansul economic al Angliei, rămânerea în urmă a Franței din punct de vedere comercial și mai ales industrial deveneau tot mai evidente în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. Revoluția industrială pretindea revoluția politică și socială. O contribuție însemnată la pregătirea acesteia din urmă a adus intelectualitatea care rupe cu valorile tradiționale: „Societății statice moștenite din evul mediu, unde speranța se cristaliza asupra vieții viitoare, începea să i se substituie o societate dinamică, mobilă, în care individul se emancipa, visa libertate și uitând de cealaltă lume, se deștepta fericirii pămîntești”. E subliniată în acest sens influența filozofilor și a filozofiei de la Descartes sau John Locke la Voltaire, Diderot sau Condorcet. Cu toate variantele la care circumstanțele, interesele sociale divergente, diferitele curente de idei au supus regenerarea instituțiilor sociale și politice în desfășurarea revoluției franceze, „prerevoluția” din 1788—1789, revoluția liberală de la 1789—1791, revoluția democratică și guvernul revoluționar din 1793—1794 concură în a-i justifica pentru motive diferite titlul de „fiică a Luminilor”.

Ultima parte, „Le Quatrième État”, e dedicată „mediilor populare” orășenești, masă eterogenă căreia ar fi anacronic să i se dea denumirea de „clasă muncitoare”. I se refuză însă și cele două „mase plebeiene”, „proletariat” sau „sansculotterie”, ultima utilizată în epoca revoluției, propunându-se în schimb aceea de „mase orășenești de tip vechi”. Ea a fost definită între alții de Necker, căruia i se datoresc „analizele cele mai remarcabile”, drept clasa societății „pe care o compun toți cei care trăiesc din munca mâinilor lor” se află la discreția „legii proprietarilor”, a concurenței și urgenței trebuințelor, fiind nevoiți să se mulțumească cu un minimum de salariu pretins de nevoile simple ale vieții. În această categorie socială definită printr-o formulare primitivă a „legii de aramă a salariilor” intrau calfele și ucenicii atelierelor meșteșugărești sau lucrătorii întreprinderilor manufacturiere ale căror conflicte sociale fac obiectul unei atenții speciale. Situația maselor

populare urbane se agravează în secolul al XVIII-lea, pe măsura fluctuației demografice și creșterii populației prin emigrația rurală, a pauperizării continue a categoriilor salariale, reduse la mizerie, lipsite de plinea zilnică și copleșite de munca abrutizantă. Secțiunea se încheie cu un capitol asupra culturii și mentalității maselor populare orășenești. Se insistă cu acest prilej asupra serbărilor populare, care către sfârșitul vechiului regim se încarcă simptomatice de semnificații politice, asupra alunecării spre „sociabilitatea profană” a „confrețiilor de penitenți”, a multiplicării școlilor de învățămînt elementar, dar și a tavernei sau a altor localuri publice populare, a difuzării tot mai numeroaselor broșuri, așa-zisa „literatură de colportaj”, prin care se răspîndesc în special ideile lui J. J. Rousseau. „În zorii revoluției, se consemnau în păturile cele mai populare primele indicii ale deșteptării conștiinței de clasă”.

Concluziile cărții scot în evidență faptul că, dacă în 1787 aristocrația feudală a dat semnalul revoltei, masele populare, prin violența lor, au permis în cele din urmă burgheziei să o răstoarne. Criza economică și criza fiscală s-au transformat în criză generală a vechiului regim, făcînd necesară revoluția prin „acumularea și exagerarea tuturor contradicțiilor istorice”, cele esențiale fiind intrupate în două clase antagoniste: aristocrația și burghezia. Cînd mizeria și foamea au făcut de nesuportat pentru masele populare de la oraș și de la țară structura însăși a regimului, a început revoluția.

Un tablou cronologic, un index alfabetic documentar, o bibliografie orientativă asupra principalelor probleme abordate, hărți, planuri, grafice, precum și o ilustrație bogată completează imaginea unei epoci de profunde frămîntări și contradicții, pregătind revoluția care să pună „temeliile civilizației moderne”.

La capătul acestei succinte prezentări, ne permitem să ne însușim aprecierea conducătorului colecției, expusă în prefață. Ținînd seama, observa acesta, de abundența informațională și de arta cu care, distingînd și reînnoind diferitele fire din țesătura realului, ne-a lărgit și reînnoit esențial perspectiva asupra

epocii, „nu poți să nu fii cuprins de admirație în fața unor opere” ca „aceea a lui Albert Soboul”.

Nicolae Liu

ENRIQUE FLORESCANO, *Precios del maíz y crisis agrícolas en México (1708—1810)*, México „El Colegio de México” (1969), XIX + 253 p. cu tab. + 2 f.pl. + 2 f. facs.

Interesanta lucrare pe care o prezentăm acum constituie teza de doctorat în istorie a autorului pe care a susținut-o la Universitatea din Paris în anul 1967. Aceasta a fost elaborată pe baza unci vaste și erudite documentări referitoare la mișcarea prețului porumbului în Noua Spanie (Mexicul de astăzi) din perioada 1721—1810.

Volumul conține: o prefață, trei părți (subîmpărțite în 11 capitole) și concluzii. În anexă are patru apendici, care reconstituie seria prețurilor porumbului ce au fost extrase din registrele de conturi ale grănarelor de rezervă și ale piețelor de grâne (*los libros de cuentas de pósto y alhóndiga*). Cele patru tabele sînt întocmite pe ani și luni și uneori chiar pe săptămîni și zile, pentru importante categorii de porumb din Mexic, precum și pentru cantitățile de porumb vîndute lunar în piața capitalei Mexicului. Se încheie cu o listă a izvoarelor (manuscrise și tipărite), o bibliografie a lucrărilor relative la Mexic și la istoria fluctuațiilor economice.

În prefață, autorul subliniază importanța istoriei economice pentru țara sa, care timp de mai multe secole a fost dominată de problemele pămîntului. Aici el avertizează pe cititor despre efectele teribile ocazionate de variațiile de necrezut, bruște și repetate ale prețului porumbului — alimentul de bază al populației Mexicului —, care au provocat scumpete, foa-

mete, însoțite adeseori de epidemii, închiderea lucrului în mine și ateliere, declinul comerțului, concedierile lucrătorilor pe moșii, emigrația masivă a celor fără de lucru către zonele mai puțin atinse de scumpete și foamete, ruinarea agricultorilor mici și mijlocii, cîștiguri nemăsurate ale marilor moșieri și speculanți, mărirea șomajului, cerșetoriei și crimei, destrămarea structurilor țărănești și tensiune socială la oraș. Aceasta explică relațiile dintre fluctuațiunile prețurilor, precum și gravele calamități, care au dezarticulat economia și au lovit atît de puternic pe oamenii de la țară și din oraș, au provocat răscoale populare, incendieri ale locuințelor autorităților etc.

Tot aici autorul mai relevă metodele și tehnicile istoriografiei economice franceze, pe care și le-a însușit din lectura operei prof. Ernest Labrousse, intitulată *Fluctuații economice și istorie socială*, editată la Madrid în anul 1962, precum și ajutorul profesorilor de la Școala practică de înalte studii de la Sorbona (secția a VI-a), pentru convertirea dezordonatelor serii de prețuri într-un instrument de riguroasă analiză istorică.

În fine, menționează îndrumarea la cercetarea în arhive și critica primelor concepte făcute de dr. Silvio Zavala, prof. Luis Chávez Orozco; ajutorul cursurilor și operelor lui F. Braudel, P. Vilar, P. Goubert, J. Meuvret, E. Le Roy Ladurie și în mod cu totul special ajutorul care i-a fost acordat de cunoscutul economist Ruggiero Romano, căruia autorul i-a dedicat lucrarea sa.

În partea întâi, intitulată *Primele studii asupra prețurilor din Noua Spanie: rezultate și perspective*, autorul face un scurt excurs în istoria economică cu stabilirea zonelor piețelor regionale, unde el a găsit izvoarele de bază pentru istoria prețurilor. Menționează importanța studiilor în această problemă redactate de americanii L. Guthrie, W. Borah și S. F. Cook pentru perioada colonială pînă la anul 1700. Subliniază că, începînd din decada anului 1930, în Mexic au început să se elaboreze studii sistematice în această direcție. O dovadă a interesului care s-a acordat acestei discipline o constituie seria de studii care între anii

1940 și 1965 au dedicat-o istoricii mexicani temelor de istorie economică și socială (p. 4)¹.

Cu privire la metodologie, autorul recomandă reconstituirea prețului porumbului în comparație cu salariile, pe care o consideră ca singura metodă riguroasă de care dispunem pentru a cunoaște consecințele produse de mișcarea prețurilor asupra *situației persoanelor*, pentru a cunoaște *costul vieții* într-o epocă precară a trecutului sau de-a lungul diferitelor secole (p. 11).

Prețurile din registrele comunale, fiind stabilite pe baza unui tarif, pot fi de asemenea utilizate în lipsa izvoarelor indicate în prima categorie.

Autorul mai pune la dispoziția cercetărilor o publicație completă și integrală a listelor de prețuri, în așa fel ca cei care nu sînt de acord cu interpretările date să aibă posibilitatea ca să le interpreteze singuri fără să mai repete munca de cercetare (p. 37—38).

În cea de-a doua parte, intitulată *Un izvor pentru studiul prețurilor din Noua Spanie: registrele de conturi ale grînelor de rezervă și piețele de grîne*, autorul explică caracteristicile acestor registre, care justifică utilizarea lor ca izvoare importante și omogene pentru istoria prețurilor în perioada colonială.

El subliniază că în capitala Mexicului se consumau anual între 160 000 și 200 000 de fanegas² de porumb și că, „în anii de mare vinzare (ani de lipsă)”, pe piața de grîne se vindeau între 110 000 și 130 000 de fanegas, în timp ce „în anii cu recoltă bună” vînzările scădeau pînă la 70 000 și 40 000 de fanegas, fapt pe care-l explică autorul prin autoconsum și prin aceea că restul de porumb se vindea în afara pieței (p. 59—60).

¹ Enrique Florescano și Alejandra Moreno Toscano, *Historia económica y social*, în „Historia Mexicana”, vol. XV, octombrie 1965 — martie 1966, p. 310—378. Vezi și prezentarea făcută de Ioan I. Neacșu, în „Studii. Revistă de istorie”, t. 21(1968), nr. 2, p. 399—400, la rubrica „Revista revistelor”. Luis Chávez Orozco (1933), Alfonso Teja Zabre (1935), Miguel Othón de Mendizábal (1938) au publicat lucrări în care se încearcă o aplicare a ideilor marxiste la istoria Mexicului.

² *Fanega* = măsură spaniolă de capacitate de aproximativ 55,5 litri și agrară de aproximativ 64,5 ari.

Mai departe se relevă importanța regiunii Chalco, principalul centru de aprovizionare al orașului Mexic — în secolul al XVIII-lea —, care este situată la sud-est de capitală, de unde grînele și alte provizii se transportau pe apă cu ajutorul ambarcațiunilor pînă în piață. Din acea regiune se aducea porumbul cel mai bun și cel mai scump din toată țara.

Tot în această parte a lucrării se face o amplă prezentare a măsurilor și monedelor utilizate în secolul al XVIII-lea cu echivalențele lor. Se mai explică originea monedei americane „el peso”, care a înlocuit treptat celelalte monede spaniole.

Partea a treia, *Fluctuațiunile prețurilor porumbului și consecințele sale economice și sociale*, are o scurtă introducere, în care autorul subliniază caracterul de „pionier” al studiului său, iar concluziile sale generale — cu toate că a utilizat un mare număr de documente — trebuie acceptate ca o ipoteză pe care cercetările viitoare le vor confirma sau modifica (p. 87).

În ceea ce privește mișcarea sezonieră a recoltelor, arată că în anii cînd au fost recolte abundente (1727—1728, 1735—1736, 1743—1745 și în special în anii excepționali dintre 1763—1766) cu toate că prețurile porumbului au scăzut, totuși în orașul Mexic vînzările de porumb nu au crescut în piețele de grîne. El constată că acest fenomen se datorește faptului că populația indigenă cultiva porumb în împrejurimile orașului pe petecile lor de pămînt („*pegujales*”), care satisfăceau nevoile familiilor lor în anii de abundență — după stringerea recoltelor —, cînd ei nu apelau la porumbul ce se vindea pe piața de grîne (p. 89—91).

Pe de altă parte, nici marii proprietari de pămînt nu aduceau porumb pe piață, pe care îl înmagazinau în hambare special amenajate (*trojes*), urmînd să-l vîndă la un preț ridicat în anii de criză. Tocmai în acel an de lipsă indigenii erau nevoiți să cumpere la un preț mai ridicat porumbul necesar întreținerii familiilor lor. În acei ani de secetă, efectele crizei, pe lîngă indigeni, loveau și pe toți locuitorii din Noua Spanie (p. 92). În orașul Mexic, cererea de porumb era mai mare, deoarece acesta constituia alimentul de

bază al indigenilor, pe cînd griul era consumat — în mod special — de către grupul albilor.

În anii de fluctuații sezoniere minime, prețul unei fanega de porumb creștea de la 12 pînă la 20 de procente; de la 26 la 33 de procente în anii de fluctuații medii și de la 38 la 61 de procente în cazurile de maximă fluctuație (p. 107).

Mișcările ciclice economice — dominate în special de către factorii meteorologici — au lovit în anii de secetă regiunile continentale ale țării cu o economie agrară închisă (lipsite de căi de comunicații și de mijloace de transport); în schimb regiunile maritime — orientate către comerț și protejate de o politică alimentară care favoriza aprovizionarea cu grîne — erau lovite mai puțin (p. 112).

În secolul al XVIII-lea întîlnim în Mexic crize care, ca și în Europa, se succedă aproximativ la 10 ani. Marea criză mexicană din 1785—1786 a fost provocată datorită multor perturbații meteorologice, cu consecințe economice și sociale nemaiîntîlnite (p. 129). Populația săracă din orașul Mexic a jefuit și ars grînarele unor mari moșieri (p. 143). Pentru a atenua nemulțumirea generală, viceregele a ordonat ca zilerii indieni ce lucrau la moșii să primească în continuare rațiile de alimente și în special cele de porumb (p. 147). Pierderea recoltelor a fost generală. Nordul, Occidentul, centrul și aproape toată Noua Spanie au fost cuprinse de foamete (p. 148).

În primii ani ai secolului al XIX-lea, Humboldt povestește că orașul Mexic număra 20 000 pînă la 30 000 de oameni fără ocupație (p. 142). Pierderea recoltelor și în special a celei din 1785—1786 au avut urmări nefaste și în alte sectoare. Efectele crizei s-au resimțit în crescătoriile de vite, în mine, în industrie și în comerț.

Crizele agricole au avut mari consecințe sociale și demografice, care le-am enunțat la începutul acestei prezentări. Cu toate acestea ținem să remarcăm în mod special că în Noua Spanie — calificată de Humboldt ca „țara

inegalităților” — era normal ca acolo să se manifeste și agresiuni sub forma cetelor de „bandiți” (*bandoleros*) care atacau la drumul mare, precum și casele moșierilor sau ale conducerii minelor (p. 165). Marile explozii ale acestui fenomen urmează și coincid cu convulsunile economice și demografice (p. 169).

Fără îndoială, revoluția de independență condusă de Hidalgo și Morelos au fost consecințe ale zilelor teribile din „anul foametei”, la care a participat în mod activ generația care suferise din cauza ei (p. 176).

Ultimii 24 de ani dinaintea revoluției din 1810, crizele agricole din 1785—1786 au relevat tuturor locuitorilor Noii Spanii inegalitatea provocată de structura socială, daunele imense derivate din cauza marii proprietăți funciare și a contribuit ca să formeze o generație conștientă de acest dezechilibru (p. 177).

La aceasta a înlesnit în mare măsură faptul că în ultima perioadă se produsese un dezechilibru între ofertă și cerere. Expansiunea marilor proprietari funciari și creșterea demografică au creat condiții grele pentru populația țării, care depindea de producția moșierilor (p. 190).

În concluzia sa, autorul subliniază că imposibilitatea substituiri porumbului, monopolul ofertei pe care o exercita marea proprietate și condițiile meteorologice au cauzat diferențe de prețuri care s-au înregistrat în cursul unui an sau al unui ciclu. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea, o mică „societate” de moșieri domina cîmpul și orașul. În 1810 aceste împrejurări au adîncit și mai mult prăpastia care separa pe săraci de bogați, fapt ce făcea insuportabile discriminările sociale.

Publicarea acestui interesant volum, în afară de faptul că ne introduce într-un aspect al istoriei economice a Mexicului, ne sugerează și aplicarea unor metode tehnice de prelucrare a datelor statistice la condițiile specifice ale țării noastre.

Ioan I. Neacșu

NICOLAE BĂNESCU

1878—1971

Profesorul Nicolae Bănescu s-a stins din viață în ziua de 10 septembrie 1971, în vîrstă de 93 de ani. A fost un strălucit interpret al istoriei și culturii Bizanțului și totodată — cum l-a caracterizat Nicolae Iorga — un răspîditor al aceluia larg spirit al Renașterii senine, surizătoare și armonioasă, care de pretutindeni trebuie invocat (*Discursuri de recepție*, LXXII, București, 1938, p. 31—38).

Născut în Călărași la 16 decembrie 1878, Nicolae Bănescu și-a făcut studiile liceale și universitare la București. S-a specializat apoi în studiul limbii și literaturii bizantine la Universitatea din München, publicînd în 1914 lucrarea *Die Entwicklung des griechischen Futurums*, pe baza căreia i s-a acordat titlul de doctor cu mențiunea *Magna cum laude*.

A funcționat ca profesor de liceu la Craiova și în București, apoi ca titular al catedrei de istorie bizantină la Universitatea din Cluj (1919—1937) și la Universitatea din București (1938—1947). A fost ales, în 1919, membru corespondent al Academiei Române, iar în 1938 membru activ. A fost membru al Societății de studii bizantine din Atena, vicepreședinte de onoare al Asociației internaționale de studii bizantine și președinte de onoare al Societății române de studii bizantine.

Îmbinînd activitatea didactică cu cea științifică, Nicolae Bănescu s-a dedicat de tînră cercetărilor istorice, avînd o remarcabilă pasiune pentru studiul antichității grecești și pentru bizantinologie. A editat texte însoțite de studii din operele clasicilor : Eschil, Sofocle, Euripide, Plutarh. A publicat scrieri literare bizantine și poeme populare grecești.

Nicolae Bănescu figurează printre istoricii care au demonstrat pe temeiul izvoarelor documentare că Bizanțul a fost continuatorul romanității în sud-estul Europei. A publicat mai întîi studiul *Les premiers témoignages byzantins sur les Roumains du Bas-Danube* (1922), apoi studiul *La domination byzantine sur les régions du Bas-Danube* (1927) și, ulterior, *Bizanțul și romanitatea la Dunărea de Jos* (1938). Temeinică este și lucrarea sa *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie* (1946). Rezultatele finale ale cercetărilor sale de istorie bizantină urmau să fie cuprinse în lucrarea de sinteză *Istoria Imperiului bizantin*, pe care savantul o avea în pregătire, fără a fi putut s-o termine.

Nicolae Bănescu a acordat o atenție deosebită istoriei sociale și s-a străduit să studieze contradicțiile interne ale societății bizantine. A pus în lumină apăsarea populației sărace de către cei bogați și abuzurile aparatului administrativ. În comunicarea intitulată *Patriarhul Athanasios și Andronic II Paleologul*, prezentată în ședința Academiei Române din 6 martie 1942, el a relevat politica funestă a oligarhiei bizantine de la începutul secolului al XIV-lea și luptele sociale care au determinat « luncarea imperiului în lunga sa agonie » pînă la cucerirea de către turci. Învățul a socotit legitim dreptul de rezistență al asupriților și a considerat protestul social factor al progresului istoric.

Cu aceeași atenție, el a cercetat și manifestările de protest social din istoria poporului român. A scris pagini vibrante despre Tudor Vladimirescu și a publicat scrisori ale revoluționarilor de la 1848. În 1907, el a stigmatizat masacrarea țaranilor răsculați împotriva exploatării moșierești. În noiembrie 1940, cu riscul propriei sale vieți, a înfierat asasinarea lui Nicolae Iorga.

Nicolae Bănescu a rămas activ și în anii înaintați ai vieții sale. Cei care l-au cunoscut în activitatea sa din anii 1949—1952, la Institutul de istorie „N. Iorga”, au admirat agerimea minții sale, pasiunea și competența sa pentru cercetările istorice. A fost astfel prezent cu contribuția sa pozitivă și în faza de trecere de la vechea la noua istoriografie românească. În 1964 i s-a acordat titlul de profesor emerit. În 1971, Editura Albatros i-a publicat volumul *Chipuri din istoria Bizanțului*. În ziua stingerii lui din viață, la 10 septembrie 1971, istoricii participanți la cel de-al XIV-lea Congres internațional de studii bizantine, prin cuvîntul profesorului Paul Lemerle, președintele congresului, au exprimat omagiul lor memoriei savantului român.

Gheorghe Cronț

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- STUDII – REVISTĂ DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE – CLUJ
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL” – IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU – MUZICĂ – CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
- STUDII CLASICE

„Studii”, revistă de istorie, publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile : Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Discuții, Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în patru exemplare, trimiterile intrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbii străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- D. TUDOR, Podurile romane de la Dunărea de Jos, „Istorie și civilizație 2”, 1971, 211 p., 15 lei.
- ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul” până la Mihai Viteazul, „Istorie și civilizație 1”, 1970, 176 p., 15 lei.
- V. MIHORDEA, Maitres du sol et paysans dans les Principautés Roumaines au XVIII^e siècle, „Bibliotheca Historica Romaniae 36”, 1971, 281 p., 11 lei.
- * * * Nicolae Iorga — istorie al Bizanțului, Culegere de studii îngrijită de Eugen Stănescu, 1971, 251 p., 18,50 lei.
- ARIADNA CAMARIANO-CIORAN, Academile domnești din București și Iași „Biblioteca istorică XXVIII”, 1971, 23 lei.
- * * * Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII—XIX), Studii, vol. I, 1971, 445 p., 28 lei.
- VASILE MACIU, Mouvements nationaux et sociaux roumains au XIX^e siècle, „Bibliotheca Historica Romaniae 33”, 1971, 335 p., 13,50 lei.
- ION BARNEA, ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, Din istoria Dobrogei, vol. III, „Bibliotheca Historica Romaniae IX”, 1971, 440 p., 37 lei.
- * * * Unification of the Romanian National State, The Union of Transylvania with old Romania, sub redacția prof. Miron Constantinescu și prof. Ștefan Pascu, „Bibliotheca Historica Romaniae, Monografii VII”, 1971, 368 p., 30 lei.
- CONSTANTIN M. BONGU, Contribuții la istoria petrolului românesc, „Biblioteca istorică XXXI”, 1971, 521 p., 29 lei.

